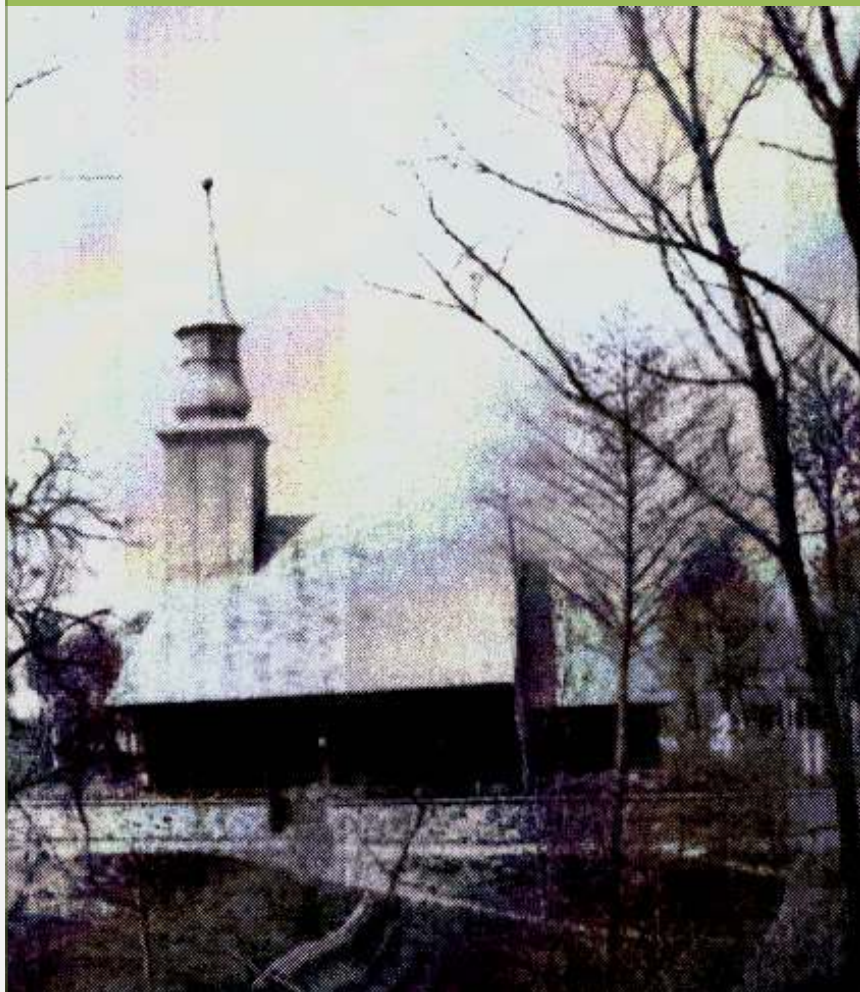

IOAN ARPAȘ

IOAN COTOC

File de
MONOGRAFIE
a satului
TISA

Ioan Arpaș

Ioan Cotoc

File de

MONOGRAFIE

a satului

TISA

Editura

**„Un semn de dragoste și respect pentru satul natal
care aș vrea să fie prețuit, în egală măsură, de toți fiii săi,
oriunde s-ar afla ei. Rândurile de față, în primul rând,
sunt adresate acestora!”**

Ioan Arpaș

**„Fericit poporul care are morminte
*în fața cărora se poate
închina!”***

Vasile Goldiș

Notă despre autor

Ioan **Cotoc** este absolvent al Politehnicii din Timișoara, promoția 1972. A lucrat ca inginer în cadrul Depoului de locomotive Timișoara, apoi în Regionala CF Timișoara. După pensionare a mai activat 12 ani în domeniul construcțiilor.

A început să publice în anul 2016. Cărți publicate:

1. **Rădăcini și neamuri**, Editura Partoș 2016, *monografia satului natal*, Leasa.
2. **Cale lungă...drum de fier**, Editura Solness 2017, *proză și imagini în 229 de pagini despre devenirea autorului*.
3. **Depoul de locomotive Timișoara**, Editura Solness, 2017, *monografia depoului*.
4. **Gânduri de-a valma**. Versuri, Editura Solness, 2018
5. **Generații de mecanici de locomotivă**. *Albumul mecanicilor și a persoanelor participante, în data de 11.12.2017, la momentul lansării Monografiei Depoului de Locomotive CFR Timișoara*. Editura Solness, 2018
6. **Când păzeam eu noaptea caii**, Povestiri, Editura Solness, 2018.
7. **Alte povestiri cu cai**. Editura Solness 2019
- 8 **Rădăcini și Neamuri-Monografia satului Leasa, Vol II, (Partea a IV-a)**, Album, **Locuitorii satului la prezentarea monografiei**, Editura Solness, 2019
9. **Gânduri, gânduri, tot de-a valma**. Versuri, Editura Solness, 2019
10. **Gânduri târzii**. Versuri, Editura Solnes, 2020
11. **Monografia satului Tisa**, în pregătire

CUPRINS

Partea I

	Pag.
Răspuns la întrebările nepuse încă	13
Ioan Arpaș. Scurtă notă biografică	16
Împuternicire	17
Recomandare. Jud. Arad nr 12/10 01 1983	17
Cuvânt înainte, Dr. Ovidiu Bârlea	18
Introducere, I. Arpaș	21
Cap. I. Descriere geografică	22
1.1. Așezarea	22
1.2. Vecinii	23
1.3. Relieful	24
1.4. Clima	29
1.5. Apele	30
1.6. Căile de comunicație	33
1.7. Suprafața	40
Cap. II. Populația și situația administrativ – politică	41
Cap. III. Toponimia satului Tisa	48
Cap. IV. Instituții	50
4.1. Primăria	50
4.2. Școala	52
4.3. a. Biserica ortodoxă	58
4.3. b. Biserica baptistă	64
4.4. Căminul cultural	66
4.5. Banca populară și cooperativa de consum	74
4.6. Composesoratul de pădure	76
Cap. V. Istoria satului Tisa	78
5.1. Continuitatea elementului românesc în Țara Zarandului	78
5.2. Viața socială a satului Tisa și începuturile mișcărilor sociale	85
5.3. Revoluția lui Horea	87
5.4. Revoluția de la 1848	88
5.5. Primul război mondial și Marea Unire	95
5.6. Al doilea război mondial. Evenimente care au afectat viața satului Tisa	108
Cap. VI. Situația economică a satului Tisa	114
6.1. Agricultură	114

6. 2. Pomicultura	122
6. 3. Creșterea animalelor	123
6. 4. Pădurea	125
6. 5. Vânăatul și pescuitul	126
6. 6. Industria casnică	129
6. 7. Meșteșugurile	132
6. 8. Comerțul	133
6. 9. Munca salariată	133
6. 10. Iluminatul	135
6. 11. Hrana populației	136
Cap. VII. Arhitectura satului și portul popular	137
7. 1. Arhitectura satului	137
7. 2. Construcția locuințelor	142
7. 3. Cămara. Interiorul casei. Decor și utilitate	142
7. 4. Portul tisenilor	146
Cap. VIII. Igiena și starea de sănătate	155
8. 1. Starea de sănătate a populației	155
8. 2. Igiena	158
Cap. IX. Tradiții, obiceiuri, folclor	160
9. 1. Creații populare	160
9. 2. Datini și obiceiuri	160
9. 2. 1. Umblatul cu duba și conacul	161
9. 2. 2. Șezătoarea și vergelul	166
9. 2. 3. Strigatul peste sat	169
9. 2. 4. Armindenul	170
9. 2. 5. Sânzâienile	170
9. 2. 6. Nedeia	171
9. 3. Datini legate de ciclul vieții	171
9. 3. 1. Nașterea și Botezul	172
9. 3. 2. Căsătoria și cununia	173
9. 3. 3. Moartea și înmormântarea	181
Cap. X. Particularități ale satului	183
10. 1. Particularități de limbă	183
10. 2. Cuvinte de origine traco-dacă	184
10. 3. Expresii uzuale și proverbe în satul Tisa	184
10. 4. Porecle	185
10. 5. Nume patronimice	186
10. 6. Nume de botez	187

10. 7. Sensul semantic al numelor	188
10. 8. Nume de lucruri	190
10. 9. Nume de îmbrăcăminte	190
10. 10. Nume de obiecte din industria casnică	190
10. 11. Nume de mijloace de muncă	191
Cap. XI. Glosar. Cuvinte în grai, din Tisa	192
Cap. XII. Oameni ai satului	205
12. 1. Nicolae Moțica de peste vale (Miclăița Iovicii)	205
12. 2. Țărăncă, mamă, educatoare și muncitoare (Doria)	210
12. 3. Un om în contrast cu mentalitatea satului	216
Cap. XIII. Obiective de vizitat în satul Tisa	218
Încheiere	220
Bibliografie	
223	

Partea a II-a-Anexe

Anexa 1. Tipologia satului și sistematizarea satului Tisa	230
Anexa 2. O inundație pe Valea Mare, în anul 1911	233
Anexa 3. Curiozități 1919.Medalia	235
Anexa 4. Curiozități, 1940	241
Anexa 5. Comemorarea nașterii lui Avram Iancu Cultul eroilor în Ținutul Hălmagiului	242
Anexa 6. Criza economică din anii 1929-1933	244
Anexa 7. Fânațe și pășuni	246
Anexa 8. Hrana populației în trecut și în prezent. Starea de sănătate a populației. Personalul sanitar	248
Anexa 9 Frământările confesionale din zona Hălmagiului, 1747-1755. Schimbarea calendarului	256
Anexa 10. Modul de construcție a locuințelor. Elemente decorative. Interior-exterior	258
Anexa 11. Stema comunei Hălmagiu	273
Anexa 12. Colinde, cântece, strigături, bocete, legende	274
Anexa 13. Semnificația zilelor săltămâniei și credințele legate de ele. Credințe și superstiții.Numele vechi ale sărbătorilor de peste an	306
Anexa 14. Evoluția știutorilor de carte din sat Absolvenți de școli prof., liceu,	318
Anexa 15. Cântecele și dansul popular	326

Anexa 16. Educația, moralitatea și conștiința de neam	328
Anexa 17. Familiile din Tisa, pe crânguri, în anii 1920 și 1975	331
Anexa 18. Fiii satului răspândiți din Tisa în anul 1978	336
Anexa 19. Titlul de înnobilitare a familiei Dărău	341
Anexa 20. Adresa băncii federale „Zorile”	343
Anexa 21. Imagini: port popular, împrejurimi, curiozități Învățătorul (un punct de vedere)	344
	366

Răspuns la întrebările încă nepuse

În locul unei introduceri făcute de al doilea autor trebuie să răspund la o întrebare legitimă a oricărui tisean: „Ce caută omul acesta, Ioan Cotoc, străin de satul Tisa, să scrie istoria satului nostru?” Vă răspund!

Nu eu vă scriu această istorie, eu doar contribui cu ce era necesar la cunoașterea ei. Voi reduce numărul de întrebări dacă vă spun că l-am cunoscut pe învățătorul Ioan Arpaș în casa socrului meu, la Timișoara, în anul 1974. Înv. Ioan Arpaș a fost învățătorul socrului meu.

După câteva întâlniri, dl înv. Ioan Arpaș mi-a arătat un manuscris dactilografiat: Monografia satului Tisa. Știa că în acea formă nu o să-l poată publica și spunea că o să-l schimbe „ca să-i placă regiunii”. Mi-a dat voie să mă uit la manuscris și l-am citit, cât am putut în circa o oră și jumătate, și mi-am dat seama că atunci nu putea fi publicat în acea formă: lucrarea conținea idei național -socialiste și chiar aluzii laudative la mișcarea legionară. Am încuviințat zâmbind că trebuie să schimbe ceva dar nu m-am pronunțat ce anume. Nu aveam eu nici o autoritate să mă pronunț. Am mai adăugat că monografia trebuie publicată și că mi-aș dori să pot scrie cândva o monografie despre satul meu.

Învățătorul Ioan Arpaș s-a sfătuit cu prietenii dânsului, cunosători ai unor astfel de probleme (era în relații destul de apropiate cu cercetătorul și etnologul dr.Ovidiu Bârlea încă de pe timpul când acesta a fost pentru culegeri etno- folclorice în satul Tisa, apoi s-au revăzut la Timișoara prin 1964, când Ovidiu Bârlea ținea un curs la tânăra universitate de aici) și după aproape zece ani, în anul 1984, mi-a arătat manuscrisul legat în coperti, cu un cuvânt de prezentare foarte laudativ, din partea dr. Ovidiu Bârlea și cu o adresă de răspuns din partea organului de cultură al județului Arad în care se spunea că lucrarea poate fi tipărită cu anumite indicații ale dâșilor și ale editurii.

Nu știu de ce nu s-a tipărit, din lipsă de fonduri, ori autorul mai era etichetat și supravegheat chiar și în anii de pensie. Tragedia întâmplată în familia mea în anul 1987 mi-a scos din gând orice preocupare de viitor. Domnul înv. Ioan Arpaș a venit pe la noi în vreo

două vizite de consolare dar nu l-am mai întrebat despre monografie. În v. Ioan Arpaș „a fost eliberat” de grijile acestei lumi la 4 oct. 1989.

După mult timp, în anul 2015, la înmormântarea unui om drag mie, plecat cam devreme dintre noi, doi colegi de școală și copilărie mi-au zis: „Ionele, tu ai spus cândva că vei scrie ceva despre satul nostru.

Scrie, să rămână ceva că, uite, plecăm toți cei mai în vârstă, copiii, câți mai sunt, pleacă din sat și nu va mai ști nimeni ce a fost pe aici.” A fost momentul în care am hotărât să scriu.

Pentru monografia satului meu aveam extrase, din literatura de specialitate, materialele cu informațiile necesare. Aveam nevoie de anumite date de la Arhivele Naționale ale Statului, Filiala Arad. În perioada documentării la această instituție am văzut că în documentele consultate, pe lângă referirile la satul Leasa, erau și cele la satul vecin Tisa, pe care le-am notat, fără un scop foarte precis. Atunci a apărut ideea de a căuta și manuscrisul în v. I. Arpaș. Am aflat urma acestui manuscris și cu încuviințarea posesorului său, am folosit unele informații și de acolo.

După publicarea monografiei-Rădăcini și Neamuri-a satului Leasa, în anul 2016, am gândit că ar fi posibil să mă ocup și de monografia satului Tisa, mai ales că în ultimii ani au mai apărut informații noi în literatura de specialitate. Erau însă câteva probleme: costul tipăririi foarte mare, actualizarea unor probleme din sat și acordul posesorului manuscrisului. Nu mai aveam relații directe în satul Tisa. Am stat de vorbă cu părintele paroh, în ideea de a constitui un comitet de oameni cu care să mă consult. Dumnealui mi-a spus că nu am nici o șansă. Oamenii sunt reticenți și la solicitarea de a face o poză la un costum popular (dacă mai există) dar să le mai ceri și bani pentru sponsorizare.

În relațiile mele cu unele instituții de cultură din Arad am aflat că ar fi posibilitatea tipăririi unei atari lucrări, din fondul instituțiilor de cultură ale județului, în limitele acestor fonduri. Așa m-am angajat în lucrarea de tipărire a Monografiei satului Tisa pornind de la manuscrisului în v. Ioan Arpaș.

Manuscrisul în cauză, scris cu jumătate de secol în urmă avea nevoie de o nouă prelucrare:

- normele gramaticale au suferit modificări,*
- structura cerută astăzi pentru o monografie este puțin diferită*

-manuscrisul vechi era pregătit cu multe laude la adresa aceluia regim, pentru a-i convinge autoritățile să-l publice

-materialul prezentat în manuscris era foarte „stufos” pentru o monografie de sat, riscând să îngreuneze conținutul de specialitate (nu era locul acolo pentru enumerarea tuturor unităților militare ale Armatei române care au participat la campania din 1919, până la Budapesta, ș.a)

Am ordonat materialul pentru monografie, am introdus informațiile noi iar restul materialului din manuscris l-am ordonat în anexe astfel încât să nu se piardă nimic nici din limbaj, nici din conținutul vechiului manuscris

Sunt convins că această lucrare nu este perfectă, suportă critici (ca orice lucrare de acest fel). Intenția autorilor a fost să fie înțeleasă de cât mai mulți dintre săteni. Nu este o lucrare academică. Vor apărea lucrări de specialitate, izvoare noi de informații și dacă cineva dorește să scrie o nouă lucrare monografică pentru satul Tisa, are, din partea mea, toată considerația!

Aduc mulțumiri persoanelor care m-au ajutat în acest demers al meu:

-soției mele Mărioara, pentru înțelegerea de care a dat dovadă mai ales că a fost perioada sărbătorilor de iarnă,

-tânărului inginer IT Daniel Mateș, și fiicei mele Irina, care m-au ajutat atunci când am avut probleme la transpunerea lucrării pe suportul electronic,

-ing Vasile Faur, autor a mai multor monografii ale satelor de pe Valea Crișului Alb, pentru materialele oferite și pentru susținerea morală,

-domnului arhitect Marius Jivan și familiei sale, pentru materialul documentar deosebit de valoros, pe care mi l-a trimis și pentru înțelegerea promptă a demersului meu,

-domnului Mircea Dărău, moștenitorul manuscrisului înv. Ioan Arpaș, pentru încrederea cu care a primit să mă ocup de prelucrarea și tipărirea acestui manuscris. Aici trebuie amintit și „tisanul”ing. Ioniții Dărău, trecut la cele veșnice la scurtă vreme după înv. I. Arpaș și d-lui Gh.Dărău, pentru o parte a fotografiilor din manuscris.

Timisoara, 20.ian. 2020

Ioan Cotoc,

Ioan Arpaș

Scurtă notă biografică (vezi și Cap XII.2)

Ioan Arpaș s-a născut în satul Tisa, jud. Arad, la data de 23 dec.1908 A mai avut două surori mai mici. Poartă numele Arpaș, probabil după mamă. Tatăl său a plecat pe front, în primul război mondial și nu s-a mai întors. Mama sa, cu toate că avea condițiile materiale extrem de grele, îi permite să meargă la școala din Hălmagiu, apoi să-și continue școala la Arad. Acolo ajunge la vestita școală Preparandia, care pregătea viitorii învățători, unde îl are ca profesor și pe Traian Mager.

După absolvire se antrenează cu toate puterile în învățământul de care Țara Unită avea mare nevoie. În primii ani a funcționat la Răpsig unde se implică și în conducerea Corului Plugarilor apoi în anul 1935 ajunge în satul natal, primul învățător tisean. Acolo se dăruiește total propășirii culturale și social-economice a satului.

În această perioadă Traian Mager încă mai aduna materiale pentru faimoasa sa monografie, dar nu doar Traian Mager, culegea materiale ci și folcloriști (Ovidiu Bârlea ș.a) și echipe din „acțiunea Dimitrie Gusti”. Tânărul învățător muncește și cu aceștia, învață de la ei, adună materiale.

În entuziasmul său tineresc ajunge antrenat, ca multe alte cadre didactice (și nu numai) în mișcarea legionară. După rebeliunea legionară din 22/23 ian 1941 Ioan Arpaș este cercetat, judecat și condamnat la 8 luni privare de libertate. După această pedeapsă se pare că activitatea intră în normal. Din 1941 până în 1944 este mobilizat și continuă activitatea de învățător până în 1950. Atunci a primit pedeapsa cea mare, pentru aceeași faptă pentru care fusese condamnat în 1941: a fost scos din învățământ. Ca urmare i se distruge și căsnicia. După niște locuri de muncă umile, pe la Tălagiu și prin alte părți ajunge contabil undeva în jurul Timisoarei, apoi contabil șef. Din această funcție ajunge să se pensioneze. A trăit în Timișoara, cu dorul de satul pe care l-a iubit și pentru care n-a fost lăsat să facă atât cât ar fi vrut. Pe cât a fost de entuziast în tinerețe, pe atât a fost de discret după anul 1950. S-a stins la Timișoara, în ziua de 4 oct.1989. Așa cum a cerut, a fost înmormântat în satul Tisa, pe care l-a iubit așa de mult. Să-i fie țărâna ușoară iar sufletul său să aibă parte de lumină, căci lumină a răspândit în jurul său, în toată viața sa pământească!

Ioan Cotoc.

Copie.
Împuternicire

Subsemnatul Mircea Dărau, domiciliat în satul Țărmure nr 40, com. Hălmagiu, jud. Arad, prin prezenta, îl împuternicesc pe dl ing. Ioan Cotoc, din Timișoara, str. Arieș ,nr. 20, să se ocupe de actualizarea și tipărirea manuscrisului Monografiei satului Tisa, scris de către unchiul meu, învățător Ioan Arpaș.

Declar pe proprie răspundere că sunt unicul moștenitor al acestui manuscris și în acest demers am și acordul fiicei mele Elena-Roxana Bodea (căs.)

Acest demers nu presupune implicarea niciuneia dintre părți în cheltuieli materiale de nici un fel.

Acest act a fost semnat în data de 05.12.2019, la Timișoara.

Semnături:

Ioan Cotoc

Mircea Dărau

s. indescifrabil

s. indescifrabil

COPIE

Conform cu originalul

Comitetul de Cultură și Educație Socialistă
al Județului Arad

Nr.12/10.01.1983

RECOMANDARE

Lucrarea monografică a satului Tisa din județul Arad, datorată învățătorului IOAN ARPAȘ trezește un real interes pentru publicul larg dornic să cunoască parte din trecutul și prezentul acestor locuri. Ea întreprinde reale calități, atât în ceea ce privește aria de cuprindere a problemeticii satului Tisa, cât și ca document social istoric.

Unele neajunsuri semnalate în parte de noi, pot fi îndreptate pe parcurs; observațiile pe care sigur le va face și editorul, putând duce la realizarea unei lucrări de calitate și interes.

Pentru aceasta recomandăm pentru tipărire monografia satului Tisa, de Ioan Arpaș.

Președinte
L.S.Prof.ss Liviu Berzovan

Cuvânt înainte

O lectură plină de surprize oferă monografia satului Tisa, județul Arad, a învățătorului Ioan Arpaș. Surprize plăcute, fiindcă cititorului i se dezvăluie o comunitate sănătoasă dintre cele mai autentice, în toată organicitatea ei bine sudată, călită de opozițiile milenare pe care a trebuit să le înfrunte, alături de figura autorului, prin frumusețea cu care s-a ridicat de jos, ajuns copil de văduvă de război săracă, până la a fi călăuza spirituală a satului său.

Lucrarea (*în manuscris „lectura”*) nu are nevoie de laude deoarece acestea revin singure pe buzele cititorului de îndată ce se cufundă în lectura ei. Autorul și-a dat silința să dea la lumină o operă încheată, bine fundamentată în toate articulațiile ei. Nu știu dacă a avut înaintea ochilor vreun model, dar compartimentele tematice abordate arată că autorul și-a dat seama care ar fi fațetele care ar alcătui fizionomia monografică a unui sat. Se pare că sugestiile cele mai fructuoase i-au venit de la monografia Ținutul Hălmagiului, a fostului său profesor (și compatriot local) Traian Mager, vădind încă odată cum o lucrare scrisă cu suflet lasă în urmă-i dăre în care vor adăsta și alții, siguri de o recoltă bogată. În felul acesta Ioan Arpaș se ridică în galeria învățătorilor aleși pe care i-a format faimoasa „preparandie” din Arad, mai bine de un secol și jumătate (an 1812, n n), alături de Teodor Daul, Petre Ugliș Delapeșca, Ioan T. Florea, pentru a enumera numai pe cei care au publicat din tezaurul folcloric al ținutului lor. Impresionează la toți râvna cu care s-au străduit să se documenteze în compartimentele disciplinelor umanistice, ridicându-se mult deasupra nivelului dascălesc cu care i-a dotat școala în puținii ani de instruire. Monografia de față stă mărturie de atare strădanie și ea devine valoroasă și prin faptul că dezvăluie orizontul unui învățător care a depășit cu succes cercul cunoștințelor dobândite pe băncile școlii. Iar acolo unde se opresc cunoștințele, dogoarea spirituală suplinește lipsa cu succes deplin. În lucrare alternează oarecum expunerea obiectivă și măsurată cu intruziunea amintirilor care se strecoară involuntar tocmai unde pasajul are nevoie de o vivificare. *S-ar zice o alternare între ariditatea științifică și căldura sufletească prin care sunt cernute faptele pentru a primi acea irizare care le face dintr-o dată vii, de neuitat. În fapt, aceasta alcătuiește farmecul monografiei scrise de Ioan Arpaș și într-un fel trădează mobilul care a stat la baza lucrării.* Așternându-se la lucru, seara, la lumina blândă a lămpii de pe masă, rând pe rând i-au răsărit dinaintea ochilor crâmpoie din satul îndepărtat. Se vedea umblând pe ulițele lui, zărea câte o casă din care se iveau câte o figură simpatică, în

urechi îi răsunau frânturi de conversație cu timbrul lor dulce atât de cunoscut, încât îi venea să le răspundă pe loc dacă hârtia albă dinainte-i nu i-ar fi amintit că toate acelea nu sunt decât vedenii... Dar căldura lor persista, făcând atmosfera mai molcuță, cum e mai bună de petrecut la masa de scris. Înstrăinarea și-a adus și ea o contribuție de seamă, căci toată monografia e străbătută de dorul după ceva lăsat în urmă care răzbate fără voie printre rânduri. După ce a fost aproape douăzeci de ani învățător în satul său, Ioan Arpaș a trebuit să se desțäreze, prefăcându-se contabil. Sub acest aspect monografia vine să repare o nedreptate, punând faptele în adevărata lor lumină. Căci din ea iese la iveală cum învățătorul Ioan Arpaș a fost o energie de obârșie țărănească, adormită în stare latentă, dar în stare de a face minuni de îndată ce obstacolele sunt înlăturate. Astfel, în puținii ani, în satul Tisa iau ființă rând pe rând un cuptor sistematic de uscat fructe, o cooperativă de credit (adică un fel de bancă sătească) și un cămin cultural, toate cu contribuția autorului monografiei. Iar dacă nu se uită că acel cuptor e întâiul pe județ, cooperativa de credit prima din plasa Hălmațiu și căminul cultural al patrulea din județul Arad, meritele învățătorului Ioan Arpaș strălucesc sub transparența inițiativei creatoare. Dacă ar fi de luat în seamă numai aceste merite, s-ar vădi cât a fost de necesară alcătuirea monografiei, pentru a ilustra încă odată latențele creatoare care zac în poporul nostru în așteptarea prilejului de a se fructifica. Redactarea monografiei a fost cu atât mai salutară cu cât arhivele cu actele referitoare la instituțiile amintite au fost distruse, nu se știe din care imbold.

Valoarea monografiei nu poate fi văzută în toată plinătatea ei dacă nu se ține seamă că cu cât va trece vremea, cu atât va crește și ea. Ajunge să ne închipuim ce preț nemăsurat ar avea atare lucrare întocmită, să zicem, măcar cu un secol în urmă, pentru cunoașterea fizionomiei unui sat în toate articulațiile lui organice, inclusiv cele în aparență neînsemnate. O împrejurare deosebită vine să sporească nemăsurat valoarea monografiei satului Tisa; Autorul a alcătuit-o tocmai în momentul când satul tradițional de odinioară e pe punctul de a dispărea, fiind înlocuit de tipul nou, hibridizat prin influența urbanizantă covârșitoare. Monografia a surprins atare moment de trecere, consemnând cu fidelitate cum arăta vechiul sat, în opoziție vădită față de înnoirile care îi conferă cu totul altă identitate. Mărturiile bătrânilor, dar mai ales propriile amintiri l-au ajutat la alcătuirea satului de odinioară, mai cu seamă prin acele scene înserate la locul potrivit, care ilustrează cel mai convingător starea de lucruri ce trebuia înfățișată. Prin aceasta monografia se instituie ca document istoric în fața veacurilor, viu și palpitant, cu putere de sugerare și convingere

mult sporită. Cercetătorii vor avea în fața ochilor o secțiune în corpul națiunii, o celulă etnică vie, zugrăvită în toate modalitățile ei de funcționare, menită să explice mecanismul de existență a întregului corp etnic.

Pe deasupra, ținutul Hălmagiului se relevă ca un loc ales, un ținut de elită prin structura sufletească a oamenilor. Cine a avut norocul să adaste printre ei, s-a putut bucura de ospitalitatea lor funciară, izvorâtă din prea plinul lor sufletesc, ca o revărsare organică a acestuia, întrucât se află mereu în stare de ebuliție. O căldură spirituală aleasă care te învăluie de îndată, punțile de comunicare se stabilesc pe loc, încât te simți ca într-o odaie călduță și luminoasă după ce ai adăstat zgribulind printre ghețuri. Ea explică entuziasmul cu care locuitorii au răspuns la chemările învățătorului lor în toate acțiunile întreprinse, cât și marea curiozitate spre lumea din afară, îmbinată cu dorința legitimă de a se face cunoscuți. Numai în atare plinătate sufletească se dezvoltă în voie acea omenie, atât de românească în excrescențele ei nebănuite, și ea explică de ce Avram Iancu în ultimii lui ani adăsta bucuros prin acest ținut, întrucât numai acolo sufletul său sângerând mai găsea alinarea de care avea atâta nevoie. Monografia lui Ioan Arpaș o reliefează din plin, deși mai mult indirect, prin resfrângerile asupra modului cum au reacționat oamenii la toate acțiunile de propășire sătească și națională, pe care cititorul atent le surprinde rând pe rând în paginile ei. Și acesta poate e temeiul de căpetenie care îndrituiește atare monografie, îngroșându-i sensibil valoarea documentară cu aspirație la rang de unicat.

București, 10 aprilie 1982

Dr. Ovidiu Bîrlea

Introducere

Ca fiu al satului m-am gândit că nu mi-am făcut pe deplin datoria față de locul unde am văzut lumina zilei, am crescut și muncit, dacă nu voi încerca să scot din colbul și negura vremilor, faptele din trecutul moșilor și strămoșilor noștri, care au trudit din greu pe aceste meleaguri și a le lăsa spre știre și moștenire fiilor de azi și de mâine ai satului.

Patria, în primul rând e locul unde ne-am născut și crescut, unde ne-am desfășurat cei mai frumoși ani ai vieții: copilăria. E locul unde ne avem îngropați sau ne trăiesc bunicii, părinții și frații. Noțiunea de patrie crește și își lărgeste cercul primind contururi noi odată cu anii ce ni-i adăugăm vârstei, până la înțelesul de țară.

Iubirea de țară începe cu dragostea față de mâlul din marginea apei, în care ți-ai înfundat picioarele, de apa limpede în care ți-ai oglindit fața și ți-ai răcorit, ca și copil, trupul plin de nădușala verii; de potecile și crângurile cu păsări; de holdele și livezile pline de rod; dar mai ales dragostea față de oamenii harnici care prin truda lor au reînnoit de atâtea ori fața locului unde s-au născut și crescut.

Nu putem spune că ne iubim țara manifestând indiferență față de locurile natale, de oamenii ce ne-au crescut, sau cu care am copilărit.

Lucrarea de față e și ea un semn de dragoste și respect pentru satul natal care aș vrea să fie prețuit, în egală măsură, de toți fiii săi, oriunde s-ar afla ei. De aceea rândurile de față, în primul rând, sunt adresate acestora.

Așezarea satului nu a fost nici în trecut, după cum nu e nici azi, pe o arteră principală de circulație, fapt ce a făcut ca locuitorii din Tisa să nu ia parte activă și frecvent la evenimentele istorice și sociale ale vremilor trecute. Dar cum satul a fost legat de Hălmagiu prin relații economice și administrative, a făcut ca evenimentele social-istorice din regiune și în special cele din Hălmagiu să fie simțite și trăite cu toată intensitatea și de tiseni.

Cu regret trebuie să arăt că documentele istorice actuale nu scot la iveală figuri de seamă de luptători sociali și naționali din Tisa, după cum nu se cunosc nici manifestări colective de masă împotriva stărilor de oprimare socială ale vremilor trecute.

Ioan Arpaș

Cap. I. Descriere geografică

1. Așezarea

Satul Tisa, comuna Hălmăgiu, județul Arad, se află situat în Munții Apuseni, pe Valea Crișului Alb, în Depresiunea Hălmăgiului, la încrucișarea paralelei 46 de grade și 6 minute latitudine nordică, cu meridianul 22 de grade și 26 de minute longitudine estică, în partea de est a jud. Arad.

Depresiunea în care se află satul este străjuită spre nord-nord est, de culmile înalte ale Bihariei și Găinei, iar spre sud-sud vest, de lanțul de dealuri care alcătuiesc Munții Zarandului.

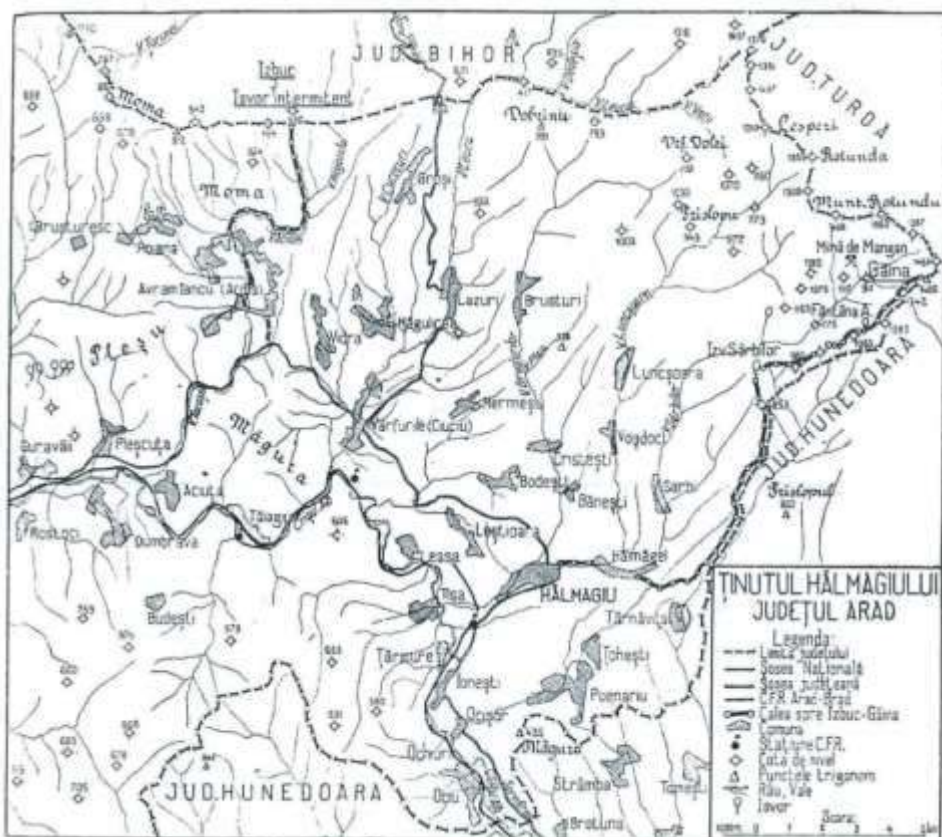

Foto1. (după Traian Mager)

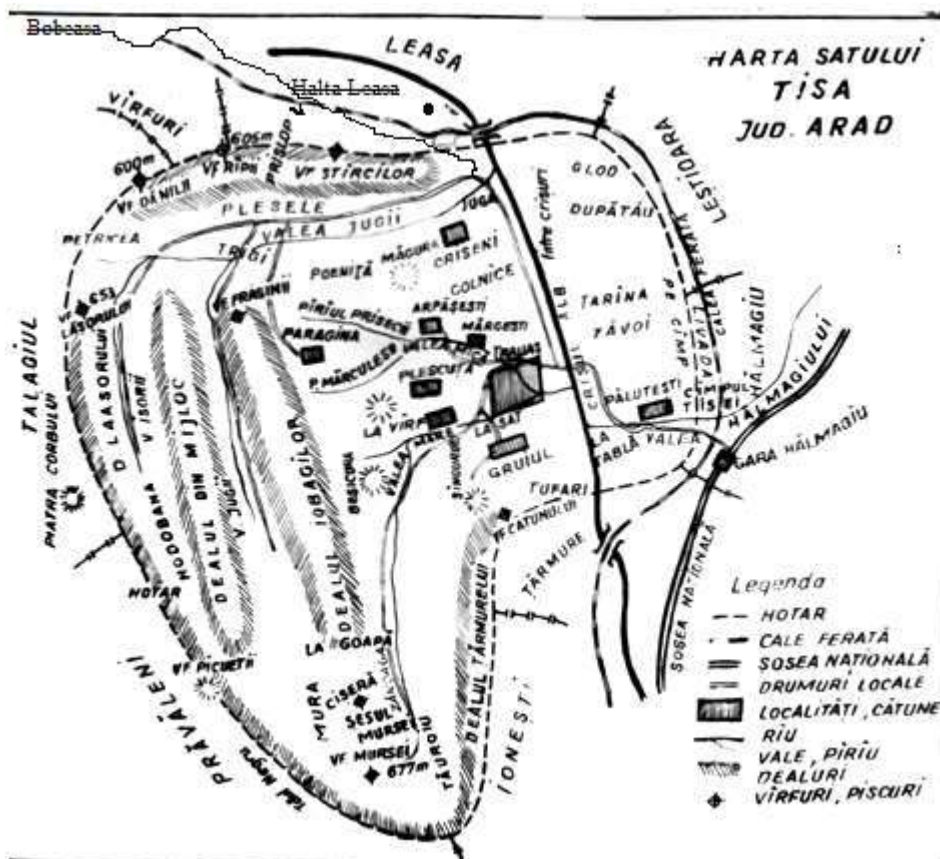

Foto. 2 Schița satului

2. Vecinii

Satul Tisa are ca vecini: la est, Hălmațiu; la sud, Țărmurea, Ionești, Ocișorul și Prăvălenii; la vest, Tălăgiul și la nord, Leasa și Lești-oara.

Hotarul cu vecinii e linia închipuită care pornește din drumul ce duce la Hălmațiu, din punctul de întâlnire al hotarului Tisei cu cel al Hălmațiuului, merge spre sud pe răzorul holdelor până la grohotul din capătul lor, punct unde se întâlnesc cele trei hotare: al Tisei, Hălmațiuului și Țărmurelui. De aici hotarul apucă spre sud-sud vest, spre Criș și după ce trece Crișul, în dreptul Steanului (stâncii), cum i se spune local, urcă la Grui. Continuă apoi pe Tărsătură, pe Grui în sus și după ce desparte Tu-

farii (cătun al Țărmurelui), de ultimele case de pe Grui (cătun al Tisei), urcă din nou la locul numit Sângurul. Hotarul urmează mai departe creasta din Dealul Țărmurelui, făcând delimitarea cu satele Țărmure și Ionești, trece prin Tăuroi și urcă în vârful Tăuroiului. În acest vârf hotarul Tisei se întâlnește cu alte două hotare, a Ocișorului și a Prăvălenilor. De aici, hotarul urcă din nou în cel mai înalt vârf din drumul său, Vârful Mursei, înalt de 677 m. Hotarul continuă pe creastă spre vest-nord vest, prin Tăul Negru, pe deasupra de Coasta Lacului, prin Vârful Picuieții, pe la Hotar și apoi coboară la Lășor, ocolind fânațele, după ce a lăsat mult în urmă, în stânga, în hotarul Tălagiului, vestita stâncă numită Piatra Corbului.

Din Lășor, hotarul urmează creasta de la Petricea, făcând spre vest hotarul cu Tălagiul. Continuă apoi tot pe creastă, prin Blidaru, la Vârful lui Dănilă, unde iarăși se întâlnesc trei hotare: al Vârfurelui, al Tisei și al Lesei. De acolo, hotarul trece prin Vârful râpii, coboară la Prislop, trece pe Creasta Stârcilor spre Pleșe și Poduri, până la Iuga, loc pe unde trece Crișul. După ce ocolește Glodul, hotarul merge pe drumul de care, de la Cina la Livadă, trece prin capătul grădinii lui Crișan, pe la Stavilă, trece valea și ajunge la locul de început.

3. Relieful

Satul Tisa are un relief de deal, cuprins între diferențele de nivel 220 m, la nivelul Crișului și 677 m, la Vârful Mursei.

Dealurile din cuprinsul hotarului, ca și Munții Zarandului din care fac parte, sunt de natură vulcanică, dar și de încrețire. Ele sunt formate din roci sedimentare, în lunca Crișului, dar și din roci eruptive, în rest.

Terenul este accidentat, cu pante destul de mari ca cele de Pe Față, Beșicură, Cornet, cele două Pleșe (Pleșa Mică și Pleșa Mare) și Râpa, spre Leasa.

Culmea care duce de la Stârci, Vârful Râpii, Vârful lui Dănilă și în continuare, până la Petricea, se crede că a fost formată prin încrețire. Însăși toponimia de Stârci, care face parte din toponimia cuvântului stâncit, înseamnă strâns și cu siguranță explică modul de formare a culmei. Această culme se crede că este cea mai tânără, din cuprinsul hotarului, lucru ce a făcut ca natura, cu dinții vremii: apa frigul și căldura, să nu aibă timp să-i roadă creasta și să-i îndulcească pantele.

Dacă se examinează mai atent relieful satului, se poate observa cu ușurință că acesta se grupează după altitudini și forme de teren, ca

urmare a mișcărilor tectonice și proceselor de eroziune, la care a fost supus în decursul timpului.

După felul cum este dispus relieful, se pot distinge cinci trepte diferite ca nivel și formă și anume:

-prima treaptă o constituie locul numit Peste Criș (sau Țarina), cu nivelul de 200-220 m

-a doua treaptă este terasa formată din Trăuașul Crișenilor, Colnicele, Arpășeștii, Pleșcuța, Gruicul și se continuă la același nivel, în hotarul Țărmurelui, până mult dincolo de biserica din Țărmure

-a treia treaptă e formată din piscurile Singurul, La Vârf, Măgura și Stârcii, care au înălțimile de 350-370 m

-a patra treaptă e formată din Vârful Râpii, Vârful Cornetului, Paraginea, Beșicura și Dâmbul Cățunului, din Dealul Țărmurelui, de 550-600 m.

-a cincea treaptă e formată din cele trei dealuri: Dealul Iobagilor, Dealul din Mijloc și Lășorul, cu Vârful Lășorului de 653 m și Vârful Mursei de 677 m.

Țarina e terenul cel mai de jos din depresiunea Hălmagiului. Aceasta a fost, cu milioane de ani în urmă, un fund de lac. Apele din acest lac, ca urmare a mișcărilor de teren și a proceselor de eroziune, și-au croit drum spre vest, prin defileul de la Ciuci (Vârfuri), lăsând în urmă o masă de aluviuni, peste care s-au mai depus cu timpul altele, aduse de apele curgătoare care și-au prelungit albia, în special de Criș. Acesta a schimbat, în decursul timpului, atât forma terenului cât și conținutul lui. Crișul a curs în trecut pe sub Dâmb, prin locul numit Baltă (Balta Cinei și Balta Glodului), unde a lăsat drept urme mlaștinile și bălțile ce se văd și azi. Din acel loc Crișul s-a mutat din ce în ce tot mai spre sud-vest, până în actuala albie, lăsând în dreapta terenul ce se numește azi Țarina, care se folosește pentru cultura cerealelor. Fertilitatea terenului din Țarina crește în raport cu poziția lui față de Criș, ca urmare a mâlului fin și a resturilor vegetale aduse de viiturile Crișului. Terenul din apropierea malului drept al Crișului este format din pietriș și nisip adus de ape, în special de Valea Hălmagiului care degradează cel mai mult Țarina. Valea aduce, când vine mare, ca urmare a topirii rapide a zăpezilor de pe munte, cum a fost în anul 1925 sau a ploilor torențiale din anii 1970, 1973 și 1980, cantități enorme de pietriș ce îl depune pe holdele din apropiere sau îl îngrămădește în diferite locuri în albie, determinând prin aceasta ruperea malurilor și schimbarea cursului apei. Toate malurile, atât ale Văii, cât și ale Crișului, începând din amonte de Hălmagiu și până aproape de tunel, sunt rupte și terenul din apropiere este umplut cu pie-

triș. Se impune consolidarea malurilor, pe această porțiune și oprirea pietrișului prăvălit de la munte de torenți, prin mai multe baraje succesive.

Gruiful, Pleșcuța, Arpășeștiul, Colnicele și Trăuașul Crișenilor, au fost un platou subacvatic. După ce apele s-au scurs din Depresiunea Hălmagiului, platoul s-a brăzdat de apele, în retragere, formând actuala configurație a terenului cu văile: Valea Mare, Valea Mică și Valea Iugii, care despart și conturează actualele forme de relief. Până și constituția fizică și chimică a acestui teren atestă aceeași origine, iar dacă ne uităm din Țarină, spre partea superioară a acestui platou, la îmbinarea lui cu Măgura, Coasta lui Stan Lazăr, Vârful și Sângurul, parcă se văd și azi, în acele părți, urmele valurilor care au lovit odată în mal. Terenul acesta se folosește pentru culturi de cereale și pomi fructiferi.

Stârcii, Măgura, La Vârf și Sângurul stau ca niște bastioane în apărare deasupra cătunelor și le străjuiesc: Măgura, deasupra Crișenilor și Arpășeștilor; piscul La Vârf, deasupra Pleșcuței, iar Sângurul, deasupra Gruifului și Văii Mari. O parte din aceste înălțimi sunt golașe, mai ales pantele dinspre sud, folosite în trecut dar și azi, ca pășuni. Părțile dinspre nord-vest ale acestor înălțimi sunt acoperite de mici pâlcuri de pădure de fag și carpen. În aceste crânguri, care odinioară se îmbinau cu ultimele case din sat, locuitorii satului și-au găsit adesea refugiu, fie de teama domnului de pământ, pe moșia căruia trebuiau să facă zilele de clacă, fie de teama să nu fie luați cu arcanul la cătănie. „Codrul a fost frate bun cu românul”: l-a ocrotit, l-a încălzit, l-a răcorit în zilele călduroase de vară, cu ajutorul lui s-a legănat și tot cu ajutorul lui a fost îngropat. De câte ori Țara Hălmagiului era trecută prin foc și sabie, locuitorii cătunelor satului, și-au găsit refugiul în aceste pâlcuri de pădure, cum a fost pe timpul când turcii și tătarii făceau incursiuni de pradă pe Valea Crișului¹.

Vârful Râpii, Vârful lui Dănilă, Vârful Cornetului, Paraginea, Beșicura și Vârful Cățunului din Dealul Țărmurelui, sunt masive cu pante repezi și văi adânci. Paraginea, Poienița și partea superioară a Beșicurii, spre deosebire de restul masivelor, au la suprafață soluri bine formate care permit să fie lucrate, în special Paraginea. Restul masivelor sunt împădurite, unele chiar mai recent prin măsurile de refacere a fondului forestier.

Ultima treaptă și cea mai înaltă este formată din Dealul propriuzis cu cele trei culmi: Dealul Iobagilor, Dealul din Mijloc și Lășorul. Și aceste dealuri au fost cândva un platou, care cu timpul s-a brăzdat de ape, fărmându-se văile existente ce le despart și le conturează forma: Valea

¹ Traian Mager, *Ținutul Hălmagiului*, Editura Diecezană, Arad, 1936, partea I, pag.8

Mare, Valea Iugii, Valea Ișorii și Vârful Lășorului. În partea dinspre sud, aceste dealuri își au baza comună, formată din coama ce merge de la Pietricea prin Lășor, Hotar, Vârful Picuieții și până în Vârful Mursei. Culmile dealurilor sunt linii aproape paralele ce merg de la sud spre nord.

Stăpânire acestor dealuri, de către locuitorii satului, în trecut, a depins de starea lor socială. Dealul din față, care se vede din sat și din gara CFR Hălmagiu, a fost în stăpânirea iobagilor, de unde i-a rămas numele Dealul Iobagilor. Restul dealurilor (Lășorul și Dealul din Mijloc, mai mari ca suprafață), au fost stăpânite de către nemeși (țărani fără obligații feudale). Era și aceasta o formă de discriminare socială.

Dealul Iobagilor începe din șesul Mursei și continuă cu frumoase perspective spre est și nord până la Vârful Frăsiniilor.

Dealul din Mijloc începe de la Lac și după ce urmează aceeași direcție se termină la Triigi, într-un bot de deal.

Lășorul este continuarea culmei din care pornesc cele două dealuri, până la Vârful Lășorului, unde se termină într-o pantă foarte înclinată. Demn de remarcat este faptul că pantele dealurilor sunt acoperite cu păduri iar spre creste și crestele sunt fâneată, pășuni și loc pentru unele culturi. Cel mai populat dintre dealuri a fost Dealul Iobagilor.

Între cele două războaie mondiale, aceste dealuri, au fost foarte mult populate, cum nu au fost niciodată în trecut. Tot întinsul dealurilor a fost presărat cu grajduri și poieți (adăposturi făcute din nuiele împletite, pentru vite și porci) și mici colibe sau căsuțe pentru adăpostul oamenilor. Nu toate familiile care pășunau vitele acolo aveau grajduri sau căsuțe. În primul rând se asigura un adăpost pentru animale apoi pentru oameni. Păstorii, în mare parte, erau copii. Copiii și oamenii în vârstă, care stăteau la Deal cu animalele, foloseau ca adăpost șurile și podurile grajdurilor proprii sau ale vecinilor. Pentru prepararea hranei făceau un foc lângă niște bolovani (stânci), ferit de vânt, lapte aveau de la animale iar cartofi și făina pentru mămligă se urca din sat.

Dealul a fost împărțit pentru folosință pe cătune și grupe de familii astfel: Bodea din Păluțești, folosea Cișera; Dărăii de La Sat și Dărău Nicolae-Bogatu de pe Gru, foloseau Mursa; Crișenii stăpâneau Fântânelele și Frăsânii; Mărgeștii și familia Țâsca, aveau Zănoaga; Dărăii de pe Gru și familia Trifan stăpâneau locul Foncu; familia Arpaș avea Dâmbul Izvorului și Curiciște; familiile Morcan și Roman stăpâneau la Groapă. Părăgenii, ca unii care au fost nemeși, au stăpânit Dealul din Mijloc și Lășorul. Spre deosebire de ceilalți care foloseau sălașurile numai vara, părăgenii care aveau sălașuri la Lășor, le foloseau iarna și

primăvara. În felul acesta nu trebuiau să transporte fânul și aveau acolo gunoiul de grajd, pentru culturile care le făceau pe acele locuri.

Unii locuitori din Tisa au avut chiar domiciliul stabil la Deal. Astfel Miclăiță Dărău stătea la Mursa iar Alexandru și Mitrie Dărău, pe Dealul din Mijloc. În anii 1970-1980 nu mai erau stabile decât două gospodării pe Dealul din Mijloc. Pe celelalte dealuri s-au împușinat și căsuțele și grajdurile. Nu mai are cine să stea la deal să păzească vitele. A scăzut și numărul animalelor. Oamenii adulți au devenit salariați, copiii, sunt tot mai puțini și au ocupația învățăturii. Au mai rămas câțiva bătrâni care se mai țin de tradiția migrării vitelor, primăvara, la deal. Acum, nu se mai întâlnește forfotă la deal, nici cântecele care se auzeau pe toate cărările, nici chemările cu huieturile lor. În acele vremuri tinerii animau dealurile: unei huituri de pe Dealul Iobagilor, i se răspundea cu o alta de pe un alt deal apoi urma o trăgănată care își trimitea simțămintele tinerești peste văi și dealuri.

Seara tineretul se aduna, uneori, laolaltă în jurul unui foc în aer liber și după un ceas de veselie se culcau cu toții sub coroana unui pom, pentru a se feri de roua groasă, din timpul nopții. Întâlnirile se mutau de pe un deal pe altul, odată la Cișeră, altădată la Curiciște, mai apoi la Mursa. La Mursa veneau și din hotarul Prăvălenilor.

Dar la deal nu era doar bucurie și veselie, mai erau și ploi și frig și noroi, și lipsa alimentelor și multe altele: Într-o noapte senină, cu lună plină, pe la sfârșitul lunii iunie, an 1920, în miez de noapte, cei din Șesul Mursei care dormeau afară sub un pom, au fost treziți din somn de patru bărbați înarmați și îmbrăcați cu haine militare. Păstorii au fost obligați să se scoale și să-i conducă pe cei patru la căsuța lui Miclăiță Bogatu, nu foarte departe de acel loc. L-au sculat pe Miclăiță și i-au cerut să-i ducă la locul unde montase cazanul pentru fiert țuica de cireșe. Cazanul era pe țâst la fântâna de la Mursa. Un „soldat” a păzit ostatecii și ceilalți trei au demontat cazanul și țeava din răcitor, le-au luat în spate apoi și-au încolonat ostatecii până în calea din Șesul Murssei. Acolo s-au despărțit, cei patru au luat-o spre Prăvăleni iar ostatecii spre culcușurile lăsate goale. Sperietura a fost mare și noaptea prea scurtă.

Cele două corpuri mari de pădure, foste proprietate domeniială, după anul 1920, au intrat în posesia Statului Român. Acestea se află pe cele două văi, Vale Mare și Valea Iugii.

4.Clima

Clima din hotarul satului Tisa este aceeași cu clima din depresiunea Hălmagiului, cu ierni nu prea geroase, dar bogate în zăpadă și veri suficient de călduroase, dar nu excesive. Munții din jur apără depresiunea de curenții puternici de aer. Totuși se resimt și aici vânturi puternice dinspre nord și nord-vest (Vârfuri și Leasa) și aduc cu ele, când bat în timpul iernii, zăpadă multă și ger. Primăvara, aceleași vânturi aduc uscăciune și secetă. De aceea e indiciat ca semănăturile de primăvară să se facă timpuriu să nu fie afectate de secetă.

Din cauza Crișului, de pe a cărui suprafață se ridică mari cantități de vapori, nebulozitatea, în special în diminețile de vară, este ridicată, în toată lunca Crișului. În Țarină stratul de ceață reduce vizibilitatea la 20 de metri, în timp ce la Măgură ori la Paragine, la altitudine de 100-200 de metri cerul e clar și senin. Din cauza curenților de aer și a ceții se întâmplă ca iarna, la Paragine, să fie mai cald decât în lunca Crișului.

Primăvara, clima este răcoroasă până târziu, din cauza stratului de zăpadă de pe muntele Biharia, care o influențează direct.

Din sud întotdeauna vântul este călduț, iarna „mâncă zăpada” iar vara aduce ploi line.

Ploi mai frecvente și de lungă durată se întâlnesc primăvara și toamna. Vara se produc ploi torențiale de scurtă durată, cu fulgere și trăsnete și cu un debit mare de apă. Ploile pot produce și inundații dar aceasta se întâmplă mai rar. Cauzele inundațiilor mari au fost defrișarea totală a pădurilor. Cele mai mari inundații în zonă sunt pe Criș și pe Valea Hălmagiului, atunci când sunt ploi torențiale cu debite mari (1970, 1973) sau prin topirea bruscă a stratului gros de zăpadă din pricina căldurii exterioare sau a unei ploi calde (21 dec. 1925). Inundațiile pot fi agravate și de umflarea stratului de gheață și producerea sloiurilor care se opresc la un pod sau la o cotitură. Așa sunt afectate multe poduri, inclusiv al tisenilor, peste Criș. Iată câteva date media pe 25 de ani, înainte de anul 1955, la stația meteorologică Hălmagiu, aflată la 3 km de Tisa:²

---

² Colectiv, *Clima RPR*, București, 1961

TEMPERATURA AERULUI												
Media lunară												Anuală
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Anuală
-2,0	-0,2	4,4	9,6	14,9	17,9	19,5	19,3	15,8	10,4	4,9	0,3	9,6
PRECIPITATII												
Media lunară												Anuală
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Anuală
50,7	45,9	49,9	56,1	73,9	99,4	79,3	76,1	59,5	62,4	57,3	57	767,5

Temperaturi medii zilnice ce trec peste 15 grade se află în intervalul de timp 10 mai-15 septembrie iar în restul timpului temperatura scade sub această limită. Durata timpului cu temperaturi peste 15 grade este de circa 130 de zile, iar cea sub 15 grade de circa 225 de zile. Temperaturi sub zero grade se înregistrează în medie 120 de zile. Media temperaturii zilnice în luna ianuarie este de circa 1-2 grade, iar în luna iulie de circa 14-15 grade.

Primul îngheț se produce în regiune pe la sfârșitul lui octombrie iar ultimul la sfârșitul lui martie sau începutul lui aprilie. Prima ninsoare cade pe la 15 noiembrie iar ultima pe la sfârșitul lui martie. Zile cu soare și cer strălucitor se înregistrează în medie 110, restul timpului este cu nor sau cer variabil.

Ploile torențiale țin în medie una oră cu un debit de apă de 25-30 litri pe mp.

Numărul zilelor cu vânturi cu viteze de 40 de km.pe oră se înregistrează 2,9 din numărul zilelor din an iar cu viteze de 60 km/h și peste 60 km/h, 0,5 zile/an.

Presiunea atmosferică se află între 900-1000 mb.

Prezentele date meteorologice și hidrologice reprezintă media pe 25 de ani până în anul 1955

5.Apele

În cuprinsul hotarului sunt izvoare, pârae, văi cu debit mic și un singur râu, Crișul Alb. Crișul străbate hotarul în imediata apropiere a vetrei satului, din direcția sud-est în direcția nord-vest. Malurile Crișului de la Tablă (locul unde Valea Hălmagiului se varsă în Criș) în amonte sunt bine consolidate cu plantații de arini, sălcii și plop. În aval de acest loc nu sunt făcute nici un fel de consolidări și în consecință Crișul se mută mereu, lăsând de fiecare dată terenuri degradate ca în Plopi și Între

Crișuri. Azi pe acele locuri nu mai sunt nici plopi nici două brațe ale Crișului decât denumirile care s-au păstrat. Așa s- a păstrat denumirea Sub Stean, unde Crișul avea tot două brațe: unul pe unde a fost podul vechi, în amonte de Valea Hălmagiului și celălalt braț, mai spre sat, prin locul numit de localnici Șarc, peste care oamenii au fost nevoiți să facă al doilea pod.

Lucrările executate înainte de anii 1890, în vederea construcției căii ferate, au dat Crișului o nouă albie, prin șarc, spre Iuga, Plopi și spre locul viitorului pod de cale ferată, din hotarul satului Leasa. Stricăciunile pricinuite pe partea dreaptă de viiturile Văii Hălmagiului, au fost mai limitate.

În hotarul satului Tisa, Crișul, primește pe partea stângă apele pâraielor ce se scurg pe fundul văilor dintre dealuri: Valea Mare, Valea Mică și Valea Iugii.

Pârâul Valea Mare adună apele de pe versanții: Dosul Tisei, Pe Față, Fața Dealului, și Tăuroiul. În el se varsă pâraiele: Pârâul Popii, La Fântâna în Piatră, Pârâul Dâlmocilor, Pârâul Hacıi, Pârâul Beșicirii, Pârâul Secului, Pârâul Fonceului, Pârâul Zănogii, Pârâul Tăuroiului și Pârâul Valea Mică.

Pârâul Valea Mică se varsă în Valea Mare în dreptul Căminului Cultural, în amonte de podețul peste Valea Mare. Acest pârâu adună apele de pe Pârâul Bițului, Tâlnicioară, Cornet, Poieniți, Frăsini și Paragine. La poala Tâlniciorii se află un izvor cu debit mare de apă care alimenta locuitorii din Arpășești, Pleșcuța și Paragine.

Foto. 3 Modalitatea de „a căra apa-n spate” (colecția I.Cotoc)(obs: iia fetei nu face parte din costumul tradițional al zonei.I: C)

Părăgenii, aflați la o distanță de 800-1000 de metri față de izvor, duceau apa cu câte patru-cinci ulcioare legate cu ștergura și puse pe umăr desăgește. Tot acest izvor alimentează topcilele de cânepă din acest loc. Părăgenii se mai alimentau cu apă, în acest mod, de la un alt izvor din Pârâul Tăurilor.

Topcile de cânepă, mai mari decât cele de la poala Tâlniciorii, sunt pe Valea Mare, înainte de intrarea pârâului în sat, unde un izvor cu debit mai mare de apă alimentează amenajarea cu jghiaburi pentru adăparea vitelor și bălțile pentru topitul cânepii. Temperatura apei acestui izvor este suficient de mare ca să nu înghețe iarna. La aproape 100 de metri, în amonte de acest izvor se află un altul, numit La Cioroi, de unde se aprovizionau cu apă oamenii de pe Grui, Valea Mare și Pleșcuța.

Valea Mare se varsă în Criș la marginea satului în locul numit Gura Uliții, după ce desparte un grup de case, numit Peste Vale de casele de La Sat.

Pârâul de pe Valea Iugii are bazinul Hidrografic cel mai mare din hotar și izvoarele cele mai puține. El adună apele de pe Pleșe, Dos, Lășor, Ișoară, Hodobană, Dealul din Mijloc și Valea Iugii chiar de la Vârful Mursei. Se varsă în Criș la locul numit Iuga. Înainte de vărsare pe malurile pârâului, după anul 1950, a luat naștere prin mutarea unor gospodării, cătunul Crișeni.

Pe această vale, mai sus de Crișeni, în apropierea locului de exploatare a pietrei se află un izvor, numit Cioroi iar mai sus, după locul de fâneață și pășunat se află un alt izvor, în locul numit Trigi.

Ca la Beșicură veneau părăgenii și la Trigi, cu pârâul și căldarea, să-și spele rufele. Rufele spălate erau întinse la uscat pe arbuști și lăsate acolo o zi sau două, fără grija că ar putea fi furate.

Atât pârâul de pe Valea Mare cât și cel de pe Valea Iugii, atunci când debitele de apă sporeau foarte mult (ploi torențiale) puteau produce pagube mari, fie construcțiilor din sat, fie terenurilor agricole. Apele învolburate aduceau pietriș și bolovani mari cu care deteriorau garduri, drumuri și construcțiile întâlnite în cale. Ultima mare pagubă făcută de Valea Mare a fost în anul 1987, când au fost afectate mai multe gospodării iar gospodăria văduvei Mihiț Elena (soția lui Cornel a lui „Gara”) a fost luată în întregime, casă șură și anexe, cu toate obiectele adunate în ele. Tot atunci Valea Iugii a distrus câteva terenuri agricole de la Iuga, unde și-a mutat locul de vărsare în Criș. O viitură pe Valea Mare este

povestită de copilul George Crișan³, (aprox an 1911), pe care o redăm în Anexa 3.

6. Căile de comunicație

Prin hotarul satului Tisa nu trec căi de comunicație principale. Șoseaua națională Oradea- Vașcău-Brad-Deva trece prin apropierea satului Tisa, la aproximativ 1500 de metri depărtare de centrul satului. Această șosea, existentă din vremuri imemorabile, în timpul Imperiului Austro-Ungar a fost transformată din drum de pământ în drum de piatră.(macadam). După anul 1960 șoseaua a fost asfaltată iar începând cu anul 2015 se lucrează la modernizarea ei pentru a deveni șosea europeană. Din comuna Vârfuri această șosea se ramifică spre Arad prin drumul județean, asfaltat și el.

Drumul național Oradea- Deva a fost drumul de legătură între Viena-Budapesta și Principatul Ardealului. El lega Europa de bogăția auriferă a Munților Apuseni. Multe ar putea povesti acest drum dacă am ști să-l ascultăm:

-Mihai Viteazul a trecut pe el, cu suita sa, în drumul spre Viena, la 6 decembrie an 1600⁴

-Pe acest drum au trecut și răsculații iobagi, de la Deva spre Beius, la 1659⁵

-Horea a trecut pe acest drum de mai multe ori, în perioada anilor 1779-1784, cu plângeri la împăratul imperiului, la Viena, iar mai târziu și pe această șosea au fost aruncate părți din trupul lui sfârtecat, pentru a spăimânta noroadele

-În anul 1664, pe această șosea au pătruns ienicerii turci din Ineu la Hălmagiu și l-au prădat, iar altădată au trecut hoardele de tătari spre Baia de Criș, prădând satele din apropiere⁶

-La 9 ian 1670, pe acest drum au năvălit în Hălmagiu, 400 de turci din Ineu, în zi de târg, au omorât trei oameni, au răpit un mare număr de vite, iar din Leasa au răpit 30 de copii⁷

³George Crișan, *O viață uimitoare*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2002, pag.23-25

⁴Traian Mager, *op. citat*, pag 8

⁵Idem, pag.9

⁶Ibidem

⁷Ibidem

-Marki Șandor, *Vármegye és Arad szabad királyi története*, vol. II, Arad, 1895.pag. 40

-În mai 1849, pe aici s-au retras, înfrânate din munți, rămășițele armatei maiorului Hatvani și odată cu aceasta a fost târât, legat de un tun, cel care a fost tribunul lui Avram Iancu și prefect al Zarandului, Ioan Butenu⁸

-La 4 februarie 1850, a plecat din Hălmașiu, pe acest drum, Avram Iancu într-un car, spre Viena⁹

-Și un lucru puțin de crezut dar totuși adevărat, pe drumul acesta și îmbrăcat în straie moțești, a trecut Nicolae Bălcescu spre Bălgrad¹⁰. Și ar mai fi multe de povestit, din câte s-au petrecut sub ochii oamenilor, pe acest drum de-a lungul timpului.

Pe lângă Șoseaua Națională, tot în apropierea satului Tisa, se află încă din anul 1896 calea ferată care leagă orașele Arad și Brad. Această șosea trece chiar prin spatele gării CFR Hălmașiu.

Calea Ferată Arad –Brad a fost construită de o societate pe acțiuni „Arad-Cenad” și a fost dată în folosință pe tronsoane (Arad-Seleuș 1876, Seleuș-Ineu 1877, Ineu-Sebiș 1881, Sebiș- Romanița 1889, Romanița – Ocișor 1895, Ocișor –Brad 6 decembrie 1896. Tunelul „Gorgana” a fost dat în folosință în anul 1892)¹¹

Calea ferată a funcționat sub firma societății Arad-Cenad, până în anul 1925, când prin decizia Tribunalului din Arad, această societate a fost etatizată și calea ferată a trecut în proprietatea Statului Român. Legea prin care toate căile ferate particulare din provinciile unite, au fost trecute în proprietatea statului a fost publicată în Monitorul Oficial nr. 218 din 4 ian. 1923

Dezideratul românilor de pe Valea Crișului Alb era o legătură pe calea ferată cu Deva având în vedere interesele la Sibiu, Brașov, dar mai ales în capitală. Legătura pe calea ferată prin Arad, lungea drumul cu circa 16 ore. După Marea Unire, prin anii 1930, a început să se concretizeze această idee, care s-a finalizat într-un proiect (foarte prost, putem spune acum peste mulți ani). Prin anul 1932 deja se lucra la viaducte și tuneluri pe traseul proiectat pentru calea ferată Brad-Deva.

⁸ Silviu Dragomir, *Avram Iancu* pag202

-Traian Mager, *op. citat*, pag.40-
Pompiliu Teodor, *Avram Iancu*

⁹ Pompiliu Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*, Cluj, 1972, pag.63

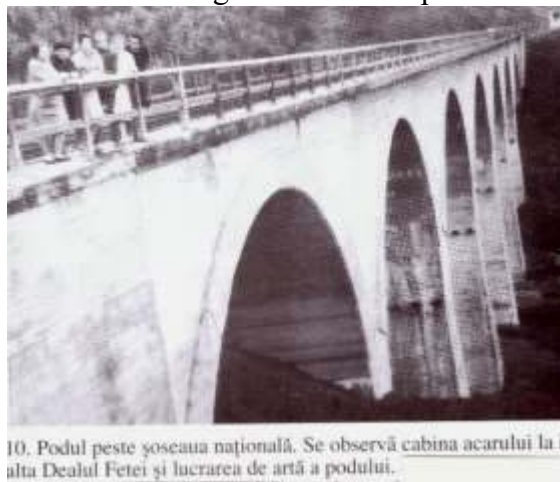
¹⁰ Alexandra Hodoș, *Focuri pe culme*, București, 1968, pag. 222-225

-colectiv, *Aradul permanentă în istoria patriei*, București, 1978, pag. 270

¹¹ Alexandru Cebuc și Mocanu, *Din Istoria transporturilor din România*, București, 1963, pag.124.

-ing.Victor Nanu, *Vechimea liniilor ferate din Ardeal*, Revista CFR nr. 10, oct.1957.

Începerea războiului a întrerupt această construcție în faza de marcarea a terasamentului, cu trei viaducte și două tuneluri construite. Lucrările la această construcție s-au reluat după anul 1960. Ele au fost urgentate și de interesele economice ale Intreprinderii Miniere Barza, care intenționa să deschidă o nouă gură de mină în punctul Dealul Fetei¹²

10. Podul peste șoseaua națională. Se observă cabina acarului la intrarea în Dealul Fetei și lucrarea de artă a podului.

Foto. 4 O lucrare de artă devenită inutilă: un viaduct de pe traseul Brad-Deva

Cu niște cheltuieli materiale, pentru consolidarea terasamentului, cu care s-ar fi putut construi câteva orașe cât orașul Brad de atunci, în anul 1964 s-a dat în exploatare tronsonul liniei Brad-Dealul Fetei, iar în anul 1987, 11 decembrie, s-a dat în exploatare întregul tronson de linie Brad-Mintia- Deva. De fapt este vorba de doar 35,6 km. de linie, între Brad și Mintia, căci între Mintia și Deva se intra în traseul existent Arad-Deva. Dragi cititori să nu vă mirați, se confirmă încă odată zicerea că „ce începe prost, se termină și mai prost”. Această cale ferată a funcționat până în 11 februarie 1998, deci 10 ani și nici o lună !¹³ (la data când s-a proiectat această cale ferată, tunelele se executau mai greu decât viaductele, motiv pentru care s-a optat pentru acel traseu „în costisă”, fără a cunoaște bine starea terenurilor din acea zonă-cu infiltrații subterane și alunecoase. Indiferent de cât de mare ar fi fost interesul comercial și încasările, acest tronson de linie nu putea fi economic din pricina costurilor de întreținere în parametri de exploatare. El, tronsonul, a adus profit și succes, doar unor indivizi interesați de problemă, în timpul con-

¹² Ioan Cotoc, *Cale lungă...drum de fier*, Editura Solness, Timișoara, 2017, pag. 28

-30

¹³ Ioan Cotoc, *Depoul de Locomotive Timișoara-Cronică și Monografie*, Editura Solness , Timișoara, 2017,pag. 40

strucției, dar mai ales după închidere, când într-un timp foarte scurt-mai puțin de un an- nu a mai fost pe traseu nimic material care să nu fi fost valorificat- de la șină de cale ferată, la cărămidă -și cât de legal? doar autoritățile statului ar putea ști, dacă ar vrea!)

Drumurile locale ale satului, nu întotdeauna au urmat același traseu. S-au schimbat în funcție de necesități și împrejurări. Principalul drum de acces în sat este cel care duce de la gara CFR și Șoseaua Națională. Acesta pornește din șosea paralel cu Valea Hălmagiului, trece pasajul căii ferate apoi podul peste Valea Hălmagiului, în dreptul cătunului Paluțești, continuă paralel cu Crișul, mai departe trece podul de beton peste Criș și intră în sat. Acest drum este asfaltat din anul 2017.

La ieșirea de pe pod, din acest drum se ramifică un altul care merge paralel cu Crișul până la cătunul Crișeni și de acolo iar se ramifică: un drum pleacă pe Valea Iugii până la Triigi și de acolo, la cătunul Paragine, prin Poieniță; celălalt drum pleacă de la Crișeni pe sub Stârci până la exploatarea carierelor de piatră din hotarul satului Leasa. Pe acest drum se poate ajunge până la Valea Bobesei. Foto 2

Drumul care intră în sat, se ramifică în dreptul bisericii: ramificația din dreapta duce la Mărgești și Arpășești iar ramificația din stânga taie satul în lungul său, paralel cu Valea Mare și se continuă până la Tăuroi și Mursa (pe traseul fostei căi ferate forestiere)

Ramificația spre Mărgești a fost făcută de Buglea Alexandru în anul 1924. Până atunci accesul spre Mărgești-Arpășești se făcea pe Părăul lui Cotoc. Drumul spre Iuga și Triigi a fost refăcut în anii 1967-1970, cu ocazia exploatarea forestiere. Din acest drum s-a făcut legătura la Paragine. Drumurile vechi spre Paragine sunt părăsite.

„Mult s-a mai putut pătimi în trecut din cauza stării rele a drumurilor. Ba se răsturna carul sau sania ba o lua boii la goană pe coastă în jos și atunci pericolul era destul de mare. Nu a fost scutit, în copilăria lui, de astfel de întâmplări nici cel care consemnează aceste lucruri. Prin anii 1917-1918, în vârstă de numai 9-10 ani, bunicul după mamă mă lua cu el că nu avea cu cine aduce fânul de la deal, din Mursa, Lac sau Lășor. Într-o zi geroasă de iarnă-cam la început când apucasem să fiu de ajutor-bunicul m-a luat cu el după fân, cu sania, la Mursa. La întoarcere, când să coborâm din Vârful Frăsiniilor, pentru că nu eram în stare să țin sania să nu se răstoarne, bunicul mă pune în fața boilor, să-i conduc pe o holdă în jos spre Poieniță. Eu care nu am putut prevedea ce se poate întâmpla, am lăsat boii să iuțească pasul și dacă nu mă înșel, i-am mai îndemnat și eu, că-mi plăcea atunci când eram la săniuță să văd că zboară cu mine, astfel că sania și-a luat avânt încât nici boii nu au mai putut-o stăpâni. Eu ca să

nu ajung sub boi și pe sub sanie m-am ținut de capătul proțapului și m-am dus așa la vale, fără să ating cu picioarele pământul, doar din când în când le mai ardeam boilor peste bot câte un băț, să-și amintească să oprească ori să încetinească. Bunicul înspăimântat de situație striga din răspuțeri la mine să dau cu bățul ce îl aveam în mână, în capul boilor, pentru a opri sania, dar nu a fost chip. Cu timpul mersul la vale s-a mai încetinit, că am ieșit din pârtie și am apucat prin zăpada neînceptută spre o căpiță de fân ce era mai jos și după ce am intrat cu toții în ea și am răsturnat-o, ne-am oprit. De atunci bunicul nu a mai avut curajul să mă pună înaintea boilor. Dar totuși trebuia să mă folosească la ceva. Mi-a dat atunci să țin de sanie să nu se răstoarne, dar vedea el că nici la această treabă nu puteam face mare ispravă. Când coboram pe pante mai repezi, bunicul înfingea bine furca în fân și eu mă atârnam de ea cu greutatea mea de 20-30 de kg, ca astfel să împiedic răsturnarea saniei. Nici sub această formă nu am fost scutit de surprize. Într-o zi când ne întorceam cu sania încărcată cu fân de la Lășor, pe drumul în pantă spre Valea Ișorii, sania se răstoarnă și furca mă aruncă peste sanie, pe coastă pe o pală de fân. Acesta a fost norocul. Și câți copii nu au pățimit așa în timpul celor două războaie mondiale, când ei cu cei bătrâni trebuiau să facă toate treburile, în locul părinților mobilizați! De frig și ger ce să mai vorbesc, înghețau opincile de tropăiau mai tare ca cizmele cu potcoave, a nanei Docița, pe podelele podului când mergea la bălci la Hălmagiu.”

Drumul de pe Calea cea Lungă era până prin 1925 ca o holdă cu fân, cu pajiștea bine păstrată. În urma transporturilor de lemne, trase groșește (târâte) s-a erodat de nu se mai poate folosi, de altfel nici nu are cine căci casele din cătunul Crișeni s-au mutat la vale, iar transportul de lemne nu se mai face pe aici.

Drumul de pe Câmp și din Livadă trecea prin curtea morii lui Crișan. S-a mutat pe actualul traseu prin anul 1936.

Drumul vechi de la gară spre sat, era pe partea stângă a Văii Hălmagiului până la Tablă, la Criș. Locului de aici i s-a spus La Tablă pentru că pe acel loc a fost montată o tablă cu numele satului și a comitatului (județul) de care ținea. Nu se știe când a fost montată. În anul 1917 podul a fost mutat pe locul actual, deasemeni și tabla, dar numele locului a rămas unde a fost tabla veche.

La Tablă a fost un pod masiv de stejar peste Criș, cu balustradele lucrate artistic, în arcade. După ce Crișul s-a mutat pe brațul numit Șarc, oamenii au fost nevoiți să-și facă încă un pod peste șarc. După ce trecea podurile drumul intra în sat pe la Pripor, pe la buza Gruului și pe actualul drum pe la cămin.

Înainte de a se construi calea ferată, când Crișul curgea pe la Balta Cinei, drumul de intrare în sat era pe Sub Stean și intra în sat pe Gura Uliții

Podul peste Criș s-a degradat din cauza transporturilor grele de lemne și piatră. În anul 1982 s-a construit actualul pod din beton armat. Tot în acest an s-a construit și podul peste Valea Hălmagiului.

Când podul era La Tablă, recoltele și transportul în țarină se făcea prin Criș, printr-un vad, în dreptul Părăului lui Cotoc. Atunci pe Părăul lui Cotoc era drum de care destul de bun.

Foto. 5 Podul vechi peste Crișul Alb. Colecția Gh.Dărău

Foto. 6. Podul vechi calamitat de Criș. Colecția ing. Ioniți Dărău

Foto 7. Podul nou din beton armat. Colecția ing. Ioniți Dărau

Foto.8. Ulița din crângul La Sat, înainte de anul 1950

Foto 9 Aceeași uliță în anul 1977. Colecția Gh. Dărau
7.Suprafața

Hotarul satului Tisa se întinde pe o suprafață de 2622 jugăre cadastrale¹⁾, adică 1514 ha sau 15,14 kmp.

Această suprafață repartizată pe diferențe de nivel se prezintă astfel:

Diferențe de nivel.	Altitudinea în metri.	Suprafața			Procent din supr.totală.
		Kmp	Ha	Jug.	
Țarina, șes.	220-230	3	300	519	20%
Coline, colnice	230-300	2	200	346	14%
Deal	300-677	10	1000	1757	66%
Total		15	1500	2622	

S I T U A T I A
suprafaței satului repartizată pe culturi.

Felul terenului	S u p r a f a t a			Suprafața în ha pe cap de locuitor în	
	Kmp	Ha	Jugăre	1930	1977
Teren arabil, fînate și pășuni.	7,7961	779,61	1350	0,98	1,85
Teren împăd.	7,3439	734,39	1272	0,92	1,74
Total	15,14	1514	2622		

Suprafața a crescut în anul 1977 pe cap de locuitor datorită emigrărilor în zona de cîmpie.

Insertul 1 de mai sus: Iugărul cadastral= veche unitate de măsură din Transilvania, de 5775 mp

Cap. II. Populația

Locuitorii satului sunt toți de origine etnică română. Până între cele două războaie au existat în sat două familii de romi (țigani).

Locuitorii satului, cu puține excepții, sunt de statură mijlocie, cu un corp proporțional dezvoltat și bine legat. Înălțimea medie la femei este de 150-160 cm. iar la bărbați 160-170 cm. Tenul este mai mult blond, cu ochi verzi sau albaștri iar părul gălbui sau castaniu.

În hotarul Hălmagiului, în imediata apropiere de cătunul Păluțești din Tisa, se află o așezare de 10-15 case locuite de o populație de romi (țigani). Se crede că aceștia au fost aduși și așezați aici pe teritoriul domenal, ca robi, pentru a face diferite servicii la curțile domeniiale din Hălmagiu și Țărmure. Până prin anul 1950 ei erau folosiți ca oameni de curățenie în multe case din Hălmagiu și în comună, sâmbăta, după ter-

minarea pieții. Nu am găsit dovezi despre anul de aducere a lor aici și despre cine i-a adus.

În trecut populația aceste se îndeletnicea și cu muzica. În rândurile lor erau grupate două trei tarafuri care cântau la nunți și petreceri (hore, nedei), prin satele din jur. Bătrânii care au știut această meserie s-au stins de ani iar tinerii lor nu s-au străduit să mai continue cu muzica, au plecat la alte activități. ultimul țigan care mai cânta la o vioară cu goarnă a murit în jurul anului 1960.

Această populație deși se află în hotarul Hălmagiului prin faptul că este mai aproape de Tisa i se spune și astăzi că este de la Câmpul Tisei.

Între cele două războaie mondiale și chiar mai târziu prin anul 1955, o parte dintre acești oameni se ocupa de făcutul cărămizilor. Știau să calce pământul (frământatul) și stăpâneau tehnologia arderii cărămizii. Într-un sezon, un grup de 2 bărbați și 3 femei făceau 3-4 cuptoare de cărămidă arsă (circa 40000 de buc.).Câștigul le ajungea să trăiască tot anul și încă ceva pentru economisire.

Astăzi această populație este complet integrată , cu case bune, locuri de muncă și copii la școală

Populația satului Tisa, la început a fost puțină. Cu timpul s-a înmulțit astfel că în anul 1930 era de 793 de locuitori. Din anul 1946 numărul populației a scăzut datorită coloniștilor emigrați spre câmpie, apoi din cauza deplasării tinerilor spre centrele industriale ale țării

În Tisa au fost următoarele familii de baștină: Arpaș, Bodea, Buduhală, Crișan și Dărău¹⁴

În anul 1866, în Tisa au existat următoarele nume de familii ca proprietari: Arpaș 2, Bodea 17, Buduhala 13, Dărău 113, Dan 2, Feier 1, Golia 1, Crișan 19, Mărgău 2, Mariș 1, Margea 7, Mateș 8, Moțica 8, Pârva 1, Roman 11, Sirca 4, Stan 8, Trifan 1, Julă 1.¹⁵

În anul 1920 pe lângă familiile arătate anterior apar nume noi: Budugan 1, Bacoș 1, Boci 1, Balint 1, Cornea 1, Crepcia 1, Cotoc 3, Florea 1, Groza 1, Ioanăș 1, Iova 1, Lingurar 1, Mihuț 1, Marian 2, Morcan 1, Roț 1, Slăv 1, Stoica 1, Șerban 2, Țasca 1, Zbârcea 1.(date din recensământul populației)

Este interesant de observat că la conscripția din 1715, în Tisa au fost aflate doar câteva familii (6)

¹⁴ Traian Mager, *Opus citat*

¹⁵ Idem

2.1.3. Districtul Hălmaგი. Conscripția din anul 1715

Nr. crt.	Localitatea	Anul atestării istorice	Nr. capilor de familie	Arături în cubuli de Pojon	Fânețe în zile coasă	Nr. pag. din conscripții originale
1	Aciuța	1386	4	7½	3	84
30	Iălagiu	1439	4	10½	8	85
31	Tătăraști (Hd)	1439	5	20	12	91
32	Tisa	1439	6	13	8	81
33	Tiulești (Hd)	1639	7	15½	8	91-92
34	Tâmava de Criș (Hd)	1484	4	12	6	94
35	Tomești (Hd)	1439	6	33	17	88
36	Tărmure	1439	4	18	10	89
37	Tebea (Hd)	1427	10	45	9	87
38	Vața (Hd)	1439	5	14½	8	94
39	Vidra (Hd)	1477	4	5½	4	84
40	Vărfurile	1390	17	20	15	83
	Summa		228	765½	345	

Sursa: Magyar Országos Levéltár, Budapest, *Conscriptio 1715*;

Alexandru Roz, Kovach Geza, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Arad, 1997;

Kovach Geza, *Eltűnt települések Arad megyében*, Arad, 2005, p.24-31;

Coriolan Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol.1-2, București, 1967-1968.

32. Tabel urbanial –satul Tisa (Tisza)

Nr.crt.	Numele și prenumele	Arături în cubuli de Pojon	Fânețe în zi de coasă
1	Bogio Ópra	2 ½	1
2	Kristan Gyurcs	3 ½	2
3	Roman Igna	4	3
4	Dan Petrucș	3	2
5	Fertyl	0	0
6	Budala Gyurcs	0	0
	Summa	13	8

Recensământul dela 1720.

Rectificând nr. gospodăriilor¹⁾, calculând popula-
ția²⁾ și transformând suprafețele în ha.

Comuna	Numărul gos- podăriilor, tot odată al caselor	Numărul total al populației	Suprafețe cultivabile		
			Ară- toare	Fânețe	Total
			In h ctare		
Hălmagiu	52	312	140	31	171
Sârbi	8	48	7	2	9
Luneșoara	13	78	23	6	29
Văjdogi	11	66	26	3	29
Poenariu	13	78	40	13	53
Tohești	8	48	22	6	28
Țarmure	0	60	45	9	54
Ionești	23	138	62	9	71
Tisa	14	84	34	7	41
Ociu	11	66	39	7	46
Ocișor	16	96	44	6	50
Bănești	24	144	55	11	66
Cristești	11	66	38	9	47
Brusturi	11	66	13	3	16
Leasa	16	96	59	17	76
Vărfurile	25	150	54	12	66
Măgulicea	8	48	17	4	21
Vidra	29	174	48	9	57
Lazuri	11	66	10	4	14
Groși	5	30	6	1	7
Avram Iancu	14	84	27	5	32
Poiana	8	48	12	1	13
Pleșcuța	20	120	33	10	43
Aciuța	15	90	21	6	27
Dumbrava	8	48	34	11	45
Budești	10	60	28	8	36
Guravăii	8	48	17	6	23
Răstoci	15	90	36	9	45
Tălagiu	13	78	15	4	19
Total:	430	2580	1005	229	1234

¹⁾ Numărul gospodăriilor conscrise nominal este 264, care rectificându-se în plus cu media stabilită de 50%, adică cu 132, ne dă 396. Către acestea se adaugă gospodăriile celor neînscrși: preoț „ordinari”, nobili, honorațiori cari în proporția procentuală pe județi ne dau încă 34. Totalul gospodăriilor este deci de 430.

²⁾ Stabilită fiind media de 6 persoane de una gospodărie, to-
talul populației deste deci 430 înmulțit cu 6, adică 2580 suflete

Recensământul dela 1720.

Comuna	Numărul gospodăriilor, conform situației juridice a populației			Din populația înscrisă nominal, sunt:			Situația economică			
	Nobili	Iobagi	Total	Români	Maghiari	Total	Arditoare în cubie pojoniene ¹⁾	Fânețe în fan (de o coasă ²⁾)	Mori	Venit din mori (fl. den. ³⁾)
Hălmașiu	1	30	31	30	1	31	325 ^{1/2}	72	3	6
Sârbi		5	5	5		5	15 ^{1/4}	5	1	4
Luncșoara		8	8	8		8	52 ^{1/2}	13 ^{1/2}	1	4
Văjdogi		7	7	7		7	59	8		
Poienariu		8	8	8		8	92	30		
Tohești		5	5	5		5	50	15		
Târmure		6	6	6		6	105	22		
Ionești		14	14	12	2	14	143	20		
Tisa		8	8	8		8	80	16	2	16
Ociu		7	7	7		7	90 ^{1/2}	17		
Ocișor		10	10	10		10	103	15		
Tălăgiu		8	8	8		8	35	9		
Total:	1	263	264	261	3	264	2329	530	16	146

¹⁾ Un cubul Pojonian de pământ arător egal cu 1100—1200 stânjeni pătrați.

²⁾ Fânaș de o coasă este 800—1200 stânjeni pătrați. Adecă un jugăr unguresc, ceea ce face 0.452 ha.

³⁾ Un floren venian are 120 denari, egal cu 2 coroane 76.35 fileri, bani ungurești în valuta dela 1896.

Cu privire la locul actual al satului Tisa, opinia mea diferă puțin de a domnului Ioan Arpaș. Asta nu înseamnă că eu am dreptate, motiv pentru care am lăsat în anexa 1 opinia din manuscris a domnului Ioan Arpaș.

Raționamentul meu că locuitorii satului Tisa nu au format această așezare pe locul cătunului Paluțești pleacă de la faptul că fostul domn de pământ, înaintea stăpânirii străine a fost cneazul (sau voievodul) local. Acesta avea nevoie de brațele de muncă ale locuitorilor. Oriunde în teritoriile locuite de oameni, localnicii au fost circumspecți față de stăpânire și s-au ferit, în limitele posibile, ca stăpânirea să le cunoască întreg avutul. Ne putem duce cu imaginația în preistorie. Majoritatea cercetătorilor sunt de părere că la început oamenii trăiau în grupuri mici. Nevoia de apărare i-a unit în grupuri mai mari care trebuiau să-și aleagă un conducător. Doar la nevoie se adunau în grupul mare. În restul timpului fiecare grup (mai târziu așezare) își vedea de îndeletnicirile sale, de propriile ocupații și familii.

Închegarea voivodatelor, a cnezatelor, în această formă a găsit populația. Primele documente scrise, despre aceste locuri la care ne referim, le găsim pe la anii 1400. Și ce găsim atunci? Iată, la conscripția din 1715, în Tisa, erau șase capi de familie, iar în anul 1720 erau 8 capi de familie. Chiar așa să fi fost? Credem, mai degrabă, că mai erau și alte familii „ascunse”, așezate în pădure, la loc mai ferit unde oamenii stăpânirii nu îndrăzneau să caute.

Ar mai fi un argument în susținerea celor de mai sus, dar tot în ideea fugii din fața stăpânirii: satul Prăvăleni, pe care nu-l găsim decât foarte târziu menționat în actele oficiale. Să nu fi fost așezări omenești acolo? Au fost sigur, dar ca și astăzi, dacă cineva din Prăvăleni nu vrea să fie găsit, nu-l poți găsi.

Cu toate amenințările autorităților stăpânitoare, după 40 de ani, la 1760, se recenzează la Tisa 67 de familii ortodoxe și aceasta pentru că trebuia ca biserica ortodoxă să dovedească ceva, în lupta cu uniația.

Să reținem din acest recensământ, pentru capitolul bisericii, că la anul 1760 Satul Tisa avea biserică dar nu avea un preot numit. Acesta era programat de protopopul din Hălmagiu.

Credem că satul Tisa s-a dezvoltat pe locul actualelor crânguri, cu mici excepții, să le zicem de sistematizare ori de poziționare mai bună față de drumuri iar defrișarea pădurii de pe lângă case s-a făcut pe măsură ce a scăzut groaza față de stăpânire și invazii.

La recensământul din 1850 populația satului ajunge la 542 de locuitori de religie ortodoxă, care trăiau în 100 de case, (134 de locuințe putem înțelege familii, știut fiind faptul că erau case în care locuiau două familii)

La recensământul următor, din 1869, în satul Tisa sunt 110 case dar numai 93 de familii cu o populație totală de 513 locuitori, în scădere de la 542 la recensământul precedent.

La recensământul din 1910 la Tisa sunt înregistrate 116 case cu 723 de locuitori. Toate cifrele arătate sunt luate din comunicatele oficiale ale recensămintelor acelor ani

Sexul	Grupe de vârste							Total	
	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69		70-
Bărbați	24	25	24	20	42	35	21	23	214
Femei	25	24	17	36	35	27	22	22	208
Total	49	49	41	56	77	62	43	45	422

T A B E L

cu dinamica pe ani a populației satului Tisa începînd cu anul 1720
și pînă în 1977.

Nr. crt.	Anul cu numărul populației.	Numărul familiilor.	Numărul locuitorilor	Obs.	Dens./kmp
1.	1720	14	84	1)	5 loc
2.	1755	34	170	2)	11 "
3.	1760	67	268	1)	18 "
4. 1834	1834	85	421	3)	28 "
5.	1843	94	473	3)	31 "
6.	1870	102	513	3)	34 "
7.	1880	109	548	3)	37 "
8.	1890	111	556	3)	37 "
9.	1900	123	619	3)	41 "
10.	1910	144	723	3)	48 "
11.	1920	139	686	3)	45 "
12.	1927	136	674	4)	45 "
13.	1930	148	793	5)	53 "
14.	1941	144	721	5)	48 "
15.	1956	138	558	5)	37 "
16.	1966	123	552	5)	36 "
17.	1977	114	422	5)	28 "

Coloana obs. din tabel: 1. Traian Mager, op citat, pag. 67, 68,86

2. Gheorghe Cotoșman, Istoria Episcopiei Arad și Oradea, manuscris

3. Traian Mager, op. citat, vol II, pag. 82

4. Traian Mager, Aspecte economice, Arad, 1927, pag. 5, 9

5. Recensământul pe anii respectivi

Datorită amplasării lui satul rămâne unul de tipul „împrăștiat și despărțit în cătune”(crânguri).

Situația administrativ-politică

Satul Tisa, în prezent face parte din punct de vedere administrativ-politic din comuna Hălmagiu, județul Arad. În trecut, Tisa a funcționat ca o unitate administrativă independentă: comună cu primar, consiliu și buget propriu. Lucrările de birou erau ținute de un oficiu numit notariat, având ca șef pe notarul comunal. Tisa a făcut parte din notariatul Hălmagiu împreună cu comunele: Hălmagiu, Țărmure , Ionești, Ociu și Ocișor. Mai multe notariate formau o plasă. Din plasa Hălmagiu făceau parte notariatele: Hălmagiu, Hălmăgel, Bănești, Vârfuri, Pleșcuța, Gu-

rahonț și Iosășel. Hălmagiu era sediul plasei și avea pretură și judecătorie. Șeful plasei se numea pretor sau prim-pretor iar șeful județului se numea prefect.

Comuna era administrată de un consiliu format din 5-15 membri. Organul executiv al comunei era primarul care era și președintele consiliului comunal. Organele executive, înainte de 1920 se numeau: birău=primar, iarăș-birău= pretor, fișpan=prefect și fi-birău=judecător.

Din anul 1950 Ociul și Ocișorul au trecut la comuna Vața, județul Hunedoara

Din anul 1968 de comuna Hălmagiu aparțin satele: Leștioara, Leasa, Tisa, Țărmure, Ionești, Poienari, Brusturi, Cristești, Bodești și Bănești.

În ținutul Hălmagiului, în perioada medievală au funcționat mai multe cnezate: cnezatul muntean, pe valea Brusturelui și a Luncșorii, cnezatul de la Ciuci-Aciuța și Cnezatul Hălmagiului cu satele Țohești, Ocișor, Ionești, Țărmure, Leasa, Leștioara și Bodești¹⁶

Între anii 1861-1876, pretura din Hălmagiu a funcționat ca sub-prefectură a prefecturii din Baia de Criș, a județului Zarand.

Satul Tisa este format din 9 cătune: Păluțești, La sat, Crișeni, Arpășești, Mărgești, Pleșcuța, Valea Mare, Gruî și Paragine. În fiecare cătun domină câte un nume de familie:

- La Sat, Paluțești, Gruî și Paragine, numele Dărău
- la Crișeni, numele Crișan
- la Arpășești, numele Arpaș
- la Mărgești, numele Margea
- la Pleșcuța, numele Bodea și Buduhală
- pe Valea Mare, numele Roman

Prin căsătorie au venit în sat și alte nume: din Leasa au venit Cotoc și Margău, din Leștioară a venit Moțica, de la Țărmure a venit Țâsca, de la Ocișor a venit Trifan, de la Tălagiu sau Măgulicea, a venit Sirca, , de la Strâmba a venit Mihuț și de la Luncșoară a venit Morcan.

Partea cea mai tristă pentru sat este depopularea. Aceasta a început lent după 1970 când tinerii școlarizați se rostuiau pe la oraș și s-a accentuat după 1989. La Paragine, din 45 de gospodării, mai sunt locuite 4-5. La fel s-a întâmplat cu Gruîul și încet-încet, cu întreg satul.

¹⁶ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal*, Vol. I, Sibiu, 1924, pag 232

Cap. III. Toponimia satului Tisa

Districtul Hălmgau. Numele purtate de localități de-a lungul vremii		
Nr.	Numele actual al localității	Alte nume purtate de-a lungul vremii
31	Iatarașu (ru)	
32	Tisa	Tisza, Tiszafalva, Thysa, Kysthiza, Thyzafalwa, Felsotisa
33	Tiulești (Hd)	Kiulest, Tyiulesd
34	Târnavă de Criș (Hd)	Ternava
35	Tomești (Hd)	Domesty, Tomesd
36	Târmure	Czermore, Czermora, Martfalva, Czermure
37	Tebea (Hd)	Czebi, Czebe, Cebe
38	Vața de Jos, Vața de Sus (Hd)	Vacza (Also, Felso)
39	Vidra	Wydra
40	Vârfulile	Csucs, Halmagycsucs, Chuch, Chwch, Ciuci

Sursa: Magyar Országos Levéltár, Budapest, *Conscriptio 1715*;
 Alexandru Roz, Kovach Geza, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Arad, 1997;
 Kovach Geza, *Eltűnt települések Arad megyében*, Arad, 2005, p.24-31;
 Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol.1-2, București, 1967-1968.

Numele satului Tisa ca și al cătunelor și al celorlalte locuri, din cuprinsul hotarului, s-au dat fie după nume de oameni sau plante, fie după forma locului, natura sau raporturile de proprietate, așa cum s-a întâmplat cu toponimia celorlalte localități și locuri din țară.

Numele satului s-ar trage de la o specie de conifere numită „tisă”(Taxus bacata sau Pinus larris), specie ce crește până la 15 m înălțime¹⁷ Cu sute de ani în urmă, se crede că specia aceasta se găsea din belșug în cuprinsul hotarului, fapt ce a determinat numele satului.

După unii cercetători, toponimicul Tisa ar fi de origine slavă (Tisevetsner, Tysavets, Tisavitse)¹⁸. După alții, ca acad.Vladimir Gheorghiev tracolog și acad.Ioan Mihalyi, acest toponim ar fi de origine dacă (dacică)¹⁹

¹⁷ Traian Mager, *op.citat, vol.I*, pag. 168.

¹⁸ Iorgu Iordan, *Toponimie românească*, pag. 92-93, 425, 460

¹⁹ Mihai Marina, *Dacii maramureșeni*, revista Noi Tracii, nr 64, Milano, ianuarie 1980, pag. 8

Numele satului, în decursul timpului a suferit multe schimbări: la atestarea scrisă în 1439 se numea Tyzafalva, în 1477 Thyza, în 1561 Tecza, în 1760 Tisza, în 1854 Tiszafalva, iar din 1920 se numește Tisa.²⁰

În țară sunt mai multe localități cu numele de Tisa: Tisa Nouă, jud. Arad; Tisa Silvestri, în jud. Bacău; Tisa, în județele Hunedoara, Maramureș și Prahova.

Numele de Crișeni este dat locuitorilor de pe Crișuri, dar și din zona Vașcăului, cu care cei din zona Hălmagiului aveau bune relații comerciale, în special prin târgurile din zonă. Un om venit în Tisa cu numele Crișan a dat numele unui Cătun.

Numele băștinaș Arpaș, a dat numele său altui cătun. Acest nume se găsește în multe locuri în țară, la oameni, localități sau munți.

Margea a dat numele cătunului Mărgești, dar rămâne o întrebare cu privire la cătunul Paluțești, o fi o deformare de la diminutivul maghiarizat a lui Pavel-Pali-Palițeștii?

Alte denumiri de cătune vin de la forma și natura terenului: La Sat-este vatra satului; Pleșcuța –culme de deal; Grui-Bot de deal; Paragine-loc necultivat.

Unele denumiri sunt date după nume de plante sau copaci: Scurușul, Frăsânii, Cornet, altele după balta ori lacul păstrate acolo, ori după deschiderea spațiului dintre formele de relief, Valea Mare, Valea Mică. Valea Iugii se presupune că a fost al unui Iuga sau a mai multor Iuga, poate trei Iuga-TriIugi-Triigi. Sunt locuri cu nume proprii după formele de relief: Costișă, Dâmb, Râpa, Groapa, Fața Dealului, La Câmp, ori după natura terenului, La Glod, Livadă, Poiană, Poieniță, Tăuroi-un tău mare.

Numele Stârci ar putea proveni de la pasărea de apă-stârc, dar numai dacă credem că se păstrează de pe timpul când pe Iezerul Lesei era un mal de mare. Mai degrabă trebuie acceptat cuvântul stârcit cu sensul de nedezvoltat, închircit, ghemuit, cum de fapt așa pare, un deal (munte) mai mic, între celelalte.

Alte denumiri: Măgură-o movilă de pământ; Prislop-loc de trecere printre munți (dealuri); Colnice-drum îngust prin pădure; Zănoagă-un loc mai jos, scutit de curenți; Prisacă-poate fi și stupină dar aici este înțelesul de loc defrișat.

Fără a intra în multe explicații și înțelesuri ale denumirii, de care s-au ocupat mulți cercetători valoroși, vom spune că denumirea Criș

²⁰ Suciuc Coriolan, *Dicționarul istoric al Transilvaniei*, București, 1968, pag.148

-Traian Mager, *op. citat, vol.I, pag 168*

vine de la Grisia, care înseamnă apă curgătoare, dar și de la Grisos, care înseamnă aur. Și cât aur a purtat apa Crișului în miile de ani, că de multe ori era albă de la prelucrarea acestui metal atât de prețios!²¹

Ne mai oprim la numele Munții Zarandului și ne limităm tot la explicația lui Iorgu Iordan în lucrarea citată că acest toponimic se trage din limba iraniană, de la Zarania care înseamnă aur

Cap IV. Instituțiile satului Tisa

Instituțiile satului Tisa au fost Instituția Primarului, Biserica, Școala, Composesoratul, Căminul Cultural și Cooperativa de consum.

1. Primăria

În trecut, Tisa a funcționat ca o unitate administrativă independentă: comună cu primar, consiliu și buget propriu. Lucrările de birou erau ținute de un oficiu numit notariat, având ca șef pe notarul comunal. Tisa a făcut parte din notariatul Hălmagiu împreună cu comunele: Hălmagiu, Țărmure, Ionești, Ociu și Ocișor. Mai multe notariate formau o plasă. Din plasa Hălmagiu făceau parte notariatele: Hălmagiu, Hălmăgel, Bănești, Vârfuri, Pleșcuța, Gurahonț și Iosășel. Hălmagiu era sediul plasei și avea pretură și judecătorie. Șeful plasei se numea pretor sau prim-pretor iar șeful județului se numea prefect.

Comuna era administrată de un consiliu format din 5-15 membri. Organul executiv al comunei era primarul care era și președintele consiliului comunal. Organele executive, înainte de 1920 se numeau: birău=primar, iarăș-birău= pretor, fișpan=prefect și fi-birău=judecător.

Că este așa o dovedește și sigiliul care, atunci când legile stăpânirii au permis (ca urmare a ușoarei relaxări după anul 1848) toate așezările românești care au avut primar, și-au comandat sigiliu în limba română. Satul Tisa avea acest sigiliu începând cu anul 1851.²²

---

²¹ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, pag 18, 107, 234, 406

²² Augustin Mureșan, Ioan Popovici, *Sigilii sătești și comunale din comitatul Arad și împrejurimi (secolele XVII-XIX)*

a. *Tipar sigilar rotund, confecționat din alamă cu diametrul rondelii de 30 mm, gravat în incizie. Înălțimea totală a piesei sigilare este de 60 mm. În imagine: pe o terasă, o capră mănâcând rămurelele unor arbuști (probabil de tisă). Legenda s-a scris cu litere majuscule în limba română: SIGILU COMUNIT: (ĂȚII) TISZA 1851. Fig. 200. S e m n i f i c a ț i a: flora, creșterea animalelor, armă vorbitoare.*

Foto.10 Primul sigiliu în limba română, al satului Tisa

În anul 1910, primar în Tisa era George Crișan a Anișcii, reales de mai multe legislaturi înainte, după cum mărturisește nepotul său George, feciorul lui Giuțu de la moară.²³ Primul război mondial îl găsește primar tot pe George Crișan.

În anul 1919 primar, în luna aprilie era Gheorghe Trifan al lui Iosif, ajutorul său era Bodea Onică (conf. Ioan Arpaș)

Am mai aflat un nume de primar în anul 1938, Moțica Nicolae²⁴

După al doilea război, cu o nouă organizare administrativă, rămân comune mai puține, cu sediul în satele mai mari (în care funcționau notariatele) la care se mai afiliază câteva sate. Satul Tisa este afiliat comunei Hălmagiu, împreună cu Țărmure, Ionești, Poienari și Leștioara.

Comuna Hălmagiu aparținea de raionul Gurahonț și de regiunea Arad (Legea 5/9 sept. 1950). Din anul 1956 (Legea 12/7 ian.) regiunea Arad se desființează și Hălmagiul trece la regiunea Oradea pînă în anul 1968 (Legea 2/16 febr), când se desființează raioanele și regiunile. Se revine la Județe. S-au desființat și comunele mici și satele au fost regrupate. Comuna Hălmagiu cuprinde pe lângă satul de reședință satele: Tisa, Țăr-

²³ George Crișan, *O viață uimitoare*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2002, pag. 13

²⁴ DJAANA Documentele prefect dosar 113/1938

mure, Poienari, Ionești, Brusturi, Cristești, Bănești, Bodești, Leasa și Leștioara și trece înapoi la județul Arad.

. Stema Comunei Hălmațiu*. Autor prof. dr. Augustin Mureșan. Macheta originală a schemei a fost realizată de dl Adrian Sandu, artist plastic.

*Stema publicată în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, Anul XXV, nr.193 din 5 aprilie 2013.(vezi și foto color, la anexa 11.)

2.Școala

Școala a luat ființă în satul Tisa, în anul 1920. Tisa este prima localitate din jur în care a luat ființă, după Unirea din anul 1918, o școală primară. Tisenii au urmat înainte de anul 1920, ca și ceilalți din satele din jur, școala primară în Hălmațiu. Cei care au voit și au avut posibilități materiale. Nu erau obligații pentru a face școală.

În Hălmațiu, înainte de anul 1920 au fost două școli primare: una confesională-întreținută de biserică- cu limba de predare română și alta de stat, cu limba de predare maghiară. În regiune au mai fost școli confesionale la Ociu, Hălmațel, Brusturi, Bodești și Bănești.

În școlile confesionale au funcționat ca învățători:

- în Hălmațiu, Mihai Vidu, fratele compozitorului Ion Vidu
- la Bănești, Teodor Popovici
- la Brusturi, Nicodin
- la Ociu, Băldescu
- la Bodești, Petru Mager, tatăl profesorului Traian Mager

Actualul local de școală din satul Tisa a fost edificat prin anul 1913, pentru a servi de cârciumă și băcănie, de către Gheorghe Crișan. Pereții clădirii sunt din piatră, zidiți cu mortar de var. Piatra a fost luată din coasta Gruiului, din dreptul lui Moțica Ioan.

În anul 1920 proprietarul Gheorghe Crișan oferă gratuit clădirea pentru școală, pe 5 ani. Ca urmare a acestui fapt s-a reușit să se deschidă în luna septembrie 1920, în satul Tisa în acel local, pentru prima dată, cursurile unei școli primare. În primul an școlar 1920-1921, școala a funcționat numai cu trei clase: întâi, a doua și a treia. Elevii din clasa a doua și a treia au provenit de la școala din Hălmagiu. În primii ani am avut la școală și copii din satele Țărmure, Leasa și Leștioara.

Încă înainte de a se fi împlinit cei cinci ani, pe cât a fost oferită clădirea gratuit, proprietarul o vinde pentru școală cu suma de 120000 de lei. Plata s-a făcut din fondurile județului Arad, din capitolul de cheltuieli pentru construcția de localuri pentru școli. Fondurile cele mai multe au fost destinate localităților mai sărace din regiunea de deal și de munte.

Curtea școlii a cuprins la început și bucata de pământ de lângă școală, dar la vânzare, aceasta a fost omisă din contract, așa că spațiul de joacă pentru copii s-a restrâns la câțiva metri pătrați.

Oferirea și chiar cumpărarea clădirii ca local de școală a constituit un bine pentru sat, că s-a putut înființa în Tisa o școală, îndată după formarea României Mari și în plus au fost scutiți oamenii de prestările de servicii cu brațele și atelajele, dar în același timp a fost și un rău că Tisa nu s-a putut bucura și nu se bucură nici azi de un local de școală corespunzător care să satisfacă cerințele de instrucție și joacă ale copiilor.

Clădirea fiind edificată pentru comerț nu pentru școală e necorespunzătoare cu toate modificările ce i s-au adus ulterior, Sala de clasă care a luat locul cârciumii este mică și scundă, la fel celelalte încăperi care au servit de locuință. Unele sunt prea mari altele prea mici. Colțul clădirii dinspre vest se află la un metru sub nivelul solului ceea ce face ca peretele respectiv să fie cu igrasie. Intrarea cu mijloace de transport din uliță în curtea școlii nu este posibilă. Învățătorii din acel timp, îndeosebi Iancu Leuca au protestat dar fără rezultat.

Școala a funcționat la început cu patru clase, iar după reforma învățământului din 1924, când s-a introdus învățământul obligatoriu de 7 clase, treptat s-a trecut și la Tisa la acest învățământ, dacă tânărul nu era trecut de 16 ani. La început numărul absolvenților de 7 clase a fost mai mic dar din 1935, când s-au luat și niște măsuri administrative, a crescut numărul de absolvenți a 7 clase. Se dădeau amenzi pentru părinții care

nu-și trimiteau copiii la școală dar ele nu au fost plătite niciodată fiindcă interveneau politicienii, din motive electorale.

Din anul 1920 până în 1934, școala primară din Tisa a funcționat cu un singur învățător, iar de la această dată până în anul 1977, cu două cadre didactice. Din 1977, școala funcționează doar cu un singur cadru didactic.

În urma reformei învățământului din anul 1948, școala și-a schimbat denumirea din școală primară în școală elementară apoi în școală generală de 4 clase. Până la reforma învățământului din 1948 s-a predat în școală religia, fie de parohul local, fie de învățător. De la această dată învățământul a devenit laic, religia a fost scoasă ca obiect de studiu din școală.

Făcând repartiția elevilor pe număr de cadre didactice, între anii 1920-1948 rezultă un număr de aprox.43 de elevi pe un cadru didactic, iar pentru fiecare elev revin câte 5 minute din partea învățătorului. Din 1948 până în 1975 s-a ajuns la un număr de 22 de elevi pe un cadru didactic iar timpul de lucru cu un elev a crescut la 11 minute pe zi.

Pentru deschiderea școlii în anul 1920 au fost aduse de la unele școli din Arad 10 bănci de școală, o tablă, o mașină de calculat cu bile, catedra cu podiumul, un dulap și un abecedar de perete, toate vechi dar în stare bună de folosință. Pe parcurs mobilierul a fost înlocuit cu altul nou.

Sala de clasă pentru postul al doilea a funcționat în camera care ea locuința directorului. Directorul primea această locuință gratuit, drept plată în natură pentru această muncă.

Abecedare pentru elevii de clasa întâi nu prea erau. Copiii învățau buchiile pe abecedarul format 50/80 cm, foi volante fixat pe perete în clasă. Învățătorul urmărea cu un băț pe abecedarul afișat textul lecției, iar elevii citeau pe rând textul indicat de învățător

Metoda de predare la clasa întâi era cea fonomimică, reprezentată prin semne și sunete. Mai târziu s-a folosit metoda cuvintelor normale, metoda globală și metoda centrelor de interes.

În anul 1974 a luat ființă în Tisa o grădiniță pentru copiii mici

Primul absolvent de 7 clase la școala din Tisa a fost Ioan Roman, în anul 1932. Acesta, în urma pregătirilor profesionale ulterioare, ajunge maistru la Atelierele Grivița Roșie București.

Școala din Tisa a dat annual absolvenți de 7 clase până la reforma învățământului din 1948, când copiii absolvenți de 4 clase trebuiau să se deplaseze la școala din Hălmagiu pentru a termina 7 clase. Mai târziu a devenit obligatoriu învățământul de 10 clase.

Pe linia învățământului, conducerea școlii era în sarcina învățătorilor și a directorului. Aceștia erau subordonați revizoratului (inspectoratului) școlar din Arad și ministerului învățământului.

Asigurarea materială a școlii cădea în sarcina comunei, care trebuia să prevadă în bugetul ei fondurile necesare școlii și să le pună la dispoziția comitetului școlar instituit prin lege pe lângă fiecare școală. Între cele două războaie mondiale fondurile nu au fost niciodată pe măsura nevoilor școlii.

Învățătorii din satele de la câmpie aveau în plus pe lângă salariu o sesie școlară (10-20 jug) dar cei din regiunea Hălmeagului trebuiau să trăiască doar din salariu. Mai târziu acestora s-a dat un spor dar nu și celor din Tisa.

Salariile corpului didactic au fost înscrise în bugetul ministerului învățământului până în anul 1948, De la această dată atât salariile cât și fondurile pentru întreținerea materială a școlilor a trecut în sarcina consiliului popular comunal. Materialul didactic a fost asigurat de Casa Școalelor.

Dăm mai jos o sinteză a „activității” școlii din satul Tisa până în anul 1975:

Foto 11. Elevii școlii elementare din Tisa în anul 1937

SITUAȚIA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI
între anii 1920-1975

Anul școlar	Puteri didac.	Nr. clase	Elevi recenz.	Elevi înscriși	Elevi promov.	Procent promov.	Obs.
1920/21	1	3	-	30			
1921/22	1	4	-	25			
1922/23	1	4	-	28			
1923/24	1	4	-	35			
1924/25	1	4	-	40			
1925/26	1	4	-	32	19	60	
1926/27	1	4	-	33	23	70	
1927/28	1	4	-	39	33	84	
1928/29	1	5	-	57	23	40	
1929/30	1	5	-	49	26	53	
1930/31	1	6	-	55	41	74	
1931/32	1	7	-	75	39	52	
1932/33	1	7	-	92	33	36	
1933/34	1	7	-	111	55	50	
1934/35	2	7	-	95	49	51	
1935/36	2	7	-	93	50	53	
1936/37	2	7	-	100	63	63	
1937/38	2	7	-	90	61	68	
1938/39	2	7	-	88	66	75	
1939/40	2	7	-	89	58	65	
1940/41	2	7	-	92	67	73	
1941/42	2	7	-	99	64	64	
1942/43	2	7	-	99	61	61	
1943/44	2	7	-	82	59	72	
1944/45	2	7	-	75	51	70	
1945/46	2	7	-	71	60	84	
1946/47	2	7	-	67	54	81	
1947/48	2	7	-	71	60	84	
1948/49	2	4	-	52	50	96	
1949/50	2	4	-	43	42	97	
1950/51	2	4	-	39	33	84	
1951/52	2	4	-	36	31	86	
1952/53	2	4	-	32	29	90	
1953/54	2	4	-	28	24	85	
1954/55	2	4	-	28	23	82	

Anul școlar	Puteri didac.	Nr. clase	Elevi recenz.	Elevi înscriși	Elevi promov.	Procent promov.	Obs
1955/56	2	4	-	31	27	87	
1956/57	2	4	-	37	33	90	
1957/58	2	4	-	53	43	80	
1958/59	2	4	-	52	46	88	
1959/60	2	4	-	59	56	95	
1960/61	2	4	-	55	52	94	
1961/62	2	4	-	48	47	97	
1962/63	2	4	-	48	45	94	
1963/64	2	4	-	39	36	92	
1964/65	2	4	-	41	39	95	
1965/66	2	4	-	42	41	97	
1966/67	2	4	-	39	37	94	
1967/68	2	4	-	37	37	100	
1968/69	2	4	-	39	38	97	
1969/70	2	4	-	34	32	91	
1970/71	2	4	-	41	39	97	
1971/72	2	4	-	43	39	95	
1972/73	2	4	-	34	34	100	
1973/74	2	4	-	36	36	100	
1974/75	2	4	-	38	36	94	

Foto 12, Școala elementară din Tisa, în poartă înv. Ioan Arpaș, Colecția.Gh.Dărău

T A B E L U L

învățătorilor de la școala din Tisa în perioada 1920-1977.

Anii de funcționare	Numele și prenumele învățătorului	Observații
1920-1921	Petrișor Aurel	Primul înv. în Tisa
1921-1924	Cristea Ioan	Deced. în luna mai
1924	David Antonie	Din mai la 1 iulie.
1924-1926	Mager Petru	
1926-1927	Leuca Ana	A supliniit soțul încorp
1927-1931	Leuca Iancu	Deced. febr. 1931
1931	Poleac Petru	Din febr. la 1 iul.
1931-1932	Serban Nicolae	
1932-1934	Petrescu D Ioan	
1934-1935	Arpaș Ioan și Morar Elis.	A schimb. cu Gancea Tr
1935-1939	Arpaș Ioan și Luca Valeria	
1939-1940	Arpaș Ioan și Trifan Ioan	
1940-1941	Arpaș Ioan și Moțica Traian	
1941-1943	Arpaș Ioan mobiliz. și Bărbuș Ioan și Florica refug.	
1943-1944	Arpaș Ioan mob. Sardinanțu Fabius și Roșu Gh. "	
1944-1945	Arpaș Ioan și Bărbuș Florica refug.	
1945-1950	Arpaș Ioan și Arpaș Elena Mitru	
1950-1951	Papadiuc D-tri și Domnica	
1951-1952	Giurgiu Maria	
1952-1953	Ungur Mircea și Indrieș Paraschiva	
1953-1959	Ungur Mircea și Ungur Florica	
1959-1961	Ungur Mircea și Dărău Traian	
1961-1965	Dărău Traian și Galnacov (Moț) Anastasia	
1965-1977	Dărău Traian și Ciungan (Tilian) Mariana	

3.a. Biserica ortodoxă din satul Tisa

Hramul bisericii: Sfinții apostoli Petru și Pavel

Din toate informațiile existente se poate afirma că biserica din satul Tisa a fost construită între anii 1856-1860. Este biserică din lemn, azi declarată monument istoric de artă. (cod:AR-II-m-A-00654)

Profesorul Silviu Dragomir, în lucrarea sa „Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal”, la pag. 246 relatează că românii din Hălmațiu au declarat în 20 iulie 1753, la somația ce li s-a făcut, de a preda cheile bisericii din Hălmațiu, pe care au încuiat-o, că „nu pot preda cheile fără aprobarea tuturor celor 16 comune care aparțin la această

bierică”. Tisa a aparținut întotdeauna de Hălmagiu, deci se poate concluziona că la acea dată Tisa nu avea biserică. Tisenii frecventau atunci acea biserică împreună cu celelalte comune aparținătoare, așa cum locuitorii din Leștioara frecventează și astăzi această biserică.

Problema construcției bisericii în Tisa a fost pusă după anul 1754, când biserica din Hălmagiu a fost dată definitiv uniaților, dar mai ales după 7 dec. același an, când locuitorii din cele 45 de sate din districtul Hălmagiului, au cerut prin memoriul înaintat mitropoliei din Karloviț, ca aceasta să intervină să li se restituie biserica²⁵. Este destul de clar că și noua biserică din Hălmagiu a început doar după data de 7 dec. 1754.

Statistica din 1760-1762, cu privire la confesiuni, arată că în Tisa la acea dată a existat una biserică neunită, cu 67 familii și 268 de suflete neunite și nici un unit. Preoții toți, în număr de 11 sunt recenzați la Hălmagiu²⁶. O sursă mai nouă²⁷ George Crișan, afirmă că tatăl său, Giuțu Crișan a fost cununat cu mama sa Saveta, în anul 1905 „în bisericuța veche din bârne de stejar, care fusese construită în 1760, de către cinci familii din sat, printre care au fost și Crișanii și Romanii”, adică cei doi bunici ai săi.

Cum biserica actuală din Tisa face parte din categoria bisericilor de lemn vechi, monumente istorice, ea pare totuși mai nouă, după stare și construcție, fapt care ne duce cu gândul că poate inițial, la 1860, a fost construită o biserică, în pripă, mai mică, apoi s-a edificat actuala biserică.

Insemnări despre construcția bisericii nu am găsit nici pe cărțile de cult existente în biserică: Analoghionul (Mineiul), a fost tipărit la București în anul 1777 și a fost cumpărat și donat de tiseni bisericii la data de 1 ian. 1786, adică după 9 ani de la apariție; Cazania lui Varlaam, tipărită la 1648, apare în biserică fără mențiune de danie și dată.

Dintre bisericile din lemn o parte sunt tencuite. Netencuite sunt cele din Tisa, Țărmure, Ionești, Ocișor, Ociu, Vojdogi și Lunșoara. Și această situație exprimă vechimea acestor lăcașuri.

Pereții bisericii sunt construiți din bârne groase de stejar, stejari care, după informațiile de la bătrânii satului, au fost luați din pădurea existentă odinioară pe locul numit Colnice, din apropierea bisericii. Surse din bătrânii satului susțin că pământul pentru biserică a fost donat împreună cu pădurea de pe Colnice de către un anume Crișan Adam. Pereții nu sunt tencuiți nici la exterior, nici în interior. Interiorul și bolta au pic-

²⁵ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal*, Sibiu, 1910, vol. II pag 129, doc. 80

²⁶ Traian Mager, *op. citat*, vol. I, pag. 86

²⁷ George Crișan, *op. citat*, pag. 15

tură în stil bizantin, cu personaje și scene biblice, executate după procedeul „tempera”. Inițial a fost făcută o preparație de cretă și clei, apoi cu fâșii de pânză și această preparație s-au acoperit crăpăturile iar peste pasta respectivă s-a așternut pictura.

Pictura a fost executată în anul 1846, de către zugravul Ioan Demetrovici din Timișoara.

Deasupra ușii de la intrarea în pronaos se află următoarea pisanie: „Această biserică s-a zugrăvit cu cheltuiala sa, sub stăpânirea împăratului și craiului nostru Ferdinand I și arhieria prea sfântului domn Gherasie Rațiu, sub protopopiatul vrednicului domn Arsenie Adamovici, sub preoția cinstitului preot Moțica Ilie, sub cantoratul lui Dărău Teodor și crâsnicia lui Margea Lazăr, sub chitoria lui Dărău Ștefan, Dărău Lazăr, nemeș, Dărău Marcu, Roman Ioan și Sinesie, în anul 1846, Ioan Demetrovici zugrav.”

Foto 13. Pisania bisericii din Tisa. Colecția Gh.Dărău

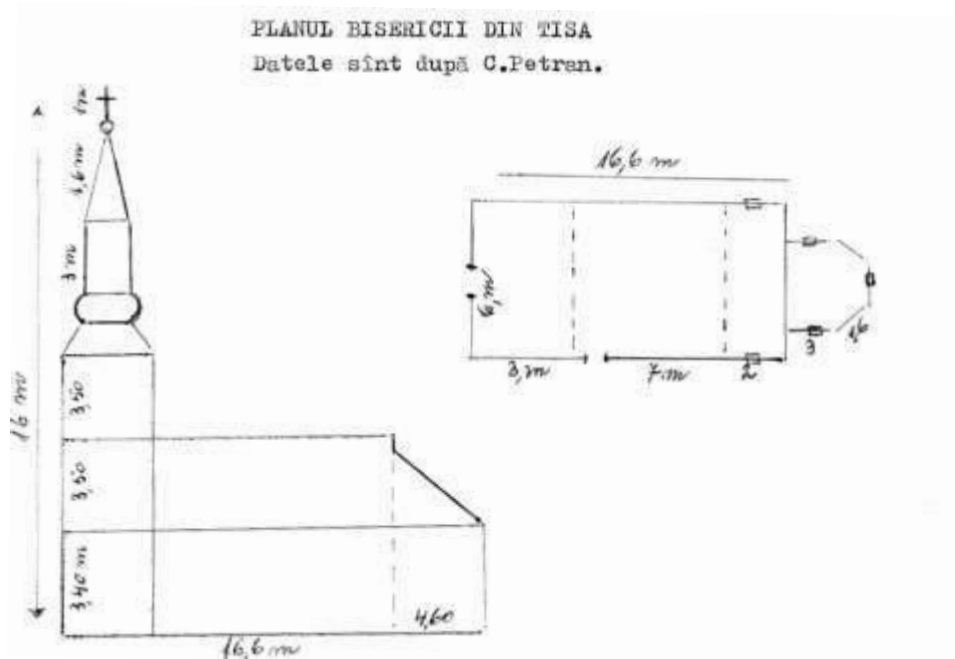
Biserica este consruiată în chip de navă cu altar, naos și pronaos. Altarul are formă de poligon hexagonal neregulat iar naosul și pronausul formează un dreptunghi. Boltele altarului și a naosului sunt construite din scânduri de Brad și au forma semisferică, la altar și forma semicilindrică la naos. La pronaos se află tavan drept.

Turnul are o siluetă înaltă, este bine legat, a rezistat la furtuni fără urme de stricăciuni.

La început biserica a fost acoperită cu Șindrilă care, mai târziu, a fost înlocuită după cum se menționează pe filele unui Penticostar, de către preotul Petru Sirca la 28 oct. 1890, despre lucrările la biserică: „au șingilit-o, au podit-o și au pus sub ea subtoaie”.

În anul 1933, șindrila a fost înlocuită cu tablă. Tot atunci s-a aplicat un strat de protecție la lemnul din pereți. În anul 1970 s-a înlocuit tabla găurită, din acoperiș.

În biserică există icoane prăznicere fără mențiunea pictorului. Se presupune că sunt executate de același Ioan Demetrovici.

Profesorul Coreilan Petran, a întreprins în anul 1924, un studiu cu privire la bisericile de lemn din județul Arad. Cu acea ocazie s-a făcut și un relevu pentru această biserică urmând a fi predat Universității din Cluj, unde credem că este și azi.

Biserica dispune de trei cimitire: cel din jurul bisericii, morminții crișenilor și cimitirul de la Paragine.

În cimitirul din jurul bisericii, în partea de est a altarului, se află o troiță din bloc masiv de piatră (monument), ridicată în anul 1848, probabil în amintirea evenimentelor din acel an. Înscrișul cu litere chirilice nu mai este descifrabil.

Biserica a avut și proprietăți imobiliare: un corp de pădure la Stoica, pe Valea Iugii și pământ. Acestea au fost predate consiliului comunal.

Dăm mai jos o reconstituire parțială, atât cât a fost posibil la această dată a preoților care au slujit la această biserică:

Nr.crt.	Numele și prenumele preotului	Anul funcționării
1.	Sabău Lazăr	1786
2.	Dărău Petru	1843
3.	Moțica Ilie	1846
4.	Jula Serafim	1857 - 1878
5.	Sirca Petru	1890 - 1896
6.	Sirca Nicolae	1897 - 1920
7.	Șerban Ștefan	1920 - 1932
8.	Giurgiu Victor	1933 - 1934
9.	Luca Aurel	1935 - 1939
10.	Pavel Aurel	1940 - 1941
11.	Tăutan Sinesie	1942 - 1943
12.	Serdineanțu Fabius	1944 - 1953
13.	Trifan Ioan	1954 - 1957
14.	Oncu Ioan	1958 - 1959
15.	Giurgiu Victor	1960 - 1967
16.	Mitroi Andrei	1968 - 1976
17.	Văduva Dumitru	1977 - 1982
18.	Florea Ioan	1983 - 2019

Foto 14. Detaliu de la ușa bisericii. Colecția arh.Marius Jivan

Foto 15. Biserica de lemn din Tisa. Colecția Ioan Dărău

Foto 16. Două picturi din interiorul bisericii (Vasile Faur, Țara Zarandului)

Există mențiunea că în anul 1795 zugravul Constantin a realizat iconostasul, icoanele împărătești și cea de hram.²⁸

²⁸ Vasile Faur, *Țara Zarandului*, Ed. a II-a Edit. Gutenberg, 2016, pag 638

Foto 17 Ușa bisericii de lemn din Tisa. Colecția Ioan Dărau

3. b. Biserica baptistă din satul Tisa

Foto 18. Biserica baptistă din satul Tisa. Colectia arh. Marius Jivan

Mișcarea baptistă a început în Europa pe la mijlocul sec. al XIX-lea. Primii bapțiști la noi în țară au apărut în București (o familie germană) în anul 1856, apoi la Cataloi în Dobrogea, veniți din Ucraina. În Ardeal a fost întemeiată prima biserică baptistă maghiară la Salonta, în anul 1874. În anul 1886 bapțiștii au apărut la Chesa, apoi s-au extins în Bihor și nu numai. După Unire, în anul 1920, la Congresul bapțiștilor din România s-a format Uniunea Bapțiștilor din România.

Pe valea Crișului Alb mișcarea baptistă (că a fost ca o mișcare misionară).a pătruns înaintea primului război mondial, întâi s-a auzit de ea la Bonțești apoi la Pleșcuța și Aciuța.

Fără a face partizanat ortodoxismului și fără nici un gând rău pentru alte culte (bapțiști, penticostali ș.a) trebuie arătat că apariția acestor culte a dat naștere la dezbinare în rândul populației. Explicația acestei dezbinări este simplă: preoții și enoriașii lor ortodocși îi încadrau ca „sectanți” pe aderenții la aceste culte. Acești aderenți astfel tratați nu se uitau „cu dragoste” la cei care îi etichetau. Mai erau și unele șicane făcute pe linie politică. În aceste condiții, sectanții se considerau izolați și ascultau, în consecință, de conducătorii lor religioși, care nu întotdeauna aveau gânduri bune pentru poporul român.

În satul Tisa, primul contact al sătenilor cu bapțiștii a fost la o înmormântare a unei femei dintr-o familie sosită acolo (a lui Sandru-Pocăitul) Înmormântare a fost oficiată de un „conducător” al bapțiștilor din Aciuța, care a adus și un cor. Lumea satului s-a adunat curioasă. Se pare că pe unii i-a și impresionat (din mărturia d-lui Ioan Jivan de la Crișeni). Chiar din timpul primului război, Giuțu Crișan morarul s-a documentat despre această mișcare, deși era atașat de biserică, era cântăreț în strană. A fost prima familie care a trecut la baptism, împreună cu fam.Moțica Petru, în anul 1920. Ulterior i-au urmat și alții: fam. Banciu Gheorghe, fam. Crepcea Augustin , fam Dărău Ilie. După spusele înv. Ioan Arpaș se pare că momentul a coincis cu numirea unui nou preot în sat. Între preot și primarul Gheorghe Crișan erau niște animozități de principii.

Primul lăcaș de rugăciune a bapțiștilor a fost într-o casă a primarului Gh. Crișan, apoi s-a construit o casă de rugăciune care s-a dovedit a fi prea mică și în anul 1946 s-a construit actualul local (foto de mai sus) La construcția acestui local de rugăciune, cele două familii Gh.Crișan și Petru Moțica au avut contribuția majoră.

După ce s-au potolit șicanele în sat, la scurt timp au apărut legile lui Antonescu, prin care neoprotestanții erau opriți de la practicarea cultului. În anul 1946, regele Mihai a abrogat interdicțiile introduse de Antonescu,

dar în scurtă vreme au venit la putere comuniștii și mai departe activitatea s-a putut desfășura dar a fost bine controlată pe linia Departamentului Cultelor.

În anul 1950 s-a înființat primul cor al bisericii baptiste din Tisa, condus de Crainic Petru din Vârfuri, ajutat de Uliță Ioan, apoi din 1955 conducătorul corului a fost Barbatei Ioan.

Primul pastor al bisericii a fost Banciu Ioan din Vârfuri, ordinar în anul 1946. În anul 1948 a fost ordinar pastor Ulița Ioan, membru al acestei biserici. După 15 ani, din motive de boală pulmonară a fost înlocuit de Oniga Gheorghe. Între anii 1987-1993 a fost pastor Dronca Vasile, iar în prezent este pastor Iuga Traian.

Și biserica baptistă urmează cursul populației din sat și din zonă. Membri vârstnici au decedat, cei tineri sunt plecați în țară sau peste graniță. În biserică au rămas tot mai puțini.²⁹

4. Căminul Cultural

În anul 1933 ia ființă în satul Tisa, din inițiativa tinerilor de atunci, fii ai satului: Trifan Ioan, Crișan Ioan și Arpaș Ioan, Societatea culturală „Făclia”. Ședința de constituire a avut loc în ziua de 6 august.

Scopul înființării societății a fost:

-Continuarea și adâncirea procesului de culturalizare început în școală,

-Promovarea și menținerea datinilor tradiționale, păstrătoare și creatoare de valori spirituale,

-Ridicarea nivelului de trai material și spiritual al țăranilor.

Pentru acest din urmă deziderat s-a preconizat: înființarea unei biblioteci; abonamente la reviste și ziare; organizarea de lecturi și conferințe pe teme de agricultură, creșterea animalelor, pomărit, combaterea superstițiilor etc. S-au organizat în cadrul societății echipe de teatru, dansuri populare și cântece. Începutul manifestărilor culturale l-au făcut tinerii intelectuali din sat, la data de 1 ianuarie 1934, când îmbrăcați în costumul popular al satului, au prezentat prima piesă de teatru în satul Tisa. Au fost apoi antrenați și alți tineri din sat și la tradiționala nedeie din anul.1934 s-a dat primul spectacol local.

---

²⁹ Informații de la d-l Ioan Jivan, Timișoara și Google

Membri fondatori ai societății au fost următorii:

Nr. crt.	Numele și prenumele	Profesia	Observații
1.	Trifan Ioan	învățător-preot	
2.	Crișan Ioan	ing.agronom	
3.	Arpaș Ioan	învățător-contabil	
4.	Trifan Gheorghe	agricultor	
5.	Crișan Gheorghe	Morar	
6.	Moțica Petru	Agricultor	
7.	Buglea Alexandru	Agent sanitar	
8.	Moțica Nicolae	Muncitor	
9.	Serban Florica	pensionară	
10.	Dărău Traian	Agricultor	
11.	Dărău Ioniți	Pădurar	
12.	Sirca Ioan	Acar	
13.	Țisca Ioan	Acar	
14.	Moțica Iov	Muncitor	
15.	Dărău Gheorghiuț	Agricultor	
16.	Crișan Ioan	Agricultor	
17.	Roman Gheorghe	Agricultor	
18.	Bacoș Pavel	Pădurar	
19.	Crișan Filimon	Agricultor	
20.	Arpaș Gheorghe	Agricultor	
21.	Dărău Petru al lui Irimie	Frinar	
22.	Bodea Traian al lui Lucreția	Agric.	
23.	Dărău Ioan al lui Anuța	Agric.	
24.	Crișan Alexandru	Agric.	
25.	Piț Vasile	Agric.	
26.	Roman Ilie	Agric.	
27.	Morcan Teodor	Agric.	
28.	Trifan Gheorghe jun.	Agric.	
29.	Banci Roman	Agric.	
30.	Florea Teodor	Agric.	

În același an 1934, în ziua de 26 august a avut loc pe terenul de lângă pod, solemnitatea dezvelirii crucii-monument ridicată în amintirea eroilor căzuți pe câmpul de luptă, în primul război mondial. Cu ocazia festivităților s-a oficiat un serviciu religios de către un sobor de preoți în frunte cu protopopul Ștefan Bogdan din Hălmațiu. Măreția serbării a fost

nemai întâlnită în zonă până atunci. Programul manifestărilor a fost susținut de corul bărbătesc din comuna Răpsig, județul Arad și de echipa culturală locală. După masă a urmat hora tradițională iar seara, serbarea cu următorul program:

- Cuvânt de deschidere
- Cor bărbătesc pe patru voci cu „Mori mândro” de Benea
- Cor bărbătesc pe patru voci cu „Arcașul” de Ion Vidu
- Cor bărbătesc pe patru voci „Lumea mea” de Teodorescu
- Păcală argat, comedie cu cântece, în patru acte, de P.Dulfu
- Călușarii și bătuta, dans național

Se precizează că Societatea culturală Făclia din Tisa a colaborat cu Corul plugarilor din Răpsig, pentru faptul că dirijorul corului era Ioan Arpaș, la acea dată, învățător la Răpsig și coriștii și-au manifestat respectul și simpatia pentru dirijorul lor. Corul plugarilor, pe lângă cele trei piese corale a participat la program și cu dansul calușarilor. A fost prima dată când acest dans s-a văzut în Tisa și...poate și ultimul.

Pe crucea-monument s-a săpat în piatră, numele eroilor căzuți în primul război mondial, iar după cel de al doilea război și numele eroilor căzuți în acesta. Pe această cruce se mai află și următoarea inscripție: „În amintirea eroilor căzuți în războiul din 1914-1919.” „Nu plângeți mame fiii,/ căci ei ne-au scos din moarte,/Prin sângele lor s-a șters,/ TIRANA SOARTE”. Pe cruce se mai află săpat și numele eroului cap.Traian Lazăr din comp a 5-a, Reg.10 vânători, căzut în ziua de 16 apr. 1919 în luptele de la Vârful Râpii, în hotarul Tisei. E originar din Câmpa, județul Hunedoara.

Crucea- monument este din granit și a fost lucrată de un cioplitor în piatră din localitatea Lunca, lângă Baia de Criș. Cu ocazia mesei comune, protopopul Ștefan Bogdan, a notat pe una din filele evangheliarului din Tisa: „Astăzi 26 august 1934, s-a făcut sfințirea crucii-monument a eroilor în Tisa, în fața unei asistențe numeroase. A luat parte și.corul bisericesc al plugarilor din Răpsig, în frunte cu parohul Iosif Comșa și învățătorul Ioan Arpaș”

„Monumentul s-a făcut cu cheltuiala învățătorilor Ioan Arpaș și Ioan Trifan, ambii de naștere din Tisa și s-a sfințit prin următorii: Ștefan Bogdan protopopul Hălmașului, Iosif Comșa preot Răpsig, Remus Giurgiu preot Ociu, Victor Giurgiu administrator –preot Tisa, Vasile Giurgiu preot Vața de Sus, Toma Florea preot în Tomești, Traian Sârban preot în Leasa, Emil Borza candidat de preot. Învățătorii care au asistat la sfințire au fost: Nicolae Palade Bodești, Ioan Baltă Remetea Bihor, Cornel Baltă

Hălmațiu, Traian Sârban Mermești, Ioan Trifan Tisa și Ioan Arpaș Răpsig.”

Foto 19. Corul plugarilor din Răpsig, jud. Arad care a luat parte la solemnitatea dezvelirii crucii -monument, din Tisa, ridicată în amintirea ostașilor tiseni căzuți pe front

Foto 20. Imagine de la dezvelirea crucii-monument, la data de 26 aug,1934, în amintirea ostașilor din Tisa căzuți pe front

Foto 21. Troița ridicată în amintirea ostașilor căzuți pe front

Foto 22. Formația cultural –artistică a căminului cultural din Tisa între anii 1934-1938

Foto 23. Prima echipă de teatru din Tisa, în costum popular

Foto 24. Una din echipele voluntare care au lucrat la scos piatră pentru construcția căminului cultural. (Pe spatele pozei a fost scris: „Nu au fost membri dar au fost simpatizanți” ?)

Foto 25. Căminul Cultural, foto ing.Ioan Dărău

În anul 1968, un braț de la cruce a fost rupt de un excavator. Ca urmare s-a refăcut crucea și monumentul a fost mutat de pe locul inițial, în curtea bisericii, unde este și astăzi.

În anul 1935, Societatea culturală Făclia din Tisa, se asociază la Așezămintele culturale din București, devenind „Căminul cultural Făclia”, comuna Tisa, județul Arad, cu simbolul „A-4”, A-de la Arad și 4 că era al patrulea cămin înscris, din județ.

Din activitatea căminului:

În fiecare iarnă, între anii 1935-1940 s-au organizat cursuri agrozootehnice, juridice și medicale, cu concursul Camerei de agricultură din Arad. La sfârșit cursanții au primit premii constând în unelte agricole și horticole. S-a înființat o remiză de unelte agricole, semănătoare de porumb, un trior, aparat pentru stropit pomii și altele mai mărunte. În anul 1936 se înființează o asociație de vânătoare, cu raza de activitate pe toată plasa Hălmagiului, care funcționa tot în cadrul căminului. Scopul ei era să combată braconajul. Președintele asociației era Victor Giurgiu din Țărmure.

Împreună cu Școala de Viticultură din Miniș s-a putut construi un cuptor sistematic de uscat fructe, care usca fructele fără fum. Cuptorul a funcționat până când gospodarii interesați și-au făcut fiecare cuptorul său mai mic.

În anul 1936 căminul solicită înființarea primei cooperative de credit din fosta plasă Hălmagiu.

În grija căminului a fost și cultul eroilor și a personalităților de seamă. S-au făcut cruci de piatră la mormintele eroului caporal Traian Lazăr și a învățătorului Ioan Cristea, deosebit de destoinic dar decedat tânăr. Deși a funcționat doar trei ani în satul Tisa, învățătorul Ioan Cristea a lăsat urme vizibile în ce privește metoda de preedare-învățare, dezvoltarea dragostei de citit și a respectului pentru școală.

Cum toate activitățile căminului se desfășurau la școală s-a pus problema construirii unui local pentru cămin. Fonduri nu se întrezăreau niciunde. În anul 1938, secția sanitară a județului Arad lansează ideea de a se construi în județ mai multe băi publice. Căminul din Tisa „a prins” ideea și s-a angajat în problemă, primind trei ani la rând-1938, 1939, 1940-câte 20000 de lei. Plecând de la această mică subvenție s-a început construcția băii populare și a căminului cultural. Fondurile pentru cămin erau insuficiente, motiv pentru care, căminul cultural a lansat o subscripție publică, cu ajutorul Prefecturii județului Arad, prin care s-au adunat 30000 de lei. De menționat că listele de subscripție au fost sub controlul prefecturii.

Piatra pentru construcția căminului a fost scoasă din coasta Gruuiului, din dreptul lui Teodor Morcan, de mai multe echipe de voluntari. Vezi foto 24. Terenul pentru construcție a fost cumpărat de la Ioan Bodea de pe Pleșcuța, cu o sumă modică de 600 de lei și a fost încheiat contract de vânzare-cumpărare, care din păcate, a ars mai târziu, împreună cu arhiva căminului. În primăvara anului 1938 s-a pus piatra de temelie, ocazie cu care, în fundație, în colțul dinspre nord al peretelui din față, s-a zidit o butelie cu datele referitoare la eveniment. După planul dat de Ministerul Sănătății, în față s-a trasat baia și legat de ea, după planul învățătorilor Ioan Arpaș și Ioan Trifan, Serviciul Tehnic al județului Arad a dat avizul pentru construcția căminului. În primul an s-a adunat piatra, în al doilea an s-au zidit pereții din piatră și în al treilea an s-a procurat țigla, lemnul și s-a făcut acoperișul. Evenimentele din anii 1939-1940 au stagnat construcția. În anul 1943 s-a terminat construcția dar nu s-au mai primit instalațiile pentru baia publică. Încăperilor pentru baie li s-a dat destinația de cooperativă de consum.

În anul 1943 căminul a primit de la județ, prin Palatul cultural Arad un aparat de radio marca „Blauphunkt” iar de la Camera de agricultură Arad, a primit gratuit un plug de fier pentru a fi dăruit unui membru activ al clubului dar cu posibilități materiale mai scăzute. Plugul i s-a atribuit lui Ioan Țâsca.

Manifestările căminului cultural au fost mult mai ample. Aici a fost o sinteză, fără a spune de participarea anuală la Congresul căminelor culturale, la București, organizat de Așezămintele Culturale București și de faptul că în cadrul căminului au fost activate comisia de împăciuire (sfatul bătrânilor) înainte de apariția cadrului legal pentru aceasta.

O altă activitate amplă a căminului cultural, pentru starea materială a locuitorilor și îmbunătățirea condițiilor de viață a lor a fost demersul pentru înființarea cooperativei de credit - „Banca populară „Ajutorul” în Tisa.

5. Banca populară și cooperativa de consum

În perioada anilor 1920-1940 situația economică a comunităților sătești din jurul Hălmagiului s-a înrăutățit: unirea i-a găsit pe oameni săraci și cu multe datorii; când a apărut un licăr de speranță și redresare, ainceput criza economică; criza s-a simțit încă mulți ani după 1933; datoriile, chiar și cele convertite, apăsau greu pe umerii majorității populației; chiar și în anii cu recolte bune, oamenii nevoiași nu-și puteau acoperii toamna, împrumuturile făcute primăvara.

Se căutau posibilități ca țăranii săraci să se poată împrumuta cu dobânzi mici pentru a-și procura hrană lor și animalelor și pentru înființarea culturilor. În acest sens s-a născut ideea cooperativei de credit și în cadrul căminului cultural, în anul 1936, s-a pornit la înființarea cooperativei în satul Tisa.

Părerile au fost pro și contra. Primii s-au înscris cei săraci. cei cu interes contra au lansat sloganuri: „numai sărăntocii s-au înscris; nici unde nu a reușit așa ceva, cei care fac cooperativa vor să fure; înscrieți-vă dacă vreți să sărăciți de tot” etc. Unii din cei înscriși s-au retras. Au rămas 18 membri fondatori. Aceștia au semnat procesul verbal de constituire, dar aceste documente ale cooperativei din Tisa au fost distruse de cooperativa din Hălmagiu, după fuzionare, în anul 1949.

În ședința de constituire s-a adoptat statutul și numele cooperativei: Banca populară „Ajutorul” și s-a stabilit răspundere „nelimitată”, aceasta însemnând că membrii operatori răspundeau solidar cu întreaga lor avere, de acțiunile cooperativei, aceasta pentru că erau puțini membri și capitalul social era mic. Capitalul social s-a stabilit în părți sociale de 500 de lei. Un asociat putea să cumpere oricâte părți sociale.

În statut se prevedea că pe lângă acordarea de împrumuturi cu dobândă mică acționarilor, cooperativa să poată face și operațiuni de

mandatariat pentru aprobarea membrilor asociați cu cele necesare traiului și să le desfacă prisosul de produse.

Primul consiliu de administrație al cooperativei a fost următorul:

Nr.Crt.	Numele și pronumele	Funcția în consiliu	Profesia
1.	Moțica Nicolae	Președinte	Muncitor
2.	Țigca Ioan	Membru în cons.	"
3.	Dărău Traian	" "	Agricultor
4.	Dărău Ioan Nuțu	" "	Muncitor CFR
5.	Piț Vasile	" "	Agricultor
6.	Bacoș Pavel	" "	Pădurar

Tabelul cu membri fondatori ai cooperativei de credit din Tisa

Nr.crt.	Numele și pronumele	Profesia	Obs.
1.	Arpaș Ioan	învățător	
2.	Trifan Ioan	"	
3.	Trifan Gheorghe senior	agricultor	
4.	Țisca Ioan	muncitor	
5.	Șerban Florica	pensionară	
6.	Dărău Gheorghiuț	agricultor	
7.	Dărău Ana	agricultoare	
8.	Dărău Traian	agricultor	
9.	Dărău Ioan Nuțu	muncitor CFR	
10.	Moțica Nicolae	muncitor cărbunar	
11.	Moțica Iov	"	
12.	Piț Vasile	agricultor	
13.	Banci Roman	muncitor	
14.	Crișan Teodor	"	
15.	Mihiți Gheorghe	"	
16.	Bacoș Pavel	pădurar	
17.	Siroa Lucreția	agricultoare	
18.	Boci Gheorghe	muncitor CFR	

Aprobarea de funcționare s-a dat condiționat de Federala „Zorile” din Arad ca, în decurs de un an să se mărească numărul membrilor la cel puțin 60 și să se verse 80% din capitalul subscris. (vezi anexa 20)

Raza de acțiune a fost limitată la satul Tisa, apoi s-a extins astfel că în anul 1948 cuprindea toată plasa Hălmagiu.

Pentru a mări capitalul subscris, învățătorul Ioan Arpaș s-a împrumutat de la Casa de credit a corpului Didactic din București cu suma de 15000 de lei, pe care i-a depus în contul cooperativei. În anul 1938 s-a deschis, în cadrul băncii, Cooperativa de consum din Tisa.

În timpul celui de al doilea război mondial, activitatea băncii a stagnat apoi s-a înviorat și marile inflații și stabilizarea monetară din 1947 au găsit cooperativa cu un stoc important de mărfuri.

După stabilizarea din 1947, banca a început acțiuni de scont la Banca Națională astfel ca să poată asigura țăranilor din plasa Hălmagiu credite pentru cumpărarea de inventar agricol, în sumă de peste 1,5 milioane de lei stabiliți. În anul 1949 portofoliul privind creditele pentru inventar agricol a fost preluat de Banca Națională, filiala Hălmagiu iar Banca populară „Ajutorul”, împreună cu Cooperativa de consum, fuzionează cu Cooperativa de consum din Hălmagiu, înființată ulterior celei din Tisa. Acolo s-a dus și arhiva care apoi s-a risipit. La fuzionare, banca populară „Ajutorul” a avut 218 membri.

Președinte al consiliului de administrare a cooperativei a fost Morcan Teodor iar Roman Ilie, Florea Teodor, Țâsca Ioan și Dărău Ioan Nuțu au fost membri în consiliu. Dărău Traian a fost vânzător iar Bodea Traian casier.

6. Composesoratul de pădure al satului Tisa

Pădurea urbarială din Tisa a fost, ca și terenul pentru pășune, proprietate în devălmășie. În anul 1868, când s-a abolit iobăgia, li s-a dat iobagilor, odată cu libertatea și dreptul de proprietate în devălmășie, asupra unor loturi de pădure și pășune. Pentru administrarea acestei proprietăți s-a format o asociație numită Composesorat, iar drepturile asociațiilor au fost trecute într-un registru numit urbariu, de unde asociația s-a numit Composesorat urbarial, adică asociația care administrează urbariul.

În urbariu au fost scrise toate familiile cu părțile (drepturile) ce le aveau în pădure și pășune. Drepturile erau transmisibile prin moștenire și vânzare-cumpărare. În Composesoratul satului Tisa nu s-au ținut la zi înscrierea drepturilor în urbariu, pe familii, așa că folosirea pădurii și a pășunii, nu s-a mai făcut în funcție de drepturi ci în funcție de necesități și posibilități: cei care aveau animale de muncă, chiar dacă aveau drepturi mici în urbariu, ori nu aveau de loc, duceau lemne cu carul, din pădure. Cei fără animale, chiar cu drepturi multe în urbariu, duceau lemne...cu spatele!

Pădurea urbarială, în suprafață de 507 iugăre, s-a întins pe ambele văi, Valea Mare și Valea Iugii, începând din marginea cătunelor Crișeni și Valea Mare, până la hotarul cu pădurea statului.

Pădurea urbarială a fost folosită an de an pentru foc, astfel că a devenit un teren cu lăstărișuri. Au mai rămas câteva pâlcuri de pădure netăiată pe Vârful Lășorului și Hodobana. Aceste pâlcuri au fost scoase la vânzare în 1940 și dacă la prima licitație era să se vândă cu 30000 de lei, după intervenția directă a înv. Ioan Arpaș, la o nouă licitație s-au vândut cu 150000 de lei. Banii s-au folosit pentru construcția podului peste Criș.

Composesoratul avea ca organe de conducere Adunarea generală și Comitetul urbarial. Organele acestea administrau proprietatea colectivă a asociațiilor, în baza unui statut tip. Adunarea generală se ținea odată la patru ani, când se alegea noul comitet și se descărca de gestiune comitetul vechi. Pentru ca hotărârile să aibă valabilitate, adunările se țineau sub președinția unui judecător.

Comitetul composesoratului urbarial se compunea din președinte, secretar, casier și 3-5 membri. El conducea treburile composesoratului în timpul pentru care era ales. În ce privește administrarea pădurii, comitetul trebuia să țină seama și de directivele organelor tehnice silvice, peste care nu se putea trece. Composesoratul avea obligația de a asigura, în bugetul său, plata pădurarului.

Ocolul silvic din Hălmagiu ia ființă în anul 1926, conform Deciziei Ministerului Agriculturii și Domeniilor nr.47120 din 23 oct.1926, publicată în Mon. Of. nr. 252 din 11 nov. 1926 la pag. 17327. Acest nou ocol silvic a avut, la început sarcina de a administra numai Pădurile urbariale. Până acum aceste păduri au fost administrate de Ocolul silvic Gurahonț, împreună cu toate Pădurile.

În perioada de iarnă, când oamenii aveau nevoie de lemne, cele mai multe sustrageri se făceau din pădurile composesoratului.

Composesoratele au durat până în anul 1948, când pădurile urbariale au trecut în administrarea consiliilor populare comunale.

După anul 1990 satele au început să-și caute proprietățile luate de regimul democrato-socialisto-comunist, și-au refăcut organizarea composesoratelor și au intrat în posesia pământurilor pe care le-au administrat în vechime.

Composesoratul de pădure al satului Tisa, sa reînființat în 6 sept. 2006, cod de identificare 18994042. La data când se dă la tipar monografia, președinte al Consiliului de conducere este domnul Cotoc Constantin și pădurar este domnul Morcan

Cap.V. Din istoria satului Tisa

1.Continuitatea elementului românesc în Țara Zarandului

Istoria satului Tisa este parte din istoria Hălmaგიului, centru important politic, administrativ și economic de care a ținut întotdeauna. Și împreună cu acest „Ținut al Hălmaგიului” a făcut parte din ceva ce era mult mai vechi, atât de vechi încât astăzi, cu știința noastră, nu-l putem aprecia. Putem doar să simțim, să ne imaginăm și apoi să ne oprim speriați ca omul care s-a văzut prima dată într-o oglindă. Aceasta este Țara Zarandului. O țară legată după nume de o așezare omenească ce a purtat acest nume, din câmpia Crișului Alb, în care astăzi este atestată cea mai veche cetate de pământ din acest ținut.³⁰

Astăzi cercetătorii aleargă după dovezi scrise, în primul rând, apoi fac săpături, căci cei care au învățat „glasul pământului” află mai multe de la el decât din scrieri. Cineva a scris o carte numită Biblia. Privită doar ca o istorie a poporului evreu, chiar dacă era ceva scris, ceva ce parcă n-ar îngădui tăgadă, lumea contemporană dorea dovezi. Și pământul a vorbit, dovedind temeinicia tuturor locurilor și faptelor scrise în această carte. Pământul încă mai are dovezi. Trebuie doar ca cineva să vrea și să știe să le caute. Cetatea veche de pământ Zărand a dat semne că există și „s-a lăsat”găsită. Noi ne-am pus prea mari nădejdi în litera scrisă a unor popoare care au ajuns în această parte a lumii,călare pe cai și după ce au descălecat s-au și făcut stăpâni. Dar aceste popoare nici scriere nu au avut. Au știut doar să-și plătească scriitori (cronicari), care tot cu scrisul nostru trebuiau să le „confirme”, lor, rădăcini pe aceste meleaguri.

În aceste scriituri istoricii noștri au găsit unele referiri pentru anumite zone și perioade care ne interesează, dar nu mult înainte de anul 900 d.Hr. Nici popoarele, care au vrut să fie stăpânii acestor locuri, nu au înscrisuri mai vechi, dar ei nu au nici rădăcini în acest pământ. Dacă vor căuta vor găsi cel mult zgomotul copitelor cailor cu care au venit și țișatul sfâșietor al mamelor băștinașe, cărora li s-au spintecat copiii în brațe. Unele dintre aceste înscrisuri ne sunt încă ascunse prin marile bibli-

³⁰ Vasile Faur, *Țara Zărandului, Ediția a II-a*, Editura Gutenberg, Arad, 2016, pag. 10-18

oteci ale Vaticanului și ale lumii, căci nu se dorește ca noi să aflăm adevărul nostru trecut și care sunt strămoșii poporului nostru³¹

Nu este locul aici să vorbim nici măcar despre „documentele” dovezi ale activității localnicilor pe aceste meleaguri, din vremea stăpânirii romane. extragerea aurului, albinăritul și agricultura. Ținta acestui excurs se vrea a fi un îndemn pentru cercetătorii cu dragoste de „glie” să caute și alte dovezi decât cele de pe „calea bătătorită” a istoricilor precedenți și pentru cititor să înțeleagă faptul că dacă, istoricește, se află că prima **dovadă scrisă a existenței satului Tisa (Arad) este anul 1439**, aceasta nu este decât o informație descoperită până acum, dar satul Tisa, împreună cu celelalte din jur și de pe toată valea Crișului Alb, împreună cu iubitul nostru Ținut al Hălmagiului și toată Țara Zarandului au vechimea locuită a Europei și fapt aproape dovedit, sunt parte a leagănelui vechii culturi europene³².

Documentele scrise sunt doar de la cei care au venit cu interesul de a lua ceva, ce vor descoperi că are interes pentru ei. În acest sens ei au vrut să afle câți locuitori sunt (familii), cu ce brațe de muncă, cu ce terenuri și bogății naturale, cu câte brațe bune pentru oastea cuceritorilor. Nu au aflat adevărul niciodată. din acest motiv nici scrierile lor nu trebuie privite ca adevăr absolut. Băstinașii s-au ascuns, cât au putut, împreună cu bunurile lor, în desișul codrilor, în locuri tainice, numai de ei știute. Aceasta este, credem noi, explicația așezărilor montane răsfirate, împrăștiate prin păduri, dar având în apropiere un firicel de vale care, atunci, însemna artera de comunicație.

Pe la anul 1760-70 imperiul austriac a dat edicte repetate ca în teritoriul din subordine (pe Valea Crișului Alb până la Gurahonț) să se facă gruparea locuitorilor satelor și sistematizarea așezărilor, dar în Principatul Ardealului, aceste legi nu au avut efect.

Dovezi despre faptul că valea Crișului Alb a fost locuită din vremuri imemorabile s-au găsit la Iosășel, Aciuța, Brotuna, Basarabasa și Caraci, care datează din Paleolitic³³

La Gura Văii, cu prilejul construirii șoselei care trece prin sat, s-a descoperit în anul 1850, la o adâncime de 0,65 metri, un tezaur de 70

³¹ Teofil Bradea, *Daniil cel Trist și Mic*, Edit Piatra Seacă, Oradea, 2016, pag. 295-311

³² idem, pag. 313-326

³³ Martin Roska, *Paleoliticul Ardealului*, Cluj, 1929

-Traian Mager, *op citat*, vol. I, pag13

-Gheorghe Epuran, *Țara Zarandului*, Rev.România Pitorească, nr.8/1973

-Nicolae Dunăre, *Sate din Zarand specializate în meșteșuguri țărănești*, Anuarul Muzeului de etnografie, 1971-1973, pag. 202

drahme de Apollonia și podoabe dacice de argint, datând din secolul I î.Hr. (obiectele se află la un muzeu din Viena)³⁴.

La Hălmăgel, în partea de nord a satului, la poalele Dealului Cornet, au fost culese fragmente ceramice, lucrate cu mâna, de factură dacică (sec. I, î.Hr. – sec. I, d.Hr.)³⁵.

Din monografia lui Traian Mager, aflăm că la Ociu s-au găsit bani de argint din timpul lui Marcus Aurelius (anii 161-180) și că la Aciuța în urmele unei mine de aur s-a găsit un steaț roman.

După ocuparea Daciei de către romani, aceștia și-au întins stăpânirea și asupra văii Crișului Alb, dar mai ales asupra zonelor aurifere din Munții Apuseni.

Aici ar fi locul unei mențiuni cu privire la ocupația romană, deși nu suntem istorici de profesie. În istoriografia românească s-a fixat ideea că poporul român s-a format din cele două popoare dac și roman și că de acolo ni se trage și limba. *Dar cercetări mai recente dovedesc cu argumente de netăgăduit că nu este chiar așa. Împăratul Traian n-a venit să civilizeze Dacia, nici pentru acțiuni sociale și nici n-a întemeiat școli. A întemeiat doar așezări întărite pentru armata sa cu scopul bine justificat de a putea stoarce cât mai multe bogății din pământul cucerit. Nu poporului dac îi avea el grija. Poporul dac era silit să-i întrețină oștile cu hrană, să muncească în minele de aur și de sare. Nu putea fi o bună înțelegere între poporul cucerit și cuceritor. Armata se purta cu cruzime. Tinerii buni de oaste erau luați dur din familiile lor iar cei apți de muncă, bărbați și femei, erau siliți să muncească pentru interesele cuceritorului. Triburile dacice s-au răsculat, ori i-au hărțuit pe romani în toată perioada ocupației, singure ori în alianță cu alte entități: sarmați, costoboci, goți. Nu de bunăvoie s-au retras romanii din Dacia. Dar triburile dacice care se revoltau erau formate din dacii liberi din exteriorul Carpaților. În Transilvania, unde interesul stăpânirii era major au fost distrămate toate structurile locale care le-ar fi putut face probleme. Exploatarea a fost sângeroasă³⁶. Dacă centrul rezistenței regilor daci Burebista și Decebal a fost Transilvania, stăpânirea romană a distrus orice formă de rezistență și organizare autohtonă, astfel că după retragerea romană, acest ținut era descumpănit și fără apărare. Consecințele aveau să se vadă mai târziu. După retragerea aureliană din anul 271, până la năvălirea ungarilor în sec IX și așezarea lor în Câmpia Panonică, în teritoriul*

³⁴ COLECTIV, *Repertoriul arheologic al Mureșului inferior, jud. Arad – Timișoara*, edit. Orizonturi Universitare, Timișoara, 1999, p. 75

³⁵ Idem, p. 76

³⁶ Teofil Bradea, *op. citat*, pag. 327

intracarpatic doar câteva formații statale s-au putut înfiripa: Menumorut-în Crișana, Glad-în Banat și Gelu- în Transilvania și acestea fără o putere militară însemnată. Aceasta ar fi și explicația faptului că ungurii în spiritul lor expansionist au putut fi înfrânți de pecinegi și de cumani în Moesia, apoi au fost înfrânți în Italia. În Germania, au fost înfrânți definitiv de Otto cel Mare, în anul 955, dar n-au mai putut fi înfrânți în expansiunea lor spre Transilvania începând cu anul 1002.

Pe Valea Crișului Alb, înainte de sosirea ungarilor, locuitorii au fost organizați în voievodate, de întindere și putere mai mică. După ce au apărut dovezi scrise, se știe că la Crișcior în 1411, era voievod Bălea iar la Hălmagiu era vievod Moga, care a fost investit în această funcție de către Ioan de Hunedoara, printr-o diplomă dată în anul 1451³⁷.

Din Cronica lui Anonymus, cronicarul unui rege Bella al Ungariei aflăm și de o altă organizare administrativ-politică a teritoriului în Comitat. Cronicarul spune că Arpad, învingând în luptă pe Menumorut, a răsplătit pe doi comandanți ai săi Usubu și Veluc cu cetăți și teritorii. „i-a dăruit lui Usubu fortăreața Brezprem...și lui Veluquic (Veluc sau Velek) i-a dăruit comitatul Zarand”³⁸

Deci Comitatul Zarand dăinuie de pe la anul 900 (sigur mai de mult) fiind cea mai veche formă de împărțire administrativ-politică a teritoriului din această parte a țării. Comitatul cuprindea toată valea Crișului Alb, începând din munții Metaliferi și până dincolo de Giula, de pe hotarul Ungariei de astăzi. Capitala, probabil să fi fost chiar cea cu denumirea de Zărând (Zarand)

„În vremea așezării lor în Câmpia Panoniei, neamul ungarilor, fără manifestări de civilizație europeană, era fără puterea de a exercita o influență serioasă asupra elementului uman existent deja în aceste teritorii. Ungurii secolelor IX-XI erau stăpâniți de forme de viață nomadă. Ei au făcut cunoștință cu noțiunile de bază ale creștinismului prin contactul cu valahii băștinași, dar din motive politice îmbrățișează creștinismul roman. Prințul Voic, cu rang de căpetenie, primește botezul creștin, luând numele de Ștefan I. Însuși papa îl încoronează, dându-i titlu de rege apostolic al noului stat și obligându-l să impună religia catolică întregului popor. Se poate afirma deci, că statul maghiar este o creație a papalității, care urmărirea prin aceasta câștigarea pentru catolicism a unor noi popoare. Poporul ungar își datorează existența sa creștinismului catolic și influențelor exercitate de către populațiile din jur, organizarea de stat având la

³⁷ Traian Mager, *op. citat*, partea I, pag. 6

³⁸ G. Popa Lizeanu, *Izvoarele istoriei românilor*, București, 1934, pag. 119

bază împrumuturi luate de la popoarele europene vecine și nu elemente turanice.

Pătrunderea ungarilor în stânga Tisei s-a făcut destul de târziu și cu pași mărunți. Ungurii pătrund în Ardeal pe Crișuri, în timpul domniei lui Ladislau cel Sfânt ocupând încetul cu încetul, teritoriile cuprinse între Tisa și Crișuri. Stăpânirea ungurească în Transilvania nu trebuie înțeleasă ca o mare colonizare teritorială unde s-ar fi așezatun număr mare de unguri, deoarece nu exista în acele vremuri, un prisos de element unguresc, nici măcar pentru popularea Panoniei și a Câmpiei Tisei. S-a observat o răspândire a grupurilor ungurești de populație în zonele miniere ale Ardealului, restul așezărilor ungurești nou formate fiind rare și răspândite în satele cu populație românească.

Cancelariile regilor unguri s-au organizat în a doua jumătate a secolului al XII-lea, când a început și întocmirea și eliberarea de documente, motiv pentru care, până în secolul al XII-lea, documentele ungurești nu pomenesc despre hotărniciiile din Ardeal. Ungurii n-au venit în Ardeal ca păstori și plugari care să aibă un contact strâns cu populația românească, așezarea lor s-a făcut mai mult sub forma dregătorilor regali, administratorilor de comitate și a militarilor, cucerirea Ardealului rezumându-se în vremurile de început, la administrarea zonelor miniere și a minelor, la administrarea comitatelor.

Vechimea românească în Ardeal o dovedește și faptul că, atunci când regalitatea reușește să ocupe pământul așezat între Dunăre și Munții Apuseni, românii aveau în fruntea lor un voievod cu atribuții militare, administrative și judecătorești, Voievodul Menumorut n-a avut curte și reședință statornică, dar nici cancelarie de unde să se elibereze acte ori documente. Organizarea teritorial-voievodală era un produs specific românesc, pe care nu l-a putut distruge pătrunderea ungurească. Nici măcar autoritatea voievodului ardelean n-au putut ungurii să o distrugă, cu toate încercările lor de impurificare a românismului prin metoda colonizărilor de populații străine.

Administrația maghiară din vremea regilor arpadieni a încercat înlocuirea voievodului cu funcția de comite, duce sau principe, dar n-au reușit să desființeze instituția tradițională a voievodului.

În anul 1241 Ungaria și Zărândul au fost atacate de hoardele tătare care au învins trupele regale ungare, motiv care a determinat regalitatea să construiască pentru viitoarea apărare, în locul cetăților de pământ, cetăți de piatră așezate pe înălțimi sau în locuri strategice. În această perioadă s-au construit cetățile Gyula, Șiria, Ineu și Dezna.

Cetatea Șiria, nou construită a devenit reședința conducerii comitatului Zarand până în anul 1557, când o parte a teritoriului Ungariei a fost ocupată de turci iar conducerea comitatului Zarand s-a mutat la Baia de Criș, comitatul fiind inclus în Principatul Transilvaniei, vasal față de Poarta Otomană. După înfrângerea și alungarea turcilor din Ungaria, prin pacea de la Karlowitz, din anul 1699, comitatul Zarand și-a pierdut din importanță și identitate, fiind mereu ciuntit și reântregit, în contextul disputei permanente dintre Principatul Transilvaniei și Regatul Ungar.³⁹

Chiar dacă vorbim doar despre un sat, satul Tisa, din Țara Zărandului, am considerat că, pentru a înțelege contextul istoric, este necesar să privim, chiar și foarte pe scurt, în ansamblu, istoricul acestui comitat. Tot pentru o bună înțelegere vom da și câteva repere cronologice despre comitatul Zarand.

-anul 1324, Deszo (Dezideriu) era comite suprem al Zărandului și judecător al Ungariei. În anul 1330 a dat un deosebit exemplu de fidelitate față de regele său, Carol Robert de Anjou, în luptele împotriva Țării Românești. Valahii conduși de voievodul Alexandru Basarab, au împresurat oștile ungare în munți și regele Carol era în mare pericol. Deszo a îmbrăcat hainele regelui, a luat arma acestuia și s-a aruncat în luptă. Ploaia de săgeți a valahilor l-a ucis dar regele său s-a salvat.

-anul 1336, comite suprem al Zărandului era Andraș, fiul lui Dionisie,

-anul 1425, regele Sigismund a dăruit lui George Brancovici, despotul Serbiei, între multe alte bunuri și partea superioară a comitatului Zarand,

-anul 1440, Bathory Laszlo, fratele lui Andrei Bathory, era comitele suprem al comitatelor Zărand și Szathmar și căpitan al Albei-Regia Palatina⁴⁰

În decursul veacurilor Ținutul Zărandului (Țara Zărandului, ori simplu Zarand) a avut o istorie foarte zbuciumată din cauza avuțiilor sale, fiind dorit de marile imperii ce-și disputau supremația în zonă: Regatul Ungar, Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic și Imperiul Austro-Ungar. Comitatul Zărand a fost menționat frecvent în actele de hotărnicie ale administrațiilor maghiare între anii 1241 (invazia tătară) și 1526 (bătălia de la Mohacs) când este împărțit. Turcii ocupă partea de câmpie

³⁹ Vasile Faur, *op.citat*, pag. 16-19

-Fabian Gabor, *Arad varmegye leirasa historiai, geographiai es statistikai tekintetben*, vol. I, Buda, 1835, pag. 79

-Ștefan Manciușlea, *Așezările românești din Ungaria și Transilvania în secolele XIV-XV*, Blaj, 1941, pag.10-35

⁴⁰ Fabian Gabor, *op. citat*, pag. 194

până la Hălmagiu iar partea montană cu ce a rămas neocupat din comitatul Arad va forma noul comitat Arad-Zărand până în anul 1658, când a fost alipit la comitatul Hunedoara.⁴¹

Părțile de câmpie ale Zarandului, arondate comitatului Arad, reînființat după cucerirea militară imperială austriacă, au fost încorporate regatului ungariei în 1733. Pentru ele au fost întocmite conscripțiile dicale din anii 1765/1766.

Districtele de munte ale comitatului Zarand, arondate Transilvaniei au fost reorganizate administrativ în 1861, sub presiunea maselor, cu conducere românească.

La 5 martie 1860 senatul monarhiei votează o nouă constituție, mai liberală care asigură egalitatea cetățenilor în fața legii, libertatea religioasă și numiri de funcționari publici indiferent de naționalitate, deasemeni permitea revenirea la vechile unități administrative, comitatele, existente înainte de 1848. În acest context a fost reînființat, în martie 1861, comitatul Zarand cu sediul la Baia de Criș. Puterea locală a revenit congregației comitatense, susținută de români, aceasta fiind unica modalitate de a participa la exercițiul puterii de stat. În congregația comitatului, la un număr de 51323 de români au fost aleși 186 de reprezentanți români și din cei 710 maghiari au fost aleși 26. Comite suprem al comitatului a fost ales Ioan Pipoș. Limba oficială a fost declarată limba română iar comitele a depus jurământul în ambele limbi. În lista funcționarilor figurau românii Iosif Hodoș, Amos Frâncu și Alexandru Șuluțiu. Deși comitetul și locuitorii români au protestat împotriva alipirii comitatului la Ungaria, susținând revenirea sa la Transilvania, de care a aparținut până la 1848, situația a rămas neschimbată iar în 1876, comitatul a fost desființat

Așa s-a pus capăt organizării social-politice de pe Valea Crișului Alb, care a dăinuit mai mult de 1000 de ani. Din tot ce-a fost a mai rămas un nume „Țara Zarandului”, care se mai păstrează și azi în unele scrieri și în mintea câtorva oameni ce își amintesc cu respect și admirație de acest Ținut, care a stat în fruntea luptelor pentru apărarea libertății și năzuințelor populației sale.

Din acest context istoric frământat trebuie să reținem, pentru satul Tisa, anul 1439 ca an de atestare documentară⁴²

⁴¹ Vasile Faur, *op. citat*, pag. 22-23

⁴² I. Voștinariu, *Monografia comunei Șiria, manuscris*, pag. 32

-Traian Mager, *op.citat*, vol I. pag 123

- Marky, *op. citat*, pag. 250

Actul care atestă afirmația de mai sus este dat de regele Albert al Ungariei la 16 ianuarie 1439, despotului sârb George Brancovici. Prin acest act, regele donează lui Brancovici localitatea și cetatea Șiria, împreună cu 110 localități (după alți autori, 143 de localități). Între aceste localități se află și satul Tisa, împreună cu celelalte localități din Ținutul Hălmagiului.

Așa cum am arătat și în paginile anterioare, satul Tisa a existat cu mult înainte, așa cum au existat toate celelalte localități pentru care cuceritorul a întocmit acte de danie, începând cu sec al XII-lea. **Că dacă nu erau înainte de acea dată, ce ar fi dat?**

Nu este exclus ca cercetătorii să descopere, în timp, o dată mai veche de menționare a satului Tisa, ori a altora dintre satele Hălmagiului, pentru că satele au existat, fără umbră de îndoială, doar că actele cancelariei au apărut mai târziu decât data la care cuceritorul a pus piciorul pe aceste locuri.

2. Viața socială a satului Tisa și începuturile mișcărilor sociale

Înainte de venirea ungarilor în Câmpia Panonică, pe la anul 900 dHr. și chiar mai târziu, populația de pe Valea Crișului Alb era liberă, organizată în cnezate și voievodate. Mai târziu, peste băștinași au venit comiții și latifundiarii, care le-au răpit atât pământurile cât și drepturile. Iobagii, pe vremea cronicarului Anonimus (1000-1200 dHr.) erau țărani liberi, nobili fără nici un fel de obligații față de cineva. Treptat acestei categorii de țărani li se răpesc pământurile și odată cu ele și drepturile iar titlul de noblețe, iobag, s-a convertit în în acela de rob, șerb⁴³. Așa s-au născut marile latifundii.

Satul Tisa, așa cum ne-am mai exprimat, exista din vremuri imemorabile, era cuprins în forma de organizare a Ținutului Hălmagiului și împreună cu acesta din marele Ținut al Zarandului. După cucerirea maghiară, pe la anul 1444, Tisa a făcut parte din domeniul lui Ioan Corvin⁴⁴. În anul 1447, Tisa face parte din domeniul lui Banffy, guvernatorul Ardealului. În anul 1510 trece în stăpânirea marchizului Georg de Hohenzollern de Brandenburg, ca urmare a căsătoriei acestuia cu văduva lui

⁴³ Gh. Popa Liseanu, *op.citat*, vol. III, pag. 19

⁴⁴ Traian Mager, *op.citat*, pag. 6

-Hurmuzache, *Diploma DLXXXV*, pag 696-698

Ioan Corvin⁴⁵. După anul 1600 aceste domenii mari încep să decadă, proprietățile se fărâmițează, intrând în mâinile unor proprietari mai mici. Pe la anul 1700, pe teritoriul dintre Gurahonț și Brad apar domeniile: Aciuța, Aciua, Ciuci, Hălmagiu, Hălmăgel, Țărmure, Ociu, Baia de Criș, Brad și Crișcior. La Hălmagiu (poate și la Țărmure) pe la 1700, proprietar feudal era Brady, de la care câteva familii din Tisa, cu numele Dărău, au cumpărat titlul de „nemeș” (nobil). Diploma a fost dată la Viena, în 5 aprilie 1701 de împăratul Leopold I. Diploma s-a aflat un timp în arhiva judecătorei din Hălmagiu. În anul 1862 se aflau în Tisa 43 de familii Dărău care aveau titlul de nemeș⁴⁶

În timpul începutului frământărilor religioase, la Hălmagiu a fost proprietar de pământ Halaki iar în 1754, contele Bethlen Gabor.

În satul Tisa nu a existat un domeniu feudal. Tisenii aveau obligațiile feudale față de curtea domeniială Țărmure sau Hălmagiu.

Conacul curții domeniiale din Țărmure a fost pe locul unde este astăzi școala iar a celei din Hălmagiu, pe locul unde este azi căminul cultural.

Din acele vremuri se mai păstrează o singură construcție „Birtul de la Banciu”, zidită la fel ca și clădirile curților nobiliare. Clădirea a ținut de domeniul de la Țărmure. Această clădire a fost vândută în 1830 pe 99 de ani, având în acest timp mai mulți stăpâni. La împlinirea celor 99 de ani, adică în 1929, nu mai avea stăpâni ori moștenitori în viață. A fost stăpânită un timp de către Gheorghe Arpaș și Gheorghe Moțica din Tisa, apoi a trecut la alți proprietari.

Deși nu a existat curte domnească în Tisa, au existat proprietăți domeniiale: Pădurea Domnească, pe Valea Mare și Valea Iugii, foarte bine păzită și terenul domeniial de la Livadă și Livăduță. Pe aceste domenii făceau Tisenii zilele de clacă pentru domnul de pământ, până la abolirea iobăgiei în anul 1868. La Livăduță a fost și o moară domeniială, acționată de apă.

Proprietarii feudali aveau în stăpânire nu doar terenurile arabile și pădurile, ci și toate localitățile cu așezările omenești de pe raza aceluiași domeniu. Locuitorii satelor aparținătoare unui domeniu, aveau, în primul rând obligațiile față de domeniu și în al doilea rând obligațiile față de stat. Proprietarilor de pământ (grofilor) țăranii datorau zile de clacă, dijme

⁴⁵ Egor Korner, *Un Hohenzollern mare latifundiar în Transilvania*. Magazin istoric nr. 10/1973, pag 53

⁴⁶ Traian Mager, *op. citat, pag. 112.A se vedea și Anexa 19 -Kosma Pal, Zarandvarmegye pag. 43-44*

din producția proprie și anumite taxe pentru pășunat, pădurit, ghindărit, cizmărit, măcelărit, morărit, vânat, pescuit ș.a.

Prin legea urbarială din anul 1769, care reglementa raporturile dintre iobagi și proprietarii de pământ s-a fixat „, robota „(zilele de clacă) la patru zile pe săptămână cu brațele și trei zile pe săptămână cuvitele iar jelerii (cei fără pământ) și slugii, la două zile pe săptămână. Dijmele se dădeau din toate produsele agricole: grâu, seacă, ovăz, mei, porumb, vin, cânepă, în, apoi din capre, oi, porci, stupi ș.a. Robota era obligatorie pentru toți membrii familiei în stare de muncă⁴⁷

Cu toate că erau fixate zilele de clacă pe săptămână, de multe ori țăranii erau obligați a lucra toată săptămâna și toată vara, cu toată familia, pe moșia grofului, lucru ce a fost observat chiar și de împăratul Iosf al II-lea⁴⁸. Simion Bărnuțiu în discursul său din 2/14 mai 1848, remarcă și el starea deplorabilă în care se găsea țăranimea din Ardeal: „Pe iobagi îi înșiruie ișpanii, îi mână apoi ca pe vite, cu bățul de alun,...când bărbatul este la cărat de grâu, de fân,...la arat,...atunci femeia muncește în curtea domnească, la cernut, la gires, la scos de cânepă, la tors. Casa iobagului a rămas în grija pruncului din leagăn⁴⁹. Nu mai puțin grăitoare sunt evenimentele petrecute la curtea domnenială din Ociu, relatate de scriitorul Marcel Petrișor în lucrarea sa „ Măreasa”: „...De pe Culaie au tras și pielea. L-or pus săracu-n jug, după aceea l-au spânzurat cu picioarele în sus și apoi l-or și afumat...zicea că el ne-o-ndemnat să băgăm caprele în sădiște. Nu ști? și jarț, contesa o croi pe Ileana cu biciușca, atât de tare peste obraz, încât femeii îi țâșni sângele”. Așa au pățimit țăranii iobagi, în acele vremi.

De multe ori răbdarea ajungea la culme și cuțitul la os și atunci oamenii își ieșeau din fire. Așa s-a întâmplat în 1813, când țăranii din Gura Văii, Rostoci și Dumbrava au omorât-o pe văduva lui Adam Kosma (proprietara domeniului din Aciuța), care le luase pământul cel mai bun⁵⁰. La fel fac țăranii din jurul Bradului că îl omoară, între Brad și Mesteacăn pe proprietarul Brady și familia lui⁵¹

Mișcările sociale pentru libertate se înmulțesc pe Valea Crișului Alb. Voievodul din Ciuci, în anul 1514, se alătură armatei lui Doja și împreună cuceresc cetatea Șoimoș⁵²

⁴⁷ *** *Din Istoria Transilvaniei*, Vol. I, București, 1960, pag. 231-240

⁴⁸ idem, pag. 262

⁴⁹ Idem, pag. 322

⁵⁰ Idem pag . 302

⁵¹ Idem, vol. II, pag. 94

⁵² Marky Șandor, *Aradvarmegye*

3Revoluția lui Horea, din 1784

S-a aprins la Mesteacăn și Curechi. La această mișcare ia parte și Petre Beciu (Bâci) din Dezna, alături de Crișan. El atacă, împreună cu haiducii lui castelul de la Săvârșin, al vice-comitelui Aradului și-l ia prizonier pe acesta⁵³

Pe Valea Crișului Alb au mai fost și alți haiduci: Francisc Bodea din Neagraa și Pavel Jigoveanu. Jigoveanu este împușcat la Diosig, împreună cu toți ortacii săi în 1885 și se pune astfel capăt haiduciei din zonă⁵⁴.

Revoluția lui Horea, s-a întins spre Ribița, Mihăileni, Baia de Criș, Hălmăgiu, Hălmăgel și Pleșcuța. Răsculații s-au oprit la Baltele, unde era limita comitatului. Au fost prădate curțile nobililor, unii au fost uciși iar alții au fugit la Arad ori Budapesta⁵⁵. Speriat subprefectul Hollaky s-a refugiat la Budapesta. Revoluția a fost reprimată cu începere de la Deva, la 7 noiembrie. Șaptezeci și doi de țărani au fost tăiați, unii aruncați în Mureș și patruzeci și patru au căzut prizonieri.

Nu se putea trece peste această faptă istorică, deși nu avem dovezi scrise că la ea au participat țărani din Tisa. De aceea nici nu intrăm în amănunte și în analiza urmărilor.

Revoluția lui Horea nu a adus îmbunătățiri condițiilor sociale și politice. Cu toată groaza represiunilor sângeroase, după 29 de ani, țărani de pe domeniul Aciuța se răscoală din nou. Nemulțumirile sociale cresc și la anul 1848 se aprinde din nou butoiul cu pulbere.

Ca urmare a revoluției lui Horea, se desființează juridic (nu și faptic !) în anul 1785, servitutea personală și legarea de pământ, dar Dieta din Transilvania nu recunoaște această lege decât în 1792. Iobagii și jelerii nu aveau voie să se mute dintr-o localitate în alta ori să se căsătorească fără învoirea proprietarului de pământ de care depindea⁵⁶.

Iobăgia s-a desființat în anul 1868, ca urmare a revoluției de la 1848.

Drepturi politice, țărani iobagi, nu aveau. În anul 1863 se acordă drept de vot bărbaților care depășeau vârsta de 24 de ani și dacă aveau un venit anual de 8 florini sau dacă erau învățători, preoți, profeso-

⁵³ Gh. Epuran, *Țara Zarandului*, în revista România Pitorească nr. 8/1973

⁵⁴ Ibidem

⁵⁵ V.Netea, *Munții Apuseni*, pag. 176

-D. Prodan, *Revoluția lui Horia*, București, 1979, pag 120

-Traian Mager, *op. citat*, pag 103-104

⁵⁶ *Din istoria Transilvaniei*, pag. 271

ri, avocați sau ingineri iar prin legea din 1872 sunt admiși la vot numai aceia care aveau un venit anual între 72-105 florini sau 10-12 hectare de pământ. Din Tisa nu era nici un om cu drept de vot.

Înfrângerea Ungariei, la Mohacs, în anul 1526 a avut drept urmare faptul că turcii și-au stabilit garnizoane în Timișoara, Lipova și în 1566 la Ineu. Din aceste garnizoane turcii făceau incursiuni de pradă pe Valea Crișului Alb, până dincolo de Baia de Criș. Chiar dacă limita de stăpânire era la Baltele, ei își disputau stăpânirea teritoriului de graniță cu Principatul Ardealului, care chiar dacă nu era cucerit avea regim de vasalitate față de turci. Pașalâcul turcesc, în Ungaria și Banat, a durat 173 de ani, până în anul 1699.

Sub pretexte diferite, în acest interval de timp, incursiunile de pradă și intimidare au continuat. Turcii au mai întâmpinat și rezistență. La Ciuci, Nicolae Ciuceanu, administratorul palâncii⁵⁷, în legătură cu haiducii de codru, îi mai hărțuia pe turci, le- luat chiar și un prizonier (pe spahiul Hasan) care a fost eliberat doar contra răscumpărării de 300 de florini⁵⁸

Izbânda lui Mihai Viteazul, la Călugăreni, i-a mai temperat puțin pe turci, dar au venit tătarii. În anul 1599, ei pradă satele până la Baia de Criș. În 1605, pașa de Timișoara face două incursiuni de pradă pe Criș. În anul 1664 a fost o altă incursiune de pradă. La 9 ianuarie 1670, într-o zi de târg, vreo 400 de turci năvălesc în Hălmagiu, au luat vitele de la oameni, trei oameni au fost omorâți, apoi trec prin Leasa, de unde au răpit 30 de copii⁵⁹

Din acele vremuri dăinuie înjurătura locală „lua-te-ar hantătarii”

Ținutul Hălmagiului a avut de suferit și de pe urma confruntărilor militare dintre Lobonți⁶⁰ și Curuți⁶¹. Aceste lupte s-au întins pe durata a 107 ani, de la 1604 până la 1711. Aceste confruntări au însemnat și în zona Hălmagiului, pierderi materiale și vieți omenești. În anul 1706, Curuții au distrus complet vechea cetate a Hălmagiului⁶².

Frământările religioase au fost tot perioade de asuprire cu arma și sabia, întâi între 1640-1695, pentru introducerea calvinismului, apoi

⁵⁷ Redută de pământ întărită cu lemne

⁵⁸ Traian Mager, *op. citat*, vol. I, pag. 51-52

⁵⁹ Idem, pag. 8-9 și 57

-Marky, *op. citat*, pag. 124

⁶⁰ Trupe ale armatei imperiale

⁶¹ Trupe ungurești nămite să lupte pentru independența Ardealului față de monarhie

⁶² Traian Mager, *op. citat*, pag. 62

-Marky, *op. citat*, pag. 284

între 1700-1754, pentru introducerea uniției. Deși marea masă a românilor de religie ortodoxă s-a opus unirii cu Roma, pentru trei preoți și câțiva localnici care s-au lăsat convinși, Hălmaგიul a pierdut biserica voievodală, care a fost dată uniților.

4.Revoluția de la 1848

La începutul sec. al XIX-lea semnele au fost proaste, ani răi la rând, foamete, holeră, încercări de revoltă a iobagilor împotriva nemeșilor unguri. Toate acestea clocotesc, se adună și pe la mijlocul veacului, având de acum și o elită de intelectuali și un caracter național, a sosit momentul ca revolta să izbucnească. Nu se putea altfel, că și preoții din Hălmaგიu și Ciuciu, notează că „huluji au mâncat nevolnicii oameni în lumea noastră”⁶³.

În anul 1831 a izbucnit din nou holera, astfel că era mai mare numărul morților decât al caselor⁶⁴. Boala lovește din nou în 1836. Oamenii manifestau nesupunere.

La 19 ianuarie 1847, nemeșii ardeleni au decretat în Dieta de la Cluj faimoasa lege a urbariului, prin care intenționau să-i zdrobească definitiv pe iobagi⁶⁵.

Keményi Dénes, deputat în Dieta ungară, înțelege situația, dar nemeșii nu. El spune că, **„țaranul era dezbrăcat de tot dreptul și demnitatea ome-nească, slujea la nemeși și la stat: plătește singur contribuția, face poduri, drumuri și tot el plătește vama pe ele. Apără țara cu arma, plătește pe popa, pe dascăl, pe jude, pe notar și tot ce i se cere. Și acest om, în zdrențele sale e onest, blând, muncitor, își iubește țara și o apără cu credință, deși el știe că nici chiar acel pământ de trei coți, care după moarte îi va acoperii corpul, nu este proprietatea sa. Aveți grijă! Dumnezeu nu poate suferi îndelung această stare!”**⁶⁶.

În toamna anului 1848 națiunea maghiară se răscoală împotriva Habsburgilor. Românii cred că a sosit momentul să scuture jugul iobăgiei și să lupte pentru libertate națională.

În Munții Apuseni, sub îndrumarea lui Avram Iancu, românii s-au organizat militărește, pe legiuni și centurii, cu prefecți și tribuni, în spiritul strămoșilor romani. Organizarea și apărarea județului Zarand a fost încredințată avocatului Buteanu.

⁶³ Idem, V. II, p. 7

⁶⁴ Idem, p. 8

⁶⁵ Idem, p. 13

⁶⁶ Idem, p. 14

Despre această revoluție, desfășurarea și sfârșitul ei există multe scrieri și documente. Sfârșitul tragic a lui Buteanu, cât și a eroului revoluției Avram Iancu, a fost evocat de multe condeie. Comandanții unguri, în frunte cu Hatvani au dat dovadă de nemaîntâlnită cruzime. Dar nici revoluționarul Kossuth nu a dat dovadă de clarviziune, cu toată intervenția lui Nicolae Bălcescu. La 13 august 1849 rebelii lui Kossuth au fost obligați să depună armele la Șiria⁶⁷.

După înfrângerea ungarilor, în vara anului 1849, trupele austriece au ocupat Hălmeagiu. S-a introdus regimul dictaturii militare, promisiunile făcute de austrieci românilor au rămas vorbe goale⁶⁸.

Despre Avram Iancu s-a scris mult, cât și despre zilele sale întunecate. El s-a stins din viață în noaptea de 10 septembrie 1872, la Baia de Criș, iar trupul său a fost înmormântat în Panteonul Națiunii, la Țebea, unde, peste ani, a fost adus și trupul lui Buteanu.

Urmările Revoluției

Revoluția ungurească înăbușită la Șiria de către austrieci, cu ajutorul armatei rusești, a fost urmată de introducerea dictaturii militare, care a durat între 1850-1860. După revoluție, întâia grea lovitură a fost de natură economică. Trupele ungurești au cumpărat mărfuri de la comercianți și țărani: vite, produse agricole, pe care le-au plătit cu bancnotele lui Kossuth. Trupele austriece au dat ordin să se adune acești bani și le-au dat foc în fața oamenilor⁶⁹.

Deși înfrânți, ungurii rămăseseră în slujbe, dar acum, prima dată, au ajuns și românii în slujbe de stat, ori au făcut carieră. Dar nu din corectitudinea Vienei, ci ca urmare a ideilor timpului.

S-a șters iobăgia.

S-a anihilat posibilitatea de reacționare a nemeșilor unguri.

S-a deschis calea reformelor economice.

Țăranii au rămas proprietari pe loturile ce le folosiseră ca iobagi.

În anul 1854 se defalcă pădurile și pășunile din trupul de moșie. Moșia a rămas în continuare a stăpânului de pământ. Pădurile și pășunile trec în proprietate urbarială.

Toate neamurile (națiile) din imperiu pot să-și deschidă școli naționale. Această libertate a fost de scurtă durată⁷⁰. Imperiul Habsburgic este în decădere. În anul 1859 pierde războiul cu Prusia și Italia. De aceea împăratul caută o apropiere față de unguri. Se convoacă Dieta Ungariei la

⁶⁷ Idem, p. 45

⁶⁸ Idem, p. 65

⁶⁹ Traian Mager, V. III, p. 7

⁷⁰ Idem, p. 10

1861. Ungurii nu acceptă propunerile austriece și rămâne în continuare un provizorat, dar tot dictatură, până în anul 1865.

La Hălmațiu, după anul 1849, administrația era germană, cu subalterni români.

În anul anul 1854 exista încă în Hălmațiu armata austriacă, încarțiruită într-o cazarmă, la ieșirea din comună spre gară. Azi mai sunt doar ruinele de fundament, dar lumea locului îi spune tot cazarmă.

După abrogarea absolutismului, la 1861, delegația pentru Comite Suprem, în Zărand, l-a ales pe Ioan Pipoș, ca prefect. Se introduce limba română ca limbă oficială, dar cu restricția ca procesele verbale să fie redactate și în ungurește. Unii dintre aleșii unguri n-au acceptat slujbele, nedorind să colaboreze cu românii⁷¹.

Încă din anul 1861 au început protestele românilor împotriva tendințelor unioniste cu Ungaria, manifestate din anul 1848 în Dieta de la Cluj.

Legat de această perioadă, de suflu românesc și renaștere națională, după multe frământări în rândul preoțimii și a minților luminate din Zărand, în iarna anului 1861 se cumpără cu 2000 de florini, plățibili în rate, în curs de trei ani, casele unui proprietar din Brad, pentru înființarea gimnaziului. Nouăzeci și opt de comune din Zărand au contribuit cu împrumutul de stat de la 1854, în favoarea gimnaziului. Abia la 14 februarie 1868 guvernul a încuviințat această donațiune și gimnaziul și-a putut deschide clasele I și a II-a, în toamna anului 1869⁷².

Satul Tisa și-a adus contribuția la acest liceu după puteri. Gimnaziul a funcționat cu patru clase inferioare până după anul 1918. În anul 1914 a început construcția unei clădiri noi (cea de astăzi).

Tot ca urmare a revoluției de la 1848 trebuie arătat că după 1850 începe organizarea învățământului primar și prin aceasta satele câștigă, alături de preoțime, o nouă gardă de cărturari, învățătorii⁷³.

Cred că aici este locul unde ar trebui arătat faptul că după anul 1848, atunci când românii transilvăneni au simțit că se aproprie ceasul izbăvirii și pentru ei, satele românești au hotărât să-și facă sigilii proprii. Nu se cunoaște, până azi, nici o reglementare care să fi introdus în uzul satelor aceste sigilii⁷⁴. Dar probabil, că sigiliul sătesc s-a impus pentru autentificarea actelor țărănești și pentru a înlătura vechiul procedeu al

⁷¹ Idem, p. 26, 27

⁷² Idem, p. 34, 35, 40

⁷³ Idem, p. 43

⁷⁴ Bujor Dulgău – *Sigiliile instituțiilor sătmărene din secolele XVI – XIX*, ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997, p. 23.

martorilor, care confirmau prin punere de deget⁷⁵. Introducerea limbii române în numeroase sate și a folosirii limbii române în legenda sigiliului se înscrie între formele de exprimare a dorinței românilor pentru unitate națională⁷⁶.

Satul Tisa și-a comandat un sigiliu în anul 1851. Este confecționat din alamă cu diametrul rundeii de 30 mm, gravat în incizie. Înălțimea totală a piesei este 60mm. În imagine: o capră pe o terasă, mâncând rămurelele unor arbuști (probabil tisa) Legenda s-a scris cu litere majuscule, în limba română: SIGILIU COMUNIT: (ĂȚII) TISZA 1851⁷⁷

Foto 26

5. Primul Război Mondial și urmările lui. Marea Unire

La 28 iunie 1914 moștenitorul tronului austriac, arhiducele Franz Ferdinand, cade împreună cu soția sa, răpuși de gloanțele unui student sârb, pe când inspectau manevrele din Herțegovina. La 28 iulie, același an, începe Războiul Mondial⁷⁸.

După patru ani și mai bine de încheștare, Austro-Ungaria și aliatele sale sunt silite să depună armele.

⁷⁵ Aurel Răduțiu, *Actele țărănești în limba română, din Transilvania până la 1848 și importanța lor documentară*, Anuarul Institutului de Istorie Cluj, XIX, Cluj-Napoca, 1976, p. 81-101.

⁷⁶ Maria Dogaru, *Sigilii sătești din fostul Comitat Arad*, Cercetări numismatice III, 1980, p. 225

⁷⁷ DJAAN *Colecția de sigilii nr 83*. Sigiliul se păstrează imprimat pe unele documente din colecția Complexului Muzeal Arad

-Augustin Mureșan, Ioan Popovici, *Sigilii sătești și comunale din Comitatul Arad și împrejurimi*, Edit.Gutenberg, Arad, 2009, pag. 126-127

⁷⁸ Ibidem

Ar trebui arătată, pe scurt și situația militarilor ardeleni care au luptat în armata austro-ungară. Cei care mai erau în viață! O parte se întorceau de pe fronturile din Galiția, Serbia, Italia ori Rusia. Altă parte dezertaseră, trecând Carpații la armata română. Iar altă parte era în prizonierat în Rusia unde a format așa zisul Corp al Voluntarilor. Aceștia s-au întors în țară cu idei noi, pentru împlinirea idealului românesc și mare parte dintre ei au intrat voluntari în armata română, de acum trecută în Ardeal⁷⁹.

Descompunerea monarhiei dualiste nu i-a găsit nepregătiți pe frunțașii ardeleni și în general nici pe politicienii români de peste Carpați.

Românii din Transilvania și din Ungaria se aflau deja organizați. Aveau de ani buni Partidul Național Român (în frunte cu Vasile Goldiș, Șt. Cicio-Pop, Al. Vaida, I. Suciuc, Teodor Mihali ș.a.), aveau mai multe publicații (Tribuna, Românul, România Mare ș.a.), care au distribuit ideile naționalilor români și în străinătate. De asemenea, o serie de frunțași români susțineau „cauza” în întreaga Europă (în Franța se aflau peste 500 de studenți români organizați, unul dintre frunțașii acestora fiind Mircea Rusu Șirianu)⁸⁰.

După ce la 27 octombrie 1918 guvernul de la Viena acceptă condițiile de pace ale puterilor Antantei, pe rând popoarele imperiului își proclamă independența (28 oct. cehii, 30 oct. slovacii hotărâse să se unească cu Cehia, la 29 oct. se despart croații).

Partidul Național Român își convoacă Comitetul Executiv la Oradea pentru 12 octombrie, unde și-a expus ideile într-o declarație în patru puncte. Această declarație a fost prezentată Parlamentului ungar de către Al. Vaida în 18 octombrie. Românii au afirmat clar că nu mai recunosc Parlamentul și Guvernul ungar. Declarația de la Oradea a fost socotită o declarație de autodeterminare⁸¹.

La 31 octombrie 1918 Ștefan Tisza este ucis de gloanțele propriilor săi soldați răzvrățiți și din frământările unei revoluții cu scopuri imprecise, la început, iese biruitoare ideea națională, pentru toate neamurile poliglotului imperiu.

Partidul Național Român împreună cu elemente din Partidul Social Democrat înființează în 31 octombrie Consiliul Național Român, ca unicul for politic al românilor din Transilvania și Ungaria. Centrul de activitate al Consiliului era la Arad. Consiliul a hotărât înființarea Gărzii

⁷⁹ Vasile Popeangă, *Aradul, centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867–1918)*, Timișoara, 1978, p. 234-240.

⁸⁰ Idem, p. 227 - 230

⁸¹ Idem, p. 243 - 245

Naționale. În 3 noiembrie au depus jurământul în fața Consiliului 30 de membri ai Gărzii, care în 4 noiembrie au și plecat în teritoriu pentru înființarea Gărzilor Locale. Unul din cei 30 de gardiști a fost Traian Mager. Întors la Hălmațiu el organizează înființarea gărzilor pe sate și comune, astfel că la 18 noiembrie Garda din Hălmațiu avea cinci Centrale rurale, cu câte o Gardă Centrală și fiecare sat cu o Gardă rurală.

Garda națională din Tisa a fost formată din următorii:

1. Trifan Gheorghe	sergent
2. Roman Ilie	soldat
3. Dărău Ioan	- // -
4. Roman Ioan	- // -
5. Dărău Arsenie	- // -
6. Buduhala Traian	- // -
7. Buduhala Petru	- // -
8. Dărău Ioanea	- // -
9. Juncan Petru	- // -

Acestora li s-a conferit prin Decretul 2423 din 18 iun. 1940, publicat în Monitorul Oficial nr. 169 din 24 iul. 1940, „Medalia, Ferdinand I cu spade și panglică”

Foto.27

Odată cu înființarea Gărzii naționale, în Hălmațiu ia ființă și o organizație locală a Consiliului Național Român. Președintele ei a fost protopopul ortodox Cornel Lazăr. În Tisa, președintele acestei organizații a fost preotul Petru Sirca.⁸²

⁸² Traian Mager, *Contribuții la istoria unirii 1918-1919*, Arad, 1939, pag. 38-41

Comanda supremă a gărzilor era la Arad, dar cu data de 7 decembrie se mută la Sibiu, unde, încă din 2 decembrie se constituise Consiliul Dirigent al Consiliului Național Român⁸³.

De la 16 noiembrie Ungaria se declarase republică sub președinția contelui Károlyi. Tratatul de împăcare cu naționalitățile au eșuat. Pe unguri îi doare îndeosebi pierderea Ardealului. Bande înarmate de secuși și unguri terorizează satele și opun rezistență trupelor române, însărcinate de Antantă⁸⁴ să ocupe Ardealul. Antanta însemna un „acord prietenesc”. Din ea făceau parte Anglia, Rusia, Franța, Serbia și Muntenegru apoi au aderat Japonia, Italia, Portugalia, România (august-1916), Statele Unite, Grecia și Brazilia

În Arad, ungurii înființează un batalion cu 6 companii, dispunând de tunuri și trenuri blindate, cu care circulă pe Valea Crișului Alb spre Hălmațiu, iar pe Valea Mureșului către Deva, trăgând cu tunurile asupra satelor.

Trupele regale române au sosit la Deva în 14 decembrie.

În 18 decembrie 1918 la București, Regele Ferdinand primea în sala festivă a tronului actul unirii prezentat de către delegații Consiliului Dirigent în timp ce „secușii și ungurii din Ardeal, în număr de 30- 40 de mii, se înarmează împotriva armatei române⁸⁵”.

După 29 decembrie 1918 trupele franceze ocupă Aradul, dar elita iudeo-maghiară a copleșit cu favoruri pe ofițerii trupelor de ocupație. Curtați de cele mai frumoase femei, găzduiți în locuințe somptuoase, aceștia se complac într-o expectativă dureroasă pentru români. Ungurii își recrutează mercenari, plătind sume uriașe, nădăjduind că gardiști români vor veni în slujba lor.

În aceste condiții trupele maghiare înaintează spre Brad și la 28 ianuarie 1919 ocupă Șiria, iar în 29 ianuarie ocupă Ineu.

Pe Mureș ungurii s-au năpustit asupra satelor Săvârșin și Vărădia (acesta era punctul de limită al Aliaților).

În 30 ianuarie, venind dinspre Oradea, trupe secuiești ocupă Beiușul iar pe calea ferată ungurii ajung la Sebiș.

În 9 februarie 1919 garda din Hălmațiu primește ordin să mobilizeze tineri născuți în 1896, 1897 și 1898 și să formeze o unitate militară. Ulterior se precizează că pot fi recrutați până la vârsta de 32 de ani.

⁸³ Idem, p. 49

⁸⁴ Lucian Predescu. *opus citat*, pag 37

⁸⁵ Idem, p. 54

La 1 februarie ajunsese la Brad col. Rasoviceanu cu un batalion din Reg. 9 Vânători. Acum garda din Hălmațiu se găsește în situația de tampon între trupele maghiare și trupele române⁸⁶.

Garda din Hălmațiu demontează linia ferată și închizând defileul Crișului prin strâmtoarele de la Ciuciu și Tălagiu, încearcă să-i oprească pe unguri. Din 14 februarie, dimineața, ungurii forțează cordonul. În noaptea de 14/15 februarie, garda dinamitează podul de fier la vest de Ciuciu și se începe lupta. Ungurii pun în bătaie un batalion și un tren blindat cu două tunuri, iar garda are în front 70 de legionari. În dimineața zilei de 16 februarie ungurii încearcă dar nu reușesc să intre în gara Vârfuri cu trenul blindat, care avea pe el 2 tunuri de 8 mm și 4 mitraliere, față de câteva puști decalibrate ce le aveau românii.

Pentru a nu fi încercuiți, românii sunt nevoiți să se retragă pe dealul Măgura Lesei. După o oră de luptă, ungurii se retrag dar revin cu întăriri. Grupa condusă de Lt. Romulus Mager, în care s-a aflat și Ioanea Dărău din Tisa-Paragine, fiind obosită a fost înlocuită cu alta, condusă de Lt. Săracu. În fațainamicului, superior ca număr și dotare, românii au fost nevoiți să se retragă și de pe Măgura Lesei

La sfârșitul confruntării ungurii pierd 4 morți și 16 răniți, între care și un ofițer mort, iar noi un mort și 4 prizonieri, pe care unguri îiucid. Morții noștri sunt : Cotoc Petru și Luciu Ioan din Leasa și trei din alte sate.

Grupa condusă de Lt. Săracu trebuia să țină pe loc inamicul pentru a da posibilitate căruțelor încărcate cu materialele Gărzii din Hălmațiu să se retragă spre Brad. În acest scop grupa se retrage și ocupă poziție pe creasta dealului de la Leștioara.

În sprijinul acestei grupe a ieșit garda din Tisa, la care s-au alăturat Alexandru Crișan, Filimon Dărău, moșul satului, Aviron Crișan și unii care au avut arme de vânătoare. Tisenii au luat poziție la Stârci și împreună cu grupa de pe dealul Leștiorii au fixat, ca ținte, cele două capete ale podului de fier de la Leasa. Garda din Tisa a reușit anterior să demonteze câteva șine de cale ferată, înainte de pod. De pe vârful Măgurii spionau Ioan Marian și Pavel Dărău. Opatrulă a ungarilor se deplasează să-i anihileze pe cei din Stârci. Aceștia au avut timp să se adăpostească, dar a fost rănit într-un picior Ioan Marian.

Ungurii au reparat linia și ajunși la pod. Gloanțele celor din dealul Leștiorii nu aveau efect la o distanță așa mare, de altfel au fost respinși de acolo cu câteva proiectile de tun și câteva rafale de mitralieră, din tre-

⁸⁶ Idem, p. 89

nul blindat. Acțiunile gardiștilor și-au atins scopul: căruțele cu refugiații și cu materialele gărzii trecuseră de Vața.

În 16 februarie 1919, la ora 16 ungerii intră în gara Hălmațiu, iar până seara ocupă și localitatea.

Amenințată să fie înconjurată în 16 februarie, garda din Hălmațiu se retrage la Brad, înrolându-se în Corpul voluntarilor Horea, revenind la Hălmațiu, numai peste șase săptămâni, odată cu armata română⁸⁷.

Ungurii au intrat în Hălmațiu cu primă intenție de a intimida populația. Atrocitățile săvârșite în seara și noaptea următoare, însumează, afară de bătăi și răniri, 5 omoruri. Între victime se afla și Cotoc Petru din Leasa, în etate de 50 de ani. Când a văzut că se apropie ungerii s-a refugiat în casă. Soldații s-au luat după el și scoțându-l afară l-au împușcat în fața familiei, sub pretextul că a fost gardist (părinții: Cotoc Miron și Dărău Ana. A fost căsătorit cu Mager Marina, fără copii)⁸⁸.

Speriată, populația satului Tisa se organizează să plece la deal, pe toate căile de acces știute⁸⁹ Copilul care povestește, ajunge cu bunicul și Chiva Morcan, împreună cu vitele la locul numit La Groapă. Trebuiau să ajungă la Mursa dar se făcea noapte. Pământul era acoperit cu zăpadă. S-au oprit la Groapă. Au băgat vitele într-o poiată la Dâmbul Izvorului și copiii împreună cu bătrânii ce-i însoțeau, s-au adăpostit în căsuța lui Morcan, la Groapă. A doua zi s-au instalat la Mursa, împreună cu Nicolae Dărău, Ionuț Dărău și Filimon Dărău. S-a stat la Deal până la sfârșitul lunii martie. Toată iarna copilul Arpaș a dormit în paie în podul unui grajd al lui Bogatu. În acea iarnă toate locurile de la Deal au fost ocupate.

Chiar și acolo a ajuns o grupă de soldați unguri, căutându-i pe cei din garda națională. Și n-au plecat cu mâna goală: de la Nicolae Dărău au luat o junincă și un butoi cu rachiu.

Garda din Tisa informa despre trupele maghiare din zonă, prin oameni de la Prăvăleni, Comandamentul militar român din Vața ori Târnavă

Către sfârșitul lunii februarie, sătui de jaf și cum nu mai ascultau nici de ofițeri, soldații unguri s-au hotărât să părăsească Hălmațiu. În locul lor a venit un batalion de honvezi din Reg. 2 Honvezi Gyula, cu un tren blindat. Și aceștia s-au ținut de jafuri și schingiuri. O patulă de honvezi, umblând de capul lor, au tăbărât noaptea în casa lui Nicolae Luciu din Leasa, i-au bătut pe bătrâni și l-au luat cu ei pe feciorul lor Ioan,

⁸⁷ Idem, *Ținutul Hălmațiuului. Monografie*, vol. II, p. 133-135.

⁸⁸ Idem, p. 117

⁸⁹ Povestitorul acestor scene, din satul Tisa este chiar copilul Ioan Arpaș, învățătorul de mai târziu al satului

de 26 de ani. După ce l-au bătut, acesta a început să urle de durere. Ungurii i-au rupt limba, apoi i-au smuls mâinile din corp și pe urmă l-au împușcat pe țărmul Crișului la cca. 300 de pași de casă. Pe locul supliciului părinții i-au ridicat, ulterior, o cruce de piatră⁹⁰.

Cu trenul blindat, ungurii făceau dese incursiuni până spre Vața terorizând populația cu tragerile de artilerie.

La incursiunea trenului din 30 martie, armata română i-a răspuns cu foc susținut de artilerie.

În 21 martie 1919, contele Karolyi anunță că se retrage de la cârma țării și predă puterea proletariatului. Atunci ia naștere republica comunistă Garbai-Bela Kuhn.

Apropiindu-se armata română, în 31 martie dimineața honvezii fug din Hălmagiu la gară.

În dimineața de 31 martie și cele trei trenuri blindate se retrag din gara Hălmagiu, la Gurahonț, dar revin în ziua următoare doar până la Vârfuri, deoarece, în 31 martie orele 15-16, armata română ocupă Hălmagiul cu un batalion din Regimentul 9 Vânători, din ordinul col. Rasoviceanu

Ungurii fiind în Ciuci (Vârfuri) și armata română pe poziții în Hălmagiu și gara Hălmagiu, se fixează o nouă linie între cele două armate prin punctele Heread, Leasa și Vf. Râpii.

După ocuparea Hălmagiului de către armata română a sosit acolo și generalul Moșoiu, comandantul suprem al armatei române din Ardeal. Cu această ocazie s-a hotărât să se înființeze batalionul patru, al Reg. „ Horia ” cu voluntari din Hălmagiu și satele din jur.

Batalionul patru din Reg. Horia a luat ființă în Hălmagiu, cu un efectiv de 366 de oameni (două companii de pușcași și una de mitraliere)..Celelalte batalioane din regiment au fost înființate: Bat.I., la Brad; Bat. II, la Baia de Criș; Bat. III, la Abrud și Câmpeni.

La înființare, Bat. II , depune jurământul de credință către Statul Român și Armata Română la mormântul lui Avram Iancu, la Țebea, pe drapelul Reg. 9 Vânători. Este primul batalion de voluntari din Ardeal, care depune jurământul de credință către Statul Român⁹¹. După cum se va vedea și-a onorat din plin jurământul depus.

Comandantul Reg. Horia a fost col. Gh. Popagrama

⁹⁰ Idem, p. 129

⁹¹ Traian Mager, *Contribuții la istoria unirii 1918-1919*, pag. 88

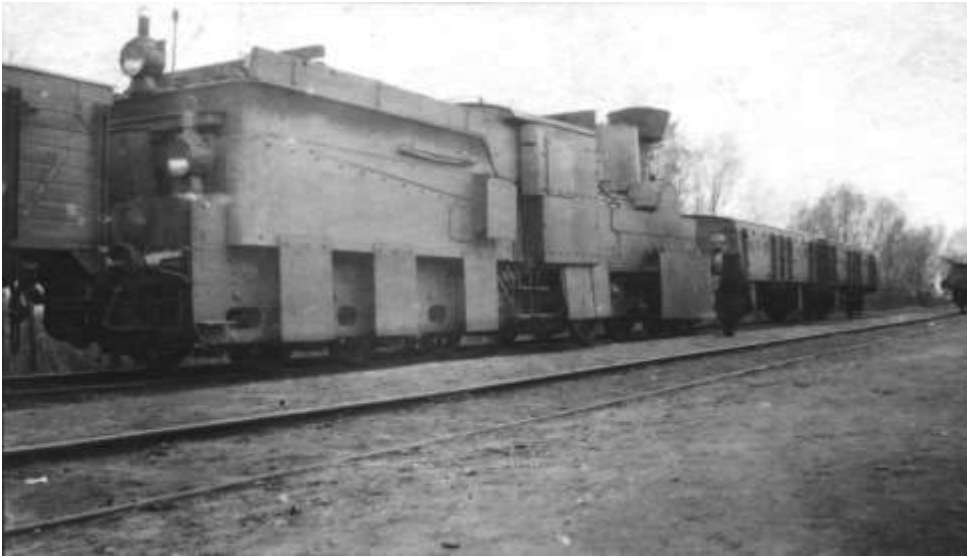

Foto 28. Tren blindat austriac, an 1914 Colecția ing. Ivănescu

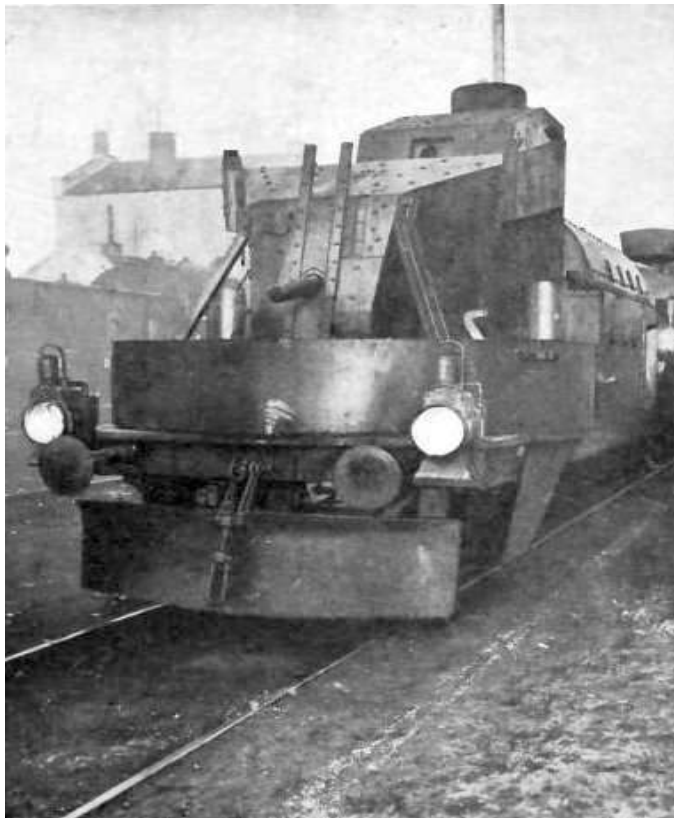

Foto 29. Un tren blindat austro-ungar din 1915⁹²

Compunerea posibilă a trenului:

Artilerie - dotat cu tunuri și mitraliere de calibru mare.

Infanterie - proiectat pentru transport de trupe, de asemeni putea fi dotat cu mitraliere.

Mitraliere - exclusiv dotat cu mitraliere.

Anti-aerian - echipat cu tunuri anti-aeriene.

Comandă - echipat similar cu vagoanele de infanterie, dar desemnat ca centru de comandă al trenului.

Anti-tanc - echipat cu tunuri anti-tanc.

Platformă - neblindată, cu scopul de a transporta vehicule, muniție, echipament pentru reparații, cât și protecție contra deraierilor.

Dormitoare pentru trupe.

Din Tisa s-au înrolat ca voluntari în Bat. IV. următorii:

1. Dărău Gheorghe a Marii	12. Juncan Petru
2. Dărău Petru a Marii	13. Bodea Petru al lui Pescaru
3. Dărău Ioan al lui Filimon	14. Roman Nic. al lui Păscuț
4. Dărău Ioan (Budea) II	15. Roman Ioan al lui Păscuț
5. Dărău Nic. al lui Tolan	16. Roman Ioan al lui Rotaru
6. Dărău Arsenie	17. Sirca Nicolae
7. Dărău Marcu	18. Dărău Ioanea
8. Dărău Iean al lui Fila	19. Buduhala Petru
9. Banci Igna	20. Roman Ilie
10. Buduhala Traian	21. Dărău Ilie
11. Crișan Nic. Birăușu	22. Dărău Traian a Mărucii

Voluntarii până la numărul curent 12 inclusiv, au fost decorați prin Decretul nr. 1219/25 mai 1936, publicat în Monitorul Oficial 144 din 26 iunie 1936 cu „Medalia Regele Ferdinand I cu spade pe panglică”

⁹² Șerban Lăcrișeanu, Ilie Popescu *Istoria tracțiunii feroviare*

Foto 30. Carnet de membru voluntar decorat cu medalia Regele Ferdinand

Ungurii din Vârfuri, au instalat la cota 605, Vârful Râpii un post de observație, de unde se putea observa perfect orice mișcare în satele din jur, calea ferată de la intrarea în Vârfuri, până la gara Hălmagiu și șoseaua națională pe o foarte mare lungime. Din acest vârf își reglau ungerii tragerile de artilerie.

Când efectuau trageri de artilerie, ungerii ieșeau cu blindatul din tunel, spre Leasa și își orientau tirul spre localitățile din zonă, mai ales a celor din deschidere: Leasa, Tisa, Leștioara și Hălmagiu.

De la Talagiu și Vârfurile, ungerii au început să facă incursiuni în Tisa, la începutul paragine șimai târziu, în sat. La începutul lunii aprilie 1919, o patrulă a ajuns în sat. când s-au întors spre Gorgana l-au întâlnit, la Scuruș, pe Ioan Dărău al lui Pavel din Arpășești, păzind caprele la muguri. L-au luat cu ei și l-au dus la Tălagiu. După câteva zile, Ioan, a aînțeles că o să-l trimită cu un tren la Gurahonț. Era noapte și la urcarea în tren, Ioan trece pe sub vagon pe partea opusă și se ascunde în lăstărișul din apropiere. Se orientează puțin și se strecoară, fără zgomot, spre marginea Crișului. Află un vad și prin apa rece ajunge în pădure. Cu multe peripeții și groază în suflet, ajunge la Triigiu, apoi prin Poienița, spre dimineață ajunge acasă.

O altă zi, altă patrulă ungurească, mai numeroasă, intră în sat, se desface în grupe mai mici și fiecare ia un cătun, de unde încep să adune hrană: slănină, afumături, ouă, fasole, dar mai ales informații despre armata română. Două femei, inimoase, din cătunul La Sat, Măriuța a Filii și Malica Roțului, și-au făcut curaj și au plecat să dea de știre armatei

române. Nu au trecut Crișul pe pod pentru a nu fi observate, ci prin apă, pe La Tablă. Apa rece și mai mare, ca-n aprilie. Au trecut și cel mai aproape era preotul Șerban. Mai departe, acesta a anunțat comandamentul român din gară și de acolo se trimite o companie de pușcași și un pluton de mitraliere care trec pe podul de la Țărmure, apoi prin Grui unde lasă câteva guri de foc. Ceilalți trec Pleșcuța, pe sub Vârf, coboară în Valea Mică și de acolo urcă la Tâlnicioară și Scuruș, pentru a le tăia retragerea. Au lăsat un pluton cu mitraliere și în Trauaș, în spatele Școlii. Ungurii încep retragerea pe Calea cea Lungă spre Măgură. Ai noștri au început focul. Copii s-au adunat, de frică, în casa lui Augustin Crepcia. După încetarea focului, copiii au ieșit să adune grămezile de tuburi de la cartușele trase. Dintre români a fost rănit un sublocotenent. Ungurii au fugit în dezordine cărându-și răniții. Unitatea armatei române a rămas pe pozițiile pe care se instalase. Ulterior au mai fost aduse în sat trupe.

Batalionul 2 din Reg. 10 Vânători a fost instalat în Tisa și Leasa. Comanda a fost instalată la Gh. Crișan, La Sat. În curte la Filimon Dărau, moșul satului a fost instalată bucătăria de campanie. Prin Trăuaș au fost duse firele telefonice de legătură cu companiile de la Leasa și Leștioara.

Pe lângă tisenii ce au contribuit la cauza mare a neamului românesc prin înrolare, ca voluntari, a mai fost unul, Nicolae Moțica. Acesta a ales să fie informator. El era cunoscut pe sate ca meșter în legatul oalelor de pământ cu sârmă. Și-a luat cleștele, ciocănelul și colacii de sârmă și a plecat spre Tălagiu, Aciuța și Gurahonț, în spatele liniilor inamice. Lega oale și culegea informații cu ochii și cu urechile. Când avea destule informații, se strecura pe cărări de el știute spre Vața, la comandamentul diviziei armatei române. Apoi, prin aceleași locuri tainice se întorcea cu misiuni noi și lega oale în continuare.

15 aprilie 1919

Frontul Armatei române din Transilvania, la 15 aprilie 1919 a fost împărțit în două sectoare, de nord și de sud. Sectorul de nord a ținut din Maramureș și până la 16 km. sud de Ciucea. Sectorul de sud trebuia să acționeze pe văile Crișului Alb și Mureșului.

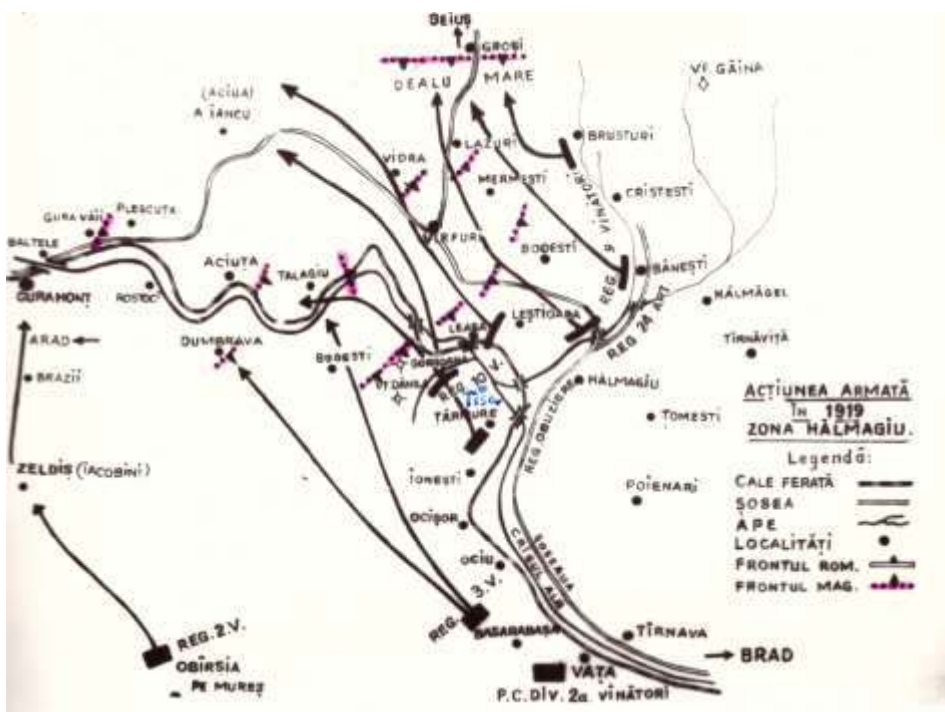
În ziua de 15 aprilie 1919 sunt aduse toate unitățile de rezervă în apropiere de linia frontului. Toate cătunele din Tisa, inclusiv Paragine au fost înțestate de soldați. Seara li s-au distribuit soldaților hrana de război și căști, celor ce nu aveau.

Povestește copilul Ioan Arpaș : „M-am aflat în acea seară la bunicul, la Arpășești. În casă au fost cartiruiți 4 ofițeri. Femeile le-au fript ceva pui de drum. Nu am știut ce avea să se întâmple a doua zi. Pe prispa

casei se găseau grămezi mari de căști și alte materiale. După lăsarea întinericului a început distribuția lor la soldați. Un ofițer dintre cei ce erau în casă cere să vină primarul la el. Peste puțin timp sosește primarul Gh. Trifan a lui Iosif, însoțit de ajutorul său Bodea Onică. Ofițerul i-a cerut primarului să-i dea un om care să-l ducă în acea noapte, pe la Tăuri și Mursa, în hotarul Prăvălenilor. Probabil acesta era un ofițer de legătură.”

Ungurii, stabiliți la Ciuci, și-au fixat linia frontului lor prin Mermești, Heread la est de Ciuci, Gorgana (cota 600), Vârful Râpii (cota 605), Vârful lui Dănilă (cota 639). Pe lângă unitățile de infanterie din linia frontului și în adâncime, la Zeldeș și Dealul Mare, ungerii au mai avut unități de cavalerie, artilerie și două trenuri și un auto blindate⁹³

Față de această linie de front a inamicului, și-au fixat și românii linia lor de front. Aceasta a mers din nord, de pe dealurile sud-est de Mermești-Bodești, la vest de Leștioara, pe Măgura Lesei, iar în hotarul Tisei, pe Vârful Măgurii, Scuruș, Vârful Cornetului, Poienița și Vârful Frășiniilor.

⁹³ Traian Mager, *Contribuții la istoria Unirii 1918-1919*, pag. 193

Foto 31 Începutul ofensivei în zona Tisa

Ofensiva a început în ziua de 16 aprilie 1919, miercurea Paștilor, pe tot frontul, din Sighetul Marmației până la Zam, pe Mureș.

Ofensiva a început fără consimțământul aliaților, care ne fixaseră o linie demarcațională pe care ungurii n-au respectat-o niciodată, apoi anarhia regimului „socialist” din Ungaria nu mai respecta nimic.

La ora „H” 5 și 30 de minute, rachetele pentru deschiderea focului se trag pe întreaga linie a frontului. S-a dat semnalul de atac. Pe Valea Crișului Alb cincizeci și șase de guri de tun au dat glas voinței românilor de a porni la înfăptuirea idealului național. Mugeau văile toate. Parcă și ele îndemneau la luptă. Și ele erau sătule de o așa lungă și crudă oprire.

În zona noastră, cel mai greu de cucerit a fost Vârful Râpii. Acolo inamicul era în avantaj, lupta în defensivă, avea poziție strategică bună și rezervă mare de muniții. A fost cucerit, cu pierderi din ambele părți. De la noi a căzut, în acea dimineață, cap. Traian Lazăr, comandant de pluton. Era din localitatea Câmpa-Hunedoara. A fost înmormântat în aceea zi, în cimitirul din Tisa.

Tot în aceea zi, în timpul atacului, a fost rănit grav comandantul Comp. a 5-a, Reg. 10 Vânători, sublt. Ioan Șerban. Acesta a murit în 21 iulie la spitalul din Sebeș-Alba, ca urmare a rănilor grave. El a mai fost rănit și în luptele de la Mărășești, la 1 august 1917. Era originar din Brăila. Este înmormântat în cimitirul ortodox din Sebeș-Alba⁹⁴

Inamicul se retrage în panică spre gara Vârfuri de unde spera să se retragă în vagoanele trenului staționat acolo. Pierderile inamicului au fost foarte mari (peste 800 de combatanți) Din trenul ce se retrăgea din Gurahonț, spun martori oculari că, a curs mult sânge pe calea ferată.

În noaptea de Paști, 19/20 aprilie sunt cucerite orașele Salonta și Oradea. Trupele române primesc 5 zile de odihnă.

După zilele de repaus Armata rămână reia ofensiva și stabilește limita de operații pe malul estic al râului Tisa, unde voia să se oprească până la semnarea acordului de pace. Nu s-a întâmplat așa.

La 12 iulie 1919, comanda trupelor române din Ardeal este luată de generalul Gh. Mărdărescu. La 17 iulie, ungurii contraatacă reușind să facă, peste Tisa, câteva capete de pod.

Românii se pregătesc, își regrupează forțele și atacă. În 29 iulie, la ora 4 dimineața, armata română trece Tisa. La 3 august generalul

⁹⁴ Traian Mager, Contribuții..., pag. 194-195

-Unitatea militară nr. 02600, adresa nr 26146/10.11.1976

Rușescu se afla la porțile Budapestei. **La 4 august 1919**, Generalul Mărdărescu, primește onorul armatei victorioase în chiar inima Budapestei⁹⁵.

Armata română ține sub ocupație Ungaria până la **16 noiembrie 1919**, când se retrage în stânga Tisei unde a așteptat semnarea tratatului de pace. Tratatul de pace a fost semnat, după foarte multe negocieri, la 4 iunie 1920. Prin semnarea Tratatului de Pace, Ardealul intră ca parte componentă în Statul Român, reparându-se astfel nedreptatea de veacuri⁹⁶

Vezi anexa 3

În timpul războiului de reîntregire 1918-1919, din Tisa nu s-au înregistrat pierderi de vieți omenești, dar în prima parte a războiului 1914-1917 au murit 21 de tiseni.

Lista morților din Tisa, în primul război mondial:

1. Dărau Teodor	12. Dărau Gheorghe
2. Trifan Nicolae	13. Dărau Gheorghe
3. Cotoc Nicolae	14. Dărau Gheorghe
4. Dărau Ilie	15. Dărau Petru
5. Dărau Gheorghe	16. Dărau Nicolae
6. Buduhala Nicolae	17. Roman Marcu
7. Buduhală Nicolae	18. Dărau Petru
8. Roman Teodor	19. Dărau Alexandru
9. Dărau Nicolae	20. Dărau Alexandru
10. Dărau Ioasa	21. Țirei Nicolae
11. Dărau Filimon	

În amintirea lor s-a ridicat în Tisa o troiță-monument

Urmările primului război și a Unirii:

4 iunie 1920, semnarea Tratatului de Pace la Trianon;

15 septembrie 1920, se deschide școala primară în satul Tisa;

20 mai 1924, se înființează Ocolul Silvic din com. Brazi (Satu Rău), care a administrat toate pădurile de stat și composesorat (M.Of. 88/20 mai 1924).

28 februarie 1925, calea ferată Arad-Brad trece în posesia statului român (M.Of. 47/1925);

---

⁹⁵ Const. Kirițescu, op. citat, pag. 476-477 și 487

⁹⁶ Idem, pag. 500 și 528

1926, se înființează Ocolul Silvic Hălmagi.

Anii de război și trecerea de la un regim la altul, după unire, cât și anii neroditori 1919 – 1920 au făcut să se resimtă din plin efectele economiei în declin. S-a ajuns astfel ca un kilogram de carne de vită să se vândă cu un leu. Din lipsă de furaje oamenii își sacrificau animalele. Era mai scumpă pielea decât carnea animalului.

Încet, țara intră într-un progres economic și se simte o îmbunătățire a vieții, până la nivelul cel mai de jos al satelor. Dar nu apucă omul truditor să răsuflă ușurat, că în 1929 își face simțită prezența criza mondială. Aceasta a ținut până în 1933. La sat pe unii oameni i-a găsit cu datoriile la bănci (sau la particulari). Unii nu au putut plăti. Au mai fost și giranți. Executorii judecătorești le-au scos puținul avut la vânzare. De atunci, probabil, dăinuie în zonă zicerea că „să nu te bagi jaranț (giranț) nici pentru fratele tău”.

Deși tinerii începuseră să meargă la școlile apărute după unire, cei care terminau o școală de meserii sau o facultate, nu-și puteau găsi un loc de muncă.

Criza economică s-a manifestat puternic în rândul angajaților. Din 1930 s-au aplicat curbele de sacrificiu asupra salariilor, reducându-le cu până la 50%. Din octombrie 1931 până în mai 1932 (adică 5 luni) salariații de stat nu au mai primit salarii.

Pentru ca țărănimea care avea împrumuturi la bănci să nu ajungă să i se scoată bunurile la mezat, Parlamentul a dat o lege a conversiunii, pentru ca băncile să recalculeze dobânzile și să reeșaloneze restul de plată, în rate pe 20 de ani. În felul acesta țărănimea îndatorată a mai primit o gură de aer, dar a învățat și o lecție: să nu te întinzi mai mult decât poți duce cu forțe proprii!

În Tisa nu au existat moșii supuse exproprierii, astfel că locuitorii satului nu au beneficiat de reforma agrară ca cei din localitățile de câmpie, unde s-au găsit astfel de terenuri. Pădurea „domnească” de pe Valea Mare și Valea Iugii a trecut în posesia Statului român. Din Tisa au fost împrumutate Crișan Dumitru și Filimon Mihiți, (Monica) cu câte 5 ha. teren arabil, de calitate inferioară, în localitatea Carani, lângă Sebiș. Locuri de casă nu s-au primit. La așa distanță, (60 km) terenul nu putea fi lucrat, așa că, cei doi au vândut terenul.

6. Al doilea război mondial

Evenimente care au afectat viața satului Tisa

Germania lui Hitler, în luna martie 1938, a încorporat Austria, apoi în septembrie vestul Cehoslovaciei. În primăvara lui 1939 Italia ocupă Albania. În acest context, România, în 1938, decretează mobilizarea.

Din Tisa, ca și din alte localități, au plecat la acea dată spre unități, aproape din fiecare casă, unul sau doi, tatăl și feciorul. Pentru munca în gospodărie au rămas femeile, copiii și bătrânii.

Mobilizarea fiind generală, starea psihică a populației a fost de nedescris. S-a suspendat orice activitate. Parcă era sfârșitul lumii. Cei cu ordine de chemare beau și cântau pe toate ulițele. Monopolul ce s-a găsit atunci, în cooperativă, în câteva ore s-a terminat. Toate drumurile spre gară și gara erau pline de lumea ce voia să plece și de cei care îi însoțeau. Cei cu ordine de chemare, cu o gură de rachiu, simulau o stare de veselie, iar însoțitorii (soțiile, copiii și frații ori părinți) își înăbușeau durerea într-o lacrimă. Cu timpul, lucrurile s-au mai liniștit. Cei plecați și-au văzut de treburile lor la unități, iar cei rămași și-au văzut de treburile gospodăriilor.

Unitățile militare și-au părăsit cazarmile din timp de pace și au plecat pe zonă, pe frontiera de vest ori de est.

La 1 septembrie 1939, Hitler atacă Polonia și o ocupă în două săptămâni. Polonia este apoi împărțită între Germania și U.R.S.S.

La 26 iunie 1940, în urma unui ultimatum, România cedează Basarabia Uniunii Sovietice.

La 17 iulie 1940 capitulează Franța, în fața Germaniei naziste.

La 30 august 1940, prin Dictatul de la Viena, României i se mai răpește nordul Transilvaniei, 42.000 km² trecând sub administrația ungurească. O parte a populației românești din acest teritoriu s-a refugiat, iar alta a fost expulzată.

Ca urmare a Dictatului de la Viena, regele Carol al II-lea al României abdică în favoarea fiului său Mihai. Regele Mihai, în aceste condiții complicate, este dominat de camarila curții și la 6 septembrie 1940 generalul Ioan Antonescu a preluat conducerea statului.

În noiembrie 1940 România este obligată să cedeze Cadrilaterul, (cu două județe), Bulgariei. La conducerea țării, generalul Antonescu s-a asociat cu organizația legionară Garda de Fier care îmbrăcase cămașa fascismului.

Înțelegerea Antonescu-Garda de Fier nu a putut dăinui, motiv pentru care începe „rebeliunea legionară”, ce nu a putu fi înfrântă decât cu armata. Antonescu își asumă conducerea țării prin dictatură.

Din cauza conjuncturii politice, la 22 iunie 1941, România intră în război alături de Germania, declarând război Uniunii Sovietice.

La ordinul lui Antonescu- *ostași, vă ordon treceți Prutul!*- armata română a ocupat Basarabia. Deși rău dotată și rău echipată, armata română a continuat înaintarea în câmpiile rusești în căruțe cu coviltir. Vezi anexa 4

În toamna anului 1942 soarta războiului se schimbă. Germanii sunt înfrânți la Stalingrad și încep retragerea, astfel că în primăvara 1944 au ajuns la Prut și Nistru.

La 23 august 1944, regele Mihai încheie armistițiul cu Uniunea Sovietică, îl arestează pe Ion Antonescu și intră în război alături de Uniunea Sovietică. La numai 25 de ani de la luptele pentru eliberarea Ardealului și unirea cu țara sa mamă, faptele se repetă cu același dușman. Se duc lupte grele pe văile și colinele Ardealului lentre a cuceri partea de nord a acestei provincii sfărtecate din trupul țării.

După eliberarea țării, trupele române au continuat înaintarea pe câmpiile Ungariei și în munții Cehoslovaciei, până la capitularea definitivă a inamicului, în 9 mai 1945. Această zi a fost numită „Ziua Victoriei” Din zona luptelor cu inamicul, s-au refugiat spre Hălmagiu și Brad, mulțime de oameni. În Tisa au fost refugiați din Apateu, Mădăras și Beiuș. În școală a fost găzduită o școală de călugărițe din Beiuș. Apropo în fiecare casă din Tisa se aflau găzduiți unul sau mai mulți refugiați. La Mursa au fost refugiați din Mădăras-Bihor și tinerele învățătoare din Vaslui, Aneta și Elena Mitru.

Germania, în fața forțelor româno-sovietice, este obligată să părăsească teritoriul României. După capitularea Germaniei, unitățile române au început să se întoarcă în țară și să demobilizeze. După 4 ani de război au început să se întoarcă la casele lor, cei care mai erau în viață. Din Tisa, nu s-au mai întors:

1. Bacoș Pavel, fiul
2. Trifan Traian
3. Buduhala Iovu
4. Gruia Gheorghe
5. Roman Alexandru
6. Ioanăș Nuțu
7. Margea Traian
8. Dărău Gheorghe a lui Gligor
9. Dărău Gheorghe a lui Antița
10. Crișan Filimon
11. Crișan Gheorghe a lui Catița
12. Slăv Terentie
13. Margea Roman

14. Cotoc Ioan

15. Bodea Nicolae a lui Pescaru

Să le fie amintirea neștersă!

Guvernul Petru Groza, instalat la conducerea țării la 6 martie 1945, promulgă legea pentru reforma agrară, la 22 martie 1945. Peste un milion de hectare de teren agricol, din toată țara a fost împărșit țăranilor săraci. În urma acestei acțiuni au plecat din Tisa, coloniști, în localitățile: Sântana, Tudor Vladimirescu, Frumușeni și Wisenheith, din jud. Arad peste 36 de familii de țărani. Pentru a-și duce cu ei numele satului, cei colonizați în Wisenheith, au schimbat acest nume în Tisa Nouă.

Au fost împrăprietăriți la câmpie următorii :

1. Dărău Adam al lui Sofia,
2. Dărău Alexandru al lui Irimie,
3. Mihuț Adam al lui Teodor,
4. Crișan Adam,
5. Dărău Gheorghe al lui Savetuța,
6. Ioanăș Floare, Margea Petru,
7. Dărău Gheorghe al lui Anuța,
8. Dărău Nicolae Chița,
9. Mihiț Laița,
10. Margea Petru,
11. Margea Gheorghe,
12. Roman Gheorghe al lui Rotaru,
13. Buduhală Nicolae, al lui Gheorghe,
14. Buduhală Alexandru,
15. Bodea Pascu,
16. Bodea Ioan,
17. Buduhala Valița,
18. Bodea Traian al lui Ilie,
19. Banci Vasile,
20. Buduhala Amalia,
21. Dărău Maria a Cupcii,
22. Dărău Nicolae al lui Tomoceanu,
23. Trifan Ioan al lui Gheorghe,
24. Sirca Nicolae,
25. Sirca Gheorghe,
26. Dărău Adam al lui Petru,
27. Sida Aurel,
28. Dărău Dumitru al lui Gavrilă.
29. Dărău Ioan al lui Maria,

30. Dărău Dumitru al lui Mitrie,
31. Dărău Todica,
32. Dărău Manas,
33. Dărău Alexandru Lecu,
34. Dărău Petru al lui Culae,
35. Dărău Ioan al lui Filimon
36. Dărău Alexandru al lui Maria

După război moneda națională s-a devalorizat foarte mult. În București un kg de făină de mălai costa de 47.000 lei, un kg de brânză telemea 30.000 lei, un kg de ardei 30.000 lei, un kg de usturoi 120.000 lei, iar în ziua de 14 august 1947, a ajuns la 1.200.000 lei⁹⁷. Peste aceste scumpiri, în vara anului 1946 a fost o secetă cumplită în Moldova, care a produs foamete și dislocare de populație. În Moldova se instalase foametea. Foarte mulți copii și tineri din Moldova, au fost luați în întreținere, de către familii mai înstărite din Ardeal și Banat. Un copil dintre aceștia a fost luat de familia Morcan Teodor din Tisa.

Peste tot specula era în floare. În Hălmgăiu specula se făcea mai mult cu cereale.

Ca urmare a stării de lucruri, la 28 decembrie 1946 Banca Națională a fost trecută în posesia statului. Tot în 1946, pentru prima dată, se acordă dreptul de vot femeilor în România.

La 19 noiembrie 1946 au avut loc primele alegeri după război.

La 10 februarie 1947, este semnat Tratatul de Pace de la Paris. Este anulat Dictatul de la Viena.

La 15 august 1947 a avut loc reforma monetară: schimbul s-a făcut la paritatea de 20.000 lei vechi pentru un leu nou și nu s-au schimbat mai mult de 5.000.000 lei pentru o familie.

30 decembrie 1947 – regele Mihai I abdică de la conducerea statului și țara devine Republica Populară Română (R.P.R.).

11 iunie 1948 – are loc în țară naționalizarea principalelor mijloace de producție.

Din 1948 până în 1977, la conducerea Bisericii Ortodoxe Române s-a aflat Patriarhul Iustinian Marina.

La 30 august 1948 prin Decretul 221 al Marii Adunări Naționale a R.P.R. a fost înființată Direcția Generală a Securității Poporului (D.G.S.P – un fel de K.G.B. românesc)⁹⁸.

⁹⁷ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I-II, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1935-1937, p. 664.

⁹⁸ Cristian Troncotă, *Istoria Securității regimului comunist din România 1948-1964*, vol. I, ed. Elion, București, 2006, p. 37.

1950 – reforma administrativă, se înființează raioanele.

1952 printr-o altă reformă, se desființează regiunea Arad și teritoriul ei se împarte între Banat și Crișana. Raionul Gurahonț trece la Reg. Crișana.

1952 are loc a II-a stabilizare monetară.

5 martie 1953 moare I.V.Stalin, în locul său urmează N. Hrusciov.

23 octombrie 1956 are loc Revoluția ungară împotriva dictaturii bolșevice și a ocupației sovietice. La 10-11 noiembrie trupele sovietice înăbușă revoluția printr-un masacru a peste 2.000 de oameni.

15 iunie – 15 august 1958 trupele sovietice au fost retrase din România, dar consilierii sovietici au plecat mult mai târziu, în 1964.

23 iulie 1965 moare Gheorghiu Dej, locul său este luat de Nicolae Ceaușescu.

21 august 1965 R.P.R. își schimbă denumirea în R.S.R.

16 februarie 1968 Legea nr. 2 stabilește o nouă reformă administrativă

25 decembrie 1989 printr-un simulacru de judecată, un Tribunal Militar ad-hoc, îl învinuiește pe N. Ceaușescu de genocid și îl condamnă la moarte!

Am jalonat contextul istoric după anul 1944. În zona Hălmagiului, noul regim a „debutat” cu alegerile din 19 noiembrie 1946.

Nuțu de la Poienari și alții ca el au manipulat bâtele și bătaușii pentru măsluirea alegerilor. Acesta a fost primul vot la care au avut dreptul să participe și femeile. Nu știu câte au fost din satul Tisa, dar rețin din poveștile adulților că votanții înfierbântați, au epuizat toți parii disponibili, pe care i-au transformat în măciuci. Așa s-a obținut rezultatul dorit la acea votare.

Sigur că imediat după război a început prigoana după dușmanii noului regim. Boieri nu erau în sat, nici țărani foarte înstăriți. Nu au fost nici frunțași ai partidelor istorice, chiar dacă au fost câțiva înscriși la „țărăniști”. La evenimentele legionare din 22 ian. 1941, când se dorea preluarea puterii de către această mișcare, din satul Tisa au participat Ioan Arpaș și Ioan Trifan. Un grup de legionari din Hălmagiu și din jur, în noaptea de 22/23 ian.1941, ora 3 au dezarmat paza postului de jandarmi din Hălmagiu, condus de plt.Bușilă Nicolae și le-au luat armele.

Postul a fost ținut acupat până la amiaza zilei de 23 ian. când, la ordinul Legionii de Jandarmi Arad, postul de poliție a fost eliberat. Nu a fost tras nici un foc de armă⁹⁹

În urma interogatoriului participanții la acțiune au fost condamnați de către Curtea Marțială de la Timișoara, cu diferite perioade de privare de lib-

---

⁹⁹ Emil Arbonie, *Jandarmeria rurală arădeană (1940-1949)*, Edit. University Pres Arad, 1919, pag. 154-158

ertate. Ioan Arpaș, vârsta 32 de ani, a primit pedeapsa de 8 luni și Ioan Trifan (Tufan, în text), vârsta 27 de ani, a primit pedeapsa de 6 luni¹⁰⁰ Este știut faptul că doctrina legionară prinsese în mrejele ei multe cadre din învățământul ardelean. Această adeziune i-a costat foarte mult pe cei doi învățători.

Lipsa alimentelor și mai ales a mărfurilor necesare în gospodărie (petrol, zahăr, sare, chibrituri, pânzeturi pentru haine), a condus lumea satului spre Cooperativă. Am vorbit despre acest aspect în contextul cap. Căminul Cultural. Cooperativa din Hălmagiu, a „înghițit-o” pe cea din Tisa dar s-au format filiale în fiecare sat. Trebuia plătită o cotizație în bani, dar era obligatorie și contribuția în produse agricole: ouă, lapte, smântână, brânză, untură de porc, păsări etc. La cooperativă, vânzătorul aducea mărfurile necesare traiului zilnic și tot el spunea câte ouă trebuie duse pentru 1 metru de stambă sau pentru 1 litru de petrol, pentru chibrite etc.

După anul 1948 au fost introduse cotele. Țăranului i se impunea prin Consiliul Popular (fosta Primărie), câte kilograme de carne de vită, câte de carne de porc, câți litri de lapte, trebuie să predea într-un an. Aceste cote se impuneau după numărul de hectare de teren pe care le avea țăranul în proprietate. Cotele au stimulat apariția samsarilor comuniști. Aceștia erau oameni agreați de „organele comunale”, care cumpărau vaci și porci din târgul Hălmagiului, fixau prețul pe kg de carne și țăranul trebuia să plătească. Așa se puteau achita aceste cote (pe raion se înființase un oficiu specializat pentru aceste cote: O.R.A.C.A.).

Din grâu, cotele se ridicau la batoză.

Mai era o cale de a-i obliga pe săteni să dea „tribut” statului: oamenii începuseră să-și construiască gospodării noi, cele acoperite cu paie erau foarte vechi și se dărâmau. Materialele de construcție, în special țigla, nu se primeau fără cota parte din preț achitată în untură de porc sau carne de porc. Dar prețul cărnii și al unturii era stabilit de stat, mai mic chiar decât cel de batjocură.

După anul 1952 a început munca de lămurire pentru înscrierea țăranilor în cooperative agricole. La început această activitate de lămurire a fost timidă, făcută pe linie de partid. Partidul Muncitoresc Român (P.M.R.) avea organele de conducere la raionul Gurahonț. Aici avea și activiști și instructori pe zone (pe comune). Apoi s-au ales organe de conducere și la comune și după ele și în sate. Primii membri de partid au fost cei care veniseră din armată, unde, unii fuseseră primiți în partid, apoi au fost cei fără pământ agricol sau cu pământ puțin.

¹⁰⁰ Idem, dosar 6/1941 filele 11 și 14

Presiunile noului regim erau simțite pe toate planurile activităților sociale. Pentru un serviciu sau un loc de muncă la carieră, prima dată, erai întrebare dacă ești membru de partid sau dacă nu ai vrea să te înscrii în partid. Apoi au început întrebările pentru înscrierea în Gospodăria Colectivă. Prin anii 1957-1958 s-au extins presiunile asupra copiilor în școli, să-i convingă pe părinți să se înscrie în „Colectivă”.

Trebuie spus că în zona comunelor Vârfuri, Hălmagiu, Bănești și Hălmăgel, activiștii raionali au fost oameni cu minte mai limpede decât în alte părți. În timp ce miliția, organele de partid și alți trepăduși ai regimului, făceau tot felul de presiuni, șicane și amenințări, cei doi activiști raionali s-au ocupat de recoltarea probelor de „teren arabil”, pe care le-au trimis în mai multe etape, specialiștilor de la Regiune pentru analiză. Aceste probe au ieșit tot timpul „necorespunzătoare”. Așa a slăbit presiunea și această enclavă de patru comune a rămas necooperativizată.

În sat funcționa o organizație a P.M.R., dar mai mult de formă. Secretarul de partid se bătea cu pumnul în piept, mai amenința, dar până la urmă a înțeles că trăia între oameni. Făcea procese-verbale fictive (de cele mai multe ori) și viața își urma cursul firesc.

O altă organizație a P.M.R. funcționa la cariera de piatră, unde activitatea era „mai serioasă”.

Pacea din anii de după război și locurile de muncă salariate au adus prosperitatea în sat. Oamenii au fost muncitori și harnici. Au lucrat pământul, au înmulțit vitele, au mers și la munca salariată și satul s-a înnoit. Copiii născuți după 1940 au urmat toți cursurile școlii primare din sat, apoi, cei care au dorit și au putut, au urmat ciclul II (clasele V–VII) la Hălmagiu și unii, mai departe la școli profesionale sau licee.

Consider că dintre „relele” regimului socialisto-comunist, cel mai mare rău a fost distrugerea bunei morale, clădită de veacuri, la acest popor.

Nu voi relata nimic despre evenimentele anului 1989 deși o parte dintre ele le-am trăit personal. Satul Tisa nu a participat efectiv la aceste evenimente, decât afectiv, ori prin unii din fiii săi aflați în acele zile în unele din marile centre urbane. Dacă va fi posibil voi relata cândva și despre aceste evenimente.

Cap. VI. Situația economică a satului Tisa

1, Agricultură

Agricultura a fost principala sursă de existență a locuitorilor din zonă, deci și a tisenilor. Tisenii au cultivat cereale, legume, zarzavaturi, omi fructiferi, au crescut animale și păsări domestice, s-au ocupat de al-

binărit. Terenul pe care cultivau cereale era cel din Țarină dar și cel de pe colinele înșorite, chiar și pe crestele dealurilor. Pantele se lucrau în curmezișul dealurilor pentru a feri pământul de eroziune.

Cerealele. Sătenii au cultivat, grâu, porumb, ovăz și într-o măsură mai mică, secară și orz. Prin porumb s-a cultivat fasole, dovleac și uneori cartofi.

Soiul de grâu cultivat în zonă era unul comun, luat din calitatea cea mai bună a grâului la treierat. După primul război s-au adus în sat soiurile „Bancutul” și „Otvoșul”. La porumb s-a cultivat soiul „Cincantin” apoi „Dintele de cal”. Mai târziu au apărut, la grâu, soiurile: Libelula, Dacia, Turda și Bezostaia, iar la porumb hibrizii 96, 98 și 101. Soiurile acestea de grâu și porumb, mai productive erau aduse de oficialități, pentru sămânță, dar fie că veneau târziu, fie că veneau în cantități insuficiente, așa că, de cele mai multe ori, țăranul semăna ce avea. Combaterea bolilor criptogame (mălura și tăciunele) se făcea cu sulfat de cupru-piatră vânăta și zeamă de var. Mai târziu se folosea porzolul, un praf toxic, care se amesteca împreună cu boabele, în sac. Selecția boabelor se făcea cu ciurul de mână iar mai târziu cu triorul.

Pentru lucrul pământului s-a folosit tot timpul plugul și grapa. La început aceste unelte erau din lemn. Aproape de primul război s-a combinat lemnul cu fierul de plug și colții de grapă. Plugul și grapa din fier au apărut după anii 1930. În unele gospodării, plugul cu grindeiul și coarneaule de lemn s-a folosit până la începutul mileniului trei.

Semănatul se făcea cu mâna. La porumb a fost introdusă semănătoarea prin anul 1935, apoi săpatul combinat: cu săpătoarea trasă de cal apoi manual. La grâu semănatul a rămas manual, până la apariția tractoarelor și a mașinilor agricole în sat.

Până la apariția mașinilor agricole, semănatul era socotit un act sacru. Încolțirea, răsărirea și înfrățirea era minunea naturii pentru hrana oamenilor, motiv pentru care semănătorul, când intra cu plugul în brazdă își făcea, pios, cruce, iar când începea semănatul, invoca Divinitatea, printr-o rugăciune.

Recoltarea grâului s-a făcut manual, cu unealta numită seceră. Gospodării care aveau grâu mai mult făceau clacă pentru a-l secera. Altfel ajungea în faza de prea copt și se scuturau boabele din spic. Ca și la semănat, secerișul impunea o anumită sacralitate: grâul era hrana cea de toate zilele, din el se făcea colacul și prescura folosită la împărțanie. La terminarea secerișului, din cele mai frumoase spice se făcea o cunună, care era adusă acasă de o fată. Cea care aducea cununa era stropită cu apă pentru ca anul următor să fie roditor. Din cunună se scuturau câteva boabe în grâul ce urma să fie semănat.

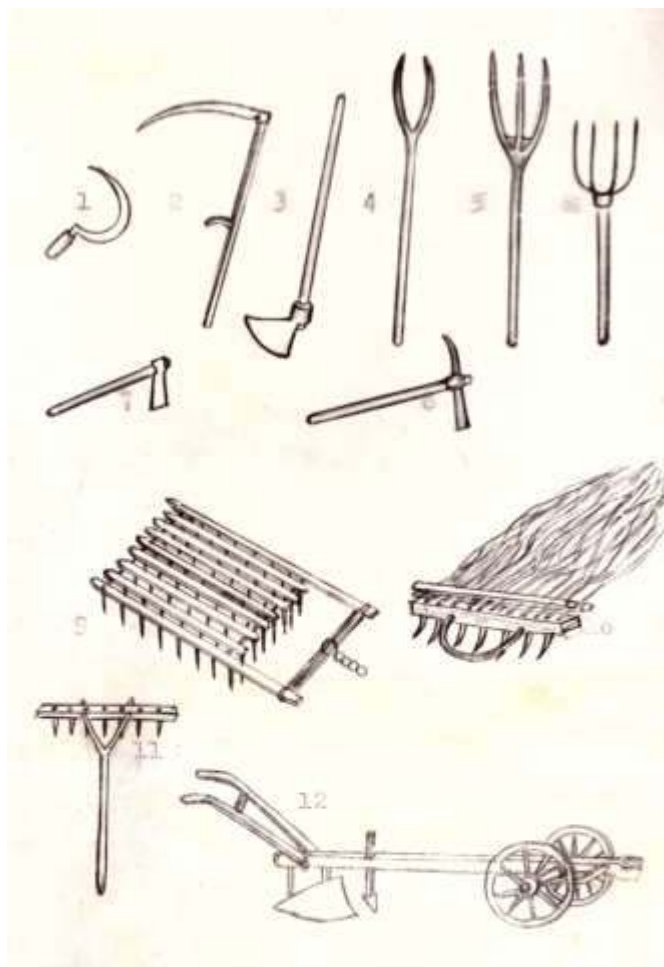
Dacă a fost clacă la secerat se puteau aduce și lăutari și atunci seara se lăsa cu joc și veselie.

Între cele două războaie, pentru tăiatul grâului s-a introdus coasa. Sporul era foarte mare și munca mai ușoară. Grâul tăiat cu coasa se lua mănunchi și se punea pe legătură. Doar munca celui care lega snopii a rămas la fel de grea. Secerătorile mecanice au intrat în sat doar după anul 1980.

Snopii de grâu erau adunați în pecițe (cruci) de câte 17 snopi. Snopului din vârf i se spunea popă. Apoi după o zi sau două, snopii se puneau pe par, unde snopii se clădeau pe câte 7, 9, 11 sau 13 rânduri, după mărimea terenului, respectiv, după numărul snopilor. Dacă era nevoie se puteau clădi doi pari. Se ținea seama, dacă era posibil, ca un par să intre pe o căruță. Grâul se ținea pe pari până când sosea o batuză în sat. Atunci oamenii se programau și la locul de treierat, numit arie, duceau snopii de grâu cu căruțele, clădeau snopii stog, iar de pe stog se dădeau cu furca pe platforma batozei. Înainte de a fi batozele, când treieratul era rudimentar, fiecare gospodar își făcea aria lui, în fața șurii, unde aducea snopii pentru a fi scuturați de boabe printr-o metodă sau alta.

La Deal, seceratul grâului se făcea mai târziu, prin august, iar culesul porumbului, prin octombrie.

Unelte agricole, din anii de început:

- 1.Seceră
- 2.Coasă
- 3.Sapa
- 4.Furcoiul
- 5 Furca de lemn
- 6.Furca de fier
- 7.Toporul
- 8 Târâncopul
- 9.Grapa
- 10.Grapa cu spini
- 11.Plugul

Plugul cu elementele
tăietoare din metal

Foto.....
ing.I. Dărău

Foto 32. Unelte agricole

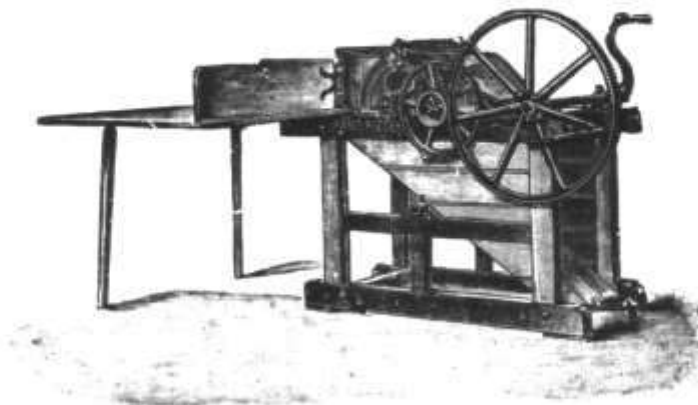

MIJLOACE PRIMITIVE DE TREIERAT IN TISA

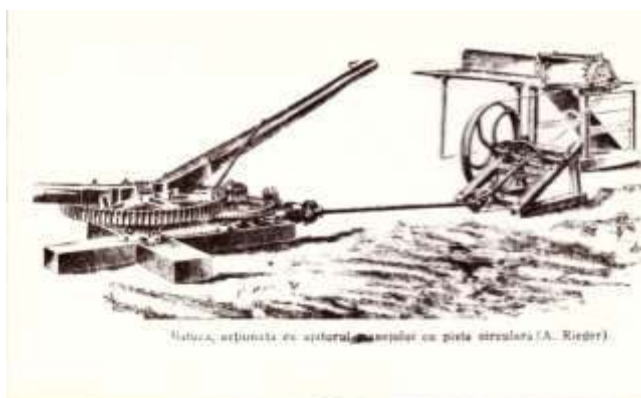
1. Bățul   2. Maiul   3. Imblăciul   4. Vintureasca

MIJLOACE MAI AVANSATE DE TREIERAT

Batoza pentru acționarea manuală, având toba cu cuie (Rieger)

Batoză acționată manual cu ajutorul manivelei.

Batoză cu manej (A.Rieger) acționată de animale.

Alt tip de manej (iorgan) din Tisa.

Vînturătoarea (ciurul) acționată manual.

Batoza pentru acționarea motrică, având toba cu cule (Rieger).

Batoză modernă acționată de locomobilă sau tractor.

Locomobila.

Combina "Gloria".

Foto 33. Unelte pentru treierat

Pentru a ilustra producția agricolă din Tisa, la hectar, redăm mai jos situațiile următoare

S I T U A T I A NR.1
Repartizarea suprafeței satului Tisa pe culturi.

Felul terenului	S U P R A P A T A I N A N I I			
	1927	1966	1977	
	2	3	4	5
Teren arabil	81o jug. 467,77 ha	8o ha	117 ha	
Lîvezi (grădini)	72 "	41,58	1 "	2 "
Pășuni	421 "	246,01	38 "	41 "
Fînașuri	42 jug.	24,25 ha	7o ha	79 ha
Păduri	1138 "	657,19 "	4oo "	4oo " 1)
Teren neprod.	134 "	77,2o "	4o "	36 "
Total	2622 jug	1514.- ha	619 ha	675 ha

S I T U A T I A NR.2
Suprafețele cultivate cu cereale în anii 1926 și 1976

Culturi	Suprafața în anii		
	1926	1976	Obs.
Grîu	46 jug. 26,56 ha	34,53 ha	1)
Porumb	3o "	17,32 "	23,09 "
Ovăz,secară	9 "	5,2o "	5.- "
Plante furajere	2 "	1,15 "	-
Cartofi	14 "	8,08 "	8,08 "
Total	1o1 jug. 58,31 "	7o,7o "	

S I T U A T I A NR.3
Producția de cereale în kilograme la hectar

Culturi	A N I I			
	193o	1966	1976	obs.
Grîu	862 kg/ha	8oo kg/ha	12oo kg/ha	1)
Porumb	1133 " "	7oo " "	11oo " "	
Cartofi	7575 " "	72oo " "	1o1oo " "	

S I T U A T I A NR.4
Producția totală agricolă în Tisa în kilograme.

Culturi	Producția totală în anii		
	193o	1976	Obs.
Grîu	229oo kg	72ooo kg	1)
Porumb	196oo "	44ooo "	
Cartofi	61ooo "	121ooo "	
Ovăz,secară	675o "		
Plante furajere	575o "		
Total	116ooo Kg	237ooo kg	

1) Datele din anii 1926 și 193o sînt reproduse după Tr.Mager, Aspecte economice pag.13,14. Celelalte date sînt furnizate de Consiliul comunal.

S I T U A T I A N R. 5

Repartizarea fondului funciar (agricol) pe familii

Categorii de Proprietari	Numărul proprietarilor în anii				
	1900	1930	1966	1976	Obs.
Peste 10 jug.	15		40	35	1)
Sub 10 jug.	108		83	88	
Total	123		123	123	

În prezent nu se mai cultivă cereale la Deal, iar terenul din Țarină este fărâmițat în loturi prea mici pentru a putea fi lucrat mecanizat, în mod eficient

Prin anul 1930, locuitorii satului își puteau asigura, cel mult 20% din necesarul de cereale pe un an, după cum susține prof. Traian Mager, în lucrarea sa „Aspecte economice”. Astăzi (an 1980) acest procent a mai crescut dar nu datorită creșterii producției ci scăderii numărului de locuitori. Din totalul numărului de familii câte există azi în Tisa (an 1976), doar 12-14 familii au cereale din producție proprie tot anul. Restul populației este nevoită să-și completeze necesarul, azi cumpărând pe bani, înainte de 1940, la schimb de produse (troc) fructe, magiun, cartofi, contra cereale. Pentru a ilustra deficitul de cereale, din satul Tisa, prezentăm mai jos următoarele calcule pe anii 1930 și 1977.

În anul 1930, populația satului număra 717 locuitori. Calculând câte 0,5 kg de grâu sau porumb pe om și zi, un kilogram pentru păsări și numai două kilograme porumb pe zi pentru un porc, timp de 160 de zile, consumul necesar este de :

-Pentru oameni	$717 \times 0,5 \times 365 =$	130852 kg
-Pentru păsări	$1 \times 365 =$	365 kg
-Pentru porc	$1 \times 2 \times 365 =$	320 Kg
Total necesar		131537 kg
Producția :		
Grâu	26,56 ha (46 jug) x 862 kg/ha =	22844 kg
Porumb	17,32 ha (30 jug) x 1133 kg/ha =	19623 kg
Total producție		=42467 kg

Diferența între producție și necesar, în anul **1930 este de minus 89070 kg**

Repetăm calculul **pentru anul 1977** când numărul locuitorilor a scăzut la 422, se dublează numărul de păsări care consumă 2kg/zi, crește și numărul de porci și consumul pe întregul an

1) Traian Mager, Aspecte economice, pag 7 și Consiliul comunal

Necesarul pentru consum:

Pentru oameni	$422 \times 0,5\text{kg/zi} \times 365$	$=77015 \text{ kg.}$
Pentru păsări	365×2	$= 730 \text{ kg}$
Pentru porci	$365 \times 3 \times 4$	$= 4380 \text{ kg}$
alte animale		200kg

Total necesar pentru consum		82325 kg
-----------------------------	--	----------

Producția :

Grâu	$34,53 \text{ ha} \times 1100 \text{ kg/ha}$	$=37983 \text{ kg}$
Porumb	$23,09 \times 1300$	$=30017 \text{ kg}$

Total producție		68000 kg
-----------------	--	----------

Diferența producție consum este tot în minus		14325kg
--	--	---------

Calculul acesta suportă unele discuții că nu a fost luat în calcul la consum nici un animal mare, vacă sau cal dar atunci consumul ar fi crescut și necesarul de cereale ar fi și mai mare.

Am arătat în fotografiile anterioare o evoluție a mijloacelor de treierat. Fără a intra în amănunte, dispozitivele de treierat cu antrenare animală (cu cai) au funcționat, la Paragine și la Deal, până după al doilea război mondial.

Prima batoză acționată cu cazan cu abur (locomobilă) a fost adusă în zonă prin anul 1925 și a fost proprietatea lui Alexandru Deleanu din Țăr-mure. După al doilea război, locomobilele au fost înlocuite de tractoare.

2.Pomicultura

Tisenii nu au avut și nu au nici în prezent livezi pomicele specializate. Ei cultivă meri, peri, cireși pruni, nuci ș. a.prin grădinile proprii ori pe anumite coline înșorite, chiar și la Deal, unde întâlnim , mai ales, cireșul și prunul. Prunul cireșul și nucul, alături de cartofi, erau sursele de existență și pentru părăgeni.

Primăvara, satul întreg era o grădină înflorită și o priveliște deosebită de admirat, mai ales de la distanță: de pe dealul Lupcina ori de la geamul vagoanelor de tren și mai ales din Țarină.

La măr soiurile mai importante sunt ionatan, șiculan, pătul (batul), ranet, parmen auriu și cele mai vechi merele roșii și merele scortoase.Mărul ionatan are originea în America iar Șiculanul în Turcia.Turcii l-au naturalizat la Șicula,de unde i-a provenit și numele. Toate soiurile de mere, dacă erau culese cu mână și păstrate peste sezonul rece în pătule special amenajate, ori în pivnițe bune, se păstrau bine până primăvara, dar soiul cel mai rezistent era mărul scortos.

Soiurile de pruni: prunul de Bistrița, tuleul gras, carandane și prunele negre (ciorăști). Prunele de Bistrița se foloseau la prepararea magiunului iar din celelalte soiuri se făcea țuică.

La cireși se deosebesc soiuri sălbatice și soiuri altoite. În ambele categorii se află două culori, albe și negre. Cireșii altoiți, pe lângă mărimea fructelor au și calități superioare la gustul fructelor. Satul Tisa era cunoscut și ca producător de țuică din cireșe (în special Paraginea și Arpășești).

Perii se cultivau pentru uzul propriu, soiuri diferite dar cei mai mulți erau cu pere crișenești, pere timpurii, moi, aromate și dulci.

Nucii cunoscuți în sat erau două soiuri, de Sibișel cu coaja subțire și miezul ușor de scos și soiul cu coaja groasă.

Deși fructele erau o sursă de câștig, pentru Tiseni, fie prin schimbul în natură (troc), făcut toamna-iarna în zonele de câmpie, fie prin vânzare în târgul Aradului a fructelor ori a produselor specifice din fructe: magiunul și țuica.

Astăzi, când se publică această carte, în sat sunt tot mai puțini care știu să altoiască pomi și tot mai puține flori albe primăvara, care să înmiresmeze satul și să bucure ochiul privitorului.

3. Creșterea animalelor

Creșterea animalelor a fost una din ocupațiile principale ale locuitorilor satului Tisa. Această ramură a agriculturii, aducea mai mult de 50% din veniturile satului.

Pentru țăran, animalele au fost ajutorul care l-a scos din sărăcie. Animalele se cresc pentru carne, lapte, pentru muncă, pentru valorificare și pentru îngrășământul natural al pământului. În zona noastră este cunoscut faptul că fără îngrășământul natural, nu ai nici producție agricolă. Țăranii, înainte de a începe o construcție de casă ori șură, creșteau o pereche de boi pe care îi duceau la târg. Cu banii primiți puteau începe construcția. Dacă vindeau porcii de la o scroafă puteau cumpăra necesarul de cereale pentru iarnă. Creșterea animalelor și buna lor întreținere era mândria oricărei familii care-și dorea respectul satului.

Până după Unire, animalele ce se creșteau în sat erau de rase inferioară, remarcă Pal Kozsma pe la 1846, în lucrarea sa „Monografia Comitatului Zarand”. Vitele-spune el-erau de proastă calitate, caii degenerați, iar oile puține și de rase inferioare¹⁰¹

După primul război, cu ajutorul fostei Camere de agricultură din Arad, au început să se aducă în sat reproducători, masculi și femele de rasă,

---

¹⁰¹ Traian Mager, *Aspecte economice*, 1928, pag. 17

cu ajutorul cărora s-au regenerat rasele existente. S-au adus apoi rasele pinzgau și simmental, pentru bovine; țigae, stogoșă și țurcană, pentru ovine; mangalița și York, pentru porcine. La păsări au fost aduse rasele plymouth, rod – island și lehorn.

Lipsa de pășune pentru oi a limitat și numărul acestora. Se creșteau doar pentru lâna necesară fiecărei familii. A fost totuși un gospodar, Crișan Gheorghe de la Crișeni care creștea între 50 și 100 de oi, după care obținea un venit bun.

S I T U A T I A

animalelor domestice din Tisa pe anii 1895-1977.¹⁾

Anii Felul animalelor	1895	1911	1927	1966	1977
Bovine	-	-	-	220	281
Cabaline	-	-	-	30	46
Ovine	-	-	-	12	66
Caprine	-	-	-	4	12
Porcine	-	-	-	80	107
Păsări	-	-	-	1600	2007
Total	379	1233	429	1946	2519

S I T U A T I A

Raportul între numărul animalelor și numărul locuitorilor.

Anul	1895	1911	1927	1966	1977
Nr. locuit.	586	723	674	522	453
Nr. animale	379	1233	429	346	512
Animale pe cap om	0,65	1,70	0,64	0,66	1,13

Din situațiile prezentate reiese că numărul animalelor pe cap de locuitor se menține cam același.

1) Datele pentru anii 1966 și 1977 sînt de la Cons. comunal iar restul după Tr. Mager Aspecte economice pag. 17.

Pentru fânate și pășuni, vezi anexa 7

4.Pădurea

În hotarul satului Tisa au fost două categorii de păduri: Pădurea domeniială și Pădurea Urbarială. Despre Pădurea Urbarială am scris la capitolul Instituții-Composesoratul de pădure din Satul Tisa.

Pădurea domeniială a fost proprietatea grofului Harkany. De la el a trecut în proprietatea societății Arad-Cenad (Czanady), în timpul primului război mondial, iar din anul 1924, în posesia Statului Român, inclusiv patrimoniul societății Arad- Cenad, ca urmare a despăgubirilor de război¹⁰²

Pădurea domeniială din hotarul satului a fost alcătuită din două corpuri, Unul pe Valea Mare, celălalt pe Valea Iugii. Lotul de pe Valea Mare, în suprafață de 311 jugăre, s-a întins de la locul numit Lenie (linie)-Hotar cu pădurea urbarială, până în Șesul Mursei. Lotul de pe Valea Iugii avea hotarul între Oalași Pârâul Stoica până în Fundul Lacului.

Exploatarea pădurii de pe Valea Mare s-a făcut în anii 1921-1923 de către Societatea Arad-Cenad iar pe cea de pe Valea Iugii nu a mai putut-o exploata pentru că trecuse în posesia Statului Român.

Transportul materialului lemnos, din pădurea de pe Valea Mare s-a făcut cu un tren forestier cu ecartament îngust. Terasamentul acestei căi ferate a început din locul numit Iuga, a trecut prin Țioară, Motanu, prin grădinile locuitorilor: Filimon Dărau, Gh. Dărau, Traian Bodea, Ioan Buduhală și Nicolae Stana, de unde a traversat ulița, apoi prin spatele caselor de pe vale, până la stânca din dreptul drumului ce urcă la Gruși. De aici a ținut firul văii, până sus în pădure La Căsoaie (o baracă mare ,făcută în acest scop, numele a rămas locului).Terasamentul liniei, de la Pârâul lui Cotoc, prin Țioară până la Iuga, s-a făcut prin dinamitarea stâncilor.

Depozitul materialului lemnos a fost pe locul unde are azi Ioan Marian guospodăria, la Iuga. Clădirea lui veche a fost depoul de locomotive. Încărcarea materialului lemnos în vagoane de cale ferată normală s-a făcut pe o linie ramificată din actuala cale ferată, mai jos de podul CFR peste Criș

Exploatarea pădurii de pe Valea Iugii s-a făcut mai târziu, de către Statul Român, în anii 1958-1960.Transportul s-a făcut cu mijloace auto, de la locul Triigi până în depozitul de la gara CFR Hălmagiu.

¹⁰² art. 297, lit b a Tratatului de pace de la Versailles, a dispoz. Legii 1686, publ. în Mon. Of. nr. 1000/7 aug. 1921, a Legii nr . 3037 publ. în Mon. Of. nr. 55/13 iun. 1923 și a Deciziei Tribunalului Arad, Oficiul pentru lichidarea bunurilor inamice.

5. Vânatul și pescuitul

Deși terenul, din hotarul satului este propice animalelor sălbatice, vânatul este puțin. Ultimul urs a fost văzut în pădure în primăvara anului 1935 când s-a întâlnit cu Marcu Dărău, în timp ce acesta cobora de pe Dealul din Mijloc, pe Valea Iugii. Ursul l-a strâns puțin în brațe pe Marcu, atâta doar cât să bolească o vară întreagă. De atunci nu s-a mai văzut urs în zonă. Lupi sunt mai mulți, se adună în haite, căutând mâncare. Nu au făcut pagube semnificative în hotarul satului.

Porcii mistreți trăiesc în turme și în anii când nu au mâncare suficientă, jir și ghindă, atacă culturile de porumb și cartofi, nu doar La Deal ci și La Iuga și chiar La Țarină.

Alte animale sălbatice văzute în hotarul satului sunt vulpile, râsul (mai rar), pisica sălbatică, viezurele, veverița, căprioara și iepurele. Cele mai multe stricăciuni le face vulpea.

Dintre păsările sălbatice amintim rațele și găștele care uneori mai și ierneză pe malul Crișului. În unele veri se văd în hotar chiar stârci și pescăruși, bătlani, codobaturi, mierle, cucul, pupăza, bufnița, sturzul, uliul. În unele nopți de vară se poate auzi și privighetoarea.

În apa Crișului și a Văii Hălmagiului se găsesc speciile de pești: crap, mreană, somn (Harcă), scobar, mai rar știucă. Uneltele pentru pescuit sunt: comihertul, săcuțul, leasa, vârșa și undița. Dintre cele interzise, ostrea și prostovolul.

8. Martie 1930.
Vânător din com. Tisa cu
piei de vulpe.
(I. Trifan)

Foto 34

Foto 35. La vânătoare(după G. Crișan)

Foto 36. La pescuit cu comehertul(după G. Crișan)

6. Industria casnică

Aici am putea include industria casnică (prelucratură a unor materiale: lână, cânepă, lemn), meșteșugurile (dulgheritul, tâmplăria, fierarii, rotarii, ș.a.), exploatarea unor resurse și comerțul, cât și munca salariată la unele societăți comerciale.

În trecutul istoriei, o îndeletnicire a femeilor din fiecare casă era **confecționatul pânzei** (de cânepă, in, bumbac, lână) din care apoi se confecționau prin coasere manuală:

Îmbrăcămintea (cămăși, poale, izmene, cioareci, hainele groase pentru iarnă);

Lenjeria de pat (lipideul* de așternut și cel de acoperit patul, cerga**, fețele de pernă, strujacul*** etc.);

Obiectele de decor sau pentru diferite trebuințe (șterguri pentru pereți, șterguri pentru acoperit coșul cu mâncare, șterguri pentru ștersul mâinilor și feței, după spălat, șterguri pentru bucătărie, șterguri pentru cărat apă cu ulcioarele);

Saci pentru cereale și făină;

Obiele pentru opinci etc.

Este bine de reținut că până pe la anii 1890-1900 toată îmbrăcămintea țăranului din sat era confecționată în gospodăria proprie, inclusiv opincile din piele. Face excepție de la această afirmație baticul de pe capul femeilor, care de regulă se cumpăra (negru pentru femeile în vârstă și înflorat pentru cele tinere).

Pălăriile se făceau din paie de ovăz. Se împletea o panglică lată de cca. 2 cm, lungă de cca. 10 m, apoi această panglică se cosea cu ață sub formă de pălărie.

În sezonul rece, căciulile din piele de oaie sau miel, erau cusute tot în gospodărie.

Cămășile, poalele și izmenele pentru zilele de sărbătoare se făceau din pânza cea mai bună (firul tors subțire). De regulă acestea se înfrumusețau cu flori cusute cu ață albă mătăsoasă, ori colorată, ori se aplicau pe ele dantele de forme diferite.

Cămășile, poalele și izmenele pentru lucru în timpul săptămânii se confecționau dintr-o pânză mai groasă, numită tramă. Trama se țesea din fuiorul rezultat la a doua pieptănătură a mănunchiului de cânepă.

---

* Lipideul – cearceaf

** Cerga – pătură

*** Strujacul – un sac mare cât suprafața patului, în care se pun paie sau pănuși de porumb și constituie salteaua patului.

Cioareci și lecrul**** se confecționau din pânza groasă țesută din lână albă sau neagră (dimie sau pănură).

Lipideul de așternut se cosea din pânză de tramă. Acest obiect se mai găsește și astăzi în unele gospodării.

Lipideul pentru învelit patul, peste perne, se confecționa din pânză țesută în mai multe ițe, astfel că în țesătură apăreau modele în relief (alesături). Din astfel de pânză se făceau și fețele de masă pentru zilele de sărbătoare.

Obiectele de decor, erau țesute din fir subțire de cânepă, iar spre anii 1900 și din bumbac. țesătura era gândită de la început pentru acest scop, astfel că ștergarele aveau în țesătură, început și sfârșit. După început și înainte de sfârșit se țeseau, în simetrie, vârste (dungi) de lățimi diferite, de culoare roșie sau albastră. Dacă erau țesute numai pânză albă, după croire se coseau pe aceste ștergare flori colorate, iar mai târziu, după anul 1950, au început să fie brodate.

Aceste șterguri aveau obligatoriu, terminația la capete, din dantelă în formă de colți, uneori foarte lată (10-15 cm), ornată în diferite modele.

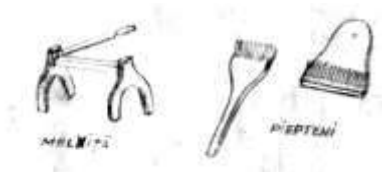
Ștergarele pentru acoperit coșul cu mâncare erau foarte asemănătoare cu cele de mai sus, dar erau mai scurte.

Pentru saci și alte învelitori (la animale) țesătura avea urzeala de tramă, dar băteala era din „câlți”. Acest produs era rezultatul trecerii fuiurului a doua oară prin piaptănul mic. Firul tors era mai gros și nu era de grosime constantă. Această pânză putea să fie țesută în două ițe (mai rară) sau în patru ițe (mai groasă). Pânza în patru ițe se folosea în special la sacii pentru făină.

Uneltele folosite pentru prelucrarea plantelor textile sunt: melița, pieptenii, peria, furca fusul, rășchitorul, vârtelnița, urzoiul, socala, țivile de soc, suveica și războiul de țesut.

Până la inventarea opincilor de gumă, opincile se făceau din piele. Opincile „de lux” erau făcute din piele de bovină. Cele obișnuite se făceau din piele de porc și chiar de porc mistreț.

Formatul opincilor după picior se numea îngurzit. Îngurzitul opincilor se știa face aproape în fiecare casă.

**** Lecrul sau sumanul, era o scurtă din țesătură de lână de culoare albă sau neagră.

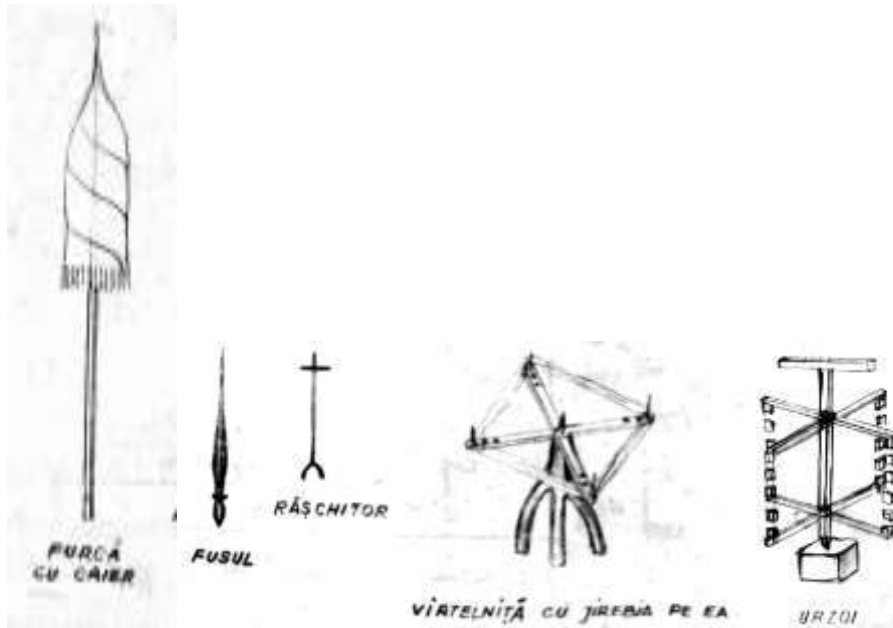

Foto 37. Războiul de țesut, foto.Traian Ioanăș

Cu timpul anumite activități au putut fi făcute numai de oameni cu o anumită pricepere și îndemânare. așa a fost lucrul cu lemnul, unde au început să apară specializările dulgher, tâmplar, apoi la lucrul cu fierul au apărut fierarii. S-au specializat încet pe diferite activități: cojocari, săbăi (croitori). Mai târziu au apărut mașinile de cusut și implicit meseria de croitoreasă. Familiile care practicau astfel de meserii, le transmiteau din tată în fiu și țineau la prestigiul calității. Începuse concurența! În sat nu au fost tăbăcari, cojocari, cizmari și pălării.

7. Meșteșugurile

Dulgheritul. În vremea iobăgiei și chiar până pe la anul 1940, însemna confecționarea din lemn a tuturor lucrurilor de trebuință în gospodărie: un pat, o masă, un blidar*, un podișor**, dar mai ales cioplitul și îmbinatul lemnului într-o construcție și crucile morților.

Tot dulgheri erau și cei care construiau căruțele și roțile lor. Pe măsura înaintării în timp, aceste nevoi și utilități au trebuit să răspundă și unor pretenții de frumusețe, de aspect. Blidarul și podișorul să fie puțin ornamentat, poate chiar în forme variate. Căruța să aibă loitrele într-un fel sau altul. Așa că au apărut tâmplarii și rotarii pe lângă dulgher. Și o roată fără raf (cerc) nu este bună cum nici loitrele fără ferecături. Deci căruța nu se putea face fără fierar.

Meseria de rotar s-a moștenit în Tisa în familia lui Miclăiță a Monicii. Li s-a dus vestea pentru calitate și produsele lor ajungeau până la Saravale.

În sat au fost și câteva echipe de dulgheri specializați în construcția caselor.

Fierarii, pentru unelte și lucruri mărunte au fost țigani de la Câmpul Tisei, iar cei care știa să lege o căruță erau doar în satele vecine.

Instalații industriale

Când Crișul curgea pe sub dâmb au fost în sat două mori, una în Livăduță și una pe Valea Mare (undeva pe unde este grădina lui Morcan)

Boabele de porumb se zdrobeau în piuă manual, apoi a apărut rășnița. Rășnița se mai păstrează și azi în unele familii (pentru păsat la pui).

Până către anii 1950 s-au păstrat patru mori de apă care funcționau cu apa din Valea Hălmagiului, deviată pe un iaz. Se aflau amplasate între calea ferată și Criș. Proprietarii lor au fost: Nia Sirca, Gh. Bujacu, Gh. Crișan (Giuțu) și Șerban Ștefan (preluată apoi de Lungu Antonie). Cea mai perfecționată a fost moara lui Giuțu. Treptat ele au dispărut deoarece a apărut moara antrenată electric și care face o făină de calitate superioară.

Locul uneltelor de mână, joagăr și rindea a fost luat de unelte electrice care fac mai bine operațiile care înainte se făceau manual.

* Blidar – un raft, cu stinghii de suport în față, pe care se înșirau blidele și care era atârnat pe un perete.

** Podișor – un dulăpior cu unul sau două rafturi, în care se țineau oalele cu lapte, untura și altele pentru bucătărie.

8. Comerțul

Locuitorii din Tisa, ca unii care creșteau animale, vindeau animalele lor proprii. O parte dintre ei cumpărau primăvara animale tinere, le țineau toată vara la Deal, la iarbă bună și toamna le vindeau în câștig.

Se mai făcea comerț cu cereale și produse pomicele. Unii se ocupau cu procurarea cerealelor de la șes apoi le vindeau în piața Hălmaagiului la un preț din care să câștige și ei. Uneori se însoțeau oameni din sat și încărcau împreună un vagon cu produse ca: magiun, mere, nuci, și le duceau în piața Aradului. Alte produse, pe care mai puteau primi bani, erau laptele, brânza și fructele de sezon (cireșele și perele). Mai târziu a început cooperativa de consum să achiziționeze de la oameni surplusul de produse și să aprovizioneze pentru consum necesarul, inclusiv făina de grâu și cea de porumb. Iată o evoluție a volumului de mărfuri vândute prin cooperativă, populației din Tisa:

SITUAȚIA vânzării mărfurilor prin cooperativă

Explicații	Anii: 1950	1965	1978
Valoarea în lei	339600	405000	464400

9. Munca salariată

Oamenii satului, în vechime trăiau din ce puteau produce pe lângă casă. Greu puteau produce un ban cu care să-și plătească datoriile către autoritățile vremii. Plecau uneori la munca cu brațele, în Banat la secerat, ori la cules de porumb. Își puneau în desagă o bucată de mălai și una de slănină (dacă aveau), pentru drum. Dacă afluența de brațe de muncă în zona de câmpie nu era prea mare, găseau de lucru și aduceau ceva bani acasă. Au fost și cazuri când s-au dus spre câmpie prea multe brațe de muncă și atunci unii abia și-au câștigat banii pentru drumul de întoarcere acasă.

Se mai puteau câștiga bani la pădure, la fasonatul și despiciatul lemnurilor, la făcutul stângenilor (un stângen de lemne erau lemnele clădite la lungimea de 4 m, lățimea de 1 m și înălțimea de 1,5 m). Munca la stâنجeni era foarte grea. se lucra în echipă de câte trei bărbați și un copil sau o femeie. Alimentația era asigurată de lucrători din ce-și duceau în desagă. cazarea și-o asigurau tot stângenarii: Făceau o colibă din câteva crăci de lemn, fixate cu un capăt în pământ, pe două șiruri, la distanța de cca. 3m

între ele. La o înălțime de aprox. 2 m crăcile se legau împreună formând o coamă (rezulta scheletul triunghiular al unui cort actual). Se mai puneau câteva crăci transversale apoi ramuri mai subțiri ca să țină acoperișul. Acoperișul îl făceau din mușchi, frunze și pământ deasupra. Focul se făcea la intrarea colibeii. Acolo se așeza și oala pentru fiert mâncarea, pe câteva pietre ori atârnată pe o capră din lemn. Mîncarea însemna: cartofi fierți în coajă, fasole, varză fiartă, mămăligă și dacă aveau, mai rar, câte o bucăciță de slănină.

Se lucra zi lumină. Iarna se lucra și la lumina lunii. Coliba nu îndemna la somn. Doi oameni tăiau la joagăr, al treilea despica lemnele iar copilul, sau femeia, aducea apa din vale, făcea focul, vedea de fiertură și dacă mai era timp ajuta la clădit. Uneori s-a lucrat în hotarul satului, alteori în păduri mai depărtate, chiar și în Argeș. La această muncă se câștiga mai bine, dar nu oricine avea puterea pentru o astfel de muncă.

Când s-a început lucrul la construcția căii ferate, s-au deschis și carierele de piatră la Vârfurile, la Leasa, apoi la Tălagi și Aciuța, iar mai târziu chiar în hotarul Tisei. Și aceasta era muncă grea dar seara oamenii se duceau acasă. Se lucra în acord și nu era obligatorie prezența zilnică, astfel că oameni își mai puteau rezolva și problemele mari din gospodărie: semănat, cosit, cules, etc.

Mai târziu, după anii 1945-1950, și la pădure și la cariere s-au îmbunătățit condițiile: s-au înființat cantinele pentru masa de prânz, apoi în pădure s-au construit barăci –dormitoare, încălzite iarna și magazii de alimente, de unde lucrătorii își procurau hrana necesară.

Înainte de primul război mondial s-au dus oameni la lucru la Budapesta, unii au plecat în America. La Budapesta au fost plecați, la lucru, 28 de persoane, inclusiv câteva femei. Au adus de acolo ceva bani, dar unii și ceva boală rușinoasă.

Lista locuitorilor din satul Tisa plecați la muncă în SUA, între anii 1900-1914

Nr. crt.	Numele și prenumele	Cătușul din care a fost.	Dacă s-au întors sau nu.
1.	Șerban Ioan	Păluțești	S-a întors.
2.	Dărău Petru	La Sat	"
3.	Roțu Ioan	" "	"
4.	Crișan Iovu	" "	"

Nr. crt.	Numele și prenumele.	Cătunul din care a fost.	Dacă s-a întors sau nu.
5.	Arpaș Gheorghe	Arpășești	S-a întors.
6.	Dărău Ioan	Pleșcuța	" "
7.	Buduhală Mitrie	"	" "
8.	Buduhală Ioan	"	" "
9.	Buduhală Gheorghe	"	" "
10.	Moșica Vasile	Valea Mare	" "
11.	Dărău Ioan	Grui	" "
12.	Dărău Ioan	"	" "
13.	Dărău Lița	Paragine	" "
14.	Bodea Nicolae	La Sat	Nu s-a întors.
15.	Dărău Petru & Cionă	" "	" "
16.	Trifan Ioan	Grui	" "
17.	Banci Alexandru	"	" "
18.	Banci Gheorghe	"	" "
19.	Margea Gheorghe	Mărgești	" "
20.	Dărău Ioan lui Mitrie	Paragine	" "
21.	Mărgău Ioan	"	" "

Înainte de anul 1940 nu au existat în Tisa pensionari, în anul 1977 sunt 40 de pensionari. Dacă mai adăugăm și cei 90 de salariați permanenți existenți în 1975, numărul lor depășește numărul familiilor existente în sat. Aceasta înseamnă că în fiecare familie intră, lunar, cel puțin un salariu ori o pensie.

10. Iluminatul în Tisa

Ne putem doar imagina că la început a fost opaițul. Iluminatul s-a continuat cu lumânarea de seu ori de ceară apoi s-a inventat iluminatul cu petrol, cândva înainte de primul război mondial. Cu iluminatul lămpii cu petrol nr 8 sau 10. s-au tors și țesut milioane de kilometri de fir de cânepă și s-au țesut mii de kilometri de pânză în războiul țărănesc. La acest iluminat au învățat buchiile sute de mii de copii, unii au făcut facultăți, au ajuns doctori în profesia lor¹⁰³, chiar academicieni.

Curentul electric a fost introdus în sat în anul 1968, iar la Paragine, în 1978. Curentul electric a atras după el o mulțime de transformări și ușurări a muncii fizice: circularul pentru tăiat lemne și despicat scânduri, mașina elec-

¹⁰³ Marele om de cultură Ovidiu Bîrlea nu a avut în locuința sa din centrul Bucureștiului lumină electrică. A murit în 7 ian. 1990

trică pentru rindeluit, aparatele de radio, apoi televizorul, frigiderul , mașina de spălat etc.

11.Hrana populației

În vechime viața lucuitorilor acestor meleaguri, nu era doar simplă ci mai ales grea. Chiar dacă se mulțumeau cu puțin, nici puținul acesta nu ajungea. Pâinea era un lux și era pe masă poate doar de sărbători. După apariția porumbului (după N.Iorga, anul 1670), locul pâinii a fost luat de mălai.Ne putem imagina doar că înaintea făinii de mălai, măămăliga se făcea din mei și înaintea apariției cartofului (1769 în Transilvania, dar în anul 1809, preoții încă insistau ca populația să cultive cartofi), se cultivau napii. La mălai și măămăligă se adăugau cartofii, fasolea,varza murată, apoi pentru cei care aveau, laptele, brânza și foarte rar un ou ori o bucățică de carne de pasăre ori de porc. Și slănina era o mâncare de lux.

Vara se completa hrana cu fructe și cu bureți. Din fructe se uscau o parte pentru iarnă. Fierse cu apă, fructele uscate erau un fel de compot. Criza cea mai mare se simțea în hrană înainte de secerișul grâului. Dar și după seceriș multora nu le ajungea grâul decât până prin octombrie, mai ales dacă din recoltă se prevala cantitatea pentru însămânțat.

Moșul satului, Filimon Dărău, mergea adesea la Deal la muncă având un mălai în desagă și un canceu de chisăliță și asta trebuia să-i ajungă o săptămână.

Nu doar la Tisa era această stare în alimentație ci în tot ținutul.

După primul război mondial situația în alimentație a început să simtă o ușoară stare de îmbunătățire dar datoriile existente încă, apoi criza economică au împiedecat faptul ca hrana populației să ajungă măcar la nivelul de satisfăcătoare.

După anul 1990, se poate vorbi chiar de o hrană mai sănătoasă la sat decât la oraș având în vedere calitatea fructelor, a laptelui, ouălor, a cărnii de pasăre ori de alte animale sacrificate în gospodărie. Dar această hrană ia și drumul orașelor. Nici un copil sau nepot nu vine acasă, la părinți ori bunici și să nu plece cu o pasăre tăiată, o bucată de șuncă ori slănină, un coș cu mere în sezon, ori legume, ori țuică, ori...

Cap. VII. Arhitectura și portul popular

1.Arhitectura satului

Ca și portul, limba, datinile și tradițiile, la fel și construcțiile ce alcătuiesc gospodăriile rurale, sunt însemne care caracterizează populația unei localități, a unei regiuni și chiar a țării întregi. Satul Tisa nu face excepție de la această regulă generală.

Satul Tisa este catalogat ca sat cu case risipite. Cu toate acestea casele sale sunt grupate pe crânguri dar mai există și case izolate. Se încadrează perfect reliefului și zonei din care face parte. Fiind o zonă bogată în păduri, materialul principal pentru construcție a fost lemnul, în principal stejarul.

Din motive diferite, încet, au început să fie folosite și alte materiale: piatra, văiuga, vălătucii și chirpici, apoi cărămida arsă și mai nou, betonul. Iată și următoarea situație:

SITUAȚIA

caselor din Tisa în funcție de materialele folosite la construcție și acoperiș

Case	Materiale folosite pentru acoperiș, în								
	1920			1940			1975		
	Paie	Tiglă	Total	Paie	Tiglă	Total	Paie	Tiglă	Total
Case din lemn	113	31	144	73	62	135	5	70	75
Din alt mater.	-	4	4	-	10	10	-	40	40
Total	113	35	148	73	72	145	5	110	115

Majoritatea gospodăriilor tisenilor aveau această componență, care era cerută de utilitățile fiecărei construcții:

1. Casa
2. Cămara, cu sau fără pivniță
3. Cuptoriștea
4. Grajdul
5. Cocini (cotete) pentru porci, oi, capre, păsări
6. Colna pentru lemne se întâlnește la bunii gospodari. Acolo se despică lemnele de foc, se clădesc pentru iarnă, acolo gospodarul are uneltele necesare: topor, cuțitoaie (mezdrea), rindea manuală, pile, rașpile etc. Vezi și fig. următoare.

Foto 38. Casa lui Ioanu Tomii, din Tisa

Amplasarea construcțiilor într-o gospodărie se făcea după anume reguli, ținând cont de direcția vînturilor, cum bat ploile, să fie cu fața spre răsărit ori miazăzi. Nu s-a ținut seama de alinierea la uliță. Sunt puține case aliniate față de uliță sau vecini. De regulă, proprietarul era și arhitectul casei și al gospodăriei, după experiența acumulată în vecini ori în drumurile sale, dacă a fost cazul.

Pentru păstrarea grâului și a porumbului boabe se foloseau câte o ladă mare (hambar) amplasate, una pe capătul târnațului de la casă și alta în târnațul cămării (la cei care aveau ce pune în ele)

Cuptoriștea era foarte importantă în gospodărie: acolo era cuptorul de pâine, lângă el era țăstul cu cazanul pentru fiert leșie, scaunul pârlăului cu pârlăul pe el, ciubărul pentru leșie, capra cu covata pentru frământat pâine, lopețile cuptorului și o mulțime de alte obiecte necesare în gospodărie, de la oale și crățiți (la început toate de pământ) la ciuberele cu magiun ori diferite coșuri. Cum în cuptoriște se făcea des focul și în modul cel mai puțin protejat, ea se amplasa mae departe de celelalte construcții și de locul clăilor de fân.

Despre rolul pârlăului în gospodărie vom mai vorbi la capitolul igienă.

Tipurile de case din Tisa

În acest sat sunt trei tipuri de case: vechi (arhaic), mijlociu și modern. Vezi foto 38 și 39

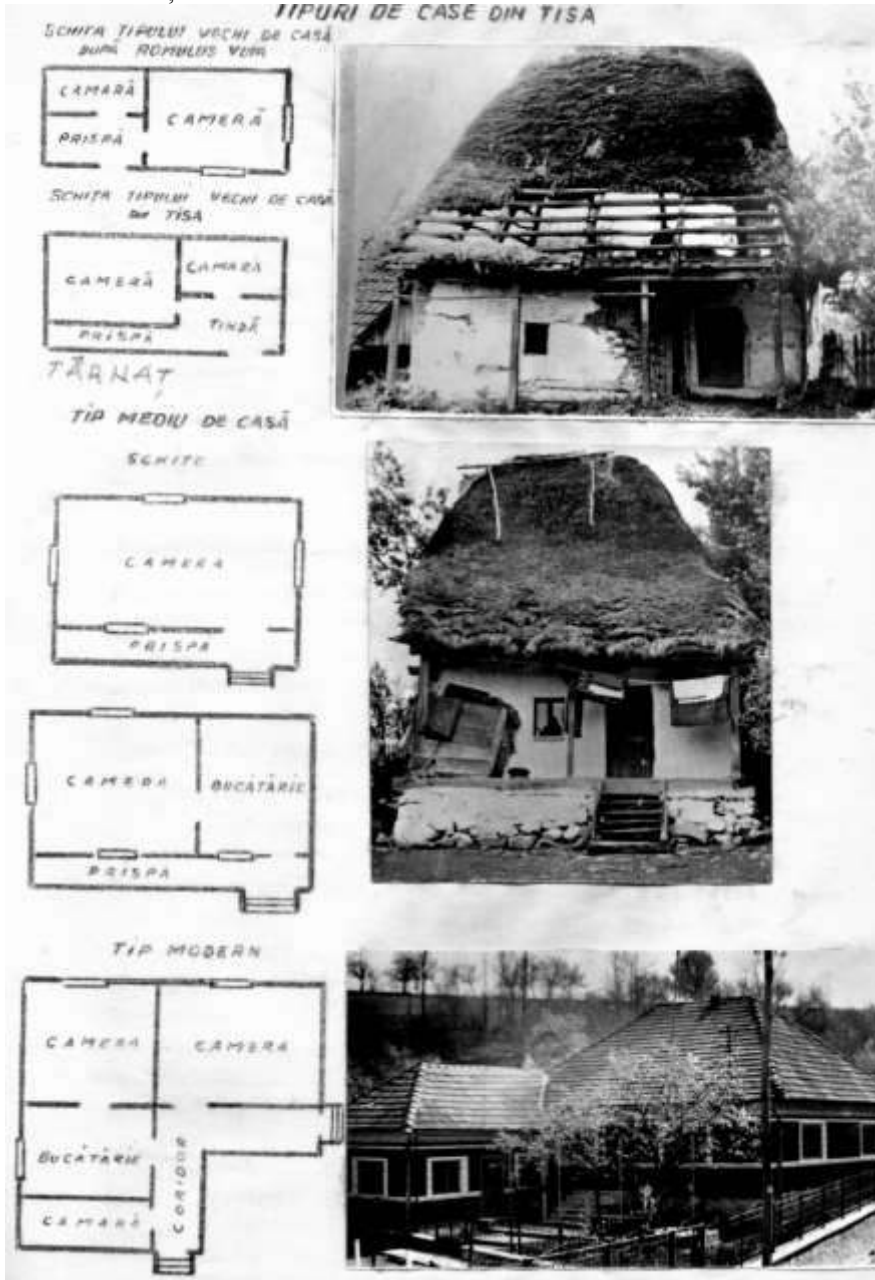

Foto 39.

Clasarea aceasta a avut în vedere concluziile prof. Romulus Vuia, în lucrarea sa „Studii de etnologie și folclor” pag. 42.

Pentru a se putea vedea mutațiile care au avut loc în Tisa între anii 1920-1975, cu privire la tipurile de case, dăm mai jos situația lor pe crânguri.

S I T U A T I A
tipurilor de case pe crânguri în 1920 și 1975 în Tisa.

Crîngul	Tipul vechi		Tipul mijlociu		Tipul modern		Total	
	1920	1975	1920	1975	1920	1975	1920	1975
Păluțești	1	-	1	-	4	6	6	6
Crișeni	1	1	6	-	4	10	11	11
Arpășești	5	-	11	1	1	13	17	14
Mărgești	2	-	4	-	1	7	7	7
La Sat	2	-	12	1	5	21	19	22
Gruiu	-	-	16	1	2	8	18	9
Valea Mare	1	-	8	-	1	24	10	24
Pleşcuța	2	-	14	-	3	5	19	5
Paragine	4	-	37	1	-	15	41	16
Total	18	1	109	4	21	109	148	114

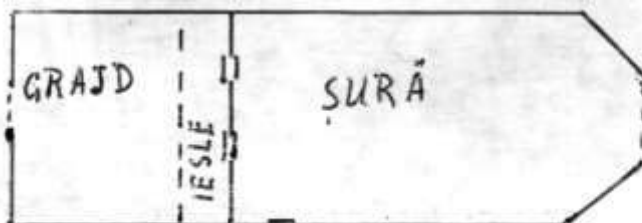
În anul 1975 a mai existat în Tisa o singură casă de tipul vechi, și era în.părăsire. S-a făcut apel la cei în drept, ca acest exemplar să fie mutat în Hălmagiu, lângă vechea biserică și transformată într-o gospodărie muzeu dar apelul a rămas fără răspuns și această casă cu o vechime de peste 150 de ani s-a dărâmat ca atâtea altele, sub muntele de nepăsare.

Între anii 1945 -1975, s-au construit în Tisa 85 de case noi, cu mai multe camere, în majoritate din cărămidă și acoperite cu țiglă.

Tipuri de grajduri și șuri din Tisa

Ca și casele șura și grajdul este întâlnit în mai multetipuri constructive. În expunere ne vom opri la două. La ambele tipuri șura e alăturată grajdului. Tipul cel mai vechi este acoperit cu paie și are grajdul în față și șura în spate. În șură și în podul șurii se păstrează furajele pentru animale. Tot în șură se mai păstrează carul, butea cu varză, gioaba cu castraveți. Din șură pe două deschideri se introduce fânul în ieslea din grajd. În grajd încăpeau 5-6 animale mari

Schema tipului vechi de șură și grajd din Tisa

Schema tipului nou de grajd și șură

Foto 40. Tipuri de grajduri

2. Construcția locuințelor

La tipurile de locuințe vechi, acoperire cu paie nu se făcea fundament. Se puneau la nivel patru pietre mari în cele patru colțuri ale casei, pe care se puneau bârnele, subtoaiile casei. Se mai puneau apoi câte o piatră la mijlocul subtoaiilor. Restul fundației se completa cu pietre, când se termina casa și se nivela vatra cu pământ.

La pereți se foloseau lodbe groase, ori lemne fasonate. Îmbinările de la capete se făceau în cheatori (coadă de rândunică). Pereții se încheiau sus cu lemne cioplite numite cusuraie (cosoroabe). Peste cusuraie se așeza grinda cea lungă și grosă, care trecea în lung peste mijlocul camerei, apoi se puneau, transversal, grinzile podului (grinzelele) care erau așa fel măsurate încât să țină strașina și să acopere târnațul (tinda).

Peste grinzi se puneau scândurile podului, îmbinate în horj (nut și feder) ori suprapuse, așa fel ca să treacă 2-3 cm. peste marginile celei de jos. Peste scândur se punea un strat de pământ călcat cu pleavă, gros de 5-10 cm, astfel ca să păstreze căldura camerei

De grinda mare se prindea lampa cu petrol, care era mutată prin casă după necesități. Lampa de regulă stătea deasupra mesei, într-un capăt al casei, dar dacă era nevoie se muta spre sobă sau în celălalt capăt al casei unde se lucra fie la coșuri de nuiele, fie la tors la furcă, fie la țesut. Tot pe grinda mare erau lipite niște semisfere de ceară și conțineau fiecare o șuviță de păr tăiată la botez din capul fiecărui copil ce venise pe lume în această casă. Si, Slavă Domnului, veniseră mulți copii!

Vatra casei (pardoseala) era din pământ călcat cu pleavă (un fel de lut galben) a cărei integritate se repara periodic, de regulă atunci când se văruia și casa (de sărbători). Ca să reziste mai bine în timp, să nu se macine, vatra aceasta era dată periodic cu o glazură căreia i se spunea văcălaș . Acest văcălaș era tot din lut dar în care se îngloba într-o proporție mai mare baleză de cal. Acest văcălaș după uscare, avea o duritate și rezistență la uzură ceva mai mare decât pământul simplu. Da! Mirosea acest văcălaș, dar numai până la uscare. După ce se usca, împreună cu varul proaspăt de pe pereți dădea un miros de proaspăt, de primeneală, de liniște!

3. Cămara. Interiorul casei -decor și utilitate

Am arătat anterior ce construcții se găseau într-o gospodărie veche: casa unicelulară, șura, grajdul și cuptoriștea cu rolul ei. Pe lângă acestea mai există o construcție denumită cămară. Această cămară putea fi diferită, ca utilitate de la o gospodărie la alta dar în principal de ea era nevoie pentru:

- depozitarea hainelor de îmbrăcat, în special cele de sărbători. Pentru aceasta acolo în cămară se aflau una sau mai multe lăzi (de zestre sau confecționate anume). În aceste lăzi se așezau nu doar obiectele de îmbrăcăminte ci și valurile¹⁰⁴ de pânză țesută în anii precedenți pentru diferitele utilități. Tot în aceste lăzi se aflau și ștergarele pentru diferitele întrebuințări;

Foto 41. O ladă de zestre. Colecția arh. Marius Jivan

- depozitarea hainelor cu utilizare sezonieră subele, hainele groase dar și cele de lucru (de schimb). Acestea de regulă erau depozitate pe rudă. Adică de grinzile podului se atârnau câteva bare de lemn (rude) peste care se puneau aceste haine;

- depozitarea lăzilor pentru făină (de grâu și de mălai);

- tot aici se mai puteau găsi săculeți (straițe) cu diferite produse (fasole, nuci, unele plante de leac, etc.) și unele borcane cu produse conservate.

- în tinda (târnașul) cămării se afla cel de-al doilea hambar (ladă). Am arătat că era o astfel de ladă și pe târnașul casei. De regulă într-un hambar se depozita porumb iar în celălalt grâu.

Era folosit și podul cămării pentru depozitarea diferitelor obiecte sau scule cu utilizare mai rară: piese de la războiul de țesut, căldarea pentru liptari, oale mari de trebuință ocazională, etc.

---

¹⁰⁴ Un val de pânză avea 12-28 m. de pânză de lățime 60-90 cm, după utilitatea pe care a gândit-o gospodina. Pânza albită se îndoia în două pe lung, apoi se rula sul (val) până când era croită. I.C

Fiecare familie avea în această cămară și ceva specific al ei ca aranjament și utilitate.

După al doilea război mondial, odată cu construcția caselor moderne, cămărilor (ca și construcție exterioară) au dispărut. Hainele au trecut în dulapuri, produsele alimentare au trecut în cămara-șpăis, alte obiecte prin pivniță ori șură. Dar și bucătăria de vară cu încăperile ei a preluat unele funcții ale vechii cămări.

În interiorul casei, pe lângă mobilierul de strictă necesitate (vezi și anexa 10), erau și obiectele necesare sufletului omului și a dăinuirii sale:

Deasupra geamului, în fața căruia era masa se găseau două icoane din care una o reprezenta pe Maica Domnului cu Pruncul. Mai existau două geamuri (la alte construcții trei) deasupra căroră, de asemeni era atârnată câte o icoană. Aceste icoane erau de obicei reproduceri pe hârtie a unor icoane bizantine, înrămate și cu sticlă în față. Dar puteau să fie și pictate pe sticlă (mai noi sau mai vechi) dintre care unele aveau o anumită valoare artistică (Din păcate toate aceste icoane cu valoare artistică și de vechime, în anii din urmă au fost achiziționate pe preț de nimic de către anumiți comercianți colorați, care au cumpărat și farfuriile de pe pereți și alte „vechituri” valoroase, chiar lăzi de zestre cu vechime de peste 100 ani).

Tematica reprezentată de icoane era variată: portretul Mântuitorului, al Maicii Sale, ale unor sfinți sau scene din Sinaxar: Nașterea, Botezul, Învierea, Înălțarea, Hristos pe cruce etc. De altfel din majoritatea caselor nu lipsea nici crucea care era atârnată fie sub o icoană, fie separat pe un perete.

Dealungul pereților erau atârnate farfurii frumos ornamentate, fie din producția autohtonă a olarilor fie produse din porțelan, undeva, în marele imperiu. Chiar dacă nu erau amplasate în tot lungul pereților, sigur se aflau câte două farfurii așezate una deoparte și alta de cealaltă parte a icoanelor. Între cele două icoane de la masă, de regulă (nu obligatoriu) se afla o oglindă.

Se mai aflau atârnate pe pereți, în unele case, poze (fotografii) cu unii membri ai familiei (din perioada militariei, ori de la căsătorie etc.) dar vechimea acestora nu putea fi foarte mare.

Toate aceste obiecte atârnate pe pereți (icoane, farfurii poze) erau înconjurate de ștergare frumos țesute ori cusute, care aveau capetele terminate în colți de dantelă, ori împletituri ornament, făcute din materialul ștergarului. La lucrăturile foarte vechi, capetele ștergarelor erau terminate în ciucuri colorați.

Este greu de imaginat cum într-o casă unicelulară, locuită de obicei, de mai mult de zece persoane, cu pardoseala de pământ se putea întreține această zestre decorativă într-o stare de curățenie acceptabilă. Și eu vă spun

că am fost în multe astfel de case și aveam un ascuțit simț al curățeniei și al observării, dar nu am văzut aceste obiecte acoperite de praf. Poate că aici își făcea ucenicia viitoarea gospodină (fata familiei) dacă era. Iar ștergarele se spălau cel puțin în perioada curățeniei generale a casei (două pe an).

Tot acest aranjament arătat mai sus era la îndemâna gospodinei casei și el era un indiciu al hărniciei și priceperii femeilor din aceea casă (mamă și fete sau nurori). Sigur că ținea și de starea materială a familiei respective. Dar cât ar fi fost de săracă familia, o icoană tot avea în casă. Și oricât de multe au fost invaziile hoardelor de prădători, sătenii au știut să-și apere sufletul și aceste odoare ale frumosului care îi făceau să se simtă bine în sărăcia lor.

Iar zic „din păcate” Da! Căci și aceste podoabe, farfurii și ștergare au fost înstrăinate (vândute) din multe familii! Am folosit anterior, undeva termenul de „obiecte necesare sufletului omului și a dăinuirii sale”.

Da, icoanele și ornamentele din jurul lor erau necesare sufletului omului. Dar în orice familie existau și anumite „documente” ale dăinuirii sale. Unii aveau acte de proprietate (testamente ori acte de vânzare-cumpărare). Alții aveau bilete de bancă (așa cum au fost cele prin care au împrumutat statul și le-au cedat în favoarea Liceului Avram Iancu). În unele case s-au păstrat scrisorile celor de pe front sau din prizonierat și au tot așteptat să vină cel plecat. Dar mai erau și certificatele de naștere, de căsătorie, de moarte. Mai târziu au fost certificate ori diplome ale copiilor, ori chiar scrisori de la aceștia. Mai erau chitanțele de plată ale dărilor către stat ori pășușurile animalelor cumpărate. În vremurile comunistilor mai erau carnete-tele de impunere (carnetele de cote)ș.a, ș.a.

De regulă aceste acte se păstrau într-un săculeț de material textil (ca un portofel), cele mai importante. Dar și cele uzuale (chitanțe, carnete de cote) se păstrau adunate într-un plic sau între două coperți și se puneau fie după o icoană (cea de la masă) fie deasupra grinzii centrale din casă. Așa că această grindă pe lângă părul de botez al copiilor lipit cu ceară pe grindă, mai păstra și niscai hârtii scrise despre acea familie.

Nu este de mirare să găsim așa de puține informații despre o familie, ori chiar despre o așezare, căci doar într-o viață de om (nu într-un secol măcar) trebuiau de multe ori să-și strângă la repezeală avutul într-un sac și să fugă la pădure. Când se întorceau la casele lor găseau urmarea jafului și uneori a pârjolului.

Oare chiar au trecut acele vremuri? Ori se repetă într-un stil modern, nebănuit încă?!

Pentru completare la acest capitol se poate vedea și anexa 10

4. Portul tisenilor

Portul, ca și limba, obiceiurile și datinile, caracterizează și el spiritualitatea și felul de a fi al unui popor. Portul popular din Tisa, ca și portul celorlalte sate din regiune este simplu fără prea multe înflorituri. El exprimă viața aspră a zonei și a oamenilor care-l poartă. Satul Tisa se află la o mare confluență a patru mari arii etnografice: zona păstorească a județelor Alba și Hunedoara, zona moșilor de la Abrud-Câmpeni, zona Crișului inferior Ineu-Șicula și zona etnografică a Bihorului, care s-a făcut puternic simțită în arealul Hălmaგიului prin grai și mai ales prin port (cojoacele și țundrele cusute în zona Vașcăului și vândute apoi în târgul Hălmaგიului) Portul diferă de la un sezon la altul și de la bărbat la femeie, astfel:

Costumul femeiesc.

Cămașa și poalele se confecționau din pânză de cânepă țesută în casă și albită. Ca haine „de lucru” cele două obiecte se coseau dintr-o pânză mai groasă (tramă). Pentru zilele de sărbătoare hainele erau cusute dintr-o pânză mai subțire, iar după ștergerea iobăgiei s-a trecut la țesutul pânzei în amestec cu bumbac (mai subțire și mai moale). Peste cămașă se purta un lăibăruț sau un cojocel. Lăibăruțul era de culoare neagră, din postav, tivit tot cu negru. Tivul era dintr-un material mai lucios din care se făceau și ornamentele. El era croit scurt, până la brâu, decoltat mult în față și se încheia cu doi sau trei nasturi.

Cojocelul avea același croi ca și lăibăruțul, dar era din piele de miel, tăbăcită, de culoare albă pe care se cosea o ornamentație cu erhă neagră ori cu fir de lână neagră, de regulă în formă de spic. La fetele și nevestele tinere ornamentația era colorată.

Pe cap femeile purtau un batic negru, iar cele tinere purtau baticul colorat.

Peste poale se purta un șorț (în grai local, cârpă de încins), care, de regulă, era din același material ca și baticul.

Fetele purtau părul împletit în două cozi lăsate libere pe spate sau strânse în jurul capului. Femeile măritate purtau părul împletit în două cozi, adunate în jurul capului (conci) și acoperit cu batic.

În picioare femeile purtau opinci, mai ales în sezonul rece, vara umblând desculțe. Existau și femei mai „înstărite” care aveau cizme pe care le purtau de sărbători sau la biserică.

Foto 42. Costum de tânără (fată). Colecția doamnei Florica Jivan

Foto 43 Detalii de lucrături la costumul femeiesc (umăr și pumnari)

Foto 44. Costumație: Ulița Maria (născ. Moțica), Ulița Ioan, 2.II.1946. Colectția arh. Marius Jivan.(Deja la acea dată apare portul de tranziție-hibrid)

În sezonul rece ele purtau țindră. La început aceasta era de culoare neagră, atât la femei cât și la bărbați dar mai târziu, după unire, țindrele s-au cumpărat „de-a gata” din târgul Hălmagiului. Acolo erau meșteri din două zone geografice și etnografice diferite, zona Sebiș-Buteni și cea a Beiușului. În general, lucrăturile șubelor se deosebeau prin modelele din ornamentație și prin colorit. Acești meșteri au introdus și șubele de culoare albă în zona Hălmagiu-Tisa.

Foto 45. Costumație: Fam. Moțica (Crișeni): Maria, Ana, Petru, Lidia, Elisabeta. 16 IV.1944. Colecția arh. Marius Jivan.

Iarna, femeile purtau peste ținură o broboadă mare (chișchineu), care putea să stea doar pe umeri sau pe cap. Această broboadă, ca formă, era un material pătrat și îndoit în două ca un triunghi cu două din colțuri petrecute peste umeri, încrucișate în față și apoi trecute pe sub brațe și legate în spate sub cel de-al treilea colț, ținând în felul acesta strânsă și ținura pe lângă corp.

Ultimele femei din satul Tisa care au purtat acest gen de costum, au fost văzute înainte de anul 1960. Dacă costumele populare s-au mai văzut purtate și după această dată, aceasta s-a întâmplat numai la ocazii deosebite. În ziua de astăzi, cine mai posedă asemenea costume le păstrează cu grijă în „ladă” sau în dulap.

Costumul bărbătesc.

Se compune din cămașă și izmene. Ambele piese erau executate din același material ca și costumul femeiesc. În sezonul rece se îmbrăca un cojoc fără mâneci (croit până la brâu sau lung cât cămașa), iar peste el o haină (lecru). Iarna bărbații purtau cioareci, care, ca și haina, erau cusuți din pânză de lână (dimie) țesută în casă, de culoare albă. Uneori pânza pentru lecru se vopsea într-o culoare maronie (mohorătă), fierbând țesătura în zeamă de coajă de arin.

În zilele de sărbătoare, dacă nu purtau lecrul, bărbații se îmbrăcau cu țundra neagră.

Pe cap, bărbații purtau vara pălărie de paie și iarna căciulă neagră, țuguiată, cu vârful îndoit într-o parte.

În picioare purtau opinci dar erau și unii care aveau bocanci. După 1918, la zile de sărbătoare, majoritatea bărbaților încălțau bocanci. Peste cămașă și izmene se purta brăul din piele (chimirul). Această piesă a dispărut din port odată cu cioarecii. Ultimii locuitori care au purtat acest costum bărbătesc au fost văzuți înainte de anul 1965.

În anul 1978, la sărbătoarea Paștelor, s-a mai văzut în sat un singur om cu cioareci și o singură femeie cu poale din pânză făcută în casă.

Toate piesele de îmbrăcăminte, pentru bărbați ori femei, erau confecționate în casă (mai puțin cojocul, pieptărașul, țundra, bocancii și baticul femeilor).

Cămășile, la ambele sexe, erau cusute cu gulere înguste și pumnași subțiri care se legau cu un șnur (chiotoare). Pentru a fi prins în gulere și în pumnași, materialul se încrețea (se aduna) într-un anume fel încât să poată fi cusut dar să aibă și o formă plăcută. La cămășile de sărbătoare se făceau gulere pe care se lucrau diferite ornamente. La bărbați ornamentele erau cusute cu ață albă (fie flori, fie tăieturi), iar la femei erau lucrate cu ață neagră pentru femeile în vârstă, sau colorată pentru femeile tinere.

De obicei, ornamentele erau cusute „pe fir”. Se alegeau modele consacrate pentru gulere, piept și pumnași (pumnari). După al doilea război mondial, femeile tinere au început să ornameze cămășile și poalele cu flori colorate cusute după modelul imprimat în creion sau indigo de către o altă femeie care avea o astfel de pricepere (talent). Aceste cusături se fă-

ceau de fiecare fată din sat. Tot după al doilea război mondial s-a răspândit ornamentarea cămășilor și a poalelor prin brodare. La broderie erau mai puține femei care se pricepeau, dar au fost suficiente ca să împodobească hainele femeilor din sat. Ornamente cusute ori brodate se făceau și pe cămășile și izmenele bărbaților, dar mult mai discrete.

Alt ornament nelipsit de pe hainele de sărbătoare, în special, era dantela (cipca), fie în colți (mai mici sau mai mari), aplicată ca terminație la mânecile cămășilor, la poalele femeilor, ori la izmene, fie lucrată în bandă continuă, care se intercala în lungul mânecii la cămașa femeiască.

Tot ornament deosebit era și modul de încrețire a cămășilor (la umăr) și a poalelor (la brâu). Poalele se coseau din mai multe fâșii (lați) de material, astfel încât să fie largi (ample) și se adunau la brâu în „polmată” (cingătoare). Această încrețire se făcea în faguri (coțche), pe unul sau mai multe rânduri, în pliuri foarte înguste.

Sigur că toată „bogăția” de ornamentație a fost posibilă atunci când au apărut materiale mai subțiri, mai fine : pânza de bumbac ori cea țesută în fabrici și cumpărată apoi de săteni (după anul 1920 și mai ales după anul 1945).

Ornamentele de pe cămășile femeilor le întâlnim și pe ștergarele cusute fie pentru decorarea caselor sau a coșurilor cu mâncare, fie pentru „decorarea nașilor la nunți”.

15 Iulie 1933. în Hălucanțu
Măgura Fila. I. Ștefanu Toțar din
Tisa.

Foto 46

Foto 47. Femeie tânără, în costumul popular de vară, între cele două războaie mondiale

Foto 48. Tineri în costumul național dintre cele două războaie mondiale

Foto 49. Femeie tânără cu țundră neagră și poale cu cipcă. Deasupra de cipcă se observă o cusătură ornamentală „pe fir”, cu ață colorată. Fotografie din colecția ing. I. Dărău

Foto 50. Țundra de culoare neagră și cioareci cu prohab. Fotografie din colecția Gh. Dărău

Cap. VIII. Igiena și starea de sănătate

1. Starea de sănătate a populației

Satul Tisa, ca și celelalte din zonă a dus lipsa de igienă atât colectivă cât și individuală. Urmarea au fost bolile frecvente și uneori foarte grave în rândul copiilor dar și a adulților: gripa, pneumonia, encefalita, enterocolita, iar vara chiar paludism (friguri). În anul 1918 a fost o epidemie de gripă spaniolă. Între anii 1814-1816 și în anul 1831, a fost în regiune epidemie de holeră.

ră¹⁰⁵. Între cele două războaie mondiale carențele grave din alimentație au avut rezultat maimulți copii rahitici. Unii dintre aceștia s-au vindecat cu băili de apă, soare și aer curat, în zilele de vară.

La oamenii adulți au fost cazuri de TBC și infarct miocardic. Erau dese cazurile de moarte instantanee la lucru în câmp, cu vitele la pășune ori chiar în somn. Au fost și cazuri de boli sociale, aduse în sat de cei care au fost la lucru la Budapesta. Eradicarea acestora s-a făcut prin anii 1937-1938. Bolile de TBC, nu au putut fi vindecate decât târziu, după anii 1950, când a început să se introducă antibioticele de import (care erau insuficiente) și eradicarea bolii s-a putut face după anul 1955, când Fabrica de la Iași a început să producă „pe bandă” unitățile de penicilină „G potasică”¹⁰⁶

Pentru a se putea vedea stadiul de evoluție biologică a locuitorilor din sat, s-a cerut Dispensarului medical din Hălmagiu, de care aparține satul Tisa, să facă măsurători antropometrice la 25 de locuitori adulți din Tisa. Măsurătorile sunt concentrate în tabelul de mai jos, din care rezultă:

Structura fiziologică a locuitorilor satului

-înălțime medie, la bărbați 160-170 cm, la femei 150-160 cm

-greutatea medie la bărbați 78 kg, la femei 68 kg.

Dintre cei 25 subiecți testați, 8 au depășit greutatea raportată la înălțime, de unde rezultă că s-au produs mutații seri oase și în alimentație

Majoritatea populației are statura mijlocie dar există și subiecți cu statură înaltă, între 175-190 cm.

Starea de sănătate se poate observa și din tabelul cu dinamica populației între anii 1900-1980. După anul 1950 mortalitatea a scăzut serios. În rubrica obs. s-a notat sporul de populație (?)

¹⁰⁵ Pal Kosma, *Zarand varmegye*, Cluj, 1848, pag. 106

¹⁰⁶ Istoria acestei fabrici este legată de specialiștii Germaniei Democratice, de interesul sovietic și a CAER. Era singura fabrică de antibiotice, în sud-estul Europei acelor ani. I.C

T A B E L
cu măsurătorile antropometrice la 25 locuitori din Tisa în vîrstă
adultă, între 30-40 de ani la data de, ianuarie 1980.

Nr. Numele celui crt. supus exam.	Vîrsta în ani.	Greuta- tea.	T A L I A		LUNGIMEA MEMBRULOR	
			In pi- cioare.sînd.	Se- cior.	Infer.	Superioare
1. Bodea Nicolae	37	87	170	82	97	75
2. Banci Aurelia	38	80	157	71	92	63
3. Bodea Gheorghe	37	93	176	93	101	73
4. Buduhala Lena	39	75	160	72	91	67
5. Dan Silvia	35	61	163	82	93	67
6. Trifan Valeria	40	59	160	82	91	69
7. Juncan Viorel	32	68	190	87	98	78
8. Bodea Nicolae	30	73	163	83	89	69
9. Dărău Adam	31	69	167	81	87	70
10. Buduhala Traian	32	78	175	92	98	74
11. Crișan Beniamin	30	75	169	81	86	74
12. Buduhala Nicolae	31	81	176	78	84	69
13. Barbatei Ioan	39	72	174	81	92	63
14. Dărău Gheorghe	41	83	183	87	97	69
15. Ioanșă Aurel	40	87	177	89	94	66
16. Dărău Gheorghe	31	79	175	81	92	72
17. Morcan Traian	41	77	167	79	94	74
18. Todea Ioan	32	69	163	76	85	67
19. Gruia Gheorghe	36	74	183	81	92	69
20. Dărău Alexandru	39	77	165	74	84	65
21. Dărău Traian	38	69	172	76	84	70
22. Iovănuț Gruia	40	78	185	92	98	76
23. Cotoc Mircea	31	65	162	71	93	65
24. Dărău Nicolae	39	79	175	77	83	71
25. Dărău Gheorghe	30	81	182	91	92	73

T A B E L
cu dinamica populației satului între anii 1900-1980.

Anii	N A S T E R I			D E C E S E			Obs.
	Total	Bărbați	Femei	Total	Bărbați	Femei	
1900	24	12	12	17	13	4	
1910	20	10	10	16	12	4	
1920	19	10	9	18	7	11	
1930	19	10	9	17	11	6	

1940	17	7	10	14	5	9	8
1950	16	10	6	16	5	11	-
1960	7	5	2	4	1	3	3
1970	2	1	1	2	1	1	-
1980	1	1	-	8	4	4	-

T A B E L

Cu decesele populației satului, între anii 1900-1980, pe grupe de vârste.

Anii	0-10		11-20		21-30		31-40		41-50		51-60		61-70		71-80		Peste 80		
	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	
1900	3	3	1	-	-	-	1	-	2	1	3	-	1	-	2	-	-	-	-
1910	1	1	-	-	1	1	1	-	5	-	2	1	2	1	-	-	-	-	-
1920	3	-	-	-	-	2	1	-	-	1	-	2	3	3	2	-	-	3	-
1930	2	3	-	-	-	-	1	-	1	-	2	5	-	2	-	-	-	-	-
1940	2	3	-	-	-	2	1	-	-	1	-	1	2	2	-	-	-	-	-
1950	1	3	-	-	1	-	-	-	-	1	-	1	2	2	1	3	-	1	-
1960	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	1	-	1	-
1970	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-
1980	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	3	1	-	1	-
Total	12	13	1	-	2	5	5	-	8	5	6	10	15	9	10	5	-	6	-

Datele din tabelele de mai sus s-au scos din registrele de stare civilă, pentru născuți și decedați, de la Consiliul comunal. Decesele multe, la grupa de vârstă 0-10 ani au fost până în anii 1950, 22% din totalul de 112 decese. Decesele cele mai multe s-au produs între 50-80 de ani, situație oarecum normală

2. Igiena

Curățenia, în viața zilnică a satului a lăsat mult de dorit în trecut. Igiena a fost neglijată în favoarea imaginii publice și poate a unei estetici prost înțeleasă. Femeile tinere, când se duceau la târg, la Hălmațiu, mergeau desculțe prin praf ori noroi, până la intrarea în Hălmațiu. Doar aici își luau ghetele (aduse curate în desagă) în picioare. Trebuia să le vadă lumea, în Hălmațiu, cu ghetele curate, chiar dacă picioarele erau murdare. Situația se repeta când se duceau la biserică.

Copiii și tineretul făceau baie în apele curgătoare, în sezonul cald. În restul anului nu mai făcea nimeni nici o baie. Igiena zilnică era făcută cu apă din gură, de regulă fără săpun. Acest putea să fie, cel mult o igienă superficială a gurii. Spălatul pe picioare se făcea foarte rar, unii nu se mai spălau nici pe picioare, din toamnă până în primăvară. Unii, din pudicitate prost înțeleasă nu făceau baie nici măcar vara. Erau spălați de alții, după ce mureau, în cadrul ritualului de pregătire a mortului.

Salvarea de la boli era în faptul că rufele și lenjeria de pat se schimba la timp scurt și se spăla în pârlău cu multe căldări de leșie fierbinte. Acest mod de spălare făcea rufele curate și aseptice. Astăzi sunt multe familii în sat care au propria baie cu dotările corespunzătoare.

Vorbind despre igiena casei și igiena colectivă, imaginea este și mai proastă. Locuințele, cele mai multe erau unicamerale, cu suprafața între 35-50 mp. În această cameră locuiau 2 bătrâni, feciorul cu nora și 3-4 copii, cam 10 persoane. Mai puteau fi un bunic sau doi feciori însurați în casă. Ne mărginim la cele zece persoane. În acest spațiu se gătea, se lucra peste zi, se dormea. Vara era mai simplu: mai plecau unii la Deal, se dormea prin podul șurii și prin șură. Iarna era mai greu. Frigul nute lăsa să dormi decât în grajd cu animalele, una sau două persoane. Celelalte dormeau în casă. Opincile și obielele, se puneau pe lângă sobă la uscat (vă imaginați mirosul de la obiele și atâtea perechi de picioare nespălate). Căldura, umezeala și murdăria favoriza înmulțirea puricilor. Materiale pentru deparazitare, atunci nu erau, decât tot vara frunzele de arin. Fără a forța nota spre o zonă de groază, trebuie să întregim tabloul, după sărbătorile de iarnă când frigul era puternic și începeau să fete oile și caprele. o zi două se aducea oaia cu mielul în casă, poate chiar un purcel sau un vițel mai plâpând. Să mai punem și două toceie cu cloțe sub pat. Nu este de mirare faptul că au fost cazuri când oamenii au luat boala de la animale. (Dalacul ș.a.)

Lacest tablou mai trebuie adăugat faptul că în anul 1920, în tot satul nu erau mai mult de 5-6 closete. De aici și cazurile numeroase de boli digestive, în special vara.

Așa a fost. (vezi și anexa 8)

Promiscuitatea și lipsa condițiilor de igienă au dispărut odată cu sărăcia!

Personalul sanitar

În satul Tisa nu a existat nici în trecut și nici acum nu există, știut fiind că este un sat mic. Administrativ și sanitar el aparține de comuna Hălmașiu. Amănunte despre această problemă se găsesc în anexa 8

Cap IX. Tradiții, obiceiuri, folclor

1. Creații populare

În satul Tisa, datina care a prilejuit crearea unor producțiuni populare a fost sărbătoarea de iarnă Crăciunul. Această sărbătoare a făcut să se păstreze frumoasele colinde, dar a și creat unele noi mai ales orații pentru darul gazdei și orațiile de nuntă.

Cercetătorii folcloriști care au vizitat zona, printre care și Dr Ovidiu Bârlea, au remarcat și ei bogăția folclorului din Tisa. O bună parte din creațiile populare, legate de datini (în special colinde), încă din 1968 au fost înregistrate pe bandă de magnetofon și se află la Institutul de etnografie și folclor, la București. Prin anul 1935 înv Ioan Trifan, a adunat el întâi aceste creații, dar caietul a fost mereu împrumutat pe la cei interesați din Arad ori București și s-a pierdut.

Un merit aparte în păstrarea și transmiterea acestor creații l-au avut lăutarii anonimi. La Câmpul Tisei, foarte aproape de satul Tisa, erau câteva formații tradiționale de lăutari care cântau la toate ocaziile și în multe sate din jur. La petreceri, stimulați de un păhărel, se antrenau la cântat lângă lăutari și oamenii care participau la sărbătoare.

În anexa 20 am redat întocmai formei din manuscris, toate culegerile adunate: colinde, cântece, poezii, strigături, bocete și legende, iar în anexa 21, sunt redate. credințe și superstiții.

2. Datini și obiceiuri

Două noțiuni pe care le separăm mai greu una de alta. Una fără alta nu pot exista: Datina cuprinde în sine grupuri de obiceiuri, care promovează aceleași aspirații spirituale. Datina se actualizează cu ajutorul obiceiurilor. Ambele sunt deprinderi dar de nuanțe diferite. Datina este ceva dat iar obiceiul este ceva însușit. **Umblatul cu duba este o datină**, care este respectată în fiecare sat, dintr-un anumit areal, dar **după obiceiul** fiecărui sat: ora când se pleacă, felul și numărul participanților, modul de desfășurare, colindele care se cântă, darurile care se fac colindătorilor, orația de mulțumire pentru daruri, felul cum se încheie această datină etc. Chiar dacă satele sunt apropiate și la prima vedere se colindă cam aceleași colinde, dacă nu se cunoaște bine obiceiul locului, s-ar putea produce supărări. Civilizația veche a satului românesc s-a păstrat și se va putea păstra numai prin datini.

Cele mai importante datini ale satului sunt: umblatul cu duba și conacul, șezătoarea și vergelul, strigatul moroilor, armindenul, nedeia, sănzâienele și datinile legate de ciclul vieții, nașterea și botezul, cununia și nunta, decesul și înmormântarea.

Umblatul cu duba

Umblatul cu duba, colindatul ori dubașii este același lucru: se colindă întregul sat, de la prima casă, până la ultima. Dubașii intră în fiecare casă de gospodar care îi deschide ușa. Nu este un lucru ușor. Se începea duminica după-masă spre seară și se termina a doua zi de Crăciun spre prânz. Trebuia mult efort să se poată colinda aproape continuu mai mult de 12 ore. Mai trebuie spus că în fiecare casă se dădea câte o sticlă, două de țuică pentru consum în timpul cât dura colindatul și jocul. Ori, între colindători, mai erau și din cei pe care îi înșela sticla. Un tânăr beat în „ceată” făcea ceata de răs, dar nu doar atât. El devenea o povară. Nu putea fi lăsat în casa nimănui și nici afară în ger. Trebuia cărat de cineva. Au fost și cazuri când colindatul nu a putut fi dus până la terminatul satului din cauza băuturii și a certurilor. După ce aburii alcoolului își făceau efectul încolțeau fie unele rivalități mai vechi fie unele apărute chiar în acea noapte. Dar, de regulă, aceste situații se aplanau și colindul mergea mai departe.

De când există acest obicei este foarte greu de precizat. Poate nu de când s-a stabilit sărbătorirea Nașterii Domnului în 25 decembrie, dar nu departe de această vechime istorică. Spun aceasta bazat pe observația că, în culegerile vechi de colinzi, cuvintele și expresiile folosite ajung aproape neinteligibile pentru un neavizat de azi. Dar există colinde cu texte păgâne, unele precreștine. Se pune întrebarea dacă această datină nu cumva este legată de un anumit anotimp sau de perioada de trecere dintre ani.¹⁰⁷ Sunt mulți cercetători care leagă această datină de sărbătoarea zeului luminii la persani-Mithra, care era sărbătorit la 25 decembrie, și care, mai apoi, a fost preluată în mare fast și de împăratul Constantin cel Mare. Cerceyătorii s-au înmulțit și pe măsură ce se pătrunde în studiul limbilor Vechiului Testament rezultă legături lingvistice care ar da sensuri noi unor datini și expresii din limba română. De ex. cuvântul „brad” în aramaică înseamnă „fiule coboară”(substantivul aramaic bar-fiu și verbul „yaradh”- a coborâ, la forma imperativă „rad”-coboară) Mai sunt și alte exemple: leroy (din forma ebraică ro*e-h-) înseamnă Păstorul meu. Să credem că de la acest leroy este refrenul colindelor Leru-i Doamne, sau cum s-a crezut până acum că ar fi un

¹⁰⁷ Ioan Cotoc, *Rădăcini și Neamuri-File de monografie a satului Leasa*, Editura Partoș, Timișoara, 2016, pag. 93-94

diminutivde la împăratul Aurelian?; Moș înseamnă Cel vechi de zile sau Mântuitor, o fi asta explicația lui Moș Crăciun?; Crăciun provine tot din aramaică, din verbul qara+ ciun, qara-a chema și ciun, cu trei semnificații, din care una înseamnă pământ= a chema de pe pământ¹⁰⁸

Dacă am vorbit de „rădăcinile” colindelor și ale Căciunului, ne întrebăm de ce la acea petrecere de după „umblatul cu duba” îi spune „Conac”? Credem într-o explicație simplă: în anii cnezilor și a vievozilor, apoi a domnilor de pământ, obștea satelor depindea în mare măsură de aceste personaje. De la „conacul” lor pleca colinda-el, stăpânul de pământ era colindat întâi. Cu invoiala lui se făcea totul. Și fiind iarnă, se găsea un spațiu acoperit suficient de mare pentru această petrecere, la conac. Și această petrecere se ținea în seara primei duminici după Crăciun. Au dispărut conacele cnezilor și a grofilor dar s-au găsit în locul lor case mari în sate și datina a continuat. Mai târziu s-au construit Căminele Culturale și oamenii au avut „Conacul”lor. Nu a știut satul de Revelion. Lumea s-a modernizat, radioul, apoi televizorul au adus și în lumea satului sărbătoarea Revelionului. Nu se puteau face două sărbători la interval de trei zile, așa că în multe sate Conacul s-a mutat în seara de Revelion.

Să ne întoarcem la satul Tisa. Întâi spunem că în cătunul Paragine, mersul cu duba și conacul se fac separat de Tisa (din motive geografice).

Încă nu am plecat la colindat, ne organizăm. În tot postul Crăciunului se învață colinzi, în special tineri, se fac repetiții, pentru a stăpâni bine și textul și melodia colindelor. În trecut, când mai „trăiau” șezătorile, repetițiile se făceau și acolo. Dar se găsea și câte o gazdă la care se puteau aduna tinerii pentru repetiții fără ca deranjul să se simtă prea tare. Cu „repertoriul” învățat, doi-trei inimoși, își luau sarcina de organizatori, arvuneau muzica, gaseau voluntarii, doi-trei care poartă desagii cu premânda. Premînda însemna darurile primite de la gospodarii care au fost colindați: colac, cârnaț ori costiță afumată, țuică și bani. Bani îi lua unul dintre organizatori. Voluntarii care purtau premânda se numeau „iepe”

În trecut, colindul pleca de la primar (acesta a rămas în locul celui cu conac!), mai apoi se adunau tinerii la Cămin, și de acolo plecau la Paluțești, de unde se începea colindatul. Terminatul colindatului se făcea într-unul din crânguri, prin rotație, să nu se supere vreunul că tot el rămâne ultimul.

Acum putem pleca!

Înainte de a ajunge la un gospodar, de pe uliță începea un fel de colind, același, ca un lait motiv:

Slobozi-ne gazdă-n casă

¹⁰⁸ Emilian Cornițescu, *Nașterea domnului – Crăciunul*, Edit. Arhiepiscopiei Tomisului, 2017, pag 8, 83-113

C-afară ploaie de varsă
Șî de-aseară-s tot pe-afară
Șî genunți-mi înghețară.

După fiecare vers se introducea refrenul: Hai, hai și numai, tra-la-la-la-la-la-lai.

Acest colind ca o larmă mare era cântat de cei mai tineri din ceată și ritmul era ținut de dubaș și din când în când se mai auzea și un instrumentist.

Când colindătorii ajung la ușa gospodarului se face liniște pentru a se putea înțelege cu cei din casă. Un prieten sau o rudă a casei îl strigă pe gospodar:

-Vere George, ști că am vorbit să-mi vinzi juncul tău, că se potrivește bine cu al meu. Am venit să facem târgul.

Din casă îi răspunde nevasta:

-George nu-i acasă și acuma-i noapte, nu te pot lăsa în casă.

Putea fi o altă abordare:

-Baciu (Gheorghe) slobozi-ne cu duba?" (sau cu colinda). Gospodarul putea să mai facă și glume de felul: Da sunteți mulți?, da știți colinda?, No până să îmbracă găzdoaia trageti-mi o colindă.

Sigur că găzdoaia era îmbrăcată, sigur că în casă era totul pregătit, dar gazda („dacă tot plătea”) dorea să i se colinde la ușă. Se colinda un colind afară, apoi se deschidea ușa. Se intra în casă cu „bună sara lui Crăciun”, colindătorii „luau masa în primire”, adică se împărțeau în două grupe, nu se așezau, ci începeau să colinde (Dacă știau colindul preferat al gazdei, pe acesta îl colindau), apoi gazda le spunea să stea pe scaun și cele două grupe de colindători se așezau pe cele două scaune lungi în lungul paturilor, se schimbau cuvinte de duh, de glumă și gazda poftea la închinat cu o sticlă de țuică. Pe masă puteau fi plăcinte ori produse de porc ori numai pițărâi (după starea gazdei, plăcerea și dărnicia lui). Instantaneu cu terminarea primului colind, în casă, muzica începea să cânte pentru joc. Dacă era doar o femeie în casă, indiferent de vârstă, era invitată la joc. Dacă era și o fată chiar de 10-12 ani, era invitată la joc. Dar „feciorii tinerei” jucau între ei, doi cu doi. Așa învățau să joace.

Acum vă dați singuri seama că nu putea fi un „stas” pentru fiecare gospodărie. Dacă gospodarul era mai în vârstă și nu avea fete, punea premânda pe masă, „mincinosul” spunea orația și cu „sărbători fericite” și „mulțumim că ne-ați primit” plecau la altă casă cu toată larma colindătorilor tineri și a dubașului.

Situația devine mai complexă dacă ne apropiem de casele cu fete bune de jucat (sau și de măritat). În aceste case nu era cântat doar un colind, erau două-trei, dar erau mai multe perioade de joc. Se juca și fata (fetele) și

mama. Puteau fi case apropiate în care să fie mai multe fete. Atunci, cu voia părinților, fetele se deplasau și ele cu colindătorii două-trei case, ba veneau și mamele lor. Că avea cine să le joace pe toate. Colindătorii erau mulți și dornici de joc.

În timpul ultimului dans, găzdoaia aduce cinstea și o așează pe masă, spunând: „Puțin de la noi, mai mult de la Dumnezeu”.

Colindătorii se adună în jurul mesei să dea onoarea cuvenită cinstei. Se începe grăitul cinstei, de către cei doi grăitori. Grăitorii sunt doi colindători pricepuți care știu bine „orația”. cunosc bine oamenii și știu unde își pot permite să mai strecoare câte o glumă fără a supăra pe cineva. Ei au prezență de spirit și plăcerea pentru ce fac. Unul este „șef”, al doilea este adjunct. Adjunctul repetă ce spune primul, mai strecoară o vorbă, o expresie, îl mai ajută pe primul dacă se împotmolește.

Orația cinstei:

Ho, ho, ho, feciorii noștrii și ai lui Crăciun,
 Sculați-vă în tâlpile picioarelor și-n capetele oaselor
 Că de când noi am colindat,
 Gazda noastră bine s-o gătat.
 De la o lună, la o săptămână
 Mai vârtos ca o zi bună.
 S-a pregătit cu un colac gros și frumos,
 Ca fața lui Hristos
 Dar colacul ăsta nu-i cum vouă vi se pare,
 Să-l iei la subsioară și țuști cu el pe ușă-afară.

.....
 Colacul ăsta, dacă ni l-ar fi dat gazda cu totul,
 În paie ne-am fi împiedicat, cu pleava ne-ar fi orbit,
 Cu tânomata ne-am fi înecat
 Și la feciorii lui Crăciun, rău le-ar fi stat
 Dar avea gazda nost avea,
 Trăiască-l Dumnezeu și pe cine are,
 Șase junci cu coarnele lungi,
 Mergea în Țarină peste baltă
 Să răstoarne brazdă neagră
 Pe brazdă semăna grâu bobat, ploaia îl ploua, grâul creștea
 Soarele lucea, grâul să cocia, la gazda noastră bine-i părea
 Lua un spic, două, se uita și zicea:
 -Îi copt grâul nostru, îi copt, ce vom face?
 -Vom face ce-om putea și l-om tăia!

-Vom merge pe ulicuță, după niște fetițele, cu niște secerele,
Apoi îl vom tăia și-l vom pune jos pe mănunchi,
De pe mănunchi pe snop, de pe snop pe cruce,
De pe cruce pe par, de pe par, pe car,
Iar de pe car, pe stogul cel mare la arie.
Și cine împlătea bine reușea și bine căpăta,
Și cine măcina lua dobânda.
Câte fire de grâu s-au măcinat, în acest colac gros și frumos
Atâtea stoguri să-i dea Dumnezeu la gazda nost.
Și colindători răspundeau: Amin, amin!
Ne mai cinstește gazda nost cu o plină de băutură,
S-o luăm din gură-n gură.
Asta-i băutură tare, de la Oradea mare
Când gazda s-a-ntors, a trecut prinLuguzău
Pe priporul cel rău și zice gazda către găzdoaie
Acuma ce facem? Împiedicăm caii sau cocia
Găzdărița zice: „împiedecăm caii!”
Și să vezi atunci, pe pripor în jos,
Când căruța peste cai, când caii peste căruță,
Când gazda peste găzdăriță,
Apoi s-au oprit într-un prun și văzură că nu-i lucru bun
Hărdăul se sparse, vinarsu se cam scurse
Dar gazda, fire isteață, luă căciula și o umplu de băutură
Să avem și noi acum ce lua din gură-n gură.
Câte picături s-au pus în această sticlă, Atâtea butoaie cu băutură să ai-
bă gazda la anul
Colindătorii: Amin, amin!
Și ne mai cinstește gazda cu niște bani
Să trăiască la mulți și fericiți ani
Câte țigle pe casă, atâția galbeni la gazdă pe masă.

.....
După mulțumirile către gazdă, muzica începe marșul de plecare și
canonul se repetă la fiecare casă din sat, pînă la ultima. Colindatul cu duba
se termină cu „conacul”. De când este cămin în sat,conacul se desfășoară la
cămin.

Conacul

Conacul se pregătea împreună cu gazdele care au avut în custodie
premânda (darul colindătorilor). O parte din colaci se tăiau felii și se puneau

în tăvi, se stropeau cu puțină apă și cu puțină grăsime în care s-au fript cârnații, apoi se introduceau puțin într-un cuptor de pâine, astfel că se înmuiau, se rumeneau puțin și primeau aroma de la cârnați. Așa pregătit colacul se numea leveș. O parte din țuică se fierbea cu zahăr ars și cu chimion, Asta se numea crampă.

Toate acestea erau duse la locul petrecerii și consumau toți cei prezenți. Familiile care nu primeau colindătorii nu veneau la conac. De altfel era și rușine să nu primești colindătorii.

Muzica era tot cea de la colindat, poate mai sporeau cu unul sau doi instrumentiști. Petrecerea ținea până târziu în noapte. De multe ori după această petrecere se cam știa ce nunți se vor face în câșlegi* după activitățile perechilor de tineri.

Acum se dădeau și ultimii bani la muzicanți. Dacă nu ajungeau cei strânși din colindat mai contribuiau feciorii cu diferența.

Trebuie să spun că un astfel de conac, după acest tipic, eu nu am mai ajuns să cunosc. Atunci când am fost mai măricel, 10-12 ani, aceste datini dispăreau, deși acum era și făină albă pentru pâine și colaci, deși acum porcii îngrășați treceau mult peste 100 de kg, ba multe gospodării tăiau chiar doi porci pentru doar patru sau șase membri din gospodărie, între anii 1962-1964, când eu am mers cu duba, „iapa” aduna doar țuica în damigeană și puținii colaci, iar cârnați aproape deloc. Să credem oare că bunăstarea populației a fost o cauză a renunțării la tradiții sau poate bunăstarea a sporit și egoismul și singurătatea? **Când erau puține alimente în sat, oamenii simțeau bucuria să dea și altora, măcar la sărbători, să se bucure împreună și cei ce n-au, fără a simți umilința în fața celui ce are. Acele vremuri au trecut, iar cele care au urmat au adus cu ele alți oameni care, puțin câte puțin, nu au mai înțeles sensul și importanța tradițiilor și tot așa puțin câte puțin au renunțat la ele, apoi le-au uitat!**

*câșlegi, este perioada dintre Bobotează și începerea Postului Mare.

Șezătoarea de lucru și vergelul

În satul vechi timpul anului era guvernat de muncile gospodărești: anul pentru munci agricole într-un el, anul pentru muncile în casă în alt fel. Gospodina, găzdoaia, femeia casei, avea planurile ei: plecând de la câte paturi și câte persoane are de îmbrăcat, câte fete va avea de măritat, știa de câtă cânepă avea nevoie (eventual și in și lână). Prelucratul cânepii începea primăvara cu semănatul, apoi era culesul cânepii de vară, spre toamnă era culesul cânepii de toamnă. După cules cânepa trebuia pusă în apă la topit (în topcili), unde se ținea până când partea fibroasă se putea separa de partea

lemnoasă a firului de plantă. Urma uscarea, apoi operația de melițare (desfacerea fibrei de pe partea lemnoasă). Produsul fibros rezultat era trecut prin pieptenii de fuioare și de câlți (câlții sunt tot o fibră dar de calitate a doua). Acum acest material, fuioarele și caierele de câlți cât și caierele de lână, trebuia tors, adică făcut fir cât mai subțire pentru a se țese din acest fir pânza pentru haine de sărbătoare, haine de lucru, haine de pat, dimie (stofa de lână) pentru cioareci, lecru, țundră, ori alte țesături pentru acoperit patul. Torsul acestor fuioare și caiere de câlți ori de lână era munca cea mai dificilă și mai fără spor. O femeie foarte harnică rar dacă putea toarce două fuioare într-o seară lungă (până către ora trei dimineața)

Ne întoarcem la planul gospodinei: torsul materialelor pentru țesut trebuia făcut între începutul lunii noiembrie și 24 decembrie. Mai devreme de începutul lui noiembrie nu era gata pentru tors decât lână. Dar cine să toarcă? Femeile erau lângă bărbați la muncile câmpului, culesul și semănatul. Era de folos o femeie mai în vârstă care pe lângă păzitul vitelor să toarcă și lână.

Pentru tors se adunau femeile seara, la o șezătoare mai mică, vecinele, ca să poată birui somnul și torceau împreună. de regulă se adunau și câțiva bărbați cu ele. Ei mai desfaceau porumb sau împleteau coșuri, cio-pleau dinți de greblă. Se mai gusta și puțină țuică și se spuneau povești.

Pe lângă acest mod de organizare obișnuit, nevestele tinere și fetele care știau toarce se adunau în anumite seri (luni și miercuri), mai multe dintr-un crâng, într-o casă mare pentru tors. Aici mai veneau și feciori chiar și unii bărbați și atmosfera era mai tinerească. Se repetau colinde, se mai spuneau povestioare (bârfе) din sat ori de aiurea, se mai fura și câte un sărut și se torceau fuioarele. Dacă o gospodină avea multe fuioare, poate era și singură la tors (avea feciori, nu fete), de comun acord cu celelalte femei programa o clacă, eventual într-o sărbătoare mai mică). Claca începea mai spre după masa și ținea cât rezistau participantele. La această clacă se aduceau uneori și doi-trei muzicanți, se dădea de băut mied, mursă și chiar țuică îndulcită (ori crampă) La final se învârteau și două trei jocuri.

Aceste femei, după ce au scăpat de „greutatea” (grija) torsului își organizau o sărbătoare a lor, pe la începutul cășlegilor, cu muzică și cu invitați din rândul feciorilor. Cele căsătorite veneau cu bărbații. Această sărbătoare se numea vergel.

Înainte de petrecere să terminăm tabloul cânepii. Firul tors se punea de pe fus pe rășchitor și se făcea jurebie (scul) de o anumită mărime. Jurebia se punea la albit în pârlăul cu leșie. După mai multe spălări jurebiile erau suficient de albe. Nu putem intra în amănuntele procesului de urzire și punere pe război. Când începea Postul Mare se punea războiul în casă. Primele

pânze se țeseau acelea din care trebuiau făcute hainele noi pentru sărbătoarea Paștelui. (Adevărat este că o gospodină harnică avea în ladă câteva valuri de pânză bună, din ani precedenți, din care croia hainele noi). Lucrul la război trebuia terminat până la Paști. După Paști, lucrările agricole scoteau oamenii din case.

Foto 51. Valuri de pânză. Colecția doamnei Florica Uliță-căs. Jivan

Femeile de la șezători organizează vergelul. Adună bani, plătesc lăutarii, fac langoși, aduc băuturi nealcoolice dar și țuică. Mama câte unei fete mai pune în traistă și țuică îndulcită din care să închine cu un fecior sau altul la care s-a gândit, pentru fata ei. Se cântă, se joacă, se spun glume, se bea, se mănâncă langoși, se petrece până spre ziuă.

Se zicea că după conac și după vergel se cam știe ce nunți se fac în sat, în cășlegi și după Paști!

Acest vergel nu mai există! Generația noastră, care scriem această monografie l-a prins în ultimele sale strădani de existență. Clăcile le-am mai prins, La puținele șezători am mai participat. Șezătorile în grupuri de vecine au mai dăinuit până către anii 60-80 ai secolului XX. Au dispărut toate odată cu scăderea însemnătății cânepii în viața gospodăriei satești.

Petreceri numite Vergel, organizate în cășlegi, de către feciori, în acord cu fetele din sat, s-au mai făcut (chiar mai multe într-un sezon), dar tot

mai rari, pe măsură ce tinerii plecau din sat, la școli ori la muncă. Această datină a dispărut în jurul anului 1970.¹⁰⁹

Strigatul muroilor-Strigatul peste sat

Strigătul peste sat sau strigatul moroilor, face parte ca și armindenul și afumarea curții (la 9 martie-40 de mucenici) din datinile de primavară, de pregătire a curățeniei pentru un nou an agricol. La strigatul peste sat oamenii procedau la asanarea morală a societății. În credința lor că există ființe umane care se pot transforma în moroi (ființe care iau mana laptelui de la vaci), la aceste strigări spuneau numele persoanelor bănuite de astfel de practici.

Această strigare avea loc seara, în ajunul sfântului Gheorghe, la Măgură, La Vârf și La Sângurul. Pe aceste înălțimi își alegea fiecare grupă un loc de unde să vadă în toate direcțiile și să fie văzută de celelalte grupe. De obicei, la Măgură mergeau cei de la sat, Crișeni și Arpășești; La Vârf mergeau cei din Pleșcuța și Valea Mare; La Sângurul mergeau cei de pe grui și Tufari. Părăgenii își manifestau singuri acest obicei. Fiecare grup făcea întâi un foc cât mai mare la locul de manifestare. Adunarea se făcea în jurul focului, unde se spuneau glume până se întuneca. Atunci unul dintre grupuri începea dialogul:

Grupul I. Aauuleee! Aauuleee!

Grupul II. Ce ți-e ție Pavelee?

I Mă mâncă muroilee!

II.Care din ele?

I.Măriuță a lui George, care ia mana vacilor

II Dăuooo- n Dracilor

III Aauuleee! Aauuleee!

I.Ce ți-e ție Pavelee?

III.Mă mâncă muroileee

II.Care de ele?

III.Saveta lui Mitrie, se are bine cu Pătruțu lui Ilie și-i sparge casa!

I Dăuooo-n dracilor

În felul acesta sunt arătate toate abaterile de la moralitate, din sat, prin incriminarea lenevirii, furturilor, Destrăbălării în familie etc. Se încerca o asanare morală. Cei etichetați nu aveau pe cine se supăra. Denunțatorul era

¹⁰⁹ Ioan Cotoc, *Rădăcini și neamuri*, pag. 297-298

-Ioan Cotoc, *Când păzeam eu noaptea caii*, Ed. Solness Timișoara , 2018, pag. 103

_Ioan Cotoc, *Gânduri de-a valma*,Versuri, Edit Solness, 2018, pag39

o voce colectivă din noapte. Cel cu viciul stătea o zi două ascuns în casă apoi se făcea că nu știe decpre ce este vorba.

Această zi se consideră începutul primăverii și acum se angajau paznicii de câmp. Tot în ajun de Sf. Gheorghe se aduc ramuri de fag, cu frunze tinere, și se atâră la case La Sf. Gheorghe era obiceiul udatului fetelor cu apă.

Armindenul

Armindenul se aducea de la pădure seara în ajun de 1 mai sau chiar dimineața de vreme. Ce era acest arminden? Un șuleu de fag subțire și lung de circa 3-4 metri sau o ramură mai groasă de fag. Se curăța lemnul de rămurere astfel ca să-i rămână doar spre vârf o coroană. La această dată (1 mai) frunza fagului este suficient de mare ca să se observe un „pom verde legat de stâlpul porții” adică armindenul. Acest pom stătea acolo până prin iulie-august, când gospodina făcea prima pâine din grâul nou. Atunci se lua armindenul și se puneau cu alte lemne pentru arsul cuptorului (obiceiul este arhaic, păgân și se întinde pe arii geografice mari în țară, el fiind tratat detaliat în literatura de specialitate). În Tisa, această sărbătoare se ținea pentru sănătatea animalelor.

Sânzâienele

Sărbătoarea de Sânziene este la 24 iunie, când se sărbătorește nașterea Sf. Ioan Botezătorul. Sărbătoarea își are rădăcinile în vremurile precreștine. Ea era închinată sânzienelor-personaje mitologice, cu puteri supranaturale, care dacă nu erau respectate puteau face rău oamenilor.

Sânzâiana este o plantă floricolă perenă, cu frunze înguste alungite și care, pe o tulpină înaltă de 30-40 cm. dezvoltă multe ramificații, fiecare dintre ele purtând o inflorescență bogată de culoare galben auriu. Există și sânziene cu flori albe, având aceleași proprietăți. Din plantele de sânziene înflorite, la 24 iunie, se fac cununi, folosind și alte flori colorate din câmp (margarete, ochiul bouului) sau grădină (cârciumărese și fonceu). Aceste cununi se puneau pe capul fetelor tinere, dar se puneau și la cse, la grajduri și în grădini, în credința că această floare apără de rele și de boli.

Nedeia

După unele legende Nedea- Nedeea a fost o fată deosebit de frumoasă de numele căreia ar fi legate aceste petreceri¹¹⁰. Ce este sigur e faptul că rădăcinile petrecerii sunt în ținuturile înalte unde se pășunează oile și petrecerea, la origini a fost legată de această ocupație a păstoritului. Ca substantiv, nedei-nedeie, înseamnă un loc fără vegetație pe un vârf de munte, loc plat pe un vârf de munte, loc de trecere-pas peste munte iar ca nume propriu Nedei, sau Nedeea, este atribuit mai multor vârfuri sau locuri din masivele muntoase ale țării.

În ținutul Hălmaგიului s-au organizat nedei în satele: Ociu, Ocișor, Ionești, Țărmure (La Banciu) și în Tisa. Apoi s-au mai îndatinat la Leasa, Leștioara și Hălmaგიel, și mai aproape de anii noștri o mare nedeie are loc la Tăcășele iar alta la Hălmaგიu, în vârful dealului Șortoc.

Nedeea de la Tisa se organiza în ziua de Rusalii. Crângul Paragine făcea nedeie separat în ziua de Înălțare (Ispas)

În ziua de Rusalii, după slujba duminicală, preotul ieșea , împreună cu credincioșii pentru sfințirea țarinii. După întoarcerea din această procesiune, avea loc în curtea bisericii o agapă (masă comună), la care se servea un păhărel de țuică, plăcintă cu brânză de vaci și mai nou s-au adăugat și alte prăjituri. Era un prilej de întrecere între femei în pregătirea plăcintelor pentru această ocazie. La masă erau invitați atât străinii de sat apoi sătenii. După această agapă. sătenii și musafirii lor plecau acasă, serveau masa și pe la orele patru-cinci, după masă se adunau la locul de petrecere, la nedeie.

Până când s-a făcut căminul, nedeia se ținea într-o curte mai mare a unui gospodar, de preferat să fie acolo și o șură mare în caz de timp nefavorabil. După ce satul a avut cămin, nedeia s-a mutat acolo.

Cu ocazia nedeilor, tineretul își făcea cunoștințe noi, lega prietenii și împrumutau unii de la alții obiceiuri de viață. Aici se puteau vedea și întreceri în dans, în costume, era un moment de înnobilare a simțirii și a vieții. Nedeea se termina când se lăsa seara. Cele care dădeau semnalul de plecare erau mamele fetelor. Fetele trebuiau să fie acasă când se întuneca.

3. Datini și obiceiuri legate de treceri (ciclul vieții)

Nașterea și botezul, căsătoria și cununia, decesul și înmormântarea

Cele trei momente din viața unui om, numite și treceri, aveau o însemnătate deosebită pentru bunii și străbunii noștri. Ele marcau nu doar trecerea omului în cele trei etape ale vieții, copilăria, maturitatea și moartea cât,

¹¹⁰ Nicolae Densușianu, *Dacia preistorică*, pag 580-581

mai ales, în lumea satului, ele erau prilej de manifestare a multor sentimente omenești: mândria, satisfacția, mulțumirea și recunoștința, părerea de rău etc. Din această cauză aceste momente erau și marcate în mod special.

Nașterea și botezul.

Pentru familia tânără copiii erau cea mai mare bucurie și împlinire, iar pentru bunici, pe lângă bucurie era satisfacția dăinuirii acelei familii. Femeia însărcinată naștea fără să fie asistată de o persoană cu pregătire sanitară de specialitate. Era „instruită” în timpul sarcinii de nașa ei (care avea experiența uneia sau a mai multor nașteri) și de moașa familiei (în sat erau câteva femei care moșeau și transmiteau această „pricepere” urmașelor).

Nașterea se făcea acasă ori chiar în câmp, la muncă. Ținând seama de aceste „condiții” sigur că și mortalitatea infantilă era mare, dar nu atât de mare cât am putea crede azi.

Sigur că au fost și cazuri grele de nașteri, cum de altfel sunt și azi (unul din acestea a fost subiect dezvoltat de Marcel Petrișor în „Temeri” p. 189-197, când nașterea nu s-a putut înlăptui până ce femeia mamă a fost speriată cu o detunătură de armă produsă la capul ei. Aceasta se petrecea prin anii 1930).

Copilului născut, i se tăia buricul de către moașă, era înfășat și dat mamei în grijă. Sigur că și înfășatul și cordonul (panglica) cu care era legat suportă discuții din punct de vedere al obiceiurilor. Acum grija obștii satului era pentru mamă. Nașa și rudele apropiate veneau, pe rând, cu „coșarca”. În coșarcă (coș) puneau o oală cu supă de găină, puțină cărniță și ceva dulce (de obicei „lapte de pasăre”). Puteau să mai fie în coș și ceva hăinuțe pentru noul născut și chiar bani.

Tânăra mămică nu stătea prea mult în pat. Nu o putea nimeni „cocoloși”. După două-trei zile își relua îndatoririle.

Urma grija botezului copilului (înceștinarea), mai ales dacă nou născutul era plăpând. Era considerat mare păcat să moară un copil nebotezat.

Părinții fixau data botezului, anunțau preotul și în duminica respectivă nașa ducea copilul la biserică unde se îndeplinea taina botezului. Apoi, dacă părinții aveau o stare „economică” mai bună, făceau și un ospăț acasă cu, sau fără, lăutari.

Invitații la ospăț trebuiau să aducă daruri după putință, atât îmbrăcăminte pentru copil cât și bani pentru ajutorarea părinților. Acest ospăț finaliza, cu o bucurie comună, nașterea unui copil în acea societate.

Legat de naștere erau mai multe superstiții. Unele dintre ele, cele legate de ursitori, circulă și în zilele de azi. De asemeni și cea legată de steaua care se naște odată cu copilul și „cade” la moartea sa.

Mai trebuie spus despre copilul nou născut că până în anul 1896, când au fost introduse registrele de stare civilă, acesta nu era înregistrat decât la comunitatea religioasă din care făcea parte. La ortodocși, la botez i se pune și numele și atunci era înregistrat. Tot autoritățile religioase emiteau și extrasele de naștere. De aici și o serie de încurcături. una și aceeași persoană, putea să apară cu nume diferite în actele oficiale ulterioare.

Căsătoria și cununia.

Tinerii, fata și feciorul, ajunși la vârsta căsătoriei, după legea firii își căutau perechea. Există multă literatură și dovezi pe această temă (de la Ion a lui Rebreanu și Temeri sau Măreasa lui Marcel Petrișor, până la procese civile ori cazuri povestite de bătrâni). În lungul timpului atitudinea față de căsătorie era diferită la părinți față de cea a tinerilor în cauză. Părinții căutau o încuscrire cu oameni cel puțin de starea lor economico-socială din sat și dacă aceasta se suprapunea și peste dorința celor doi tineri era foarte bine. Dar, de multe ori, nu era așa. Și atunci căsătoria se făcea din „ascultarea față de părinți” și aceasta putea duce fie la o nefericire continuă, fie la desfacerea căsătoriei.

Țăranii din Tisa au fost așezați, cu bun simț și făceau lucrurile așa „cum se cuvine”, adică doreau ca fiii lor să se ia cu cununie. Să li se săvârșească taina cununiei la biserică. Totuși înainte de anul 1900 erau multe familii necununat la biserică (poate din lipsă de preot ori din lipsă banilor de cheltuială). Cu toate acestea desfacerile de căsătorie erau foarte rare.

O fată trecută de 16 ani era socotită bună de măritat, totuși, vârsta recunoscută și la sat era 17-18 ani. Fata care ajungea nemăritată la 20 de ani era socotită cam „trecută”.

Feciorul ideal pentru căsătorie, era socotit cel cu armata făcută, dar nu peste 24-25 de ani când era socotit „tomnatic”. Dacă totuși starea de sănătate a părinților o cerea, ori dragostea celor doi tineri, atunci se căsătoreau și feciori de 18, 19 ani, înainte de armată.

Demersul serios începea atunci când se pleca în peșit. Adică părinții băiatului (sau fetei) care se căsătorea „în casă” se duceau în peșit la cel (sau cea) care venea ginere (sau noră). Acest peșit avea cel puțin câteva lucruri de lămurit: dacă ambele părți erau de acord cu această căsătorie, zestrea dată celor doi tineri (pământ în țarină, animale, lucruri de uz gospodăresc, etc), aici se stabilea și felul cum cele două familii privesc rezolvarea zestre și

pentru frații celui în familia în care intra ginerele (sau nora); dacă se va face nuntă cu lăutari sau nu și contribuția celor două familii ce se încuscesc la aceasta și data nunții.

Cu treizeci de zile înainte de căsătoria oficială se făcea anunțul în biserică și la Primăria comunei (pentru eventualele contestări), apoi se săvârșea cununia oficială, laică și cea religioasă (ca și botezul, cununiile, înainte de anul 1896, se înregistrau doar în registrele bisericilor).

Presupunând că se făcea o nuntă cu lăutari cu cel puțin Două săptămâni înainte erau chemați (invitați) la nuntă toți cei înrudiți cu tinerii în cauză, apoi vecinii, prietenii, etc. Astfel că participa aproape întreg satul. Chematul la nuntă se făcea separat de către familia mirelui și separat de către familia miresei.

Pentru exemplificare să descriem, pe scurt, o nuntă în care mireasa vine noră în casa mirelui.

Pregătirea în ambele familii începea de când s-a stabilit data nunții, dar mai intens cu o săptămână înainte. Se stabilea cine va fi bucătăreasa (bucătarul). Aceasta spunea de ce are nevoie. Pentru supă, rudele și vecinii dăruiau câte o găină (sau altă pasăre). Pentru plăcinte dăruiau ouă, brânză dulce, etc. Se hotăra câte pâini se fac, câți colaci, câți pițărâi (colăcei mai mici, așa ca brișele de azi, local li se spune țâpoi). Tot acum se hotăra ce animal se sacrifică (porc sau vițel).

Se pregătea băutura. Înainte de anul 1970, ca băutura nu se dădea decât țuică slabă și tare, apoi apă de izvor. Țuica se punea în sticle mici $\frac{1}{4}$ l sau $\frac{1}{2}$ l din motive practice: dacă era răsturnată sau spartă sticla, paguba era minimă.

Sâmbătă după masă se împodobeau cele două pomuri (cei doi pomi). Acești pomi, la început au fost tăiați din pădure și împodobiți cu panglici colorate. Mai târziu, în timp, au devenit ca două globuri colorate din flori de hârtie creponată legată pe sârmele montate sferic pe un băț. Un pom era pentru mireasă (roz sau roșu) și un pom pentru mire (albastru cu alb). Tot atunci se făceau și florile pentru nuntași (din pene de gâscă, despicate și împodobite cu bănuți de hârtie creponată). Și tot atunci se înfășura bățul (bastonul) mirelui în hârtie de culoarea pomului. Bățul trebuia să fie de dâlmoc și după nuntă din el se făcea furcă de tors pentru mireasă. Aceasta era și ziua de despărțire dintre fete și mireasă.

Duminica, pe la ora 14, mesele erau pregătite atât în casa mirelui cât și a miresei. Pe mese se aflau colăcei de pâine, ceapă și sticle mici cu țuică. Târziu, după al doilea război, se puneau pe masă și bucăți de slănină.

Invitații se adunau separat: la mire, ai lui invitați și la mireasă, invitații ei. Și muzicanții erau împărțiți în două. În fiecare grupare muzicanții cântau de joc și tinerii jucau, nu stăteau la mese.

Mirele cu câțiva nuntași și cu muzica lui plecau după nași. Acolo se mai cânta un joc și se înapoiau la casa mirelui de unde cu toți invitații lui și cu nașii plecau la casa miresei. Invitații miresei se numeau corincei, iar părinții miresei se numeau socri mici. Invitații mirelui se numeau cuscri, iar părinții mirelui se numeau socri mari.

Cuscri împreună cu mirele, nașii, muzica și pomul mirelui plecau după mireasă (cel târziu pe la ora 16). Feciorii care duceau cele două lumânări, pentru cununie și pomii (al mirelui și al miresei) se numeau vifori. Fiecare dintre ei era imprimat (decorat cu o panglică în diagonală peste umăr sau numai atârnată pe umăr, prinsă cu un ac, culoarea panglicilor era aleasă ca la cei doi pomi). Viforii trebuiau să joace tot timpul cu pomii și cu lumânările.

Pe drum spre mireasă cuscrii și muzicanții cântau cântecul „Gată-te mireasa bine” cu refrenul „hei n-am și dai n-am”.

Din acest moment tot tipicul nunții este plin de șegălnicii (glume), farse, etc. Alcătuite spre buna dispoziție și petrecere (Dacă nu erau cântăreți-soliști vocali plătiți în acele timpuri, oamenii știau să-și petreacă. Altfel cum ar fi fost nunta numai să stai la masă și să bei!). Nuntași înșiși erau actorii.

Pe drum cuscrii închinau cu sticlele cu țuică și celor care priveau din porțile caselor și dacă vreun nuntaș vedea o femeie tânără pentru care avea ceva de zis, imediat, venea o strigătură. Nici femeile din alai nu se lăsau să nu-și ironizeze cu strigături eventualele rivale de pe margine. Se ajungea la casa miresei. Aici alte glume.

Corinceii ferecau vramnița, o blocau cu pari ori cu alte obiecte să nu dea drumul la cuscri înăuntru. Întrebați ce caută acolo, oamenii mirelui răspundeau de multe ori metaforic. Ei căutau o căprioară, ori o zână, ori spuneau ceva de o fată frumoasă care a fost răpită de la mire și care este ascunsă în acea curte. În această tergiversare a intrării în curte veneau și strigături

„Ce ne țineți mult la poartă
Ori nu vi fasolea fiartă
Ori cureciul nu vi uns
Ori n-aveți pită de-ajuns”. ș.a

Se simulează forțarea porții, se intră în curte și se cere să fie adusă mireasa. În locul ei, li se aduce repetat o mășaloaică (un bărbat travestit ori o femeie bătrână îmbrăcată urât). Toată lumea râde și simulează indignarea. Apoi se scoate mireasa, spre bucuria tuturor. Aceasta este luată de nași și dusă lângă mire. Acum sunt prezentați cei doi grăitori (mincinoși) care de

fapt sunt „purtători de cuvânt” ai nașului. Ei vor conduce nunta și ei vor spune orațiile la daruri.

Se urgencează plecarea la biserică, pentru cununie. Pe drum se cântă „Hei n-am și dai n-am fecioară”. După săvârșirea tainei cununiei, întoarcerea se face pe alt drum (de preferință). La întoarcere se cântă „Hei n-am și dai n-am mireasă”.

Aici, am ales varianta unei nunți tipice, din vechime, în două părți, la mire și la mireasă. Prin înțelegerea celor două familii încuscite, nunta se putea desfășura la o singură casă, mire ori mireasă (mai ales dacă mirele era ginere).

Ajunși, din nou, la casa miresei, nașii și mirii intră în casă. Are loc alt moment de glumă. În fața intrării în casă este pregătită o masă pe care se află un ciubăraș nou, împodobit cu cunună, are apă în el și un mănunchi de busuioc, artistic legat împreună cu rămurele de fonceu verde. Această pregătire este pentru „spălarea cuscrilor” care cică au venit de la drum lung. Această spălare „glumă” se face de către mireasă, contra cost. Fiecare „cuscr” primea în palme câțiva stropi de apă, din mănunchiul de busuioc, iar cei cu care mireasa își putea permite mai mult primeau o încărcătură plină de apă de pe busuioc în față ori pe cap. Cel spălat trebuia să plătească „serviciul”. În farfuria de pe masă lăsa 5, 10, 25 ori 50 de lei „după posibilități” și „interese”. După spălare se ștergeau, chipurile, de un prosop. Dacă slugile (grăitorii) „găsesc” câte unul care nu a fost spălat, îi spun că-i negru și îl duc la spălat (se bagă și ei în seamă!).

Trebuie spus că prosopul (ștergarul) pus la gâtul nașului (și alte două la cei doi grăitori), fața de pe această masă de spălat, prosopul de aici erau „oglindea” vredniciei femeilor din casa miresei și în primul rând a miresei.

Acum, dacă s-a terminat spălatul, mirele împreună cu mireasa duc ciubărul cu apa ce a rămas și o aruncă la trunchiul (rădăcina) unui măr (păr) tânăr din grădină (pentru rod bogat, în ambele părți).

Nunțașii intră în casă. La aceste nunți nu erau locuri prestabilite la mese. Dar se dădea întâietate la cei străini (în acest caz la „cuscri”). După ce toți invitații s-au așezat se aduce prosopul nașului și o cană cu apă. Are loc altă glumă „a puterii” celor două tabere cuscri și corincei, apoi nașul învingător aruncă puțină apă pe prosop și rostește o formulă știută la toate nunțile: „așa cum s-a nevedit urzeala cu băteala, din ștergura asta, așa să se neve-dească mirele cu mireasa toată viața lor”.

După aceasta, nașul (sau unul din slugi) spune rugăciunea „Tatăl nostru” și se consideră masa dezlegată.

După acest ritual muzica are voie să cânte, începe jocul, iar nuntașii de la mese rup din colăcei (din țâpoi) și cu, sau fără, ceapă asigură „o bază” în stomac pentru băutura.

Acum trebuie să vă spun că de când citiți despre această nuntă vi se pare că a trecut foarte mult timp. Nu este așa. Acolo, în lumea satului, oame-
nii știau rostul tuturor îndeletnicirilor și deci și a nunții. Fazele povestite, în
succesiunea lor se desfășoară firesc și dacă invitații începeau să vină pe la
ora 14, acum ne aflăm cel târziu la ora 19.

După „dezlegarea mesei” se mai joacă un joc, două, apoi lumea se
așează la masă și se servește supa de pasăre (căreia i se spunea leveș sau
lașcă, a nu se confunda cu leveșul din colac, ce se făcea la „conac”). În acest
timp muzicanții cântau „cântecul leveșului” și altele.

Urma joc, discuții, cântece la mese, între nuntași și apoi se strigau
sarmalele (umplături de cureci). După ele, iar cântece, iar joc, apoi friptura,
care putea fi de porc, de vițel, de pasăre, dar cel mai des era amestecată
(asortată). Abia acum suntem pe la ora trei din noapte.

Mincinoșii (grăitori) anunță că se începe cinstitul mirilor. Primul care
cinstește este omul cel mai de vază al nunții-nașul. Este urmat de părinții
miresei, frați, surori, unchi, mătuși, verișori, prieteni, până la ultimul invitat.

Vorbim de nunta veche! Darul era compus dintr-o plăcintă cu brânză
(mai târziu, în ani, un tort), o găină friptă, un litru de țuică și bani după puțin-
ță (peste ani, la dar, s-au adăugat obiecte de uz casnic, ba socri mici anunțau
ce animale le dau tinerilor însurăței).

Fiecare dar, fiecare cinstitor era luat în seamă de cei doi grăitori
(mincinoși) care își faceau „numărul spre hazul nuntașilor”.

Orația darului respecta tipicul celei de la darul pentru colind
(premânda), dar adaptată situației. Voi reda doar fragmente din aceasta de la
nuntă:

Ho, ho, ho măi fraților!
Bucuria mesenilor
După un bine, altul vine.
Treacă răul ca păraul, vină binele ca albinele
Auzit-am auzit, că pe la noi s-au încuscrit
Crișenii cu pleșcuțenii,
Iuân cu Pătru Catanii
Pătru îi zice nevestei:
-Măi nevestă, noi avem un băiat,
Bun de însurat. Tu ce zici, unde să plecăm
Să-i aducem nevestă și nouă noră

Care să nu se pună cu noi în poară¹¹¹

.....
 Treacă răul ca pârâul,
 Vină binele ca albinele
 -Eu m-am gândit, la fata lui George de la Crișeni,
 Fată bună, frumoasă, dar și sănătoasă.
 -S-ar potrivi cu feciorul nostru

.....
 S-au hotărât și au plecat în pețit,

.....
 Și s-au înțeleș să se încuscrească
 Mai ales că și cei tineri se-nțelegeau bine

.....
 Și pe copiii să-i nănașească, nănașul
 Pătru de la sat, care se aștepta să fie rugat
 Măi muiere ce ne facem? zice Pătru
 Mireasa trebuie dăruită
 Nunta trebuie cinstită!

.....
 Dar nevastă-sa îi zice, lasă că ne descurcăm noi.
 Și se sufulcă până la coate
 Și le făcu pe toate, așa cum le vedeți
 Făcu nașa niște plăcințele
 Să-și rupă mesenii dinții în ele
 Făcu niște plăcintă cu brânză de oi
 Mulsă pe dinapoi,
 Așa cum faceți și voi
 Și cu brânză de vaci
 Mulsă printre craci.
 Mai cinstește nașul pe mireasă cu o cârpă de cap frumoasă
 So fie sănătoasă și la anul groasă!

.....
 Și mai cinstește nașul
 La mire o pereche de nădragi largi
 Să nu-i crape printre craci
 Și le mai dă nașul tinerilor
 Două mii de lei, bătuți cu ciocanul
 Mirele și mireasa să boteze până la anul

---

¹¹¹ În poară = împotriva

Apoi „mincinoșii” încheie cu un cântecel „Cine gură că mi-o da, frumoși bani o căpăta”. Nașa dădea gura și primea farfuria cu banii.

Sigur că această orație este o matrice schematică, sigur că „grăitorii” aveau cuvintele potrivite și experiență suficientă să brodeze multe glume și cuvinte de duh în orația lor astfel că, deși fiecare nuntaș avea un dar și avea parte de o orație, pentru fiecare era pus „condimentul personalizat” necesar în orație și nimeni nu se plictisea.

Între daruri și „grăiri” se mai cânta câte un joc. Când invitații miresei au terminat de cinstit, după o scurtă pauză, începe jocul miresei. Între timp pe mese se împart plăcintele primite în dar.

Jocul miresei este o melodie canon care este foarte scurtă. Altfel mireasa ar ameți jucând cu fiecare reprezentant al familiilor invitate. Fiecare joc se plătește cu 5, 10, 25 lei. Sărutatul miresei este mai scump.

Deja s-a făcut luni dimineața, este ziuă și se pregătește plecarea mirilor la casa lor. Mirii pleacă împreună cu nașii, cu invitații mirelui și cu o parte din muzică.

Înainte de plecare se „joacă” o altă piesă. Corinceii nu-i lasă pe cuscri să plece până nu li se răspunde la niște întrebări. Și întrebările și răspunsul sunt cântate. Dacă nu se cunoaște răspunsul, nașul trebuie să plătească. (Și era rușinos).

„Întrebarea: Cum de-ai cutezat și-aici ai intrat

În grăgina noastră, la floare frumoasă

Mai multe-ai călcat, una ți-ai luat

De-aici nu-ți ieși, până nu-ți ghic

Ce apă-i mai lină?

Ce vorbă-i mai grea?

Ce umbră-i mai groasă?

Ce apă-i mai mare?

Răspunsul: Ce vă lăudați voi ciorfărei! (corincei)

Lauda-i a voastră, dobânda-i a noastră

Geaba ni-ți opri, noi tot om ieși

.....
Întrebări ne-ați pus, noi vă dăm răspuns!

Apa cea mai lină-i apa din fântână,

Vorba cea mai grea-i, vorba socrului,

Apa ce mai mare-i roua de sub soare,

Umbra cea mai groasă-i umbra norului,

Calea cea mai lungă-i calea soarelui,

Geaba ne-ați oprit că noi am ieșit.”

Cuvântarea nașului încheie partea aceasta de nuntă. El mulțumește părinților miresei pentru educația ei și pentru primirea ce le-a fost făcută. Cu cântecul de despărțire se pleacă din curte:

„Ori nu ți-a plăcut măicuță de fiicuța ta,
 Cum ți-a măturat, cum vase-a spălat
 De m-ai blestemat și m-ai popândat,
 După gard de spini, pe mâini de străini
 Plânge-ți fată părul tău, că pleci de la tatăl tău
 Plânge-ți fată chica ta, că pleci de la maicăta”.

Cântecul se continuă de cuscrii și muzicanți cu:
 „Hei n-am și dai n-am fecioară
 La vadul de sus, bună curs-am pus
 Faină vulpe-am prins.
 Vulpea-i cu mărgelă, șade la vițele
 Vulpea-i cu cercei, șade la viței.”

Alaiul ajunge la casa mirelui și nașa împreună cu alte femei tinere intră cu mireasa în cămară unde i se adună părul împrejurul capului și este învelită cu batic ca nevastă (baticul de la nași). Părul adunat în acest fel se numea concii.

Acum mireasa, îmbrăcată ca femeie măritată, împreună cu invitații mirelui intră în casă și începe jocul. Nu se așează la mese. Pe la ora 10-11 vin corinceii. Ei au întâietate acum la mese apoi cuscri și după câteva jocuri se servește masa (care poate fi o tocană sau friptură). Acum, sătui, nuntașii sunt mai darnici. Începe cinstitul din partea cuscrilor, orațiile se repetă. Se repetă și plăcintele din daruri, la mese. Din nou jocuri și cântece (cine mai poate) și spre seară, luni, nuntașii pleacă la casele lor (dacă sunt mai la distanță, corinceii pleacă în grup).

Înainte de plecare, fiecare familie de nuntași, primea un pachetel cu dulciuri din cele rămase pe mese pentru copiii și bătrânii de acasă

Martii după masă se adunau la cele două familii socăcițele și oamenii de ajutor și continuau petrecerea cu mâncarea rămasă.

Într-una din următoarele două-trei duminici, tinerii se duceau înapoi la părinții miresei (se zicea „să mănânce ouăle” – probabil socotind că nu mai era altceva de mâncare după nuntă, sau dorea să se sugereze o stimulare a procreației cu vitamina E din ouă). Această „vizită” încheia demersul început cu peșitul și cu nunta.

Trebuie arătat și faptul că uneori nu se făcea nici nuntă, nici învoială pentru nuntă. Dacă una din familii dădea de înțeles că nu vor această căsătorie și dacă tinerii se iubeau așa tare, ei hotărâu ca mireasa să fie furată și într-o seară cei doi tineri plecau împreună fără știrea părinților. Sigur că, după

câteva zile, tinerii erau iertați, cel puțin de una din cele două familii și chemați acasă.

Decesul și înmormântarea.

Atitudinea oamenilor din zona noastră, față de moartea oamenilor bătrâni este una senină. Fără prea mare dramatism. Cei slăbiți de vârstă sau de boli, dacă mai erau și credincioși, se „împăcau” cu Dumnezeu prin spovedanie și împărtășire și așteptau sfârșitul. În filosofia populară există multe expresii pentru acest sfârșit „Când o vrea Dumnezeu; Când are timp cea cu coasa; După ce plecăm dincolo nu știe nimeni ce va fi, că de-acolo n-a mai venit nimeni să ne spună ceva etc.”. Un cult deosebit al morților nu exista în sat. Din păcate nici cimitirul nu era îngrijit cum trebuie. sat.

Familia mortului se îngrijea pentru o cruce ce se punea la capul răposatului. Crucea se făcea dintr-un lemn de esență tare (stejar ori salcâm). La îmbinarea orizontalei cu verticala, pe cruce, meșterul popular săpa rozeta soarelui, apoi mai jos scria numele răposatului, anul nașterii și al decesului. Uneori mai apar scrise și câteva cuvinte „de duh”. Această cruce avea durată de viață de 25-30 de ani. Când era putredă nu se mai punea alta în locul ei. Dar sătenii știau unde este locul morților familiei, chiar dacă nu mai era nici o cruce. Fie după crucile vecinilor, fie că plantaseră la capul vreunui mort un cireș.

În vechime nu erau morminte îngrădite și nici zidite. Primăvara se săpau, se plantau câteva flori și mai rar avea cineva timp să treacă pe acolo. Mai târziu, în timp, au început oamenii să facă cruci de piatră, de marmură ori de beton mozaicat, iar unii chiar și-au împrejmuit mormântul. Nu se știe unde au fost îngropași morții în urma epidemiilor de ciumă și holeră din 1830, 1849, 1855-1856, 1866, 1872. Se presupune că nu în cimitir unde era circulația frecventă la biserică și exista riscul ca peste ani să se ajungă accidental la aceste gropi. În caz de epidemii, de regulă se făceau gropi comune în care se mai arunca și var peste cadavre.

Datinile, la înmormântare, sunt un amestec între rânduielile bisericii ortodoxe și cele arhaice (păgâne). Muribundul nu trebuie să moară fără lumânare. Din momentul morții până la plecarea din casă lumânarea nu trebuie să se stingă. Din această cauză se și făcea o lumânare foarte lungă, cât mortul, numită fușciuc ce se făcea colac și se punea în sfeșnic la capul mortului.

Mortul se spală bine, peste tot, și se îmbracă cu haine bune și curate (Se spune că dacă, cel ce spală mortul, lasă un loc nespălat, pe lumea cealaltă va spăla cu limba acel loc).

După îmbrăcare, mortul se așează pe poliță (un catafalc improvizat pe 2 scaune sau butoaie). Așezarea pe catafalc se face direct în sicriu. După așezarea pe catafalc, mortul nu trebuie să mai rămână singur în încăpere. Din acest moment începe privegherea zi și noapte. În această încăpere este interzis să intre vreun animal de casă (câine sau pisică).

La privegherea de noapte, în trecut se desfășurau tot felul de jocuri (de cărți, bâza, vârceleșul, puricele etc.). Aceste jocuri mai alungau gândurile triste și făceau să nu se observe scurgerea timpului (trecea noaptea mai ușor).

În anii din urmă a devenit obicei să se servească țuică și ceva preparate alimentare (gogoși sau plăcinte) la priveghi.

După deces, urmașii trebuie să obțină de la primărie certificatul de deces al mortului, apoi cu el se duc la preot și programează înmormântarea. Datina spune că înmormântarea se face a treia zi de la deces, dar nu mai repede de 24 de ore. Înmormântarea începe cu prohodirea mortului în casă, apoi în curte. Mortul se scoate din casă cu picioarele înainte. Aparținătorii familiei trebuie să rămână în casă până se aruncă peste ei boabe de porumb dintr-o sită.

După prohodire, în timp ce afară se cânta joltarul (un cântec trist, cu tentă filosofică, despre viața defunctului), preotul intră în casă cu toți ai casei, spune rugăciunile rânduite și sfințește casa. Apoi sicriul cu mortul se pune în car (căruță) și se pleacă spre cimitir.

Înainte de plecare, dacă se dorește, se dau pomeni, din partea decedatului, rudelor apropiate sau celor care au fost numiți de către decedat.

În vremurile vechi aveau și bocitoarele momentele lor de manifestare. Acum doar persoanele foarte apropiate își manifestă durerea despărțirii prin bocete și strigăte disperate. Vezi anexa 12, bocete

După așezarea mortului în groapă se aruncă peste cosciug monezi (dar monezi au fost puse și în coșciug și în mâna mortului). Acestea servesc la plata vămilor de trecere.

Tot acum li se dă, peste groapă, celor care au săpat groapa, o oală, un colac, o lumânare și un prosop.

După înmormântare participanții sunt poftiți la casa răposatului unde urmașii acestuia au pregătit o pomană (o masă cu un fel de mâncare: sarmale sau tocană, plăcinte și băutură). De asemenea, participanților li se dă, la plecarea din cimitir câte un colac cu mențiunea „să-i fie de pomană”, iar cel care-l primește răspunde „să-i fie primit” sau „Dumnezeu să-l odihnească”.

La pomană se vorbește de regulă despre răposat și numai de bine. După câteva pahare se mai face și politică. Această pomană este pomana la trei zile de la deces. Următoarea pomană este la șapte zile, când de regulă se adunau copiii din vecini. Li se servea ceva la masă, apoi li se dădea câte o

cănuță și un colăcel Se mai face o pomană la 40 de zile (când se crede că sufletul mortului părăsește lumea pământească). Aceasta se face, de regulă la biserică, printr-o rugăciune de parastas și, dacă urmașii vor, mai invită apropiații la o masă acasă.

Parastasul se repetă la un an, la doi ani, la trei ani și la șapte ani. Numele persoanei răposate se mai pomenește în timpul anului la paose care se fac în zilele de pomenire ale morților (la biserică) și la Paști în cimitir. Când cel răposat este uitat în sufletul urmașilor, el este șters și din pomelnice.

Cap. X. Particularități ale satului Tisa

1. Particularități de limbă

Deși astăzi, generația mai tânără se apropie, în exprimare, de limba literară, păstrează în limbaj multe particularități specifice zonei, din formele vechi de exprimare. Se mai păstrează îndulcirea consoanelor tari **c**, **d**, **g**, **n**, **p**, **t**, și **v**.

Consoana **c** urmată de vocala **e**, se exprimă printr-un **c** înmuiat spre **ș** (cer-șier, cerne-șierne, ciară-șiară, ce-șie). La fel și dacă **e** urmată de vocala **i** (cinci-șinși, cinste-șinste, cioban-șioban). Când consoana **c** este urmată de consoana **h**, consoana **h** nu se mai pronunță (chiorăș-ciorăș, ochire-ocire)

Consoana **d** urmată de vocala **e** ori de vocala **i** se transformă în **gi** (deal-gial, desagi-giesaji, diavol-giavol, desculț-giesculț).

Consoana **g** urmată de vocala **e** se pronunță **ji** (geme-jieme, geană – jiană, gem-jiam), dacă consoana **g** este urmată de **i** sau **h**, se transformă în **j** sau **gi** (gingaș-jingaș, ginere-jinere, ghem-giem, Gheorghe-George, ghiăță-giață)

Consoana **n** urmată de vocala **e**, vocala **e** se transformă în **i** (nea-nia, neam-niam, sau se înmoaie ca în cuvântul nebun-niebun).

Consoana **p** urmată de vocala **e**, în pronunție se îndulcește (pecie-pieșie, perie-pierie). Când consoana **p** este urmată de vocala **i**, la pronunție între ele se introduce consoana **c** (pică-pcică, pieri-pcieri, piguli-pciguli, picuț-pcicuț, picura-pcicura, picior-pcișior).

Consoana **t** urmată de vocala **i** la pronunție, consoana se schimbă în **c** (tineret-cineret). Dacă consoana **t** este urmată de vocala **e**, aceasta se înmoaie cu un **i** (tесе-țiese)

Consoana **v**, dacă este urmată de vocala **i**, se transformă, la pronunțare, în consoana **j** (viu-jiu, vin-jin, vinars-jinars).

2. Cuvinte de origine Traco-Dacă, în satul Tisa

Tisa-nume toponimic, Gârgăleu-nume toponimic
 Crisos-Crișul -nume toponimic, Gurgoi (gurgui)- vârful opincii

Boare	Grapă	Spînz	
Brusture	Grui	Strungă	
Caier (fuior)	Gudurău	Țarină	
Carîmb	Leagăn	Țundră	
Cursă	Lespede	Vatră	
Curpăn	Oaie	Vătămătură	3
Custură	Pîrîu	Zăr	Ex
Gard	Rînză	Zestre	pre
Gardină, Gorun	Scrum	Zgardă	sii
			uz

uale și proverbe din Tisa

Alduitul de soare, bun e!
 A rămas numai doscă (a slăbit).
 Are orbul găinilor.
 Baună câinii, semn rău.
 Ce semeni aceea culegi.
 Cel mai rău de bucate e între două pice.
 (Grîul vechi s-a terminat,cel nou nu s-a copt).
 Ducă-se pe pustii.
 Doar nu mei la Cicinda (Kikinda-Jugoslavia)• Doar
 nu am ajuns în potrozul lui.
 De pe eîne nu faci slănină.
 Pală goală, straiță ușoară.
 Ii bună de pus ciuhă-n cînepă (sperietoare)
 Ii ciuma pădurii (mama pădurii).

Ii hibă în bai.
Îmi vine să mă puștiesc.
Îi drept ca funia în straiță.
Îi ca luna lui mărțișor (schimbător).
Își aprinde singur paie-n cap.
Își face moară-n cap.
Lovit cu leuca.
Lovească-l ce nu se nădăiește (gîndește).
Mi-e banat după el,
Mîncă mere,mîneă pere,locul picii tăt nu pciere
N-are stare și-alinare.
Nu se pradă nimic de la șura țiganului.
Nu-și vede lungul nasului.
Nu i-s tăice oile acasă(nu-i chiar sănătos).
Ocoș ci-o făcut mă-ta.
Pune caru-n pietri.
Parcă se duce pe pîră (se grăbește).
Se lasă pe tînjală.
Slugă fără simbrie.
Să te ferești de el, cum te-a ferit mă-ta de foc
Si-a luat lumea în cap.
Se duce fuior (drept).
Tăt sireapu-și rupe capul
Tot alegi și la urmă și culegi.
Unge l-ai popîndat?
Umblă cu capu-n straiță.
Umblă norocul după el ca pulberea după cîine.
Umblă ca banul cel rău.
Umblă a napoda.
Zbiară ca din gură de șarpe,

4. Porecle în Tisa

Și poreclele au fost folosite în sat ca mijloc de păstrare a etnicității și specificului satului.Pentru ei ”Poartă-te cum ți-e vorba și vorbește cum ți-a portul” a fost legea da bază în păstrarea tradițiilor și a specificului, de la care nu înțelegeau să se abată. Cei care nu se conformau erau stigmatizați cu propriile lor expresii, de cele mai multe ori importate din alte părți. De exemplu cei care au adus în sat prima dată cuvintele gară, meghiș, bistoș au rămas cu

aceste nume de poreclă toată viața. Alții au fost porecliți după ocupația de predilecție, în afară de cea de muncitor agricol și anume Pescaru, Birtașu, Rotaru, Moașa, Doctoru (probabil a practicat medicina empirică), Begiuc (fontă), alții au fost porecliți după defecțiunile lor fizice Surdu, Mutu, Orbu, Foamfa, alții după starea socială, Bogatu, iar alții după localitatea de origine Luncșoranu', Americanu (pentru că a fost primul în America din Tisa), Cătănescu (pentru că a făcut armata la Austro-Ungaria). După gradul ce l-au avut în armată, de exemplu "filăr" a primit porecla de "Filăraș". S-au mai dat epitete după nume de animale Șoricariu, Vulpescu etc, iar celor cărora le-a plăcut să cînte din gură sau din fluier le-a zis, Horești.

5. Nume patronimice (de familie) în Tisa

După cum susține și prof.Tr.Mager în lucrarea sa monografică, "Ținutul Hălmagiului", în Tisa sînt următoarele familii de baștină: Arpaș, Bodea, Buduhala, Crișan și Dărău.

După același autor, în 1866 în Tisa au existat următoarele nume de familie, proprietari, Arpaș 2 persoane, Bodea 17, Buduhala 13, Dărău 113, Dan 2, Feier 1, Golia 1, Crișan 19, Mărgău 2, Mariș 1, Margea 7, Mateș 2, Moțica 8, Pîrva 1, Roman 11, Sirca 4, Stan 8, Trifan 1 și Julia 1. Se poate ca în unele familii să fi existat, la data aceea, mai multe persoane proprietari, cu același nume, de aceea apar, la Bodea 17 persoane, Buduhala 13, Dărău 113, iar la Crișan 19.

Pentru a se vedea fluctuația locuitorilor din Tisa, redăm și numele de familie existente în Tisa în anii 1920 și 1975.

Nume de familii existente în Tisa în 1920.

Arpaș 4, Bodea 6, Buduhala 1, Budugan 1, Bacoș 1, Boci 1, Balint 1, Crișan 15, Cornea 1, Crepcia 1, Cotoc 3, Dărău 61, Florea 1, Groza 1, Ioanăș 1, Iova 1, Lingurar 1, Moțica 5, Mihuț 1, Marian 2, Margea 4, Borcan 1, Mager 1, Roman 10, Roț 1, Sirca 1, Slăv 1, Stan 1, Stoica 1, Șerban 2, Țisca 1, Zbircea 1. Total 142 familii.

Nume de familii existente în Tisa în anul 1975.

Arpaș 2, Bodea 3, Bacoș 1, Boci 1, Banci 1, Buduhala 6, Crișan 6, Comea 1, Crepcia 1, Cotoc 4, Dărău 35, Florea 1, Groza 1, Hărduț 2, Iova 1, Juncan 1, Lungu 2, Marian 2, Mărgău 2, Marta 1, Mihiț 1, Morcan 2, Margea 2, Moțica 1, Nicoară 1, Petrișor 2, Pascu 1, Roman 6, Rusu 2, Sirca 1, Slăv 1, Stana 1, Șerban 1, Trifan 3, Ulița 1, Zbircea 1.

Făcînd o reexaminare a numelor de familie existente în Tisa în cei trei ani, vom putea vedea mișcarea acestora în decursul timpului. Față de numele de familii existente în Tisa în anul 1866, în anul 1920, mai apar nume

noi și în același timp dispar altele din cele existente. Nume noi de familie venite în Tisa pînă în 1920 sunt următoarele: Bacoș, Cornea, Crepcia, Cotoc, Florea, Groza, Ioanăș, Iova, Mihuț, Morcan, Mager, Roț, Slăv, Stoica, Șerban, Țisca, și Zbîrcea; și în același timp au dispărut, Dan, Feier, Goia, Golia, Mariș, Mateș, Pîrva și Jula.

Intre anii 1920 și 1975 s-au produs iarăși mișcări importante de nume. In acest timp au venit în Tisa următoarele: Banci, Juncan, Hărduț, Marta, Lungu, Nicoară, Petrișor, Pascu, Pîț, Rusu și Uliță și au plecat: Balint, Stan, Lingurar, Mihuț, Mager, Roț, Stoica și Țisca. O parte din aceste nume au dispărut prin decese.

Dăm mai jos mișcarea numelor de familie, mai numeroase, în anii

Nr. crt.	Nume de familie	Numărul numelor de familie în,		
		1866	1920	1975
1.	Arpaș	2	4	2
2.	Bodea	17	6	3
3.	Buduhala	13	7	6
4.	Crișan	19	15	6
5.	Dărău	113	61	35
6.	Moțica	8	5	1
7.	Roman	11	10	6
8.	Sirca	4	1	1

6.Nume de botez (prenume)

Nume de bărbați cu toate variantele lor în anul 1975.

IOAN - Ioniții, Ionuț, Ionel, Iuan, Ionică, Onică, Iuăn.

GHEORGHE, Gheorghită, Giorgiuț, Giorge, Giuțu, Georgele.

PAVEL - Păvăluț, Păvăleș, Păvălică.

PETRU - Pătru, Petre, Pătruț, Petrică.

NICOLAE - Niță, Niculăiță, Miclăiță, Nicu.

ALEXANDRU - Sandru, Sandruț, Șandor.
 VASILE - Veselie, Vasilică.
 TEODOR - Todor, Toager, Todoruț, Togerică.
 TOMA - Tomuț, Temu
 ȘTEFAN - Ștefănică, Ștefănuț.
 TRAIAN, CORNEL.
Nume de femei cu toate variantele lor în 1975.

ANA - Anuța, Anica, Ani, Anișca, Antița.
 MĂRIE - Mariuță, Mărioara, Maria, Marisca.
 ELISABETA - Saveta, Savetuța, Veta, Vetuța.
 MAGDALENA - Mardalina.
 ELENA - Lena, Lenuța, Linuța, Ileana.
 FLOARE - Florica.
 EVA, VIORICA, ROZALIA.

7.Sensul semantic al numelor și prenumelor

ARPAȘ¹¹² se spune că ar fi de origine pecenegă (N.Drăgan) .Nu i se cunoaște sensul. Are însă o arie de răspîndire destul de mare, pe tot cuprinsul țării. Cele mai multe nume de acest fel ar fi prin Făgăraș ,unde sunt semnalate încă de pe la anul 1747. Nu este exclus ca în Tisa să fi venit de prin părțile acelea.

DĂRAU¹¹³ s-ar trage din Dară, nume personal semnalat încă pe la 1448 pe o diplomă, care amintește de numele de Petru Dară, un român din Banat. Cu numele acesta patronimic se află și localități, Dărăști, în jud.Ilfov, Vlașca și satul Sîrbi jud. Arad. După unii autori, numele Dărău ar proveni din Dan (Daniel) și ar avea înțelesul, în ebraică, de jude¹¹⁴. Din familia cuvîntului Dărău fac parte: Dan, Dănuț, Dănică, Dănu. Are o arie de răspîndire destul de mare. Amintim localitățile Cil și Almaș jud. Arad. Pe la anul 1746 se semnalează și în localitatea Pîncota jud.Arăd¹¹⁵.

BODEA vine de la Bod și ar însemna călăraș.

¹¹² Silviu Dragomir.Ist.dezrobirii religioase a rom.din Ardeal, pag.65, documentul 44: Petiția romanilor ortodocși din Făgăraș către mitropolitul din Karlovitz este semnată la data de 28 nov.1747 și de către Iancu Arpaș și Enache Arpaș.

¹¹³ Hurmuzaki 746-748, Csariki 729, N.Drăgan 310, După Tr.Mager Ținutul Hălmeagului, part.I pag.169-170

¹¹⁴ N.A.Constantinescu,„Dicționarul onomastic român, pag.40.

¹¹⁵ Dr.Gh.Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului*, pag.72.

TRIFAN vine de la Trifon. Din familia cuvântului fac parte: Trifa, Tripon, Tripa, Treboniu.¹¹⁶

MIHUȚ face parte din familia Mihai, Mihu, Mihail etc. E un nume teuforic. STAN înseamnă a sta. Din familie fac parte Stana, Stanca, Stănescu, Stănculescu.

ȘERBAN face parte din familia cuvântului șerb, care înseamnă rob, în Ardeal iobag. Din familie fac parte: Șerb, Șerbea, Serbac.

IOAN este cel mai des prenume întâlnit în sat. Domnitorii l-au adoptat ca supranume „IO” (Io Basarab Vodă). Derivă din prenumele ebraic Iohanan care înseamnă a avea milă, a face danie¹¹⁷. În latină Ioan se traduce prin Ioaneș.

GHEORGHE vins din grecescul Gheorghios și înseamnă lucrător de pământ, țăran.

PETRU înseamnă piatră, stâncă. În latinește face Petrus, în grecește Petros, iar în ebraică Kepha (Chefa). Ar fi de origine armeiană (Cristian Ionescu).

PAVEL vine din latinescul Paullus, în ebraică Saul, care înseamnă mic.

ADAM, numele mitic al primului om. E simbolul păcatului, înseamnă pământ.

ALEXANDRU se traduce în grecește prin Alexandros și înseamnă protegiitor de oameni.

ILIE corespunde la evrei cu Elijah și are semnificația de tare, rezistent la greutate.

NICOLAE corespunde cu Nicolaus în grecește și are înțelesul de a învinge.

SERAFIM are semnificația de serafimi (îngeri).

ȘOFRON vine din grecescul Șophronios și are înțelesul de înțelept.

VASILE are corespondent în grecește pe Bazileus și înseamnă conducător, rege.

ANA, prenume feminin și ca Ioan prenumele bărbătesc, e cel mai des prenume feminin întâlnit în Tisa. În ebraică acestui prenume îi corespunde Hannah și are același înțeles ca și prenumele Ioan, de bunătate, îndurare.

DOBRIȚA e un vechi prenume feminin, pe cale de di apariție. Dobre în limba slavă, din care derivă, are înțelesul de bun.

ELENA e prototipul frumșetii elene. În grecește Helene.

ELISABETA (SAVETA) se trage din ebraică (Elishabe).

EVA are înțelesul de mamă, mama celor vii. Este numele primei femei.

LUCREȚIA e de origine romană.

¹¹⁶ N.A.Constantinescu, *Dicționarul onomastic român*, pag.164

¹¹⁷ Ibid.pag.80.

-Cristian Ionescu, *Mica enciclopedie onomastică*, pag.173.

MARIA e nume biblic și înseamnă mare sau mărire.
ROZALIA în dispariție. Se trage din rozalii, Roxalia.
SOFIE sau SOFICA înseamnă înțelepciune.

8. Nume de lucruri din Tisa

Nume de clădiri: casă, iortoane (dependințe), grajd, șură, cămară, cuptoriște (bucătărie de vară unde se coace și pâinea), cocină, cuiemic (coteț pentru păsări), colnă (șopron), țest (cuptor mic pentru copt pâinea), poiată (grajd cu pereții din nuiele), cotarcă.

Nume de lucruri din curte: Vramiță, ogradă (ogradă) lemnar, săcure, custură (joagăr), troacă, vălău, palane, hambar, gunoaie (furaje), claie, podrom (beci), sărcer, prepeleac.

Sume de lucruri din casă: scaun, pat, laviță, ladă, sicriu (scrin), podișor (dulăpior), blide (castroane din pământ), tănere (farfurii), ștergură (prosop), măsurită (față de masă), perină, lipideu (cearșaf), șiergă (pătură), poneavă (pătură pentru acoperit animalele sau alte lucruri), strujac (saltea), poliță (bufet bucătărie), stelaj (etajeră), sobă cu ungeț (cu loc pentru dormit).

9. Nume de îmbrăcăminte

Pentru bărbații: cămașă, izmene, cioareci, cojoc, laibăr (vestă), cușmă (căciulă), comănac (pălărie), țundră, lecru, sfetăr, opinci, obiele, curele, bocanci.

Pentru femei: cămașă, poale, rocie (rochie), cârpă de încins (șorț), cârpă de cap (maramă, batic), chischineu (șal mare pe umeri), cisme, papuci, cojoc, scurteică, ciapță (căpișon).

10. Denumiri de obiecte din industria casnică

Cele mai importante obiecte de industrie casnică sunt: războiul de țesut, furca, fusul, vîrtelnițele, rîșchitorul și urzoiui.

Războiul manual de țesut se compune din: 2 suluri, tălpări, juguțul, lăsătorul, pătruțul și măriuța, bîrglele, ițele, inimările, spata, fușceii, vergelele, suveica, sucala și țevile. Firele care se urzesc se numesc urzeală, iar cele care se bat, băteală.

11.Nume de mijloace de muncă

Obiecte agricole și gospodărești: carul, căruța, sania, plugul, rotilele, grapa, sapa, lopata, furca, furcoiul, secera, îmblăciul, batoza, triorul, vînturătoarea, vîntureașca, jugul, tînjala, cîrcea, hamurile, căpăstru și grumăzările.

Dăm mai jos părțile componente ale unora din acestea?

Carul se compune din: dricurile (cu osii), roțile, inima, crăcii de la dric, ruda (oiștea), mînușile, leucele, loitrele, fundul (șâregla), carîmbul și podurile.

Căruța are în plus de car șiregla, targa, filihartul și hamfăul.

Sania se compune din:tălpi, oplene, gruiul, proțapul (oiștea) ,gînjurile etc.

Plugul cu rotilele, are următoarele părți: grindeiul, coarnele, cormana, corfa și cioroslanul (cuțitul lat).

Jugul se compune din: jugul propriu zis, bolfeiele, restetul, polița, ciocîrteiu și tînjala.

Hamurile: hamul propriu zis, frînele(hățurile) cu căpățâna și zăbelele, căpăstru și poivanul.

Numiri de lucrări agricole: arat, grăpat, sămănat, tăvălugit, plivit, săpat, întors de porumb (prășit a doua oră), secerat, pologit, (a face mînunchi de grîu), peciță (cruce de grîu), a îmblăti, a treiera, a culege (porumbul sau fructele), a desfăca (a desface pănușele de pe știuleț, a sporțări (pritoci), lăut (spălatul rufelor la rîu cu maiul), pîrluit etc.

Cap XI Glosar.

Cuvinte vechi din Tisa-Regionalisme

A

Abgea- Abia.

Ablegat- deputat

Albele- cremă pentru față.

Abrac, s.n.sg.-rația de ovăz ce se dă la cai

Aciuat, vb.-ascuns•

Alduit, adj.-bun, venerat, alduitul de soare,

Amu-acum.

Anțărț, adv.-cu doi ani în urmă.

Antiste, s.m.-conducere, antista comunală.

Apristui, vb-.a tolera, a admite, a permite.

Asmuți, vb.-a întărită, a îndemna un câine să atace un om.

Astrucat, vb.-Ascuns, dosit de nu se poate găsi.

Astupuș, s.n.- Dop.

Apristui, vb.-A primi pe cineva lângă tine.

B

Banda, s.f..Taraf, lăutari.

Bărăni, vb.-a stăruii.

Batar-măcar, cel puțin.

Băbură, s.f.-dispozitiv pa-ralelipipedic, în pod,la casele țărănești pe unde iese fumul.

Babușcă, s.f.-Ac cu gămălie.

Bagău s,n. -Scrumul de tutun din pipă.

Basădi, vb-.A prinde momentul pentru a face un lucru.

Bauna, vb.-A urla. Lupii baună

Bedel, s.m.-Om de servicii la școală.

Bica, s. m. -Taur.

Biciuli, vb.-A estima,a evalua.

Birau, s.m.-Primar.

Bitang, s.m-.Copil care umblă fără rost.

Bîcele, s .n.pl - Chibrite.

Bâcicașă, s.n-.Băț mic.

Bârnac, adj .-Brunet,.

Blidar, s.n.-Dulăpior ptr. blide

Blociori, vb-.A sufla sub un lichid să iasă clăbuci. Porcii blo- cioresc în lături.

Bognă, s.f.-Curbă.

Bolf, s.n-Umflătură mare și rotundă.

Bociolie, s.f.-Gămălie.
 Boholt, s.f.-Purtună, ploaie mare
 Borș, s.n.-Mazăre.
 Boschârțe, s.-f. Lucruri mărunte și fără valoare.
 Boscoane, s.f.-Vrăji.
 Boscorodi, vb.-A vorbi îngânând doar vorbele.
 Bontotău, s.n.-Amestecătură din fân bun și buruieni.
 Bruș, s.m.-Boț de mămăligă sau zăpadă.
 Bucată, s.f.-Pîine sau mălai. Nu am pic de bucată în casă.
 Bucate, s.f.pl.-Cereale.
 Budac, s.n.-Târâncop.
 Buiguit, adj.-Amețit de cap.
 Buduli, vb.-A căuta răvășind lucrurile.
 Bulci, s.n.-Bîlci.
 Bumbuleu, adj.-Sferic.
 Bură, vb.-A ploua des și mărunț,
 Busumflat, adj.-Supărat.
 Butfar, s.n.-Carnet, registru.
 Bucica, vb.-A nimeri, a surprinde ,
 Butură, s.f.-Scorbură•
 Bai, s.n. Întîmplare rea. Necaz
 Baț, s.n.-Laț.
C
 Călăboși, vb.-A face pași foarte mari.
 Cantă, s.f.-Cană.
 Cart, s.n.-Cofă.
 Catarig, s. n.-Cumpănă. Fîntî- nă cu cumpănă.
 Cabăcit, adj.-Îndesat.
 Calicuță, s.f.-Potecuță.
 Canceu, s.n.-Ulcior de la care s-a spart sita de la gură.
 Căpăli, vb.-A sfărîma cu sapa brazdele în urma plugului.
 Cățali, vb.-A se ivi, a se produce o infecție.
 Căznit, adj.-Lovit de i-a lăsat semne.
 Cecău, s.n.-Coif.
 Celăi, s.m.-înșelători
 Celegiu, s.m.-Copii
 Cercuba, s.f.-Ceartă, sfadă.
 Ceujeri, s.m.-Oameni care fac comerț cu vite.
 Chiblă, s.f.-Unitate de capacitate de cca 40 litri.
 Chischineu, s.n.-Basma mare din lînă, pentru iarnă.

Ciapălău, s.n. Salată de ceapă verde.
 Cică, s.f. - Chică-Codița.
 Cicit, adj. - Gătît, îmbrăcat bine.
 Cilavit, adj. - Lovit, accidentat.
 Cingătău, S.n. - Clopoșel mic din alamă.
 CiofleandăR, s.m. - Om de nimic
 Cioflică, s.f. Obiect uzat de pus pe cap.
 Cioroi, s.m. - Izvor.
 Ciort, s.n. - Botul porcului.
 Cios, s.m. - Jitar, paznic de cîmp.
 Ciotori, s.f. - Săgeți la casele țărănești.
 Cip, s.n. - Fotografie,
 Cipcă, s.f. - Dantelă.
 Ciri-Ori-ciri tu, ciri nimic (ciri mutu)
 Ciripă, s.f. - Țiglă.
 Cisturi, s.n. - Grade în armată.
 Citov, adj. - nevătămat, întreg.
 Ciuder, s.n. - Cidru, suc de fructe.
 Ciufală, s.f. - Batjocură.
 Ciufuli, vb. - A batjocori.
 Ciuha, s.f. - Semn de oprire pus în drum sau holdă.
 Ciuma padurii, s.f. - Femeie urîtă.
 Ciumpăvit, adj. - Lovit. Urme de lovitură la fructe,
 Ciupa, s.f. - Albie pt. făcut baie la copiii mici.
 Ciupăl, vb. - A îmbăia copilul mic.
 Ciurar, s.m. - Țigan nomad.
 CiurciuC, s.n. - Fiertură din a- mestec de mălai cu magiun.
 Ciurlica, vb. - A ciripi
 Civitura, s f. - Tivitură, tivit
 Cizeș, s.m. - Girant, garant
 Căcă, s.f. - Mucozitate nazală.
 Se cântă, vb. - Se bocește.
 Cărpă, s.f. - Marama pentru cap sau șorțul din față.
 Cîrpiță, s.f. - Batistă.
 Cârtoagi, s.f. - Încălțămîn-te veche și uzată.
 Claie, s.f. - Căpiță mare.
 Clănet, s.n. - Clarinet.
 Clemni, vb. - A lovi. L-a clemnit în cap
 Clenci, s.n. - Ciot. Pricinăde ceartă.
 Cliciuri, s.n. - Șolduri.

- Cloborâ, vb.-A agita con-ținutul unui vas.
 Coc, s.m. Pizărâu,jimblă.
 Coceli, vb-.A face curățenie în casă,.A deretica.
 Cociovete, s f -.Lucru vechi și murdar
 Colop, s.n-Pălărie.
 Conăgit, vb-.A deretica.
 Coptă, s.f.-Scobitură în-tr-un mal, vizuină,
 Corindă, s.f.-Colindă
 Corobețe, s.f.-Fructe pădurețe.
 Cosomorât, adj-.înnourat.
 Corincei, s.m.-Invitațiila nuntă din partea miresei.
 CorlatĂ, s.f.-Scîndură delegătură la picioarele mesei.
 Coșlet, s.m.-Puiet de măr,păr, prun etc.
 Cot, s.m.-Unitate de lungimece ține de la cot și pînă la încheietura palmei cu antebrațul.
 Cotarca, s.f.-Pătul.
 Cotrobăi, vb.-A răvăși lucrurile căutînd după ceva.
 Cotromeanță, s.f.-Clădire în stare rea.
 Crampă, s.f.-Țuică fiartă.
 Credenț, s.f.-Bufet de bucătărie.
 Crepețit, adj-.întredeschis.
 Cucăi, vb-A moțai.
 Cuce, s.f.-Gresie pentru coasă.
 Cumpeni, vb-.A aranja lucruri-le să iasă bine.
 Cupă, s.f.-Unitate de capacitate mai mare de un litru.
 Cuptoriște, s.f.-Dependință unde e cuptorul de copt pâinea.
 Cuptușit, vb-.Prins la strîmtoare și dă-i o bătaie.
 Cură, vb.-Fuge,
 Curpător, s.n-Lopata de băgat pîinea în cuptor»
 Cursură, s.f.-Partea ieșită în- afară la pîinea coaptă.Venit bun.
 Cusamnit, vb-Inseilat, potrivit
 Custură, s.f.-Fereastră, joagăr,
 Cusurau, s.n.Grindă de legătu-ră la părății unei case,cosoroabă
- D**
- Dabgilă, s.f .Femeie decăzută. DARE, s.f.-Impozit.
 Dăbălat, Vb.-Lăsat în jos.Pomii își dabălă crengile.
 Darab, dărab,s.n,-Bucată.
 Daitui, vb._A aduna vitele laolaltă.
 Dedat, vb-.Obișnuit
 Dehulit, giehulit, vb.- Batjocorit

Desciuricat, vb.-Destrămat.

Desfăca, vb.-A îndepărta pănușile de pe știuleții de porumb.

Desmațat-Dezordonat

Desmica,gemnica,vb.-A fărâmița.

Dezmălurat, adj -.Om de pe care curg zdremțele.

Dlrglu, s.n.-Unealtă cu care se trage jarul din cuptor.

DoloamĂ, s.f.-Haină din pănură.

Doscă, s.f.-Scîndură.A rămas numai doscă, a slăbit.

Descintec, s.n Strigătură la horă sau la nuntă

Descotorosi, vb.-A scăpa de cineva care incomodează.

Deșelat, adj.-Rupt de șale.

Deșuciat, deșuchiat, adj.-Om care nu-i cu toate mințile.

Dârdăi. vb. -A tremura (de frig) .Merge de dârdăie pămîntul

Dolma, s.f-Terasament.

Doleț, s.n.-Bucată uzată detextilă.

Drot, s.n.-Sîrmă.

Duba, s f -Toba •

Dubit, vb.-Argăsit. - Pănușile trecute prin piuă (pivă).

Ducăreș, adj.-Căruia îi place să umble rnuit,

Ducian, s.n.-Prăvălie, băcănie. DUP, s .m.-Buștean.

F

Faciol, s .n. -Voal, Pînză subțire și rară pt.morți.

Faită, s.f.-Soi de animale.

Farbă, s.f. Vopsea.

Farto, intj.-Strigăt la animale pentru a se da la locul lor.

Feleli, vb-A garanta.

Fibirau, s.m.-Judecător.

Fedeu, s.n.-Capac pe oale.

FeredeU, s.n.-Izvor de ape minerale.

Fioc, s.n.-Sertar.

Fișpan, s.m.-Prefect.

Floștomoc, adv.-Ghemotoe.

Foamfă ,s.f.-Femeie cu defect de vorbire.

Fodrâ, s.f.-Dantelă sau material cu volane,

Frușciuc, s.n.-Dejun.

Furustoi, s.n.-Mălai fărîmat și prăjit în ulei.

Fuștiu, s.n.-Balsam în durerile de urechi.Luminare subțire și lungă din ceară.

G

Galan, s.n.-Șnur.

Galițe, s.f.-Vopsea. Păsări de curte
 Găluște, s.f.-Sarmale.
 Gioabă, s.f.-Putină.
 Giolgiu, s.n.-Pînză albă subțire
 Gires, vb.-Ales grîul din neghină cu ajutorul ciurului.Holdă gunoită bine.
 Girege, vb.-A tăbăci,a argăsi.
 Gîb, adj.-Gîrbov.
 Ginfat, adj.-Inflamat.
 Glajă, s.f.-Sticlă•
 Glicănuș, s.n.-Beregata
 Golâmb, s.m.-Porumbel,Movilă (semn de hotar).
 Golomoz, s.n.-Amestecătură de semințe de ierburi.
 Gornic, s.m -Paznic de cîmp. GOȘT1, s.m.-Oaspeți.
 Grâmuja, vb.-A vorbi, a spune ceva.
 Grohot, s.n.-Adunătură de pietre și măcăcini.
 Groșește, adv.-Transport de trunchi de copaci tîrîș,
 Grumăzări, s.f.-Opritori lacai.
 Gudura, vb.-A se lînguși.
 GudurăI, s. f. -Infundăturiîm văile munților.
 Gujba, s.f.-Nuiele răsucite.
 Guie, vb.-Suie.

H

Haizaș, s.n.-Dulgheria de la acoperiș,
 Hadă, s.f.-Groapă.
 Hamiș, s.m.-Șmecher.
 HamușiT, adj .-Mucigăit.
 Hândralău, s.m.-Tînăr care umblă fără rost.
 Hăți, vb.-A trage cu putere de cineva sau de ceva.
 Heini, vb.-A da carul sau căruța înapoi.
 Hibă, s.f.-Bai, Defect, Pricină.
 Hinceu, s.n.-Birjă, trăsură.
 Hintă, s.f.-Huță, scrînciob.
 Hârăi, vb.-A întărâta un cîine.
 Hâit, adj.-Înclinat să se răstoarne.
 Hârgai(de om)-Ros pe dinăuntru, bolnav
 Hîrge, s.f.-Ceartă necaz.
 Hârgeș, s.m.-Om de pricină.
 Hârță, s.f -Cîrpă, zăreamță.
 Harți, adv.-Timp în care se poate mînca de dulce.
 Hoblinc1nd, Vb-Umblînd legănat.

Holâmb, s.m.-Semn de hotar în formă de movilă.

Holpăi, vb.-A mânca cu lăcomie, porcii holpăie.

Homoloșit, adj.-Șifonat, adunat deavalma.

Huidui, vb.-A alunga de acasă cu strigăte.

Hului, vb.-A dărîma. S-a hului casa.

Huluji, s.m.-Coceni de porumb.

Hulegi, vb.-A scăpa teafăr dintr-un accident.

Hunsus, adv.-A face pe istețul.

Hurubă, s.f.Casă mare dărăpănată

Hurduca, vb.-A scutura,a zdruncina.

I

Ierneu, s.m. -Coviltir.

Indrea, sf.-Unealtă cu care se trece urzeala prin spată și ițe.

Iorgane, s. n –Taraf, Instru- mente muzicale.

Iorgan, s.f.-Dispozitiv mecanic cu ajutorul căruia caii acționează batoza.

Iortoane, s .n. -Dependințe.

Iosag, s.n.-Animale proprii. Ce iosag are?Ce animale are?

Iscodi, vb.-A duștuși. A cerceta, a se informa.Ce mă iscodești atîta?

Izгурât, adj .-mic,slab și urît.

Izgoadâ, adv.-Cu nimereala. S-a potrivit

Izidit, vb. -Decedat, pierit. Piscicile izidese,animalele mari pier.

Î

Îmburda, vb.-A răsturna.

Îmbutuși, vb.-A împinge.

Împaraca, vb.-A se acoperi pomii cu chiciură.

Îngălat, vb.îmbuibat.

Înciolba, vb.-A se uita cu ochi mari la cineva.

Încotojmănit, vb.-îmbrăcat cu tot felul de cojoace.

Încrăvit, adj.-înraît,îmbuibat.

Îndali, vb.-A porni

.îndubuluca, vb.-A rostogoli.

Întologi, vb.-A se împreuna.

Întorsura, s.f. -Langoșă.

Înveli, vb.-A face conciul la mireasă .A înveli pînza.

Îi ibeste-Îi priește.

Împaracat, adj.-încărcat cu chiciură.

Îndurliga, vb.-A se împletici pe picioare.

În creștere, adj.Animale cumpărate de unul și date pentru creștere altei persoane. Profitul se împarte în părți egale.

J

Jiers, s.n.-Glas, voce bună.

Jersui, vb.-A cânta.

Jintui, vb.-A împrăștia jarul în cuptorul de copt pâine,

Jintuitor, s.n.-Bățul cu care se împrăștie jarul în cuptor.

Joltar, s.f.-Cîntec funebru.

Jubra, s.f.-Acnee, bubulițe pe față.

Jufa, s.f.-Mere sau prune fierte, compot.

L

La, vb.-A la, a spăla cu maiul la rîu.

Laboșă, s.f.-Cratiță.

Laităr, s.n.-Vasul în care curge rachiul la distilare.

Lampaș, s.n.-Felinar.

Lașcă, s.f. Tăieței, supă cu...

Lăută, s.f.-Vioară.

Lăcrie, s.f.-Cutie.

Laturar, s.n.-Vas în care se țin lăturile.

Lăutaș, s.m.-Muzicant

Leșcădi, vb.-A prinde momentul pentru a face un lucru.

Lipideu, s.n.-Cearceaf.

Liptar, s.m.-Magiun.

Lolotă, s.f.-Gălăgie mare.

Loză, s.f.-Lujer, viță, soi bun.

M

Marhă, s.f.-Vită.

Masaloaică, s. f-Femeie îmbrăcată urît, adusă mirelui la intrarea acestuia în curtea miresei.

Mădărit, adj.-Alintat

Măsură, s.f.-Unitate de capacitate de 30 ltr,

Măștihoi, s.m.-Tată vitreg.

Me, vb.-A se duce.

Mereza, vb.-A sta pt.a rumea

Mereu, adv.-Încet.A merge încet.

Mied, s.n.-Suc din apă și zahăr.

Misir, s.n.-Bumbac răsucit în două fire.

Mizgura, vb.-A burnița, A ploua des și mărunț.

Mânjală, s.f.-Pastă din tărițe pt. a mânji urzeala să nu se destrame.

Modru-Chip, fel. Nu-i modru.

Mohoandă-Femeie urîță, slută.

Mohorât, adj.-Înnourat.

Morcilit, adj.-Murdărit.

Moșcină, s.f.-Mlaștină.

Moșcolit, adj.-Murdărit.

Motocosă, vb.-A deranja. Șoc nervos. S-a motocosât la cap.

N

Natră, s.f.-Firele textile învelite pe sul pentru țesut.

Nadăit-Pe negîndite. Pe neașteptate. Lovească-l ce nu se nădăiește.

Năloagă, s.f.-Înghesuială mare.

Napustul, s.m.-Necuratul.

Năzărire, s.f.-Păreră falsă, iluzie.

Năstavit, s.m.-Neastîmpărat. Cel care nu se mai abate pe acasă

O

Obgiele, s.f.-Obiele.

Obleț, s.m.-Bucată de lemn lungă de 1 m. nedespicăță.

Oblintit, adj.-Infectat.

Obori, vb.-A doborâ, a scutura fructele din pom.

Obșag, s.n.-Copil căruia îi place să vorbească mult.

Ocoș, adj.-Vorbăreț. A face pe deșteptul.

Olog, s.m.-Infirmitate, fără un picior sau o mîină,

Orfalau, adj.-Om vorbăreț, flecar.

Orlab, s.n -Permisie militară

Ortac, s.m.-Prieten de drum.

Ostoi, vb.-A se usca. A pierde o cantitate de apă.

Oțără-Puțin.

P

Pacosti, vb.-A se accidenta.

Pacoste, s.f.-Intîmplare rea.

Palanc, s.n.-Gard din șipci.

Pasme, s.f.-Tărițe.

Păzătură, s.f.-Mîncare gătită

Pergău, s.n.-Clopoțel din aramă.

Piatră mnIERĂ, -piatră vînată,

Pilar, s.n.-Negustor de vite.

Pișăță, s.f.-Obiect pt. în-condeiat ouă.

Pișciric, s.m.-Copil mic de tot.

Pcituș, s.n.-Buchet de flori.

Pizarău, s.m.-Pîinișoară mică

Pciura, vb.-A se plînge mereu de ceva.

Pângali, vb.-A fura.

Pârcicuri, s.n -Lucruri mărunte și neînsemnate.

- Pârgăli, vb.-A face rântaș.
 Pârlău, s.n. -Ciubăr mare pt.pîrluit rufele.
 Pârpoși,A, vb-A prăji puțin la repezeală(pârpoșește două ouă)
 Pleasna, s.f-Vîrfui biciului,care plesnește
 Plevas, s.n.-Pleivas,creion.
 Plotog, s.n.-Petec din piele.
 Poc, s.n.-Pachet.
 Pocică, s.f.-Farmacie.
 Podrom, s.n.-Beci,pivniță.
 Pogilaraș, s .n.-Portmoneu.
 Poivan, s n-Pripon, odgon. Funie cu care se leagă vitele la păscut.
 PoloG. s.n.-Mănunchi de grîu.
 Polovica, s.f.-Unitate de capacitate de 15 ltr.
 Poncăli, vb.-A arunca vorbeironice. A se poncăli a-și arunca reciproc vorbe ironice.
 Poneava, vb.-Pătură, prelată.
 Ponosit, adj.-Învechit, uzat.
 Ponoslu, s.n.-Reclamație, pîră.
 Popânda, vb.-A alunga departe. Unde l-ai popândat?
 Porșor, s.m.-Grămadă de fân în formă de movilă.
 Poșnar, s .n. -Buzunar.
 Potrocol, s.n.-Registru.
 Potroz, adv.-Fel Chip•
 Povoii, s.n.-Puhoi, apă mare, inundație.
 PrabalI, vb.-A încerca, a face proba.
 Premândă, s.f.-Darurile la colindători,
 Prepeleac, s.n -Par cu cioturi în care se pun oalele,
 Preveșteală, adj.-Foarte rar, diafan.
 Pricit, adj.-Deșelat.
 Apristui, vb.-A suferi, a tolera.
 Pumnar, s.m.-Pumnaș, manșetă.
 Purpuruș, s.m.-Copil foarte mic.
 A se pustii, vb. A se înstrăina.
- R**
- Raicăt, s.n. Omletă.
 Raptă, s.f.-Gînd.Ia-ți rapta de la ei.
 Rât, s.n.-Loc rău, spălat de ape, botul porcului
 Roboti, vb.-A face treburi mărunte în gospodărie.
 Rujmenele, s.f -Farduri

Răcez, s.n.-Clanță

S

Săbia, vb.-A potrivi o haină din croială.

Săbăi, vb.-A croi.

Săbău, s.m.-Croitor.

Săcure, s.f.-Topor.

Samacișă, s.f.-Brinză proaspătă.

Sămădaș, s.n.-Calcul, socoteală

Sarcer, s.m.-Căpiță de fin.

Scărița, vb.-A reduce o pretenție.

Scăuna, vb.-A țipa câinele de durere

A șciupi, vb.-A scuipa.

Scrob, s.n. Frecăței.

Scocârâ, vb.-A striga, a zbiera la cineva.

Silă, s.f.-Învinuire nedreaptă.

Simcea, s.f.-Vîrfui cuțitului.

Smârc, s.n.-Obiect cu care se scoate țuica din butoi,(tâlv)

Socăciță, s.f.-Bucătăreaă

Spahie, s.f.-Conac, curte domnească.

Sporțari, vb.-A pritoci.

Stânjenari, s.m.-Muncitori forestieri care fac stinjeni.

Strofocat, adj.-Cu părul zbirlit, agitat, înfuriat

Strucit, adj.-Zdrobit.

Strujauă, s.f.-Feliu de pâine.

Subtoaie, s.f.-Prima bîrnă la o clădire cu pereții din lemn.

Susurâmi, s.f.-Fire de urzeală rămase neșesute la capătul pînzei.

Svârdon, s.n.-Scrânciob făcut dintr-o cracă cu clenci.

Ș

Șarampău, s.n.-Scobitură mare în teren făcută de apă.

Șarcan, s.m.-Ființă imaginară, balaur.

Șeldeu, s.m.-Porc de 4-5 luni.

Șcățulcă, s.f.-Cutie de chibrite.

Șiecheneu, s.n.-Nărav la boi sau cai că nu vor să tragă.

Șiocârteu, s.n.-Cuiul cu care se se prinde oiștea de jug.

Scașina, vb.-A aștepta cu nerăbdare să obțină ceva.

Șios, s.m.-Paznic de câmp.

Șiscavi, vb.-A vorbi peltic.

Șleapă, s.f. Bucată de lemn de un metru,despicată.

Șod, adj.-De rîs, hazliu.

Șomar, s.m.-Pădurar.

Șoșoti, vb.-A vorbi în șoaptă.
 Șițai, șiț, s.n.-Unealtă de oțel ascuțită la un capăt.
 Șovârnog, s.m.-Slăbănog.
 Ștaier, s.n.-Fisc, dare impozit
 Ștricuri, s.n.-Grade alcoolice.
 Șteamătă, s.f.-Parte sau știre. Dracul să aibă șteamătă de ei!
 Șuhai, s.n.-Pământ despădurit care se lucrează ușor.
 Șucet, șughiat, adj.-Intr-o ureche, bolând.
 Șurincă, s.f. -Fișie îngustă.
 Șușorca, s.f.-Pănușă de porumb.
 Șuștar, șiștar, s.n.-Vas pentru muls vacile.

T

Talan, s.n.-Lene. Mi-e talan să mai merg.
 Tarhat, s.n.-Greutate. Umblă cu tarhatu în spate.
 Tărhătit, Pornit, adj.-Cu hernie.
 Tagăși, vb.-A face curățenie în casă.
 Tănier, s.n.-Farfurie.
 Tătăișă, s.f.-Cumnată, nume de floare
 Timari, s.m.-Tăbăcari.
 Tinta, s.f.-Cerneală.
 Târگاș, s.n.-Marfă, negoț dus la târg.
 Târgolit, adj.-Tăvălit.
 Târناț, s.n. -Prispă.
 Târnomată, s.f.-Pleavă amestecată cu paie.
 Târși, vb.-A defrișa.
 Târsi, s.m. -Crengi subțiri și uscate.Tufăriș,
 Târșitură, s.f.-Teren defrișat.
 Tolceu, s.n.-Coș din răchită, cu două toarte.
 Tori, s.n.-Resturi de furaje rămase în iesle.
 Toți, s.m. -Vînzători ambulanți.
 A tragâna, vb. -A cînta duios.
 Trencheș, adj.-Beat, turmentat.
 Troscoci, vb.-A vorbi multe și nevrute.
 Tulugi, s.m.-Boi pînă la 3 ani.
 Tuțu, s.m.-Tată.

Ț

Țagăra, s.f.-Arătătoarea de la ceas.
 Țimărman, s.m.-Dulgher.
 A țapa, vb.-A arunca, a merge, a da pe cineva afară din casă. Țipă-te pînă la el.

Țipoi, s.m.-Pîine mică.

A țivli, vb.-A țipa strident, a zbiera.

Țimburuș, s.m.-Mică proeminență pe un obiect.

Țără, adv.-Puțin.

U

Uiaga, s.f.-Sticlă

Uialmă, s.f.-Durere mare.

A ui, vb.-A hui, a chioti.

Ujog, s.n.-Șomoioig cu care se mătură cuptorul de pîine.

Ungeț, s.n.-Spațiul din spatele sobei, pe unde se introduc lemnele.

Uol, (OL)s.n.-Ulcior.

Urbariu, s.n.-Registru cu drepturile în devălmășie ale iobagilor.

Urgisit, adj.-Nenorocit, asupra căruia s-au abătut multe nenociri.

Urlă, vb.-A coborî din deal în vale.

Uspătoi, s.m.-Oaspeți•

V

Vandără -Plimbare fără rost.

Vandroc -Tînăr care merge în vandără.

Văcăli, vb. -A finisa tencuiala de pământ.

Vigilean, adj. -Sănătos, vioi.

Vaiugă, s.f.-Cărămidă nearsă.

Vîntureașca, s.f.-Unealtă în formă de scofă cu care se aruncă grâul pt.a se alege din pleavă.

Vișle, s.f.-Cîmăciori din carne de capră, condimentați.

Vărcă, s.f.-Dungă, urma lăsată de o nuia.

A vâșca, vb.-A se mișca repede.

Vopi, s.m.-Stropi, valuri.

Vramniță, s.f.-Poartă făcută din șipci.

Z

Zănat, s.n.-Obicei..

Zăcon, s.n.-Deprindere.

Zăpor-Murdărie pe pieie în formă de cruste.

Zbiculat, adj.-Uscat, zvîntat.

Zdropși, vb.-A sări pe ceva și a-l bătuci.

Zdococi, vb. -A scutura, a zdruncina.

Zgârănit, adj. -Zgîrcit.

Zgâmboae, se-A privi ce pe margine mirat(ca prostul)

A zârăi, vb.-A tremura cu zgomot. Ferestrele zârăie la tunete

A zoi, vb. -A găsi timp pentru a face ceva. Nu mai zoiesc să merg.

A zoli, vb. -A frămînta pîinea.

Zolit, adj.-Obosit. A muncit mult

A zotoni, vb.-A îndesa ceva într-un loc strîmt.

Cap. XII. Oameni ai satului

1.Nicolae Moțica de Peste Vale (Miclăița Iovicii)

În Tisa, în crîngul Peste Vale, a trăit între anii 1880-1946 Nicolae Moțica. Oamenii din sat l-au știut de Miclăița a Iovicii.

Miclăița a fost copilul cel mai mare din cei cinci frați la părinți. Chiar de copil a lăsat să se întrevadă că e o fire foarte întreprinzătoare, la care l-a condus inteligența și simțurile sale înnăscute.

La școală a învățat bine, astfel că a făcut pe vremea aceea șase clase primare, la școala confesională din Hălmagiu, avînd de învățător pe Mihai Vidu, fratele compozitorului Ioan Vidu. I-a plăcut să citească mult; cunoștea opera lui Creangă, Ispirescu, Ion Pop. Reteganu și Adam Bolcu, țăranul scriitor din Brad, din care citea copiilor și adulților din sat. A cunoscut bine limba maghiară și a învățat și rusește cît timp a fost prizoner prin Rusia.

Ca stare socială a fost om sărac cu numai cîteva prăjini de pămînt și acestea la deal, iar ca animale cîteva oi și două-trei capre. Casa, o singură încăpere de cel mult 12 mp, fără târnaț sau pridvor, așezată în capătul curții părintești, lingă vale. De curte și grădină nu poate fi vorba că nu a avut de loc. Ieșirea din casă se făcea direct în uliță. Ceea ce îl mîngăia atunci cînd era acasă, că mai mult era plecat, era murmurul apei văii, care curgea lin aproape de subtoaia casei, dar atunci cînd apa se înfuria și valea venea mare, în urma unei ploii torențiale sau topirii bruște a nămeților de pe deal, izbea cu putere. în pereții casei. Dacă nu ar fi avut ideea de a așeza în partea dinspre vale niște bolovani mari, în chiar marginea văii, să întărească malul, pietrele de sub bîrne de mult ar fi fost luate de ape, iar casa dărîmată.

Pe soția sa a chemat-o Anica cu care a avut. un copil, pe Io- vuț. Nu a fost prea reușit. I-a dat bătrînului mult de lucru că nu era pe măsura vederilor sale. Bătrînul se bucura în sat de multă cinste și considerație.

Existența sa și a familiei a asigurat-o prin muncă cinstită cu brațele. A lucrat la sfînjiți la pădure, iar din 1905, cînd au în ceput exploatarea de păduri, de la Sîrbi, Brusturi și mai tîrziu Leuca, a făcut pe cărbunarul la firmele de atunci. S-a priceput la prepararea mangalului, singurul care s-a ocupat cu așa ceva pe vremea aceea. L-a învățat și pe copil această meserie și lucrau împreună. Ultimile bocșe de cărbuni le-a făcut în gara Vîrfuri, la

firma ce a exploatat Leuca.

Prin anii 1908-1912, cînd au început românii din Ardeal a merge în America (SUA) pentru lucru, s-a ocupat cu mijlocirea de trecere a acestora prin punctul de trecere de la Pojon (Bratislava). A căutat să facă rost românilor din Ardeal să meargă în America pentru lucru. A ajutat sute de români din județul Arad și Hunedoara să meargă în America, prim acest punct. Pentru ceea ce a făcut a dat dovadă că a fost un bun român și bun patriot. Putea să meargă și el în America, dar nu s-a dus, înțelegînd că e mai de folos să rămînă locului și să ajute pe ceilalți români să plece din stăpînire ce le era vitregă, ca să-și facă rost de un trai mai bun, pe plaiuri îndepărtate. Zilnic era căutat pe acasă de trei-patru oameni veniți din toate părțile, să le facă de rost să poată trece frontiera. Se ducea cu ei pînă la Pojon și prin legăturile ce le avea în acest oraș îi ajuta să treacă în Germania, și odată ajunși în această țară puteau fi siguri că nu li se mai întîmplă nimic rău. Îmbarcarea în vapor, pentru cei care plecau prin vest, se făcea în portul Bremen sau Hamburg.

Autoritățile maghiare, prinzînd de veste de ceea ce făcea acest om, l-au pus în urmărire. Jandarmii unguri, cu pană de cocoș la chipiu, au dat luni de zile tîrcoale pe la căsuța lui, atît ziua cît și noaptea, ca să-l prindă și să-i aplice rigorile legii. În această situație, vîzînd că nu mai e scăpare, își ia lumea în cap și pleacă de lîngă ai săi, așa cum au făcut și alți ardeleni, și a trecut în ROMÂNIA VECHIE. Hotărîrea a luat-o într-o zi de la sfîrșitul lunii septembrie 1912.

Se îmbracă mai gros. Își ia pe el cioarecii, cojocul și țundra; pe cap căciula de mioară roasă de timp, iar în picioare opincile din piele de bou, ca să țină, că drumul era lung și vremea din ce în ce mai răcoroasă. Își pune și ceva merinde în desagă, un mălai și o bucată bună de slănină, că acestea se puteau păstra mai mult și dădeau puteri la mers, iar în pogilarăș (portmoneu) cîteva coroane de argint să le aibă la nevoie. Si așa pregătit, într-o zi dis-de-dimineată, cu întunerecul încă în cap, din acea toamnă a anului 1912, își sărută nevasta și copilul, că nu știa dacă îi mai vede sau nu, și pe aci țîe drumul. A apucat spre Brad, dar în așa fel ca să nu dea față cu nici un cunoscut, autorități sau jandarmi, care puteau să-l descoase și să-l întoarne din drum. „Dacă am apucat pe drumul acesta trebuie să merg înainte”, spunea el. Cu pază și prevedere ajunge la Deva. Pericolul chiar și în această zonă îl putea pândi. Mai departe apucă pe valea Streiului și urcă la munte. În Parîng face pe ciobanul la oi, pînă s-a ivit prilejul să o zbughiască peste coama Carpaților, care despărțea formal frații de același sînge.

Odată ajuns în pămîntul făgăduinței a răsuflat ușurat, că nu i se mai poate întîmpla nimic rău. A urmat apoi firul Jiului și a coborît mai la șes,

unde viața e mai ușoară, mai îmbelșugată. Se mai oprește în câte o localitate, să lucreze la câte unul, să-și. facă rost de ceva bani românești, să-i aibă pentru a-și cumpăra câte ceva de mâncare, că mălaiul și slămina se terminaseră de mult, iar coroanele ce le luase cu el, nu aveau valoare aci.

După un mers bun, din sat în sat, ajunge la Craiova. Aci se angajează ca om de serviciu într-o farmacie din chiar inima Băniei Olteniei. În această slujbă se obișnuise să facă toate muncile ca o femeie, spăla și ștergea de praf rafturile și borcanele în care se țineau leacurile aducătoare de sănătate. Nu a uitat că trebuie să se obișnuiască și cu numirile latine de pe borcane, ca să nu le încurce și să-l poată servi pe farmacist cu borcanul ce îl cerea. Prin felul cum a lucrat și s-a comportat și-a câștigat încrederea stăpînului. Pînă și casa de multe ori era lăsată în grija lui. Între timp auzise că toți românii ardeleni care trec Carpații se îndreaptă spre Constanța, spre a-și face rost să plece în America. Și el nu putea sta nepăsător și să nu le dea o mîna de ajutor, dacă poate. Ideea stăpînindu-l se hotărește să plece la Constanța. Ii spune stăpînului că vrea să plece de la el, și de ce vrea să plece, că nu plecase de lîngă ai săi, își spunea mereu în gînd, să se mulțumească cu slujba ce o făcea. Stăpînul l-a înțeles. I-a plătit simbria pînă la zi, pe timpul lucrat, așa cum se înțelesese ră și i-a mai dat și ceva în plus, ca la un frate venit de departe de peste munți.

Ajuns la Constanța se apucă îndată de lucru. Face cunoștință cu românii ardeleni ce voiau să treacă în America. Toți erau îngrijorați că nu se pot îmbarca pe un vapor care să-i ducă în această țară. Nu stă mult pe gînduri. Găsește îndată soluția. Ia legătura cu o agenție de vapoare greacă, care îl informează ce trebuie să facă, să poată să le fie de ajutor coregionalilor săi. Îl învață să ceară telegrafic de la guvernul român din București pașapoarte pentru românii ardeleni care voiau să plece în America. În numele tuturor, acestora, făcea la București o telegramă pentru a li se elibera pașapoartele necesare de plecare. A doua zi, tot telegrafic, le și sosea aprobarea. Vasul agenției pleca tot a doua zi din portul Constanța, cu destinația Pireu. În ziua piecării, Miclăiță se prezenta cu lista și oamenii aprobați la căpitănia vasului și nu părăsea cheiul pînă nu vedea cu ochii lui pe fiecare din cei aprobați pe puntea vasului. Statul român, pe vremea aceea, aproba cu multă ușurință plecarea romînilor din Ardeal în America. La îmbarcare le spunea tuturor să nu se dea jos din vapor, nici chiar în Pireu, pînă nu vine cineva să-i strige pe nume și să le dea îndrumările necesare pentru mai tîrziu. Din Pireu trebuiau să ia alt vapor de cursă lungă, care să-i ducă mai departe pînă în America.

Agențiile de vapoare române s-au sezizat de ceea ce făcea acest om, că le lua tot venitul, dar acestea aveau taxele cu mult mai mari, fapt

pentru care oamenii preferau agenția greacă. Agențiile române au pus oameni pe urma lui, să-l prindă și să-l bată, că le ia „apa de la moară”. A trebuit mult timp să stea și să lucreze pe ascuns, pînă cînd a început mobilizarea în Ungaria.

Îndată ce aude că în Ungaria s-a mobilizat, nu mai stă pe gînduri, se întoarce acasă să nu fie dat lipsă la mobilizare. Drumul de întoarcere l-a cunoscut așa că nu i-a fost greu. Ajuns acasă este mobilizat de îndată și trimis pe front în Galiția, cu regimentul de honvezi din Arad. După cîtva timp de front, într-o luptă cade împreună cu alți tiseni prizonier la ruși. Ca prizonier ajunge pînă aproape de Irkutsk. A lucrat la diferite spahii (domnii). Intr-o zi cînd se aflau toți prizonierii la munca cîmpului, la secerat, și lucrau împreună cu civili, printre care erau și multe femei, cînd le-a venit masa de amiazi, Miclăiță dă semnalul de încetarea lucrului gesticulînd și strigînd "hu-ia", adică gata, după înțelesul din Tisa, dar care în limba rusă înseamnă alceva. Femeile din grup, la auzul acestui strigăt, s-au scandalizat și numai intervenția celorlalți tiseni din grup, care le-au explicat înțelesul, le-au putut liniști. Mult timp s-a făcut haz pe socoteala aceasta.

La izbucnirea revoluției din 1917 se întoarce acasă, mai mult pe jos decît cu mijloace de transport. Li s-a întîmplat, că nu a fost singur, să ia la rînd în cîte un sat, casă de casă, de la un capăt la celălalt, în amurg de seară să ceară sălaș și un călcîi (codru) de pîine.

În Hălmașiu deja începuse revoluția. Se constituie gărzile naționale. Pentru ca să poată trăi a trebuit să muncească. Dar unde? Firmele pentru exploatarea pădurilor din regiune își încetaseră activitatea. Cunoșcînd și o altă meserie se apucă de aceasta. Știa să lege oale de pămînt cu drot (sîrmă). Nu stă pe gînduri, ia cleștele, ciocănelul și colacul de sîrmă și se apucă de lucru. Oale plesnite care se cereau reparate erau destule. Știa să împletească și plasă de sîrmă la geamurile de la casele țărănești.

Îndată ce Hălmașiu a fost ocupat de armatele revoluționare, el fuge împreună cu alții la pădure, și de aci peste deal, prin Prăvăieni și Vata, ajunge la Brad, unde își oferă serviciile biroului de informații al diviziei a-II-a de vînători care a operat pe Valea Crișului Alb.

Cu uneltele și materialele necesare meseriei, face drumul din Vata peste deal spre Gurahont. În această parte, cu desăgii în spinare și îmbrăcat mai mult în zdrențe decît în haine bune, colindă ca meseriaș toate satele, atît cele de pe valea Mădrijeștilor cît și cele de pe valea Zimbrului, de la un capăt la celălalt, al lor. De multe ori cobora din dealurile Tisei în Talagiu sau Budești și apoi în celelalte sate din lunca Crișului. Lucrul prin aceste sate îl făcea mai mult numai pentru mîncare, ca să aibă motiv de a umbla din sat în sat și din casă în casă, să vadă și să audă ce face și unde e amplasată armata

inamică. Când tolba îi era plină de informații se întoarcea pe acelaș drum și o deșerta pe biroul oficiului de informații al diviziei, după care pleca din nou în aceleași misiuni. Începerea ofensivei din 16 aprilie 1919 îl găsește la datare în spatele frontului inamic.

Pentru faptul că a mijlocit trecerea frauduloasă de frontieră și a trecut chiar și el în mod ascuns, autoritățile maghiare de pe vremea aceea l-au dat în judecată. Procesul s-a pus pe rol la tribunalul din Arad, dar nu s-a judecat fiind mobilizat. Scoaterea procesului de pe rol și încetarea oricărei urmăriri a avut loc după formarea României Mari.

Toată viața s-a gândit și la aceea că trebuie să-și schimbe căsuța ce-o avea cu una mai omenească, dar nu a reușit. Bani ca îi câștiga cum veneau așa se duceau. De multe ori nu ajungeau de la un câștig la altul. Nu i-a rămas altă soluție de cât să taie pădurea, din terenul proprietate personală, din Hauoaia, ce nu ajunsese la maturitate. Zis și făcut. Dar cum? Materialul lemnos de pe acel loc valorificat în stare naturală, la fața locului, nu-i putea aduce venitul de care avea el nevoie. Atunci recurge la o stratagemă. Stia de la întreprinderile pe unde a lucrat că materialul lemnos, chiar de calitate inferioară, se valorifică de zece ori mai bine transformându-l în mangal. Si nu era tot una să scoată din pădurea aceea zece mii lei sau șaiszeci de mii de lei.

Se apucă de lucru. Taie pădurea și face din ea cărbuni. Transportul la gară l-a făcut, o parte cu clacă, cu ajutorul binevoitor al sătenilor, iar altă parte cu ajutorul a doi măgari pe care înadins i-a cumpărat pentru această treabă. Cu banii luați pe cărbuni își edifică în anul 1945 o casă mai sănătoasă și mai arătoasă, cu două caturi; parterul din zid, iar partea de deasupra din lemn. Nu a reușit să o termine că o boală nemiloasă (pneumonie), care nu prea avea leac pe vremea aceea, i-a curmat în primăvara anului 1946 firul vieții.

În sat a sprijinit toate acțiunile de interes obștesc, astfel că îl găsim printre membrii fondatori ai căminului cultural și cooperativei de credit din Tisa, sprijinind din suflet inițiativele luate. A fost președinte la cooperativa din Tisa și pentru puțin timp primar și administrator la Băile Vața.

Acesta a fost Nicolae Moțica al Ioviciei din Tisa, cu viața-i frământată și plină de fapte cu care oricine se poate mândri. La baza tuturor acțiunilor sale a stat patriotismul, dragostea de locurile natale, munca și omenia, dar mai ales dragostea de oameni pe care a căutat să-i ajute din toate puterile lui, cu vorba și cu un sfat bun pornit din suflet.

2. Țărană, mamă, educatoare și muncitoare (Doria)

Ionuț Arpaș din Arpășești a avut trei copii, două fete și un băiat. Pe

toți trei i-a căsătorit: pe George în casă, pe fata mai mare Creștina la Mărgești, iar pe fata mai mică, Victoria sau Doria cum îi ziceau părinții și ceilalți din sat, La Sat. Frumoasă performanță, să ai toți copiii căsătoriți cât mai aproape de părinți. Când bătrînul Ionuț mergea la moară, la tîrg la Hăl-magiu, sau în altă parte, trecea, fiind în drum, pe la cele două fete să vadă ce fac și cum se simt.

Pe fata mai mică, pe Doria, a căsătorit-o La Sat după Teodor al lui Temu. Teodor nu a mai avut frați, iar părinții i-au murit cînd el era mic. Avere a avut el ce a avut, că de aceea a lăcomit Ionuț să-și dea fata după el, la care s-a adăogăt și faptul că nu a mai avut frați, ca să aibă cercubă cu ei la împărțirea averii.

Bătrînul Ionuț a fost tare mulțumit de felul cum și-a aranjat copiii, toți aproape de el. Dar ce folos, că de multe ori "socoteala de acasă nu se potrivește cu cea din tîrg". Multe neprevăzute pot apărea în viața omului, și în fața vicisitudinilor vieții omul de rînd își pleacă capul și se resemnează. Așa a fost cu el; feciorul pleacă pentru lucru în America(SUA); fetei mai mari îi moare de tînar bărbatul, iar celei mai mici, bărbatul i-a plecat pe front de unde nu s-a mai întors. Asta le-a fost soarta. Bătrînului din tot aranjamentul fericit ce l-a crezut, i-a mai rămas apropierea, ca să se poată interesa mai ușor de ele, de fiicele sale. Se ducea la ele cu grija ce o poartă adevărații părinți copiilor lor. Primăvara și vara se ducea și le ajuta la muncile agricole, arat, sămănat, recoltat, iar iarna le aproviziona cu lemne, că fiecare din ele rămăseseră văduve cu copii mici. Creștina cu două fete, iar Victoria cu trei copii, un băiat și două fete.

Nu după mult timp îi moare bătrînului soția și rămîne singur în casă. Ce să facă acum? Si-a adus din nou în casă pe fiica mai mare cu cele două fete, să se îngrijească de treburile gospodărești. Fiica mai mică, Victoria, a rămas în casa soțului să-și crească copiii și să administreze bruma de avere ce o avea soțul.

În această situație, Victoria muncește din răspuțeri, că numai ea era mîna de lucru în casă, să-și crească copiii, dar și să aibă grijă de averea soțului, mai tîrziu a copiilor, să nu se înstrăineze, ca să nu-i impute soțul cînd se va întoarce că nu a fost destul de vrednică pentru așa ceva. Pentru aceasta a trebuit pricepere și muncă și munca a fost mare și grea. Pe lîngă grija ce se cerea în gospodărie, a trebuit să facă toate muncile la cîmp, la sapă, la secerat, la adunatul recoltei, la culesul fructelor etc.

Soțului, încă cu mult mai înainte de a pleca pe front, îi pieriseră boii din jug și fără boi nu se putea lucra pămîntul, singura sursă de cîștig pe vremea aceea. Se gîndește ce să facă să cumpere alți boi. Altă soluție nu a găsit decît să se împrumute cu bani din bancă. Ridică din banca din Hălma-

giu 250 de zloți, bani foarte mulți pe vremea aceea, și își cumpără altă pereche de boi. Nu a avut noroc să se folosească nici de aceștia, că boala contagioasă de care pieriseră ceilalți nu se stinsese complet, astfel că și al doilea rînd de boi mor. Ce să facă? Se resemnează, că altceva mai bun nu putea face. Vine timpul că Teodor, soțul, e chemat în armată mobilizat și trimis pe front în Galiția, de unde nu s-a mai întors. Soția, Victoria, a rămas singură acasă cu trei copii să-i crească și cu datorie în bancă. Trebuia mîncare și îmbrăcăminte pentru ea și copii, și în plus se apropia și scadența la bancă a datoriei. Trebuiau bani, dar de unde? Animale nu avea, doar 2-3 oi să aibă primăvara un miel și un pumn de lapte la copii. În restul anului se îndulcea toată familia cu o gură de lapte atunci cînd se îndurau vecinii să le aducă. Pe atunci, legile în vigoare nu luau sub scutul lor nici cel puțin datoriile celor mobilizați. Urmașii, dacă nu plăteau la termen ratele, riscu să-și vadă toată averea scoasă la licitație, așa cum s-a întîmplat cu atîtea familii din sat.

Grea situație. Copiii erau mici de 8, 6 și 2 ani, așa că nu puteau fi puși la nici o treabă mai serioasă, doar să păzească un porc în bătătură, sau cele cîteva oi ce le avea. De toate și de tot trebuia să se îngrijască numai ea. Ziua lucra la cîmp și timpul trecea mai ușor, dar noaptea o copleșeau gîndurile și necazurile, și atunci fără să vrea, începeau să-i curgă din ochi șiroaie de lacrimi, că perina de sub cap se făcea learcă. Multe nopți au fost pentru ea zile albe, în care nu închidea "un strop ochii"; și așa obosită de nesomn dimineața lăsa copiii dormind și ea lua coșurile, desagii sau sacii în spinare și pleca la treabă. În această situație disperată, vecinele mai cu inimă o sfătuiu să se recăsătorească, dar ea îndată le și dădea răspunsul:

- Cum vă puteți gîndi la așa ceva! În primul rînd eu sunt căsătorită, în al doilea rînd nu știu dacă soțul e mort sau nu, și apoi sunt în casa și averea lui; și chiar dacă aș găsi un bărbat bun, tată la copii nu mai găsesc!

De altădată era sfătuită să-și dea copiii mai mari ca slugi. Dar care dintre copii erau buni pentru așa ceva, cînd cel mai mare de-abia avea 8 ani și în plus de aceasta, cum să-și dea copiii de lîngă ea în străini! "Orice ar fi - le spunea ea, acestora - îi țin lîngă mine, cum voi trăi eu și ce voi mânca eu, vor mânca și ei. Mă las pe mine și le-o da lor". În momente de răgaz o năpădeau gîndurile. De multe ori zicea "Ce nedreaptă-i lumea asta! Unii au prea mult iar alții nici la zile mari nu-și pot stîmpăra cum trebuie foamea".

Satul a fost întotdeauna deficitar în cereale. Oamenii se aprovizionau clandestin cu cereale de la cîmpie, căci transportul lor dintr-o localitate în alta era oprit. În repetate rînduri s-a dus și ea, Doria, împreună cu alții, în satele din cîmpia Aradului, după o măsură, două, de grîu sau porumb (30-60 ltr), să le aibă pentru copii. Dacă aveau noroc să nu fie prinși de jandarmi, se

bucurau cînd ajungeau cu bine acasă. Ca să nu fie prinși trebuiau să umble cu mare băgare de seamă. Trebuiau să stea cu sacii plini cu cereale, ascunși prin jîpii din jurul gărilor și cînd venea trenul Arad- Brad, numai în cap de seară, sau în timpul nopții îi zvîrleau repede prin spate în tren și îi astrucau pe unde puteau, pe sub scaune. De multe ori erau prinși chiar cînd urcau sacii în tren, și atunci cerealele se confiscău iar ei se întorceau acasă și fără cereale și fără bani. Așa i s-a întîmplat și ei în iarna lui 1916 în gara Târnova. S-a întors acasă cu mîinile goale. Pînă cînd a reușit să facă rost de alți bani pentru alte bucate, s-a înțelea cu copiii să mîinînce numai de două ori pe zi, ca să le ajungă bucatele pînă face rost de altele.

Pînă nu și-a achitat datoria în bancă, s-a întîmplat să nu aibă în casă de Crăciun coadă de purcel. Și ce mult ar fi dorit, mai ales copiii, pentru care Crăciunul însemna mai degrabă slobozenia la o bucată de cîrnaț, decît altceva. Așa și-a dus viața Doria în timpul greu al primului război mondial, și ca ea atîtea alte femei din sat, rămase singure în urma plecării soților pe front.

Băiatul care era, ca toți băieții mai zburdalnic, cotrobăia de multe ori prin șură sau podul grajdului, prin gozul de pe acolo, te miri după ce și dădea peste un cuiabar cu 2-3 ouă, de multe ori cu găina pe cuiabar, lua ouăle dar avea de grijă să lase unul în loc să nu părăsească găina cuiabarul, și mergea tot fuga cu ele în casă la maică-sa, cu gîndul că va mîinca din ele un raicăt (papară) bun, dar femeia avea alte planuri, ea știa nevoile casei și atunci le spunea copiilor: „Lăsați dragii mamei, că trebuie să mem (mergem) la boltă să luăm pe ele bîcele și petreloi, că vedeți voi că stăm seara pe întuneric și nu avem cu ce aprinde focul, tăt în sat să mem cu văturaiul după jar?” Copiii înțelegeau și se lăsau lămuriți dar tare ar fi dorit să mîinînce și ei un ou-două. Ouăle erau mijlocul cel mai obișnuit pentru schimbul în natură. Oamenii duceau ouă la prăvălie și luau în schimb chibrite, sare, petrol și cîteodată și zahăr.

Toată această viață grea parcă nu a fost suficientă să-i șubrezească sănătatea și să-i amărască sufletul, a trebuit să mai vină și alte necazuri. Vecinul George a edificat în spatele casei ei o mare clădire în care a deschis birt și boltă. Cum nu a prea avut loc pentru o așa clădire mare, a intrat cu construcția și în ograda ei pînă aproape de păriletele casei. Burlanul de scurgere a apei de pe acoperiș arunca, în această situație, apa pe peretele din spate de la casa ei. Cînd veneau ploii mari torențiale, mai ales noaptea, apa din burlan dădea tencuiala de lut de pe perete și întra în casă printre bârne, așa că de multe ori dimineața cînd se scula și încerca să intre în camera din dreptul burlanului, găsea camera plină cu apă. Cu ciubere trebuia să scoată apa din cameră, care de multe ori ajungea la înălțimea de 20 cm. Nici această nu a fost de ajuns. A fost conturbată de hapsâni și în posesie. Așa singură

și fără știință de carte nu s-a lăsat răpusă. A avut curajul să se judece ca să-și apere proprietatea, deși justiția de pe vremea aceea nu apăra drepturile celui slab și nevoiaș, împotriva ambițiilor celor puternici.

Din datoria în bancă mai achitase ceva, dar nu o lichidase. Aproape ajunsese biata femeie la faliment. Tot satul vorbea numai de scoaterea averii sale la mezat. Se aștepta și ea, din zi în zi, să iasă jucății (executorii) afară la fața locului să-i vîndă averea la licitație. Cei interesați din sat de-abia așteptau lucrul acesta. Aveau ocazia să pună mîna pe bucățile de pămînt ce îi interesau, unii chiar pe locul cu casa. Unul dintre aceștia îi și face propunerea să se mute, că-i face el casă nouă, dar nu a acceptat. „Imi voi face eu și casă nouă cînd voi putea, dar de aci nu mă mut pentru nimic în lume. Mă voi lupta și dacă va fi să pierd nu voi fi socotită o fricoasă și o slăbănoagă”, zicea ea.

O prinsese și anul 1916 cu datorie în bancă. Avea însă de grijă să-și achite ratele la termen ca să nu aibă motiv să ceară scoaterea la licitație a bunurilor imobiliare. În 1916 mai avea de plată două rate. Pînă la jumătatea anului, trebuia să termine cu datoria în bancă. La vremea aceea, cînd se achita o sumă de bani nu se elibera nici un fel de act (chitanță), totul se făcea pe cuvînt, pe încredere. S-a întîmplat ca la ultima rată, din anul 1916, contabilul băncii din Hălmagiu (Joldea), să-i spună că nu a achitat rata anterioară și că rata ajunsă atunci la scadență nu i-o primește pînă nu achită și rata ce o socotea restantă. Femeia știindu-se cu ratele la zi îi spune:

„Nu-i adevărat! Eu am achitat toate ratele. Nu am nici o rată restantă, dar și așa, acum nu am bani decît pentru rata de-acum. A încercat să aducă dovezi femeia dar Joldea nu s-a lăsat lămurit. Discuțiile s-au întetît iar Joldea enervat că femeia nu se lasă lămurită, că el are dreptate, îi spune pe un ton ridicat!

-Minți! Ești o obraznică!

În timp ce îi spune vorbele acestea îi și împrăștie cu mîna banii de pe masă prin cancelarie. Femeia cînd vede acest lucru îngână cîteva vorbe și se îndreaptă spre ușă să meargă să ponosluiască (reclame) cazul la fibirău (judecător) sau la iarășbirău (pretor). Contabilul și-a dat de îndată seama de intenție și repede a spus omului de servicii, care era alături!

Nu o lăsa să iasă afară! Stai măi muiere să mai căutăm prin potrocoalele astea, să vedem ai sau nu dreptate. Caută contabilul ce caută, mai mult de formă decît pe adevărate, și în cele din urmă spune:

-I-am găsit. Ai dreptate. Adună-ți banii de pe jos!

-Eu i-am pus cinstit pe masă, cine i-a zvîrlit p-acolo să-i adune, răspunde calm femeia, dar și cu hotărîre și demnitate.

-Îți spun muiere să-ți iei banii de pe jos! se răstește la ea. Dar ea nu

se lasă intimidată și îi răspunde:

- Nu-i iau! Că nu eu i-am zvîrlit p-acolo, fu din nou răspunsul. Contabilul văzînd că nu poate ieși la capăt cu ea, după ce îi mai aruncă cîteva vorbe insultătoare, că e muiere îndărătnică și încăpățînată, că nu a mai întîlnit astfel de cazuri, nici cu bărbații, dar mi-te cu femeile, îi spune omului de serviciu să adune el banii de pe jos. Cu aceasta se pun capăt discuțiilor dar și datoriei din bancă.

Odată ce a scăpat de datoria din bancă, a început să se schimbe și viața. Nu s-a putut deodată dar au început să se întrevadă semne bune. Anul 1917 a fost un an agricol destul de bun. S-a făcut fîn din belșug; fructe la fel. Vinde ceva fîn și fructe și pe banii luați cumpără o vacă, mai mare ceva ca o capră, să aibă o lingură de lapte la copii. Mai tîrziu un cunoscut îi cumpără un junc încreștere (să-l crească și să se folosească cu el). L-a pus la jug cu vaca la diferite lucrări, că gospodăria nu se poate ține fără muncă și fără animale de muncă. Dar speranțele și înviiorarea de mai bine erau din cînd în cînd zgîlțuite, așa că viața era tot grea și posomorită. Cînd speranța era mai mare atunci se abătea o neprevăzută și aducea noi întristări.

Ii moare vaca. Intre timp i-a mai murit și cîte un șeldeuș (purcel de 4-5 luni), și atunci era mare durere. Plîngeau cu toții ca după un om mort. Si aveau de ce, că vitele erau, și pentru ei ca și pentru toți țărani, însăși viața lor.

In urma muncilor grele s-a îmbolnăvit, așa că cea mai mare parte a anului 1918 l-a petrecut în spital și pe pat acasă. Cu greu s-a întrămat (întremat). Intr-o seară copiii se desculță să se pregătească de culcare. Unul din ei întrerupe tăcerea de mormînt din casă și o grăiește pe mamă-sa:

-Mamă,mi s-a rupt opinca!

Femeia ia opinca în mînă, se uită la ea, să vadă cum se poate drege, și după un timp zice copiilor:

-Am mai scăpat de greutate; o să vină timpul să ne cumpărăm și noi papuci, să nu mai umblăm cu cîrtogi de astea.

Si într-adevăr așa a fost. Nu mult după venirea României Mari a lăpădat opincile și nu le-a mai pus în picioare toată viața. Casa în care stătea era veche și dărăpănată. Timpul și vremurile rele o adusesse în această stare. Fusesse construită de unul din strămoșii soțului, așa că îi venise timpul să fie schimbată cu una nouă. Încă din 1921 începe să adune material pentru casa nouă ce și-o construiește. Ce e drept a mai fost ajutată, cu mîna de lucru și de oamenii binevoitori din sat, dar a fost greu.

In toamna lui 1917, cînd copiii din sat - cei care au voit, că nu au fost obligați - au început să meargă la școală la Hălmagiu, băiatul s-a îndemnat și el, și i-a spus mamei sale: "Mamă eu merg la școală". Femeia nu l-a oprit,

din contră i-a spus: "Du-te numai să fii vrednic să înveți". După ce a terminat 4 clase, băiatul iar îi spune mamei sale: "Mamă eu merg la școală la Arad". Știa ea că școlile din Arad sunt de un grad mai mare și iar repetă spusele cu 4 ani în urmă: "Du-te numai să fii vrednic să înveți". Era și ea mândră că își dă copilul la o școală mai înaltă, la oraș, mai ales că pînă atunci doar doi copii de țărani îi luaseră înainte.

La căsătorie, Doria a adus de la părinți ca zestre în noua casă un frumos buchet de virtuți spirituale ca: cinstea, demnitatea, respectul pentru bine, dreptate și adevăr, și mai ales munca care i-a asigurat o viață demnă. A învățat de la părinți să nu înjure, să nu bârfească, să nu lăcomească la bunurile altora, să nu se certe etc; și toate acestea a avut de grijă să le transmită și copiilor. În casă, copiii ei nu au cunoscut certurile, înjurăturile, minciunile sau bîrfelile, așa că de toate acestea copiii au luat cunoștință de la alții, din alte familii. Comportarea părinților constituie condiția esențială în educația copiilor. Minciuna, copiii o descopăr la părinți. Nu odată se întâmplă ca unul din părinți, făcînd ceva nepermis, să amenințe copilul care știe de faptă cu vorbele: „Să nu spui la tată-tu(sau la mamă-ta) că te omor în bătaie”. De multe ori copiii nu spun dar își fac socotelile lor, și pe bună dreptate.

În educație a căutat să inspire copiilor respectul pentru adevăr, dreptate, cinste și bună credință. A acordat copiilor încredere și s-a bucurat de ea. Moașa satului, într-o zi de iarnă, îi vine în casă cu furca. Torcînd mai depanau și ceva povești, așa cum se întâmplă de obicei. Printre altele, moașa aducînd în discuție ceva lucruri de prin sat îi spune femeii:

-Doar nu duc copiii tăi vorba de aci, să se audă în sat.

La aceasta femeia îi răspunde:

-Copiii mei să ducă vorba din casă, să vorbească de rău casa în care stau? Asta nu se poate! Am toată încrederea în ei. Nu înțeleg ca cineva să-și murdărească casa și să continue să se simtă bine în ea. Ai văzut păsările din codru, cînd încep să-și murdărească cuibul îl părăsesc, iar noi să ne simțim bine în casa ce o murdărim cu vorbele ce se duc din ea?

Doria era o femeie foarte hotărîtă, de altfel numai așa a putut răzbi în viață. Așa i-a învățat și pe copii. A ținut ca vorba ei să fie respectată, nu mergea cu tocmeală. Nu a fost nici severă și ursuză și nici tolerantă; că din aceste extreme se nasc deprinderile rele la copii.

S-a întîmplat ca într-o zi de vară venind de la Arpășești spre casă cu copiii împreună, băiatul mai încăpățînat îi cere mamei să nu meargă acasă pe uliță ci prin Trauaș, prin spatele grădinilor, pe holde. Ea nu-l ascultă și-și vede de drum. Băiatul văzînd că mamă- sa nu-l ascultă se lasă jos în noroi și nu mai pleacă de acolo. Femeia nu a zis nimic. S-a dus acasă, a lăsat greu-

tatea ce o avea în mâini, a luat o joardă și s-a dus la băiat. L-a luat binișor de mână, fără să-i zică o vorbă, și s-a dus cu el la vale, care nu era departe. A dat jos cămășuța de pe el și i-a tras bine peste corpul gol cu nuiua, de l-a făcut numai vîrci(dungi). L-a spălat bine în apa limpede a văii, că era vară, l-a îmbrăcat curat și cu asta l-a lecuit definitiv de istericale. I-a folosit mult băiatului această lecție în viață.

Așa și-a dus Doria viața plină de greutate și amărăciuni. A muncit în viață și așa a asigurat existența copiilor;

A luptat și a câștigat bătăliile vieții. A crezut și nădăjdut în bine și aceasta a întărit-o în lupta ce a dus-o;

Și-a apărat drepturile și demnitatea și a triumfat. A cultivat curajul și a sfidat lașitatea;

A știut să-și păstreze onoarea și demnitatea și așa a fost cotată.

După ce își vede toate gânduri realizate, fetele la casele lor, iar băiatul învățător în sat, primul fiu de țăran din Tisa în această slujbă în sat, și după o viață grea și plină de privațiuni, de 60 ani, firul vieții se frînge în vara lui 1943. Pe drept cuvînt a putut spune la capătul vieții, parafrazîndu-l pe dreptul Simion

„Slobozește-mă, sunt obosită, că mult am pățimit în viață”!

3.Un om în contrast cu mentalitatea satului

În Tisa a trăit pînă în anul 1952 un om ce a fost poreclit „Golia”. Probabil că porecla a fost numele patronimic al fostului proprietar al locului pe care a hălăduit Golia, că în sat au existat familii cu astfel de nume. Golia a moștenit, poate, odată cu locul și numele.

Acest om a văzut lumina zilei în crîngul Crișeni, într-o familie foarte săracă. Tatăl lui a fost frate cu Crișan Ilie. Rămînînd orfan de tată, la vîrsta fragedă de 2-3 ani, mama lui se recăsătorește cu Cercel de La Sat, om și el modest și sărac. Cercel, măștihoiul lui (adică tata mașter), s-a îngrijit de băiat ca un părinte adevărat, mai ales că el nu a avut proprii lui copii.

Golia nu a crescut să fie om înalt de statură, ci din contră, era mic, dar bine legat. Ochii îi erau foarte vioi, așa că nu îi scăpa nimic neobservat, iar memoria și judecata erau fenomenale. Nu știa carte, dar avea o inteligență din naștere, care l-a ajutat să se descurce în viață mai bine decît oricare altul cu știință de carte. Păcat că cîntea, omenia nu a fost la nivelul facultăților sale spirituale!

Cînd a împlinit vîrsta de 17-18 ani se căsătorește cu Saveta Dărău de la Paragine, fată săracă și ea. După căsătorie începe să conducă el treburile gospodăriei, mai ales după recăsătoria lui Cercel, tatăl lui mașter, în

vecini, că mama sa între timp moare. În gospodărie a fost foarte întreprinzător, scotea banul și din piatră seacă, cum e vorba.

Ajuns cap de familie se gândește mai întâi să-și refacă gospodăria, casa și iortoanele (dependințele) învechite și ruinate de timp, pentru că au trecut prin ele multe rînduri de oameni. Începe întâi cu casa care era cea mai necesară. În locul casei vechi ridică alta nouă mai mare și mai arătoasă, în vinclu, cu trei camere, pivniță, cămară și cu gang în față. Era acum prima casă în sat, nu mai era alta ca aceasta. Iși edifică o bucătărie de vară, apoi șura în stil nou, cu două grajduri în părți. Toate au costat sigur bani mulți. Se întrebau și oamenii din sat, de unde mai are bani și pe ce îi face.

Gospodăria și-a pus-o bine la punct, dar cu toate acestea nu s-a oprit cu construcțiile aci. După ce căsătorește feciorul cel mai mare, sfătuiește cuscii, mai ales că nora era singura fată la părinți, și astfel știa că toată averea socrilor va fi a fiului lui, să-și edifice și ei casă nouă. Contribuția cea mai mare la edificarea casei a fost a lui, și ca parte morală și ca parte materială. Nu mult după aceasta cumpără de la Șimon Moldovan de Peste Criș, moara acționată cu puterea apei și o dă în schimbul casei, tinerilor noi căsătoriți, adică fiului său mai mare și norei sale, iar casa după moartea cuscrilor i-a rămas lui și a înzestrat cu ea pe un alt copil al său. Moara a fost veche, astfel că o reînnoiește și îi mai adaogă o roată la cea veche. După cîtva timp o reface din nou.

Prin anii 1911-1912 edifică o mare clădire cu pereții din piatră ce mai tîrziu ajunge local de școală. După ce o termină deschide în ea prăvălie și birt.

A fost foarte mult timp primar și înainte de primul război mondial și în timpul războiului. Avînd această funcție nu a fost mobilizat și deci nu a cunoscut nici el și nici familia greutățile ce le-au avut familiile celor plecați pe front. A fost în acest timp și episcop la biserică, și în această calitate, cum biserica a avut frumoși bani, s-a folosit de ei în scopuri nu prea oneste. Pentru acest lucru, dar mai ales pentru faptul că a cumpărat cu ei multe holde de la oamenii săraci, din cele scoase la licitație, în timpul primului război mondial, biserica neputînd tolera acest lucru l-a înlocuit din această funcție. Lucrul acesta l-a supărat nespun de mult și drept urmare a părăsit credința ortodoxă și a trecut la religia baptistă. Prin el se înființează în sat comunitatea baptistă. Trecerea la baptism a fost motivată și de alegerea lui Ștefan Serban ca preot în sat, cu care a fost într-o permanentă dușmănie.

Pe lîngă construcțiile făcute de el a mai cumpărat o moară acționată cu puterea aburului în localitatea Pescari jud. Arad. Pe lîngă clădiri, 7 la număr, parte cumpărate, parte edificate de el, a cumpărat foarte mult pămînt din cel scos la licitație în primul război mondial de la țărani care nu au

reușit să achite datoriile ajunse la scadență. Multe familii din sat au rămas și fără sărăcia ce o aveau, numai cu cocioaba de casă unde să se poată adăposti de intemperiiile vremii. În această privință a fost un om extrem de egoist, fără milă și fără scrupule morale. Acest fel de a fi, al lui, a fost determinat și de orînduirea nepopulară și exploatare de pe acele timpuri care în loc să frîneze astfel de apucături le-a încurajat. Pe acele timpuri populația săracă a fost la discreția celor bogați și puternici. Nici o lege nu apăra pe cel slab de cel puternic și pe sărac de cel avut. (Oare dacă nu ar fi cumpărat acest om terenurile respective, banca nu le vindea altuia străin? I.C.)

Datorită acestor lucruri a putut acest om, să adune în cursul vieții sale o avere așa de mare cum puțini au putut să o facă, astfel că a lăsat la fiecare din cei 5 copii, ce i-a avut, cîte o casă mare și pămînt. În viață s-a bucurat de o sănătate deplină. Numai la adînci bătrînețe a început să se îmbolnăvească, dar și atunci fără să zacă pe pat. Durerile care se întetiseră în ultimii ani ai vieții, devenind insuportabile, l-a determinat să-și facă un examen de conștiință, exteriorizat prin exclamațiile făcute adeseori cînd durerile deveneau prea marii: „astea sunt faptele mele, că eu multe rele am făcut în viață”

Golia a fost un tip de om ce ar fi fost bine să fi fost studiat din toate punctele de vedere, dar mai ales sociologic și psihologic. Să te ridici în așa scurt timp la o așa stare socială nu e lucru ușor. Nu știa carte dar citea hărțile topografice, de la cartea funciară, mai bine decît oricare altul cu știință de carte. Toată inteligența de care a dat dovadă, rațiunea precisă care nu dădea greș niciodată, n-au fost stimulate sau dezvoltate prin educație în familie sau instituții speciale de învățămînt, ci s-a născut cu ele, moștenite cine știe de la ce strămoș. Dacă ar fi urmat o școală superioară, cu siguranță ar fi ieșit din el un om de știință remarcabil. Sănătatea de care s-a bucurat în viață a făcut ca să trăiască 86 de ani cînd media de vîrstă, pe vremea lui, dacă era de 50-60 de ani. S-a născut în anul 1866 și a murit în 1952.

Cap XIII. Obiective de vizitat în Tisa

Cei dornici de drumeție și cărora le face plăcerea a urca pe înălțimi, pentru a-și pierde privirea în zarea îndepărtată, colinele Tisei oferă mai multe posibilități decît oricare alte coline, din alte localități, din jur. În plus de aceasta, cei care doresc să-și facă o idee cît mai completă și clară, despre aspectul regiunii Hălmagiului, dealurile Tisei oferă această posibilitate, mai mult decît altele, cu deplasări și cheltuieli de energie puține.

Pentru a vizita locurile interesante din Tisa, formulăm următorul ghid,

după cum și amatorii sunt mai dispuși sau mai puțin dispuși la un drum lung. Cei care sunt mai comozi și mai predispuși la oboseală, pot vizita satul cu instituțiile și colinele sale, iar ceilalți se pot avînta la un drum mai lung înconjurînd hotarul pentru a privi de la înălțime Valea Crișului Alb, cu frumsetile ei, în toate direcțiile.

Cei care rămîn la prima formă de excursie se pot documenta cu privire la tipul vechi de sat de munte, cu case vechi dar și noi grupate pe crînguri. Se pot vedea instituțiile acestui fel de sat ca: școala, căminul cultural, cooperativa, biserica ortodoxă, ori cea baptistă. Biserica ortodoxă fiind declarată monument istoric, prezintă interes prin vechimea sa, stilul și pictura interioară. În timpul verii, amatorii de aer și soare, ca și amatorii de pescuit sportiv, găsesc plăcute locuri pe marginea Crișului, unde pot să-și satisfacă din plin aceste plăceri. Cine se urcă numai la Măgură, sau La Vîrf, își poate face din plin ideea de situația regiunii.

Ceilalți care sînt dispuși a face drumuri mai lungi înconjurînd hotarul satului au ocazia de a vedea locuri și perspective frumoase care nu se vor uita ușor. Aceștia pornind de la Sat, pe Valea Iugii, pot urca pe Petricea la Lășor și Piatra Corbului și după ce înconjoară hotarul prin partea de sud, pot trece în hotarul Prăvăleni, ca apoi coborînd la Vața să se întoarcă de aci cu trenul la Tisa. Cei care nu voiesc să treacă prin Prăvăleni și Vața se pot întoarce în sat, fie prin Fața Dealului, fie coborînd în Valea Mare și ținînd firul văii pînă în sat. Drumul nu e prea lung și nici obositor, indiferent de traseu.

Dacă amatorii de drumeție merg cu ghid din sat, pot poposi o noapte, două, la sălașurile ce încă se mai găsesc la deal, sau "în finul de curînd cosit" dacă excursia se face în timpul cînd se cosește finul la deal. Cei care fac această drumeție trebuie neapărat să oprească pe creasta de la Petricea, Vîrful Lășoruiui, Piatra Corbului, Vîrful Mursei, Cișeră și Fața Dealului. Ce care se o- prește pe aceste locuri și privește în diferite părți va rămîne cu amintiri plăcute! De pe creasta de la Petricea înaltă de 200-300 m față de nivelul Crișului, se vede satul Talagiu, frumos rînduit acum - cum n-a fost în trecut - în imediata apropiere a căii ferate. Tot de aci se pot vedea carierele de piatră din Talagiu și Aciuța. Și după ce îți desfeți privirea cu munca oamenilor care dislocă piatra din stînca dealului, privirea se pierde spre vest, pe valea Crișului, pînă la defileul de la Baltele, unde odată se afla granița dintre Principatul Ardealului și Ungaria. Din Vîrful Lășoruiui înalt de 653 m, se poate vedea peste colinele mai scunde, pînă departe la Dieci și Crocna. Se vede minunat de bine Biharia, defileul de la Dealul Mare și muntele Codru-Moma. Din acest vîrf, dacă mergem, pe creastă spre sud, ajungem la o stîncă de proporții mari numită Piatra Corbului, înaltă de cca.250 m. Dacă se

privește de sus de pe stîncă, jos în vale, clădirile ce au fost odată în văgăună se vedeau ca niște căpițe de fin, iar oamenii se disting doar prin mișcare. Tot de aci se deschide spre sud o frumoasă perspectivă cu poieni și fînațe, care fac hotarul între Talagiu și Prăvăleni. Din Vîrful Mursei, din Cișeră sau Fața Dealului se vede toată valea Crișului Alb, începînd de la Vîrfuri și pînă de parte spre Brad. Bradul nu se vede că e interpus în față Dealul Caraciului. Cînd e senin cu atmosfera clară se vede pînă și muntele Detunata. De pe aceste. înălțimi, dacă privești Valea Crișului cu localitățile ce o împînzesc, gîndul te duce fără să vrei, în trecut și parcă vezi cetele de români, înarmați, cum coboară la șosea, să ațîină calea invadatorilor.

INCHEIERE

Am scris această monografie a satului Tisa în primul rînd pentru fiii satului, cum s-a spus și în introducere, pentru cei ce au rămas locului să continue obiceiurile și tradițiile moștenite de la străbuni, ca și pentru cei plecați din localitate, făcîndu-și un rost mai bun în altă parte pentru a-i lega și pe aceștia de vatra de obârșie, precum și pentru toți cei dornici de a cunoaște un crîmpei din viața unui sat de munte.

Istoria s-a făcut așa cum se face și azi de popor, dar poporul făuritor de istorie, în majoritatea cazurilor, se îngroapă în anonimat așa cum s-a întîmplat cu generația de la 1918-1919 din Tisa. De evenimentele de atunci nu ne despart prea mulți ani, dar cu toate acestea:

-Cine mai știe azi, dintre locuitorii satului, că cetățeni din Tisa, foști prizoneri în Rusia, Italia și chiar Franța, s-au înrolat ca voluntari pentru cauza mare națională a poporului român?

-Cine mai știe azi că o mulțime din cei care reușiseră să ajungă cu bine acasă, de pe front, s-au înrolat în serviciul aceleași cauze mari, în gărzile naționale, sau ca voluntari în Regimentul „Ho ria” ?

-Cine mai știe azi că locuitorii satului Tisa au contribuit cu bani, după puterea lor, pentru cumpărarea în anul 1869 a localului în care și-a început activitatea Liceul „Avram Iancu” din Brad? Prin această faptă, tisenii se înscriu și ei printre fondatorii acestui locaș de cultură, din Țara Zarandului.

lui¹¹⁸

-Cine mai știe din locuitorii satului, sau din cei care s-au ocupat mai din aproape de problemele sociale ale regiunii, cu puține excepții-cinste lor - că Dărăii din Tisa, cei care au obținut titlul de „Nemeș”, om liber, și-au cumpărat titlul, adică libertatea, plătind sume importante de bani domnului de pământ, și nu au înțeles să se pună în serviciul grofilor și a regimului străin din acele vremi? Ei sunt singurii locuitori de pe Valea Crișului Alb și din altă parte, care au scăpat de iobăgie sub forma aceasta¹¹⁹. Nu se poate presupune că aceștia au ajuns la o stare economică înfloritoare și datorită acestui fapt au putut să-și cumpere libertatea. Starea lor materială nu s-a deosebit cu nimic de a celorlalți locuitori din sat, sau regiune, mai ales că locuiau în cătunul Paragine, cei mai sărac - după cum îl arată și numele - și cel mai îndepărtat de centrul satului, dar dorul de libertate a fost mai mare decât orice. Datorită acestuia au învins! S-au lipsit de bucata de pîine de la gură și au dat-o pentru libertate. Cinste lor și mîndrie nouă că am avut așa înaintași!

-Cine mai știe azi în sat că Moțica Nicolae al Ioviciei din Tisa a trecut în toamna anului 1912 în ROMÂNIA, dincolo de Carpați, și a ajutat în Constanța pe foarte mulți ardeleni să plece pentru lucru în America (SUA)?

Cine mai știe că, tot el, după ce se întoarce din prizonerat din Rusia, se pune în 1919 în serviciul Armatei române, făcînd pe spionul în spatele inamicului, în zona Gurahonț și Pleșcuța, județul Arad?

-Cine mai știe azi că la Scuruș, Poieniță, Vîrful Dănilii și Vîrful Rîpii, din hotarul satului, s-au dat în primăvara anului 1919 lupte pentru Unirea Ardealului cu Patria Mamă și statornicirea frontierei de vest a ROMÂNIEI?

Pentru toate aceste fapte, ca și pentru multe altele, neamintite, am extins expunerea lucrării, ca cel puțin sub forma aceasta să rămînă ceva pentru posteritate și să constituie, în același timp pentru generațiile ce vor veni, motive de mîndrie, dar și exemple mobilizatoare.

În afară de acestea, mă simt dator a arăta că nu am reușit să obțin date dintr-o unitate agricolă cooperativizată, cu privire la producția agricolă, ca să pot face o comparație cu producția agricolă de pe loturile individuale din Tisa, pentru a dovedi mai concret că nu se pot obține recolte mari și de calitate de pe fișii înguste de teren, pe care nu se pot face lucrări agrotehnice de calitate. Din această cauză capitolul e tratat incomplet și nemulțumitor. Cert lucru este că în jur nu există nici o unitate agricolă cooperativizată cu care să se fi putut face o astfel de comparație, ca să se tragă

¹¹⁸ *Monografia liceului „Avram Iancu” Brad, 1969, pag 218*

¹¹⁹ Gh. Țărcuș și Rodica Rădulescu, *Conșiderații privind liberarea din iobăgie și înobilarea unor familii de țărani din Ținutul Hălmagiului în sec. XVII și XVII, Ziridava 1979, pag. 1033 și 1041. Vezi și anexa*

concluzii cât mai juste.

(Prof.Tr.Mager colinda, vară de vară, satele din jurul Hălmagiului și ca amator de pescuit sportiv a vizitat adesea și Tisa. Mai mult, mi-a dat mie și înv.Ioan Trifan să-i facem indexul la una din lucrările sale, pentru o eventuală ediție. Intr-una din acele ocazii noi am pus prof.Mager următoarele întrebări “De ce Popa Simion a tradus Tetraevangheliarul din limba slavonă în limba literară sârbă tocmai în Hălmagiu, într-un ținut care a fost și atunci cum e și azi, pur românesc? De ce nu a încercat să traducă evangheliile în limba română, așa cum s-ar fi putut pe vremea aceea, pentru românii din regiune, dacă a trăit în Hălmagiu?” La aceasta prof.Tr. Mager a răspuns! ”In parte parcă, ați avea dreptate, dar fără dovezi nu se poate nici combate și nici susține un lucru; în orice caz traducerea în limba română nu a fost posibilă,”

Pentru a lămuri problema, prof.Tr.Mager a mers la muzeul din Belgrad pentru a se documenta la fața locului. Iată concluziile la care a ajuns:

„Nu mai putem însă menține aserțiunea de la pag.89-90,(Ținutul Hălmagiului partea I de Tr.Mager), că Popa Simion de la 1450 ar fi trăit în Hălmagiu din jud.Arad, după cum afirmă Ilie Bărbulescu și Meteș¹²⁰, căci cercetînd în Muzeul din Belgrad (Jugoslavia), am aflat la finea manuscrisului slavon următoarea frază de încheiere, care, tradusă în românește, sună astfel: «S-a sfârșit scrierea acestui Tetraevanghel la anul 1450, luna iulie ziua 10, în zilele lui Io Iancu Voievod, de mîna preapăcătosului Popa Simion, la rîul (apa) Nergniu, în satul mare Halmașu. Hălmagiul odinioară în jud. Zărand azi în jud.Arad, se află pe rîul Criș, sau mai precis, pe un afluent al acestuia, fără nume specific. Investigînd mai departe, găsim în Banat, în fostul comitat Caraș Severin, Valea Almașului, prin care curge rîul Nera, apoi Halmaș, unul dintre cele opt districte valahice din Banat, în evul mediu. Localnicii numesc «Niergăn» rîul Nera; iar regiunii i se zice «Almăj», -Valea Almăjului.-Evident cuvîntul ortografiat slavonește la 1450 »Niergniu« este «Niergăn» ; iar Halmașu, ortografiat tot de Popa Simion la 1450, (probabil sub influența latinei medievale a diplomelor cancelariilor regale), este »Almăj« și nu Hălmagiu, care în documentele similare apare «Hal-magh», (după cum se vede și din facsimilul diplomei Voievodului Moga, anexat vol.I al acestei lucrări). Greșala istoricilor noștri este evidentă: Popa Simion de la 1450 nu a existat în Hălmagiu (jud.Arad), ci într-un sat de pe apa Nerei, în Banat.

Credem că prin investigațiile ce le-a făcut, prof .Tr.Mager a lămurit definitiv această problemă. Totuși, dacă se va găsi altceva care să aducă

¹²⁰ V. Netea, *Munții Apuseni, Muzeu istoric și panteon al poporului român*, 1977, pag 176.

-Florian Dudaș, *Zarandul, Chipuri și fapte din trecut*, Buc. 1981, pag 147

alte dovezi, mai concludente, lucrul nu poate de cât să bucure.

Cu aceasta închei monografia satului natal Tisa. Nu am pretenția că am realizat o lucrare ireproșabilă, din nici un punct de vedere, mai ales la vârsta la care am început-o. Eu atât m-am priceput și atât am făcut (vorba lui Creangă). Cine poate mai mult să facă mai mult.

Timișoara, ianuarie 1982

Ioan Arpaș

BIBLIOGRAFIE

IZVOARE

a) Arhive

1. Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale (DJAAN), fond „Parohia Ortodoxă Hălmagiu”, dosar 3-5.
2. Idem, fond „Primăria comunei Hălmagiu”, dosar 4-32.
3. Idem, fond „Primăria comunei Hălmagiu”, dosar anii 1927-1949
4. Idem, fond „Prefectura județului Arad”, dosar 176/1933, 91/1935, 46/1937, 145/1941, 83/1943, 15963/1945.
5. Idem, fond „Pref. jud. Arad-Acte administrative”, dosar 2/1919-1921
6. Idem, fond „Pref. jud. Arad-Documentele prefectului”, dosar: 281/1933, 379/1934, 113/1936, 68/1937, 182/1937, 229/1938, 146/1941/, 68/1947, 45/1930-1932.
7. Idem, fond „Pref.jud. Arad-Inspectoratul Școlar”, dosar: 65/1941, 154/1944, 186/1945.

b) Publicații

1. Almanahul Institutului de istorie din Cluj, nr. XIX/1976.
2. Biserica și școala – săptămânal arădean, nr. 23, 27-29/1927.
3. Monitorul oficial, nr. 169/ 24 iulie 1940.
4. Ziridava, nr. IX/1978.
5. Ziarele României Mari. Colecție din ziarele vremii, numerele 1. 2 și 3/2018

BIBLIOGRAFIE SPECIALĂ

1. Arpaș Ioan, Monografia satului Tisa, manuscris
2. Buta Vasile, Pagini din istoria modernă a Hălmaagiului, Ziridava, XI/1979
3. *Decret 2423 privind decorarea unor participanți voluntari în regimentul Horia*, în „Monitorul Oficial” nr. 169 din 24 iulie 1940.
4. Dogaru Maria, *Sigilii sătești din fostul comitat Arad*, în „Cercetări numismatice”, nr. III din 1980.
5. Glück Eugen, *Industria arădeană între 1848-1894*, în „Ziridava”, nr. IX din 1978.
6. Korner Egor, *Un Hohenzollern mare latifundiar în Transilvania*, Magazin Istoric, nr. 10/1973
7. Raduțiu Aurel, *Actele țărănești în limba română din Transilvania până la 1848 și importanța lor documentară*, în „Almanahul Institutului de Istorie din Cluj”, nr. XIX din 1976.
8. Rusu I Ion, *Cuvinte traco-dace în limba română*, România literară nr 27/1980

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

- 1.***, *Recesământul din 1850 Transilvania*, ediția a II-a, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004.
- 2.***, *Recesământul populației din 21 februarie 1956*, structura demografică a populației, vol. III, Direcția generală de statistică.
- 3.***, *Repertoriu arheologic al Mureșului inferior: județul Arad*, Editura Orizonturi universitare, Timișoara, 1999.
4. Arbonie Emil, *Jandarmeria rurală arădeană (1940-1949)*, Edit Vasile Goldiș, Universiti Press Arad, 2019
- 5.Árpád Varga, *Arad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) megoszlás százalék szerint 1869-2002.*
6. Idem, *Arad megye településeinek felekezeti adatai 1869-2002.*
7. Idem, *Arad megye településeinek stuikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1880-2002.*
8. Bârlea Ovidiu, *Istoria Folcloristicii românești*, Edit Enciclopedică, 1974
9. Bradea Teofil, *Daniil cel trist și mic. Noi teorii privind formarea limbii și a poporului român*, Edit. Piatra Seacă, Oradea, 2016
10. Brătianu Gheorghe, *O enigmă și un miracol istoric – poporul român*, Editura Corint, București, 2000.
11. Buta Vasile, *Hălmaagiul pe treptele timpului*, Editura Sophia, 1999.

12. Cartoian Nicolae, *Cărți populare în literatura românească*, P. a II-a, București, 1974
13. Centrul European de Cercetări și Studii Istorice Veneția, Ungaria și istoria maghiarilor 896-2000, Editura Europa Nova, București, 2001.
14. Idem, Antonescu – *Mareșalul României și războaiele de reîntregire*, Editura Europa Nova, București, 1996.
15. Ciuhandu Gheorghe, *Românii din Câmpia Aradului*, Arad, 1940
16. Constantinescu A Nicolae, *Dicționarul onomastic românesc*, Edit. Academiei, 1963
17. Cornițescu Emilian, *Nașterea Domnului-Crăciunul și Botezul Domnului-Boboteaza*, Edit. Arhiepiscopiei Tomisului, 2017
18. Cotoc Ioan, *Rădăcini și Neamuri*-Monografia satului Leasa, Edit Partoș, Timișoara, 2016
19. idem, *Monografia Depoului Timișoara*, Edit Solness, Timișoara, 2017
20. Crișan George, *O viață uimitoare*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2002.
21. Dogaru Maria, *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric*. Album sigilografic, Editura Științifică, București, 1976.
22. Doroi Mihaela, *Monografia comunei Hălmașiu*, Editura Legis, Craiova, 2011.
23. Dragomir Silviu, Avram Iancu, Editura Științifică, București, 1965.
24. Idem, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal Vol. I*, Sibiu, 1924
25. Dulgău Bujor, *Sigiliile instituțiilor sătmărene din secolele XVI-XIX*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997.
26. Dudaș Florian, *Zarandul. Chipuri și fapte din trecut*, Buc. 1981
27. Dunăre Nicolae, *Sate din Zarand specializate în meșteșuguri țărănești*, Anuarul Muzeului de etnografie 1971-1973
28. Faur Vasile, *Țara Zarandului*. Conscriptii, cronică, documente, imagini, Editura Concordia, Arad, 2014.
29. Fernolendt Marius Eugen, *Gurahonț 1386-2016 Higiș, pe lângă Criș, monografie sentimentală*, Editura Solness, Timișoara 2016
30. Gauthier Guy, *Missy. Regina României*, Editura Humanitas, București, 2004.
31. Giurescu C. Constantin, *Istoria românilor*, vol. I-II, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1935-1937.

32. Gorun Gheorghe, *Răscoala lui Horea în comitatul Bihor. Izvoare diplomatice*, vol. I (1776-1794), Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009.
33. Hațegan Ioan, *Ghid pentru elaborarea monografiilor rurale*, Editura Banatului, Timișoara, 2006.
Hodoș Alexandru. *Focurile de pe culme*, Edit. Minerva, București, 19fe
34. Iorga Nicolae, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902.
35. Iordan Iorgu, *Toponimie Românească*, Edit. Academiei RPR, 1963
36. Isac Victor, *O istorie obiectivă a mișcării legionare*, Editura Călăuza, Deva, 2002.
37. Kirițescu Constantin, *Istoria pentru întregirea României*, Vol. III, Buc. 1934
38. Lăcrișeanu Șerban, Popescu Ilie, *Istoria tracțiunii feroviare din România. Vol I, II și III*, Editura ASAB București, 2003
- 37.b.
39. Lehrer G. Milton, *Ardealul pământ românesc*, Editura Vatra Românească, Cluj-Napoca, 1991.
40. Liseanu Gh. Popa, *Izvoarele istoriei românilor*, Vol. III, București, 1934
41. Lupaș Ioan, *Istoria unirii românilor, ediția a II-a*, Editura Scripta, București, 1993.
42. Idem, *Istoria bisericească a românilor ardeleni, ediția a II-a*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995.
43. Lupei Nestor, *Monografia Colegiului Național „Avram Iancu” din Brad 1869-2009*, Brad, 2009.
44. Mager Traian, *Ținutul Hălmașului. Monografie*, vol. I-IV, Editura Diecezană, Arad, 1935-1939.
45. Manuilă Sabin, *Recesământul general al populației române*, vol II/decembrie 1930, București, 1938.
46. Marki Sandor, *Arad vármegye és Arad szabad királyi tartóhelye*, vol. II, Arad, 1895.
47. Mărdărescu Gh. General, *Dezrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei (1918-1920)*, Edit. Paul Editions, 2019
48. Mureșan Augustin; Popovici Ioan, *Sigilii sătești și comunale din comitatul Arad și împrejurimi (sec. XVI-XIX)*, Editura Gutenberg, Arad, 2009.
49. Oancea Laurențiu, *Dr. Ștefan Cicio-Pop. Un titan în luptele național-politice ale românilor din Transilvania și părțile românești din Ungaria. 1865-1934*, Edit Gutenberg Univers, Arad, 2008

50. Pascu Radu, *Carierele și apele minerale din județul Arad*, București, 1927
51. Pascu Ștefan, *Jocul periculos al falsificării istoriei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
52. Pârvan Vasile, *Getica*, București, 1926
53. P.C.R. – Comitetul Județean Arad, Aradul, *permanență în istoria patriei*, Arad, 1978.
54. Petrișor Marcel, *Măreasa*, Editura Albatros, București, 1975.
55. Idem, *Temeri*, Editura Eminescu, București, 1985.
56. Idem, *Căruța cu scânduri*, Editura Eminescu, București, 1990.
- Pompiliu Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*, Cluj, 1972
57. Pop Valer, *Bătălia pentru Ardeal*, Editura Colosseum, 1990.
58. Popa N. Mircea, *Primul război mondial 1914-1918*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979.
59. Popeanga Vasile, *Aradul centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918)*, Timișoara, 1978.
60. Idem, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului 1721-1821*, Editura Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al județului Arad, Arad, 1974.
61. Predescu Lucian, *Enciclopedia României*, Editura Saeculum, Editura Vestala, București 1999
62. Recouly Raymond, *Amurgul unui imperiu*, Editura Helicon, Timișoara, 1999.
63. Roșka Martin, *Paleoliticul Ardealului*, Cluj, 1929
64. Rotariu Traian, *Recesământul din 1869 Transilvania*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008.
65. Idem, *Recesământul din 1910 Transilvania*, Editura Staff, 1999.
66. Roz Alexandru; Kovách Géza, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Fundația universitară Vasile Goldiș, Arad, 1997.
67. Stoian Mihai, *Procesul unui proces*, Editura Cartea Românească, București, 1978.
68. Suci Coriolan, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I-II, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967-1968.
69. Szemkovics Laurențiu-Ștefan, *Blazoane, individualizând familii nobile de origine română din Transilvania (sec. XVI-XIX)*, Editura Moroșan, București, 2014.
70. Troncotă Cristian, *Istoria Securității regimului comunist din România 1948-1964*, vol. I, Editura Elion, București, 2006.

-
71. Vesa Pavel, *Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici (1751-1768)*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2013.
72. Idem, *Episcopia Aradului. Istorie, cultură, mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006.

Partea a II-a. Anexe

Anexa 1. Tipologia satului și sistematizarea satului Tisa

Ioan Arpaș

Satul Tisa se încadrează perfect de bine în tipul de sate vechi, arhaice, cu casele resfirate dar și grupate în cătune, ca și celelalte sate din regiunea Munților Apuseni din care face parte.

El este format din 9 cătune; unele așezate pe firul apelor ca Păluțești, La Sat și Valea Mare, iar altele pe coline, Crișenii, Arpășeștii, Mărgeștii, Pleșcuța, Gruiful și Paraginea.

Începutul satului s-a făcut cu toată siguranța cu cătunul Păluțești. De aci ca urmare a înmulțirii populației, grosul satului s-a mutat în stînga Crișului; prima dată în cătunul La Sat și Valea Mare, iar mai tîrziu și în celelalte cătune. Unele cătune ca Arpășeștii, Mărgeștii și Crișenii trebuie că au fost înființate de familii ce au purtat aceste nume, venite din alte părți. Cu toată siguranța, cei care s-au așezat în aceste cătune, unul sau doi la început, în poienile ce au existat pe acele locuri, au început cu timpul să taie copacii din pădurile din jur și astfel și-au făcut loc pentru culturi. Se știe, datorită tradiției, că pe Colnice a existat o pădure masivă de stejar. Cu lemne din această pădure, se spune că s-a edificat actuala bisrică din sat. De altfel însăși termenul de colnice mai înseamnă și drum prin pădure.

Mutarea familiilor pe locul unde sunt azi cătunele s-a făcut și din motive economice (de a-și extinde spațiul pentru culturi) precum și din motive de securitate, dar mai ales din lipsa de loc în vatra veche a satului. Acest din urmă neajuns a făcut ca tineretul să „roiască” din vechea vatră, pentru a-și putea înjgheba o gospodărie. Acest fenomen social s-a produs și sub ochii noștri, între cele două războaie mondiale. În acel timp Ioan Marian își înjghebează o gospodărie izolată la Iuga. Alexandru Dărău și Marcu Dărău neavînd loc potrivit în Paragine și-au făcut case pe Dealul din Mijloc iar Nicolae Dărău la Mursa. La fel a făcut Gh.Băduț și Gh.Mihiți în Valea Mică. Așezarea caselor, în noile locuri, s-a făcut la buna apreciere și plăcere a celui interesat, nerepectând nici un fel de aliniere a caselor, ci numai orientarea lor. Cum ploile mari veneau numai dinspre apus, casele s-au așezat cu fața spre răsărit sau mi-azăzi. În ceea ce privește drumurile, acestea s-au făcut după ce s-au construit casele și nu invers, casele să se fi așezat de o parte și de alta a drumului.

Sistematizarea satului Tisa

S-a arătat în capitolele precedente că satul Tisa este dispersat în 9 cătune; fiecare aflîndu-se la distanțe destul de mari unele față de altele și de centrul satului, mai ales Paraginea care e la o depărtare de peste 2 km. Din

această lipsă de omogenitate concentrică în jurul instituțiilor sale, Tisa nu s-a putut dezvolta nici din punct de vedere edilitar și nici din punct, de vedere economic și cultural. Drumurile de acces în sat, fiind multe la număr, nu s-au putut întreține în condiții corespunzătoare și nici nu s-a putut da localității o formă de așezare umană mai avansată. Tisa fiind un sat de deal cu casele resfirate dar și grupate în cătune, în localitate nu s-au putut organiza servicii de interes obștesc, ca pășunatul în comun al vitelor, oilor, caprelor și porcilor. Fiecare familie a fost și mai este obligată a-și organiza propriu, după posibilități, aceste servicii, fie cu ajutorul oamenilor în vârstă din familie, fie cu copiii care erau reținuți pentru aceste, treburi de la școală. Frecvența slabă în trecut, a copiilor la școală, se explică în mare măsură și prin această situație. S-a resimțit și se mai resimte încă, din aceleași cauze și viața social-culturală a satului. Cu greu se poate aduna tineretul, din toate cătunele la căminul cultural, pentru a activa în echipele de teatru, cor sau dansuri. De tineretul din Paragine nici nu se poate vorbi. Acesta nu a luat parte și nici nu ia parte la nici un fel de activitate culturală. Însăși lucrarea de introducere a curentului electric în sat, ce a avut loc în anul 1969, a întâmpinat, din cauza dispersării satului, multe greutăți. În Paragine introducerea curentului electric s-a făcut abia în; anul 1978, tot din această cauză.

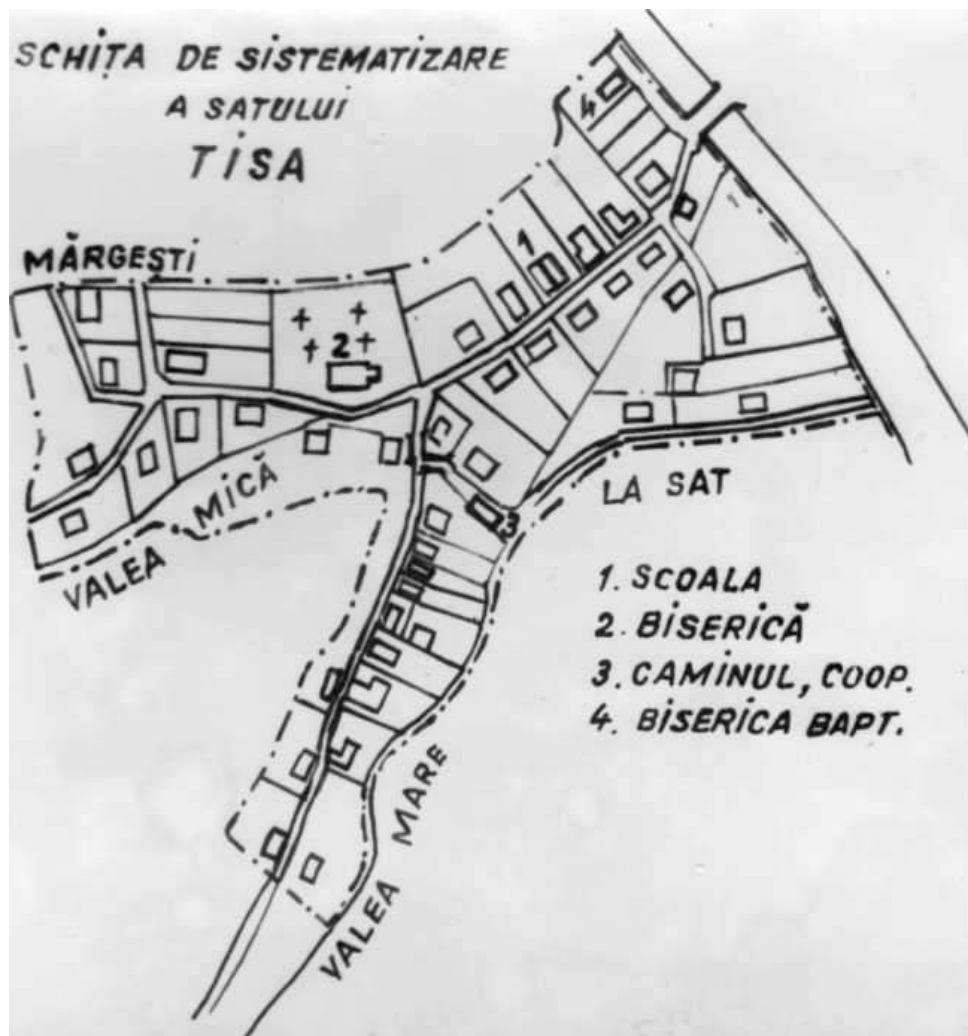
Cei care au inițiat o oareșicare activitate culturală în sat și-au dat seama încă prin 1935-36 de neajunsurile ce le cauzează această situație. S-a semnalat, încă pe atunci, că situația edilitară a satului nu se poate îmbunătăți, dacă nu se reușește să se adune toate familiile la un loc, în jurul instituțiilor sale de bază. Ca loc de vatră a satului s-a preconizat cătunul La Sat, Trauășul și Mărgeștii.

Ideea delimitării vetrei satului a rămas din lipsă de mijloace în formă de deziderat. Timpul a creat alte condiții de viață și deci alte concepții. Legea de sistematizare a localităților îi găsește și pe tiseni pregătiți pentru această lucrare.

În baza legii de sistematizare a teritoriului R.S.R .s-a întocmit și pentru Tisa planul de sistematizare. Acesta limitează perimetrul construibil la cătunele La Sat și Valea Mare. De altfel, operația de centralizare a gospodăriilor a și început înainte de a se promulga legea, ca urmare a condițiilor de viață.

Apa și căile de comunicație au fost întotdeauna și vor fi și în viitor, elementele principale de care se ține seamă la așezarea gospodăriilor. Gruiul, Pleșcuța și Paraginea nu au apă, deci sunt sortite lichidării. De altfel aceste cătune sunt pe punctul de dispariție. Azi mai sunt în Paragina 9 familii din 41 de familii câte existau în acest cătun în anul 1940 sau 1945. La fel casele de pe Grui, Pleșcuța, Arpășești și Crișeni au început să se rărească. Pe Grui

s-au desființat 10 case, pe Pleșcuța 12, la Arpășești 6 case și la Crișeni două.
A se vedea și lista gospodăriilor de la anexa 17

Anexa 2. O inundație pe Valea Mare

(Din cartea „O viață uimitoare”, autor George Crișan. Povestește copilul G.Crișan. Povestirea se localizează în anul 1911)

„Ziua era foarte cald. Porcii se scăldau în dulbini și copiii își scoteau cămășile, izmenele și înotau în larg în contra curentului. Eu îmi amintesc de

câteva locuri în care apa trecea de gâtul meu. Numai ce intrasem în dulbină și o surprinzătoare, extraordinară învăluire în întuneric, aproape s-a întunecat, norii apăreau ridicându-se din spatele Dealului Râpii și noi ne-am dat seama că se îndreaptă spre noi.

Din partea cealaltă cerul era senin și soarele ardea fierbinte. Atunci grindina a început să cadă, gheață de toate formele și mărimile, unele așa de mari ca ouăle de găscă. Porcii au început să guițe și să alerge în jur, căutând adăpost. Unii dintre ei sângerău în urechi și spinările rănite. Noi copiii am căutat adăpost sub o stâncă mare, unde erau câteva vizuine de vulpi. Nouă ni s-a spus de alți copii, mult timp după aceea, că, în timpul nopții, strigoi rătăciți stăteau acolo. Valea și coasta s-au acoperit cu grindină într-o clipită. Noi ne făceam semnul crucii și îl rugam pe Sfântul Gheorghe să îndepărteze balaurii. Era întuneric ca noaptea, deși era în mijlocul zilei.

În timp ce grindina cădea jos în diferite forme, cele mai multe rotunde, noi auzeam zgomot din susul văii și unul dintre băieți ne-a spus că el a văzut valul de apă atât de mare ca o casă, venind cu viteză, ducând bolovani și copaci și butuci. Noi eram aproape siguri că sfârșitul pământului era aproape, așa puteam noi simți aceasta atunci și acolo. Porcii plecaseră și totul era acoperit în apă. Potopul era gata - gata să se apropie de vizuinele vulpilor noastre de sub stâncă, totuși acesta nu a ajuns acolo. Noi am scăpat de a fi duși de potop. Prunii și perii erau complet sub apă. De asemenea, puteau fi văzuți duși cu apele în rostogolire, lemne, cânepă, porci, trunchiuri de copaci și orice din calea șuvoiului teribil. Eu eram sigur că unii dintre noi, ca mine, am închis ochii și am spus câteva rugăciuni din inima noastră, ca Sfântul Gheorghe, să poată învinge balaurii, sau chiar Dumnezeu Atotputernicul să ne ajute și să ne ia pentru a ne proteja.

Cât de mult a durat furtuna? Nimeni nu poate spune. A fost ea minute sau ore? Dar așa cum a început din nimic, norii întunecați au început să se risipească și soarele a apărut din nou. Apele au început să se retragă, aproape așa de repede cum au venit. Gheața acoperea pământul aproape la adâncimea genunchiului; în timp apa se retrăsese. Dar noi nu îndrăzneau să ieșim afară din ascunzătoare.

După câțva timp, când aproape nu se mai aflau nori, eu eram sigur că aud o voce. Ea era vocea bunicii strigând „Băiatul meu, băiatul meu, unde ești tu? - Ești în viață?” Eu nu eram chiar sigur că era vocea bunicii mele sau vocea altcuiva care, în aceste timpuri înfricoșătoare, ar chema copiii să-i prindă, și să.-i ducă cu sine sau chiar pentru a le suge sângele. Noi știam că mai mult ca sigur, acești demoni existau. Dar încă la lumina zilei, cu siguranță, duhurile rele nu ieșeau afară din ascunzătoarea lor, înainte de apusul soarelui.

I-am șoptit băiatului de lângă mine, că am auzit vocea bunicii. El nu a răspuns. Noi stăteam ghemuiți sub stâncă și complet muți. Dar acum eu eram sigur că vocea era a bunicii „George, dragul meu copil, ești tu în viață, ești tu salvat?”

Vocea era sugrumată și eu am ieșit brusc din ascunzătoarea noastră și se afla bunica mea venind de-a lungul pe coastă, aproape vertical către adăpostul austru. Când ea m-a văzut, a început să plângă. „Of, of, dragul meu, Dumnezeu Atotputernicul te-a salvat de la potop. Dumnezeu a îndreptat pașii tăi spre stânci să găsești adăpost”.

Ea a pus mâna pe mine și a căzut în genunchi mulțumind lui Dumnezeu, pentru salvarea miraculoasă a nepotului ei, care, gândea ea, ar fi putut fi luat de apele potopului, care în câteva minute luaseră cu ele oameni și animale și case de-a lungul malului..”.

Anexa. 3. Curiozități 1919. Medalia

STABILIREA REPUBLICII • 100 DE ANI DE LA ÎNFIINȚAREA SA • 1918-1947

ZIARELE ROMÂNIEI MARI

De la Marea Unire la republică - o colecție unică de presă românească 1918-1947 2

LUPTA DE PE DOUĂ FRONTERI

1919: RĂZBOIUL DINAINTEA PĂCII

Atacată la vest, dar și la est, România Mare a fost nevoită să dea un prim examen la nici jumătate de an de la 1 decembrie. Iar punctul culminant al campaniei maghiare, intrarea trupelor românești în Budapesta, a ținut, cum era firesc, prima pagină a ziarelor românești.

Un triumf așteptat și (aproape) firesc, așa tratează *Adevărul* apărut în 6 august 1919 intrarea trupelor române în capitala maghiară. Articolul de fond al „prim-redactorului” pe atunci, Emil D. Făgure, începe prin a recunoaște în contele Tisza, fostul adversar politic al Partidului Național Român din Ardeal, un mare patriot maghiar, dar al cărui patriotism a dus Ungaria la pierzanie. Ziarul se înscrie și el pe linia oficială, care nu rata nicio ocazie pentru a aminti că ofensiva trupelor române a fost o măsură luată în contextul nerespectării de către maghiari a termenilor armistițiului și o justificată reacție la atacul venit de la vest. Nu ne amestecăm în treburile lăuntrice ale Ungariei, adaugă Făgure, care, ca jurnalist de stânga, introduce și o nuanță interesantă în editorialul

Trupele române au defilat „în ținută impunătoare” în august 1919, la Budapesta.

**„În ziua de astăzi,
soldatul român pe Tisa
n-a asigurat numai
granițele României,
dar a sprijinit, ca în
vremurile de demult,
civilizația europeană,
apărând-o de valurile
distrugătoare ale
bolșevismului. La
Nistru și la Tisa,
s-au oprit curente
de distrugere care
amenințau centrul
Europei”**

Fragment din discursul lui
ION I.C. BRĂȚIANU rostit în fața
Consiliului Dirigent de la Sibiu,
în august 1919

Sfârșitul ostilităților pe fronturile de luptă din Europa a fost marcat de prăbușirea militară a Puterilor Centrale și semnarea la 11 noiembrie 1918 a armistițiului cu Antanta. La scurt timp după aceasta, la 1 decembrie 1918, se proclama România Mare, prin alipirea provinciilor istorice românești: Transilvania, Bucovina, Basarabia, Herța și sudul Dobrogei.

În noiembrie 1918, șeful Companiei franceze de căi ferate NORD, ing. Émile Toubeau, a primit sarcina de a găsi un loc discret unde ar fi putut fi garate două trenuri. Din întâmplare, în pădurea Rethondes de lângă Compiègne, se găsea un fascicul de linii destinat artileriei pe șine (tunuri și obuziere), un loc ideal pentru o întâlnire la înalt nivel.

În acel loc, în dimineața zilei de 7 noiembrie 1918 sosea un tren compus din vagoane-salon și vagoane-restaurant, care constituia cartierul general al Mareșalului francez Foch, însoțit și de ofițeri britanici. Puțin timp mai târziu, la orele 5.30, sosea un al doilea tren care avea în compunerea lui și un vagon-salon construit pentru Napoleon al III-lea și care încă mai purta emblema acestuia. În acest vagon se afla delegația germană, împuternicită să semneze armistițiul cu Antanta, condusă de Mathias Erzberger.

Foto 249/52. Semnarea Armistițiului la 11 noiembrie 1918 (orele 05.00) la Compiègne (Oise), în vagonul CIWL nr. 2419 D. De la stânga la dreapta, generalul Weygand, mareșalul Foch (în picioare), Sir Rosslyn Wemis, amiralul George Hope, căpitanul Laperche, căpitanul de cavalerie Von Helldorf, contele von Oberndorff, Mathias Erzberger, generalul-maior Von Winterfeld și căpitanul de marină Vanselow Colecția Ilie Popescu

Negocierile au durat 3 zile, iar armistițiul a fost semnat în cele din urmă la 11 noiembrie 1918. Ceremonia semnării a avut loc departe de privirile presei, în vagonul restaurant al CIWL nr. 2419 D.

Deoarece nici un fotograf nu a fost prezent la eveniment, singurele imagini păstrate au fost cele reconstituite de desenatori ai vremii. Într-o astfel de reconstituire, se pot vedea membrii delegației franceze și britanice, precum și cei ai delegației germane. Vagonul 2419 D a fost utilizat de CIWL ca vagon-restaurant până în anul 1926, când a fost restaurat pe cheltuiala americanului Arthur Fleming, iar de la 8 aprilie 1927 a revenit la Rethondes unde

a fost expus în cadrul **memorialului** semnării Armistițiului, inaugurat la 11 noiembrie 1922.

După invazia germană din anul 1940, memorialul a fost distrus de trupele naziste, iar Hitler a impus - la 22 iunie 1940, semnarea capitulării Franței în același vagon 2419 D, ca o răzbunare a înfrângerii Germaniei din primul război mondial. Ulterior, vagonul a fost transportat și expus la Berlin până în anul 1943. Datorită înaintării liniei frontului spre Berlin, în 1945 trupele Waffen SS au decis transportarea vagonului în Thuringia, dar în cele din urmă l-au incendiat și distrus

Vagonul expus astăzi în muzeul din pădurea Rethondes de lângă Compiègne (refăcut după anul 1944) este un vagon asemănător, construit tot în anul 1913, și care a purtat la CIWL nr. 2439D.

Foto 53. Vizita generalului francez Berthelot la Alba Iulia, primirea pe peronul gării din localitate, la 1 ian. 1919. Colecția Ilie Popescu.

Dezvoltarea Căilor Ferate Române între anii 1919-1990 (după anul 1990 declinul este evident și, din păcate, continuu ...) a fost posibilă în primul rând datorită sacrificiului și patriotismului românilor în timpul primului război mondial, care au înfăptuit România Mare, sub domnia Regelui Ferdinand I (cunoscut și sub numele de Ferdinand cel Loial sau *Ferdinand Întregitorul*).

Pe mormântul Regelui Ferdinand I de la mănăstirea Curtea de Argeș, se află următoarea inscripție, care sintetizează cel mai bine viața acestui mare domnitor al României:

„Aici odihnește robul lui Dumnezeu Ferdinand I, Rege al României, născut la 24 august 1865, răposat la 20 iulie 1927 la castelul Peleşor. Luând cârma țării la 11 octombrie 1914, a tras sabia la 15 august 1916 pentru dezrobirea românilor de peste vechile hotare, înfăptuind întregirea neamului și încoronându-se la 15 octombrie 1922 la Alba Iulia ca primul Rege al tuturor Românilor”

Foto 54. Defilarea armatei române cu ocazia serbărilor încoronării din 15 octombrie 1922, la Alba Iulia. Foto Garoflid – Colecția Șerban Lacrițeanu

Foto 55. Regina Maria și Regele Ferdinand I

Anexa. 6. Medalia

Foto 56. Medalia cu care au fost decorați ostașii merituoși din primul război mondial

Anexa. 4 Curiozități 1940

„... în iunie 1940, URSS anexa teritoriile românești Basarabia, Bucovina și Herța (acțiune urmată de anexarea Transilvaniei de către Ungaria, la 1 septembrie 1940, în urma Diktatului de la Viena), după ultimatumul generalului Molotov din 26 iunie 1940. Teritoriile românești aveau să fie redobândite, din păcate pentru scurt timp, în decursul războiului de reîntregire început de mareșalul Ion Antonescu.

La 21 iunie 1941, la ora 13⁰⁰, pleca din gara Mogoșoaia trenul PATRIA, având ca destinație Piatra Neamț (încă odată, în decursul istoriei, Moldova era speranța de libertate a românilor !). Cu acest tren călătoreau generalul Ion Antonescu, soția sa, Mihai Antonescu și cei doi adjutanți Eugen Niculescu și Alexandru Marin. Deși avea mers de tren rapid, PATRIA a trebuit să dea prioritate în stațiile mari Focșani, Râmnicu Sărat, Mărășești, transporturilor de trupe.

Spectacolul ce-l ofereau gările înșesate cu trenuri încărcate cu trupe și tehnică de luptă nu mai putea lăsa nici o îndoială – războiul era iminent. Trenul a sosit în stația Piatra Neamț în jurul orei 18⁰⁰. În componerea acestuia se aflau vagoane salon, dormitor și restaurant, pentru ofițerii Armatei Române din suită.

Către ora unu din noaptea de sâmbătă spre duminică, 22 iunie 1941, generalul Antonescu întâmpina pe comandantul Armatei a XI-a germane, generalul Fr. Schobert. La puțin timp după sosirea generalului german, în vagonul restaurant al trenului se făceau pregătiri pentru o recepție la care, spre ora două din noapte, au fost invitați toți ofițerii prezenți.

În fața unei cupe de șampanie și în prezența generalului german, generalul Ion Antonescu s-a adresat celor prezenți:

-Domnule general, domnilor, vă anunț că astăzi a sosit ceasul luptei pentru a șterge pata de dezonoare de pe fruntea Țării și de pe stindardele Armatei !

Câteva ore mai târziu, în zorii zilei de 22 iunie 1941, la ora 4⁰⁰, Armatei Române i-a fost transmis celebrul ordin, care înfioară inima oricărui român și astăzi !

Foto. 57. Generalul Ion Antonescu
(1882-16.06.1946)

Ostași,

V-am făgăduit din prima zi a noii domnii și a luptei mele naționale să vă duc la biruință.

Să șterg pata de dezonoare din cartea Neamului și umbra de umilire de pe fruntea și epoleții noștri.

OSTAȘI, VĂ ORDON: TRECEȚI PRUTUL !

Zdrobiți vrăjmașul din Răsărit și Miază-Noapte.

Dezrobiți din jugul roșu al bolșevismului pe frații voștri cotropiți.

Reîmpliniți în trupul Țării glia străbună a Basarabilor și codrii voivodali ai Bucovinei, ogoarele și plaiurile voastre.

Plecați azi pe drumul biruinței lui Ștefan cel Mare ca să cuprindeți cu jertfa voastră ceea ce au supus strămoșii noștri cu lupta lor.

Înainte !

Fiți mândri că veacurile ne-au lăsat aici strajă dreptății și zid de apărare creștine.

Fiți vrednici de trecutul românesc !

După 65 de ani de la aceste cuvinte profetice, România devenea într-adevăr *strajă dreptății și zid de apărare creștină*, de astă dată însă Uniunii Europene ..”.

Anexa 5. Comemorarea nașterii lui Avram Iancu. Cultul eroilor în Ținutul Hălmagiului

Ioan Arpaș

În anul 1924 s-au împlinit 100 de ani de la nașterea lui Avram Iancu „Craiu Munților”. Cu ocazia aceasta, Asociația pentru literatura și cultura poporului român „ASTRA” din Transilvania, care a avut înt timpul acela ca președinte, pe valorosul și luminatul om de stat, Vasile Goldiș, fiu al județului Arad, a luat inițiativa de a se organiza la Țebea mari serbări naționale. Cu acea ocazie au fost transportate din cimitirul din Gurahonț, în

cimitirul din Țebea, la 16 aug.1924, osemintele lui Ioan Buteanu. Tot în aceeași zi sunt duse la Țebea osemintele tribunului preot Simion Groza. Ceva mai înainte, din inițiativa Societății „Cultul Eroilor” sunt duse la Țebea osemintele a 90 de eroi căzuți în războiul de întregire 1919 pe valea Crișului. Osemintele ostașilor sunt așezate în morminte, de o parte și de alta a intrării în cimitir, dispuse într-un mod foarte ingenios. În partea dreaptă cum intri în cimitir, sunt grupați 18 eroi, iar în partea stângă 72. Total 90 de eroi. Dacă alăturăm cele două grupe de numere așezându-ne cu fata spre ieșirea din cimitir, avem 18+72,adică 1872, anul morții lui Avram Iancu.

Comemorarea nașterii lui Avram Iancu a prilejuit serbări grandioase, nemaîntîlnite pe Valea Crișului Alb. Locuitorii tuturor satelor, inclusiv Tisa, au ținut să fie prezenți la eveniment, ca și cei cu 52 ani în urmă, în 1872, la înmormîntare. Trenurile toate au dus gratuit, mulțimea spre panteonul național de la Tebea.

Însuși regele și guvernul țării au ținut să fie prezenți. la eveniment. După tradiție s-a oficiat la mormânt un parastas. Oficierea parastasilui s-a făcut de către un sobor de preoți ortodocși în frunte cu mitropolitul Balan al Ardealului. Printre cei care au luat cuvîntul la această solemnitate a fost și Vasile Goldiș și regele Ferdinandt. Cu acea ocazie Goldiș a spus: „Fericit poporul care are morminte în fața cărora se poate închina”,iar regele: „Mi-a fost dat mie, întîiul rege al României întregite,să vin și să consfințesc, încheierea unui lung și dureros proces istoric.”

Cultul eroilor în Ținutul Hălmaგიului

În Ținutul Hălmaგიului, ca și pe întreaga vale a Crișului Alb, nu a prea fost dezvoltat cultul morților și deci nici cultul eroilor. Totuși, între cele două războaie mondiale, dar mai ales în deceniul al patrulea, s-a observat, în aceste părți, mult respect pentru memoria celor, ce s-au jertfit pe altarul patriei, pentru dreptate și o viață mai bună. Dovadă despre aceasta sunt monumentele ridicate în acel timp, în aceste părți.

În Ținutul Hălmaგიului, cel mai important monument e cel din Hălmaგიu, ridicată în amintirea și cinstea ostașilor căzuți în răz boiul de întregire, 1918-1919. Monumentul s-a dezvelit în ziua de 10 sept. 1933, de către Societatea „Cultul Eroilor” secția județului Arad. Cel care a pus tot sufletul la ridicarea monumentului a fost colonelul Nicu Popovici, luptător voluntar în regimentul 9 vînători în războiul de întregirea țării, 1918-1919 originar din regiune, Bănești-Hălmaგიu. Cu mult timp mai înainte s-a ridicat în Leasa, chiar pe locul unde a fost schingiuit și omorât Ioan Luciu, o mare cruce de piatră în cinstea lui. Pe locurile unde au fost spînzurați tribunii și oamenii

nevinovați, în revoluția din 1784 și 1848, la Iosășel, Hălmațiu (Podul Băneștilor), Ribîța, Mesteacăn, Curechiu, Crișcior, Mihăileni, Buceș și Vălișoara s-au ridicat frumoase troițe din piatră, lucrute de școala de arte și meserii din Zlatna. La Hălmațiu dezvelirea troiței s-a făcut la 10 august 1936. La turnarea soclului au lucrat și cetățeni din Tisa.

În Tisa dezvelirea crucii-monument în cinstea ostașilor căzuți pe front, în primul război mondial, originari din sat s-a făcut cu deosebit fast la data de 26 august 1934.

În halta C.F.R. Tebea s-a ridicat bustul lui Avram Iancu. În curtea liceului din Brad și în satul Vaca s-a ridicat bustul lui Crișan. Toate busturile sînt opera sculptorului Moga din Brad cu excepția celui din satul Vaca (care e opera lui Marcel Olinescu).

În anul 1972, la împlinirea a 100 ani de la moartea lui Avram Iancu, se ridică în curtea liceului din Brad bustul „Craiului Munților” opera unui bucureștean. Tot cu acea ocazie s-a ridicat în Baia de Criș un obelisc, iar în Hălmațiu bustul lui Avram Iancu. Dezvelirea bustului în Hălmațiu a avut loc la data de 30 oct. 1974.

La toate dezvelirile, indiferent unde, au participat mii și mii de oameni din toate părțile văii Crișului, prilejuind mari manifestări culturale.

Anexa 6. Criza economică din anii 1929 – 1933

Ioan Arpaș

După cîțiva ani de rodnice progrese economice, își face apariția, în anul 1929, criza economică mondială de supraproducție, care a ținut pînă în anul 1933. Această criză a afectat din plin și viața social economică din Tisa. Pe majoritatea locuitorilor satului, criza i-a găsit debitori în bănci sau la particulari. Din cauza scăderii prețurilor la produsele agricole, cetățenii nu și-au mai putut achita datoriile, astfel că bunurile imobiliare au fost amenințate cu vînzarea silită.

Criza economică din sectorul agricol, pe lîngă faptul că a redus nivelul de viață al țăranimii, principalul cumpărător, în acel timp, de produse fabricate, a influențat negativ sectorul industrial și comercial, generalizînd astfel, criza economică mondială. A urmat restrîngerea producției industriale, cu concedieri de muncitori și chiar cu închideri de întreprinderi, astfel că numărul șomerilor a crescut an de an. Tineretul care termina o școală de meserii, teoretică sau chiar o facultate nu reușea să se încadreze în munca decît după 4-5 ani de la terminarea școlii și atunci acceptau orice, numai să aibă un loc de muncă, să nu fie o sarcină pe părinți. Nu rareori s-au văzut absolvenți de facultăți șomînd sau făcînd o muncă contrar pregătirii lor (de ex. conductori de tren). Autorul acestei lucrări, absolvent, din 1929, nu a

reușit să fie numit titular decât în anul 1934.

Criza economică a afectat salariile angajaților. Incepând din noiembrie 1930, s-au aplicat asupra salariilor așa numitele curbe de sacrificiu, care în unele cazuri au mers cu reducerile pînă la 50% din salariul avut anterior acestei date. Un învățător nou absolvent, cu diplomă, a primit în octombrie 1930, drept salariu 3400 lei, iar în noiembrie același an 1100 lei, dacă nu era numit titular. Actul de angajare conta la salarizare, nu actul ce îi dădea dreptul la exercitarea profesiei.

Au fost exceptați de la curbele de sacrificiu (cum au fost numite reducerile de salarii) salariații din armată, magistratură și poliție adică acele categorii de salariați, care prin funcția lor, erau organe de reprimare a nemulțumirilor din rîndul maselor. Cu toate acestea, nemulțumirile nu au întârziat să se arate. Manifestează muncitorii de la Grivița din București, de la Lupeni și alte orașe. Și-au arătat nemulțumirea pînă și invalizii de război, pentru reducerea și neplata pensiilor. Așa cu proteze la picioare au fost împroșcați și răsturnați de jețurile puternice de apă ale pompierilor, cînd ei manifestau liniștiți în București pentru a nu li se reducă pensiile și așa destul de mici. La fel au făcut învățătorii și profesorii fără posturi. Aceștia, chemați în București pentru numiri, au manifestat pe străzi protestînd asupra modului cum se făceau numirile (pe sprînceană). Poliția a intervenit, cu bastoanele lor de cauciuc, pentru a sparge manifestația, spărgînd în acelaș timp și multe capete de manifestați. Printre manifestați s-a aflat și cel care relatează aceste întâmplări. Ziarele din acel timp au relatat și ele pe larg, manifestațiile de protest ale corpului didactic.

În perioada octombrie 1931 și mai 1932, salariații de stat nu au primit salariile pe 5 luni. Mai tîrziu, aceste salarii s-au achitat cu bonuri de impozite. Cum aceste bonuri nu puteau fi folosite numai la plata impozitelor restante, cei interesați le-au speculat, cumpărîndu-le numai cu 25-30% din valoarea lor, adică dădea omul bonuri în valoare de 1000 de lei și primea 250-300 de lei. Prin aceste măsuri, comercianții și industriașii, cu restante de impozite și-au achitat trei sferturi din impozite cu salariile funcționarilor, iar statul, prin aceste măsuri s-a socotit ca absolvit de obligațiile ce le-a avut față de salariați și cu debitele din impozite lichidate.

Criza economică a făcut ca datoriile contractate în bănci sau la particulari să nu se mai poată achita. Pentru ca bunurile imobiliare ale țăranilor să nu se scoată la mezinat, guvernul de atunci, pentru a veni în ajutorul țăranimii, promulgă Legea conversiunii, adică a reducerii cuantumului debitelor. Cum stipulațiunea de reducere a debitelor a fost socotită ca neconstituțională, legea a fost casată. În anul 1933, s-a promulgat o altă lege a convertibilității datoriilor, în sensul ca să se recalculeze dobînzile (care la

bănci au mers pînă la 4o-5o%, iar la particulari 10o- 12o%) la un procent mai echitabil, iar diferența să se scadă din capital, în raport cu vechimea debitorului; restul să se eșaloneze pentru plată în rate anuale pe timp de 2o de ani. În parte, prin această măsură, țărănimea a fost salvată de la dezastru. În Tisa au fost 4o-5o de familii intrate în conversiune și mai multe din acelea care nu au intrat, înțelegîndu-se direct cu creditorii.

Din anul 1934, an în care s-a pus în aplicare Legea conversiunii, a început să se simtă o înviorare a vieții economice, astfel că și plata datoriilor a cunoscut o îmbunătățire. Țăranii au înțeles și ei să scape de acest balast, cît mai repede, pentru ca să obțină radierea din registrul de conversiune, care se ținea de primărie(notariat).

Anexa 7. Fînațe și pășuni

Ioan Arpaș

Din repartitia suprafeței satului pe culturi, în anul 1926, reese că suprafața destinată fînațelor a fost de numai 42 jug, iar pășunea 421 jug. Sotesc, ca unul ce cunosc locurile destinate fînațurilor, că e o mare disproporție între fînațe și pășuni. Din calculele sumare rees 20o-25o jug. fînațe, mai ales acum cînd pe dealuri nu se mai cultivă cereale.

Dacă problema furajelor uscate, pentru hrana animalelor pe timpul iernii, a fost și este rezolvată, pășunea în Tisa rămîne încă o problemă ce nu e rezolvată. Teren pentru pășune a fost în trecut, și este și azi, pe Valea Mare, Valea lugii, Pleșele, Scurușul și Tălnicioara, în suprafață de 421 jug., dar acest teren e așa de arid încât oamenii niciodată nu l-au putut folosi din plin, în scopul pentru care a fost destinat, îndeosebi pentru animalele mari cornute Pleșele sînt numai stînci, pe care nu se poate pășuna. La fel Tălnicioara. Rămîne ca teren bun pentru pășune, cîte o fișie îngustă pe cele două văi, ce nu satisface nevoile de pășunat ale locuitorilor. Mulți locuitori din Tisa au fost nevoiți să transforme unele terenuri de la deal, proprietate personală, mai puțin fertile, în teren de pășune. Pe terenurile acestea proprietate personală, se pășunau numai animalele mari cornute; cele mici ca oi, capre, porci, pe pășunea comună a satului. Si caii se țineau pe pășunea aceasta. Azi puțini oameni mai folosesc pășunea-proprietate personală de la deal, pentru că nu mai au păstori la animale, doar cîteva familii ce au în sânul lor oameni în vîrstă, mai pot face acest lucru. În prezent cei mai mulți arendează animalele la Lupcina (pășunea din hotarul Hălmagiului), iar cei care au numai o vacă, o țin de funie pe cîte o holdă în Țarină. Cu mulți ani în

urmă se pășuna și prin poienile de prin păduri. Azi acest lucru nu mai e admis pe motiv că se degradează solul și lăstărișul.

Problema pășunii în Tisa nu a fost rezolvată nici în trecut și nu e rezolvată nici azi. Pentru, a se menține șeptelul cel puțin la nivelul din trecut, fără să mai vorbim de o creștere a lui, e nevoie să se rezolve problema pășunii și a păstoritului în comun. Intre cele două războaie mondiale au fost preocupări în aceste probleme, dar fără rezultat practic. Azi lucrurile s-au schimbat, chiar și sub raportul mentalității oamenilor, de aceea o pun și sub forma aceasta, poate sugestia să prindă viață.

Iată cum s-a preconizat rezolvarea problemei: pășunile pe Valea Iugii, începînd de la Trigi și pînă aproape de Mursa, precum și pe Valea Ișorii se întind pe zeci de hectare fînatele proprietate personală. Acestea prin schimb de proprietate s-ar putea transforma într-un teren ideal pentru pășune, cu pante nu prea mari și apa la îndemînă. Cirezile de vite, dar mai ales turmele de oi ar putea sta aici toată vara fără să fie aduse în sat.

Proprietarii terenurilor de pe vale ar putea primi în schimb terenurile proprietate personală de pe deal, folosite azi ca pășuni iar terenurile prea înclinate s-ar putea schimba cu altele mai puțin înclinate din pădurea de alături, pentru ca pășunea să fie cît mai potrivită scopului. Prin rezolvarea sub forma aceasta a problemei pășunatului, șeptelul ar crește și s-ar pune capăt crizei de păstori, care se resimte din plin în sat, iar copiii nu s-ar mai reține de la școală, pentru aceste treburi, cum încă se mai întîmplă.

Terenul folosit în Tisa ca pășune a fost proprietate în devălmășie, ca și pădurea, așa cum e și azi. A se vedea forma de organizare a acestei proprietăți descrisă la capitolul pădure. În anul 1948, proprietatea imobiliară a composesoratului, constând din pășune și pădure a trecut în administrarea Comitetului executiv al comunei Hălmagiu, de care ține Tisa.

Pentru hrana animalelor țărani au folosit mai mult finul natural, de pe terenurile de la deal, din Mursa, Dealul din Mijloc, Hodobană și Lășor. Puțini au fost aceia care mai sămăneau cîte o holdă, două, eu trifoi sau lucerna pe terenurile din Țarină, cînd le lăsau, cum spuneau ei, să se odihnească. S-a cultivat în cantitate mică borceagul furajer. Prin anii 1936-37 s-a încercat însilozarea porumbului verde, dar metoda nu a prea dat rezultate, nefiind îmbrățișată cu tot interesul de localnici.

Cositul finului la deal se face în luna iulie și începutul lui august, după terminarea secerișului în Țarină, într-o perioadă cînd precipitațiile sunt mai reduse. Îndată ce fînul s-a cosit - lucrare ce se face mai mult seara și dimineața, pe rouă - se împrăștie pentru a se usca. Seara se face porșori (purcoi), pentru a nu se așeza pe el rouă sau să-l plouă, să-l deprecieze și să-i schimbe culoarea. Nu se lasă în brazde pentru a se usca, cum se obișnuiește

în altă parte. După ce se usucă bine, o zi sau două, se face pe pari, sarceri(căpițe). Adusul acasă în sat se face iarna, pe zăpadă, cu sania. Cel din Țarină se aducea acasă toamna (azi se mai lasă și în câmp) și se făcea clăi în spatele grajdurilor (căpițe de două- trei ori mai mari ca cele din câmp).

Pe holdele din Țarină și în grădini se lasă să crească, după prima co-situră, otavă. Aceasta nu se poate face căpițe. Se păstrează, în vrac, în podul șurilor pînă îi vine rîndul să fie dată vițeilor mici, care mai au încă urme de lapte pe botișor și vacilor după fătare.

CONCLUZII la capitolul agricultură.

1.Suprafața agricolă în Tisa e proprietate necolectivizată, personală, divizată în parcele mici, pe care nu.se poate face o agricultură rațională, avansată,la nivelul timpului.

2. Media terenului arabil pe cap de locuitor a crescut de la 1,27 jug.în 1930, la 2,18 jug.în 1977, și aceasta datorită faptului că a scăzut numărul populației prin emigrări, ca și coloniști în zona de câmpie, și cu cei plecați din localitate, încadrați în muncă în întreprinderile din alte localități.

3. Șeptelul e în descreștere și datorită faptului că azi sunt în sat mai puține familii, dar și lipsei de pășune și păstori.

4.Pomicultura se află în aceeași situație. Oamenii fiind angajați în diferite întreprinderi nu mai au timp să se ocupe cu plantarea pomilor fructiferi.

5.Nu se află în apropiere nici un centru de unde oamenii s-ar putea aproviziona cu material săditor înobilat.

SOLUȚII

1.Zonarea culturilor din regiune.

2.Stabilirea soiurilor cu maximă productivitate în regiune.

3.Asigurarea asistenței tehnice agricole cu personal de specialitate calificat,și pentru sectorul particular din regiune.

4.Asigurarea îngrășămintelor necesare culturilor.

5.Aprovizionarea populației cu semințe de calitate.

6.Stimularea creșterii animalelor domestice de rasă.

7.Rezolvarea problemei pășunatului și a pășunatului în comun.

Anexa 8. Hrana populației în trecut și prezent. Starea de sănătate a populației.Personalul sanitar

Ioan Arpaș

S-a arătat că producția agricolă locală nu a satisfăcut niciodată nevoile minime de viață ale locuitorilor din sat. Datorită acestui fapt, oamenii din Tisa, ca și din celelalte sate din regiune, și-au dus viața într-un mod foarte simplu, cu puține satisfacții și multe lipsuri. La marea majoritate a

populației satului producția agricolă proprie, de-abia dacă ajungea, cea de grâu pînă în octombrie, iar cea de porumb pînă în ianuarie. Restul timpului se cumpărau cereale, mai mult porumb că era mai ieftin. Se mînca mălai (aliment din făină de porumb; copt în cuptor) cu cartofi, fasole și lapte. Se poste mult, toate posturile de peste an, precum și toate miercurile și vinerile din săptămîină, așa că mîncarea de bază în acest, timp era fasolea, cartofii și compoturile din fructe uscate (mere, pere, prune).

Primăvara cînd dădeau să se coacă fructele noi, începînd cu cireșele și continuând cu perele, merele și alte fructe, se mînca mălai cu astfel de fructe. De multe ori se mînca ziua întregă numai fructe. De altfel a și rămas o vorbă în sat, de la cei bătrîni „Mîncă mere, mîncă pere, locul picii tăt nu pciere”. Pîinea era rară, numai vara cîtva timp după seceriș și la zile mari Crăciun, Paști și Rusalii. Venea Crăciunul, dar multă lume nu tăia o coadă de purcel, să poată da copiilor, de această sărbătoare, o bucată de cărnaț, cum e obiceiul. Chiar și cei care tăiau porc, în lunile de vară nu mai aveau nimic din el, așa era de mic. Se păstra pentru vară doar untura (osînza) sărată și afumată (netopită) din care se tăia cîte o felioară să ungă cu ea tigaia, înainte de a face rîntașul, să-i dea mai de grabă un lustru, ca și curelelor de la opinci, la zile mari, cînd se duceau la biserică. Urme de untură în mîncare nu se prea vedeau, doar mirosul de rîncezeală, de la felioara de untură, lăsa să se întrevadă că s-a dat și cu ceva untură prin tigaie. De multe ori felioara nu se lăsa să se topească de-a binelea și pentru a o avea și altă dată se puneau pentru păstrare într-o olcuță (ulcea). În cîșlegi se mînca ceva mai gras, dar în restul timpului mîncarea era aproape seacă.

Noroc că aveau cîte o lingură de lapte, aliment complet și hrănitor, de își mai îndulceau gura cu el. Ulei aveau numai de dovleac și acesta foarte puțin, numai pentru zile de post. Mulți mergeau la piață la Hălmagiu cu o sticlură să cumpere un deț (dl) de ulei, care trebuia să le ajungă o săptămîină, că nu aveau de unde cumpăra altul în restul zilelor și nici să se împrumute. Cu astfel de regim sărac în grăsimi, mai ales de animale, oamenii nu se îmbolnăveau de gălbenare. Nici la fasole și nici la cartofii fierți în coajă nu se folosea deloc ulei. Fasolea era alimentul de bază în timpul postului. Se fierbea o oală mare de fasole și mîncau din ea o săptămîină. Pe varza murată se puneau ulei, cînd se mînca ca acritură și ce gustoasă mai era!

Criza mare de cereale era în lunile premergătoare secerișului. De altfel a și rămas vorba în sat „Cel mai rău de foame e între două pite. Cea veche s-a terminat, iar cea nouă nu s-a copt”. Multă lume aștepta cu nerăbdare cocerea grîului. De multe ori se tăia în pîrgă și pentru ca să se scoată boabele din spice, trebuia să se țină snopii cîtva timp la soare și numai după aceea se zdrobeau spicele pe un cearșaf, cu maiul de spălat rufele la râu, sau cu druga

de făcut lașcă(tăieței). După aceasta se dădea în vînt pentru a se separa boabele de pleavă. Cîteodată boabele erau așa de moi de nu se puteau măcina și atunci oamenii erau nevoiți a ține cîteva zile grîul la soare sau să-l usuce pe tipsii în cuptorul de copt pîine. Cînd pîinea era coaptă, chiar așa neagră ca tăciunile și cu bețe în ea, de multe ori era mai gustoasă de cît cozonacul la sărbători. Cei care erau mai nerăbdători erau copiii, care nu vedeau pîine luni de zile.

Moșul satului, Filimon Dărău, mergea adesea la deal la muncă cu mălaiul în desagă și cu canceul (ulciorul de la care s-a spart grătarul de la gură) plin cu cisălișă ca să-i ajungă săptămîna întregă. Ca el făceau toți cei care mergeau la lucru la deal, mai ales în zile de post.

Situația aceasta era generală în tot ținutul Hălmagiului. Intre cele două războaie mondiale, candidații în alegeri, pentru a veni în ajutorul populației din aceste părți, ca un act de mărinimie cum era socotit, dădeau oamenilor cîte o măsură (3o ltr) de grîu sau porumb, cu condiția ca să-i voteze. Acest gest nu a schimbat cu nimic situația. O măsură de grîu sau porumb nu ajungea mai mult de o săptămîna la cele mai multe familii, așa că problema rămînea tot nerezolvată. Rezolvarea ei nu se putea face prin acte de milostenie, ci prin altceva, prin muncă, prin creerea de locuri de muncă, ceea ce nu s-a făcut. Deschiderea unei lucrări, pe timpul acela, nu se făcea din motive de a da de lucru oamenilor săraci, ca sub forma aceasta să-și îmbunătățească traiul, ci din motive de cîștig. Renta întreprinderea, lua ființă; nu renta, nu lua ființă.

Prin anul 1938 am semnalat această stare de lucruri, arătînd și soluțiile de adoptat. Opinia mea a fost publicată fără consimțămîntul meu în revista "Societatea de mîine". Redau din ea cîteva pasaje ce au legătură cu problemele din acest capitol, pentru a întări cele afirmate și a arăta că am avut dreptate:

"Populația (e vorba de populația din regiunea Hălmagiu) în comparație cu cea de la șes, **care** are o stare materială și sanitară cu mult superioară, e mai deasă. Orice se va face, orice inovație se va găsi pentru lucrul pămîntului și creșterea vitelor, produsele ce se realizează din producție agricolă nu vor putea astupa gurile flămînde ce se înmulțesc pe zi ce trece. Aci, îa. această regiune, populația își urmează cursul ei normal, spre deosebire de cea de la șes și cea din Banat. Aceasta trăiește rău, locuiește în case neigenice, cîte 6-8 persoane într-o singură cameră; aci dorm, aci își fac de mîncare și aci stau peste zi. Și cu toate acestea populația e în creștere. Pentru a se putea face o idee completă de felul cum se hrăneau locuitorii de aci, voi da o listă a alimentelor întrebuintete într-o gospodărie din Tisa, în timpul muncilor de vară, 25 iulie 1934, luată cu ocazia unei anchete ținută în șir,

spre a se vedea felul de hrană al țăranilor din această parte: cartofi întregi (fierți în coajă) 22 buc.,castraveți murați 8 buc.,castraveți verzi 20 buc.,pătlăgele roșii 5 buc pere 50 buc.și pîine 1,5 kg. S-a consumat pîine pentru că era în timpul secerișului, altfel se consuma mălai. Notez untură nu. Și aceasta la o familie de 6 persoane."

Iată felul de hrană a populației din părțile Hălmagiului. Și oamenii aceștia au dreptul la o hrană mai bună, mai substanțială, la o casă mai igienică și la un așternut mai bun. Dar cum și prin ce? Prin lucru; numai prin lucru. Când populația de aci va avea de lucru, nu va mai duce lipsuri, își va putea face o casă mai igienică, se va putea duce în caz de boală la medic și se va putea hrăni mai omeneste."

Pe lângă lucrări, trebuiesc găsite locuri pentru plasarea copiilor de aci, pe la diferite întreprinderi și în comerț.

Acesta a fost dezideratul meu de acum 40 și ceva de ani. El nu și-a găsit rezolvarea decît în **orînduirea socialistă**. Datorită măsurilor luate, lipsurile au fost înlocuite cu belșugul, sărăcia cu bunăstarea. Și cum? Prin muncă. Noul regim nu a făcut nici un fel de danie sau ofrandă. A creat locuri de muncă și a rezolvat problema. In casele cele mai sărace din Tisa, în care nu intra ca venit anual mai mult de 1000-2000 de lei, azi intră lunar 3-4000 lei. Venitul pe familie a crescut: de peste 20 de ori și cu el bunăstarea. Azi nu există casă în Tisa din care să nu fie cel puțin un salariat

Starea de sănătate a populației

Lipsa de o igienă individuală și colectivă în sat a dus la îmbolnăviri frecvente și de multe ori foarte grave, atît în rîndul copiilor cît și în rîndul oamenilor maturi, cu mulți ani în urmă. Boli mai des întîlnite, la copii, au fost gripa, pneumonia, encefalita și enterocolita, care au dat procente destul de ridicate, în rîndul acestora. Iarna erau cazuri frecvente de gripă și pneumonie, iar vara de enterocolită și paludism (malaria, friguri). In anul 1918 a fost o epidemie de gripă spaniolă, care a dat multe cazuri de decese, atît la copii cît și la adulți. Intre anii 1814-16 și în anul 1831¹²¹ a fost în regiune epidemie de holeră și cu siguranță că acestea au afectat și locuitorii din Tisa. Alte epidemii nu prea se cunosc, dar în trecutul îndepărtat nu e exclus să mai fi fost. Intre cele două războaie mondiale se cunosc multe cazuri de paludism iar lipsa de o alimentație rațională, suficientă și bogată în vitamine a făcut să se vadă în multe familii copii rahitici. Noroc că apele curgătoare din hotar au tentat pe toți copiii satului, astfel că băile de apă, aer și soare pe

¹²¹ 1)Pal Kosma,Zarand varmegye,Cluj 1848,pag.106.

marginea Crișului, în timpul verii, îi readuceau la starea normală.

Pe lângă bolile de care au suferit copiii și care au fost; frecvente și la oamenii maturi, la aceștia din urmă s-au mai văzut cazuri de T.B.C. și infarct miocardic. Din cauza infarctului miocardic multe decese se produceau în câmp, la lucru, păzind animalele la păscut, sau acasă în somn. Populația satului a privit aceste cazuri cu multă resemnare și consolare. Toți spuneau „ce moarte ușoară a avut. N-a zăcut de loc pe pat.”

În afară de aceste boli, au mai fost și boli sociale, aduse în sat de cei care au mers la lucru în locuri mai îndepărtate ca de ex. la Budapesta. Eradicarea lor s-a făcut de-abia prin anii 1937-38. Azi nu se mai cunosc cazuri de astfel de boli, dar totuși, bolile cardiovasculare și reumatismul sunt și azi destul de frecvente și cu urmări nefaste. Azi, cazurile de T.B.C. când se ivesc sunt depistate de îndată și suferinzii îndrumați la tratament la sanatorul de specialitate de la Brad.

În general starea de sănătate a populației satului a fost bună în cele opt decenii ale secolului nostru. Nu se cunosc cazuri de infirmități congenitale, oameni piperniciți, cu defecte fizice, cocoșați, șchiopi sau orbi din naștere. Nevăzătorul Traian Dărău din Paragine a rămas cu această infirmitate în anul 1940, în timpul când a fost concentrat, în urma unor lovituri puternice aplicate la față de către oameni dușmănoși, străini de originea noastră. Cazuri de surdomuți se cunosc doar două în această perioadă. Infirmități dobândite în cursul vieții, din cauza accidentelor sau războiului au fost mai multe.

Personalul sanitar

Din cauza lipsei de igienă, în trecut, și îmbolnăvirile erau dese atât în rândul oamenilor cât și al animalelor.

Medici nu au prea fost la țară și chiar când existau era unul la o plasă, la 40-50000 de suflete. În regiune au fost medici în Brad, Baia de Criș, Hălmagiu, Gurahonț și Șebiș în restul localităților nu a existat medic. Medicul din Hălmagiu avea drept circumscripție comunele actuale: Hălmagiu, Hălmăgel, Vîrfuri și Pleșcuța, un medic la 32 de sate. Când postul de medic era completat - că se putea și altfel, cum se întâmplă și azi - acesta trebuia să facă toate serviciile pentru că nu avea personal sanitar auxiliar care să-l ajute în muncă. Funcția de agent sanitar a fost creată după anul 1928, când pentru această muncă au fost angajați sanitari pregătiți și proveniți din cadrele armatei. Cel dintâi agent sanitar la Hălmagiu a fost Alexandru Buglea din Tisa și se crede că acesta a fost și primul în această funcție în județul Arad. Medicul din Hălmagiu avea obligația pe lângă aceea de a consulta zilnic în cabinet și **de a inspecta** cel puțin o dată pe lună școlile din plasă, locurile pub-

lice (cîrciumile și prăvăliile), precum și a răspunde la chemările urgente din oricare sat, fie ziua fie noaptea, oricît de departe se aflau de reședință. De medici veterinari nu poate fi vorba că nu au existat în fosta plasă Hălma-giu, înainte de 1935.

În asemenea situație e explicabil că populația satelor a rezolvat ea, în mod empiric și rudimentar, problemele de ordin medical. Nevoile și experiența înaintașilor i-au inițiat într-o oarecare măsură în această problemă, atît cu privire la medicina umană cît și la cea veterinară. Nu e vorba în cazurile acestea de practici mistice (farmece, vrăji) ci de puțina pricepere empirică ce trebuia dată în cazuri mai ușoare, în urgențe. De remarcat e că medicina populară, umană era practică, și în Tisa ca și în alte părți, mai mult de femei iar medicina veterinară de bărbați. În Tisa există și azi o familie ce. e poreclită „Doctor”. Probabil că strămoșii ei au primit această poreclă datorită practicii ce o exersa în sat.

Femeile au fost acelea care au făcut mai mult treaba în gospodărie și se îngrijeau de creșterea copiilor. Dacă un copil cădea bolnav, sarcina grea cădea pe mamă, de aceea ea a simțit mai mult nevoia de a se iniția în practica medicală. Și azi primul medic pentru copilul ei, e tot mama și nu ar fi rău să se intensifice acțiunea de inițiere a tinerelor mame în acest domeniu, de personal de specialitate, competent, pentru a nu le lăsa pradă obscurantismului și superstițiilor.

În mod empiric s-a învățat ce să se facă în caz de luxație (scrîntitură) sau fractură și ce buruieni de leac sînt bune în asemenea cazuri. În fracturi știa să pună partea vătămată între atele (scîndurele) pentru a o imobiliza, atît la oameni cît și la animale. Cînd nu aveau la îndemînă scîndurele potrivite, la cazurile petrecute în păduri, jupuiau coaja mai groasă a unui copac (cireș, tei, gorun) și o foloseau ca atele. În caz de dezinterie fierbeau coarne și dădeau bolnavului să bea, sau fiertură de porumbele, în caz de crampe se puneau pe burtă căldură și se da să bea cărbuni pisați (mai ales de tei), în caz de furuncul sau altă bubă, care trebuia să colecteze, se puneau pe ea ceapă coaptă să grăbească coacerea, iar după aceea frunză de pătlagină sau rochița rînducii să grăbească scurgerea puroiului; în răceli făceau băi calde la picioare și le da să bea ceai de diferite buruieni dar mai ales de soc și tei. Dărău Lena a lui Tolan din Arpășești cunoștea pentru fiecare boală o plantă, două, medicinală, ce le recomanda cu multă bunăvoință celor suferinzi. Nu uita niciodată, în astfel de cazuri să dea și îndrumările necesare pentru folosirea acestor plante. Păcat că această femeie, în vîrstă înaintată, e bolnavă la data cînd se scriu aceste lucruri, cu centrul vorbirii paralizat, astfel că nu s-au putut obține date mai prețioase de la ea în această materie,

Si animalele se tratau cînd erau bolnave după aceleași metode em-

pirice ca și oamenii. Celor bolnave de dalac li se înfingea spînz în salbă sau ureche, iar cînd locul unde s-a înfipt spînzul se inflama, se spunea că într-adevăr animalul a fost bolnav de dalac, (antrax,armurare). După un timp partea inflamată cădea, rămînînd în locul respectiv o gaură mai mică sau mai mare în raport, se spunea, cu gravitatea bolii. Mai știau să împungă animalele de splină și să salveze pe cele umflate din cauză că au mîncat prea mult trifoi sau lucernă. Tot ei castrau animalele de toate felurile. In afară de dalac, boală gravă, întîlnită des la bovine, a mai fost în sat morva la cabaline, pesta porcină la porci, pesta aviară și holera la păsări. Si azi se mai produc de multe ori epizotii de pestă și holeră.

S-a arătat că medici veterinari nu au fost în regiune înainte de anul 1935; azi însă pe teritorul fostei plase Hălmagiu, adică pe teritoriul actualelor comune Hălmagiu, Hălmăgel, Vîrfuri și Pleșcuța sunt 3 medici veterinari și 8 cadre medii veterinare.

Nu a existat în regiune, înainte de anul 1935, nici medic dentist. Dr.Hass, medic de medicină generală a fost primul care a deschis în Hălma-giu, în 1935 și un cabinet dentar.

În lumea satelor practica dentară era îndeplinită ca și cea medicală în mod rudimentar, de oamenii mai pricepuți din zonă. Extragerile dentare la copii se făceau, în mod obișnuit, de către mamă sau altă femeie cu ajutorul unui fir de ață răsucită. Mama înfășura, învîrtea firul de ață de cîteva ori în jurul dintelui de lapte, ce se clătina și trebuia scos și printr-o smucitură neașteptată smulgea dintele din alveolă. Dintele extras se arunca pe casă, cu credința că ciorile aduc copilului alt dinte mai bun, în locul celui scos. Extragerile de la adulți se făceau de cîteva oameni mai curajoși cu ajutorul unor clește anume făcute pentru această treabă, de fierarul din sat. Cînd era cazul, cel care făcea această treabă, lua cleștele de unde se ținea, de multe ori ruginit, și fără să-l mai spele sau să-l treacă prin vreo flacăra îl vîra în gura suferindului și cît ai număra pînă la trei, dintele cu pricina, era și afară. Ca-zurile mai complicate erau rezolvate tot de medicul generalist.

Cu toată lipsa de igienă în asemenea practici nu se cunosc cazuri de infecții. Probabil datorită rezistenței organismului. Azi, circumscripția medicală de care ține Tisa are și medie dentist.

În ceea ce privește asistența în caz de nașteri, aceasta era asigurată de femeile mai pricepute în această materie, din sat. In fiecare sat din fosta plasă a Hălmagiului a fost una, două, de astfel de femei, care asistau la nașterile din sat. Cu timpul una din acestea, mai pricepută, s-a oficializat cu obligația de a asista la toate nașterile. Cu toate acestea și celelalte femei din sat mai făceau pe moașele, dar numai cu consimțămîntul celei oficiale. Intre cele două războaie mondiale, toate femeile acestea, care făceau pe moașele,

au trebuit să facă unele cursuri de inițiere pe lângă spitalul de obstetrică și ginecologie din Arad. Cele mai multe din aceste femei ca și moașa din Tisa au fost analfabete, dar cu toate acestea, datorită practicii și inteligenței lor native, au făcut față în această muncă. Nu se cunosc cazuri, în sat, de infecții sau decese din lipsa de igienă la naștere. Departate de noi gândul de a afirma că aceasta a fost respectată cu strictețe, dar nu se cunosc cazuri.

În trecut, de multe ori, nașterile aveau loc la munca câmpului fără nici o asistență. Se cunosc cazuri că femeile au născut în car la întoarcerea de la munca din câmp sau chiar pe holdă la prășit de porumb, secerat, sau adunat de fîn. Eemeile nu au fost scutite de muncă nici înainte de naștere și nici după naștere. După o săptămână, două, lăuzele își luau copilul în brațe, învelit în scutece și plecau la muncă în câmp. Căpaia îi era copilului leagăn, răzorul așternut, iar ramura cu frunze verzi și marama ce se așezau în părți și deasupra, să nu-l ardă soarele, forna bordeiul de care era nedespărțit.

. După cum s-a arătat, în trecut pe teritoriul fostei plase Hălmagiu a fost un singur medic. Azi pe același teritoriu se află 6 medici umani și 16 cadre sanitare medii; la Hălmagiu un medic generalist, un pediatru, un stomatolog și 6 cadre sanitare medii; .Hălmagiul mai are la ora actuală un îngrijitor curățenie, un vizitiu și doi șoferi pe autosanitară din punctul de salvare Hălmagiu.

D I N A M I C A

personalului sanitar uman in fosta plasa Halmagiu, comunele Halmagiu, Halmägel, Virfuri și Pleșcuța in anii 1920, 1930, 1940 și 1980.

Personal sanitar.	1920				1930				1940				1980			
	Halmagiu	Halmägel	Virfuri	Pleșcuța	Halmagiu	Halmägel	Virfuri	Pleșcuța	Halmagiu	Halmägel	Virfuri	Pleșcuța	Halmagiu	Halmägel	Virfuri	Pleșcuța
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Medic. ge-rală	1	-	-	-	1	-	-	-	1	-	1	-	1	1	1	1
" pediat.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
" stomat.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Cadre medii sanitare	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	6	3	5	2
Moșe empirice.	10	9	6	7	10	9	6	7	10	9	6	7	-	-	-	-
Ingrij. curățenie	1	-	-	-	1	-	-	-	1	-	1	-	1	1	1	1
Vizitii	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1
Șoferi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-
Autosanitare	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-

D I N A M I C A

personalului medical veterinar in fosta plasa Halmagiu, comunele Halmagiu, Halmägel, Virfuri, și Pleșcuța in anii 1930, 1935, 1940 și 1980.

Personal sanitar veterinar.	1930				1935				1940				1980			
	Halmagiu	Halmägel	Virfuri	Pleșcuța	Halmagiu	Halmägel	Virfuri	Pleșcuța	Halmagiu	Halmägel	Virfuri	Pleșcuța	Halmagiu	Halmägel	Virfuri	Pleșcuța
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Medici veterinari	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	1	-	1	1
Tehniceni veterinari	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	2	2

Anexa 9. Frământările confesionale din zona Hălmaგიului, 1747-1755. Schimbarea calendarului.

Ioan Arpaș

Cum satele s-au dezvoltat în jurul Hălmaგიului, au aparținut firesc și Bisericii ortodoxe de aici. Biserica ortodoxă din Hălmaგიu se afla, după anul 1700, sub jurisdicția episcopului de Arad, dar care la rândul său aparținea de Mitropolia sârbă de la Carloviț (trebuie știut că Serbia făcea parte ca și Transilvania din Imperiul Austriac și că populația austro-ungară era de confesiune catolică. Sârbii erau ortodocși și așa se explică arondarea Episcopiei de Arad).

Din documentele acestei Mitropolii aflăm despre lupta ortodoxismului împotriva unirii cu Biserica Romei. Acest „război” s-a întins pe mai mulți ani și au fost multe plângeri trimise de Mitropolie la împărăteasa Maria Tezeza, toate făcute în urma vicleșugurilor și minciunilor reprezentanților Bisericii Catolice, prin care se arăta că populația românească a fost de acord să se unească cu Biserica Romei. În urma acestor plângeri împărăteasa emite un Ordin, în urma căruia întreaga populație trebuia consultată. Se instituie și o comisie în acest sens. În luna mai 1754 locuitorii din satele Tisa, Leasa Leștioara, Bodești au fost chemați să spună dacă vor să treacă la „uniți”. Nimeni nu a vrut să semneze. Ba chiar din cei care trecuseră inițial ar fi vrut să renunțe, dar aceasta nu s-a aprobat. Pentru cei câțiva „uniți” stăpânirea a luat biserica din Hălmaგიu, de la ortodocși și a dat-o uniților. În acel an 1754 nu credem că satele aparținătoare aveau biserici. Ortodocșii din Hălmaგიu au fost puși în situația de a-și construi o altă biserică. Și probabil, tocmai aceste evenimente, să fi dat imboldul ca satele să-și construiască biserici proprii.

Aceasta a fost „graba” cu care tisenii și cei din celelalte sate aparținătoare Hălmaგიului si-au construit biserici proprii

Schimbarea calendarului

In anul 1924 s-a produs un eveniment demn de semnalat:

Este vorba de calendar. La 1 oct. din acel an, s-a trecut în România, de la calendarul iulian, la calendarul gregorian. Calendarul iulian a luat ființă în anul 46 î.e.n., în timpul domniei lui Iulius Cezar, de la care a și primit numele. Acest calendar a fost întocuit de astronomul și filozoful grec Sosigene. Durata calendarului a fost stabilită la 365 zile și 6 ore. Această durată s-a constatat ulterior, că e mai mică decât durata calendarului solar și deci se impunea o revizuire a lui.

Papa Grigorie al XIII-lea, în 1582, instituie o comisie să verifice durata calendarului iulian față de durata anuală a calendarului solar. In fruntea

comisiei s-a aflat astronomul și matematicianul Cristopher Flavius. S-a stabilit cu acea ocazie că anul solar (adică timpul cât Pământul își face mișcarea de revoluție) este de 365 zile, 6 ore, 11 minute și 14 secunde, deci mai mare decât calendarul iulian cu 11 minute și 14 secunde. Totalizînd această depășire, începînd cu anul 46 î.e.n. și pînă în anul 1582, a reeșit o diferență de 10 zile. Trecerea în 1582 de la calendarul iulian, la calendarul gregorian, s-a făcut prin socotirea zilei de 5 oct. ca 15 oct., același an. La fel s-a procedat în anul 1924 în România, pentru că țările de religie ortodoxă nu au adoptat, în 1582, calendarul gregorian. Ziua de 1 oct. 1924 a fost socotită 14 oct. 1924, pentru că pînă la această dată rămîinerile în urmă erau de 14 zile. Mai sunt și azi țări, dar mai ales religii, care folosesc calendarul iulian. Aceștia (sîrbii și rușii) țin sărbătorile cu două săptămîni mai în urmă față de cei care au adoptat noul calendar.

Cum nici încadrarea perfectă a calendarului gregorian în calendarul solar nu s-a putut face, punerea de acord a unuia cu celălalt, se face prin adăogarea din patru în patru ani a unei zile la luna februarie. Anul în care luna febr. are 29 de zile se numește "an bisect" și numără 366 zile. Anul bisect cade întotdeauna în anii cu soț, dar numai în aceia care se divid exact cu 4 (adică 1972, 1976).

În România adoptarea oficială a calendarului gregorian s-a făcut fără nici un fel de dificultăți, doar pe plan religios s-a resimțit mult timp reacținea populației, care ținea la vechile date ale sărbătorilor. La fel, cred, s-au petrecut lucrurile la instituirea sărbătorilor creștine. Lumea respecta tradițiile obiceiurilor și datinile. Și în Tisa, ca și în alte părți, populația a ținut fiecare sărbătoare de două ori, cea oficială (pe stil nou) și cea tradițională (pe stil vechi). Cu timpul s-a renunțat la ținerea sărbătorilor după stilul vechi.

Anexa 10. Modul de construcție a locuințelor. Interior, exterior. Elemente decorative

Ioan Arpaș

Modul de construcție a locuințelor

La tipurile de locuință vechi și mijlocii acoperite cu paie nu s-a obișnuit să se facă fundament, fundație. Totuși pentru sprijinirea, susținerea subtoaielor (bîrnelor) se așezau la cele 4 colțuri ale clădirii și la mijlocul pereților din lungime câte un bolovan (pietroi) mare. Restul fundației se completa cu pietre după ce se termina casa, cînd se și nivela vatra eu pămînt.

La casele tip mediu, acoperite cu țiglă, s-a făcut întotdeauna fundație din zid, iar la construcțiile noi și din piatră cioplită în formă de calupi și chiar din beton, subtoaietele erau întotdeauna, lemne mai voluminoase și atît de

lungi cât pereții.

În trecut, lemnul găsindu-se din belșug s-au folosit și la construcția pereților lodbe cât pereții de lungi, cioplite și fățuite în patru dungi, să se așeze bine unele peste altele, să nu rămână goluri între ele. Încheierea lodbelor la colțuri se făcea în chiotori formă “coada de rîndunică”, iar pentru stabilitatea lor cât mai mare, acestea se fixau cu cuie de lemn, ce intrau jumătate în lodba dedesupt și cealaltă jumătate în cea deasupra. Dacă pereții erau lungi, și oamenii nu aveau lemne pe măsura lor, le înnaudeau cu ajutorul ușorilor (șoșilor), fixați în scobitura din bârna de susținere și în cusuraul de sus. Ușorii, în părțile ce formau pereții, se scobeau ca să poată intra bine în scobitură capetele fasonate ale lodbelor din pereți. Acest sistem încheia, întotdeauna, ca un tiv pereții la uși și ferestre. Deasupra peste birnele din pereți se așezau cusurile (cosoroabe) care formau cununa pereților. La casele vechi se așeza prin mijlocul casei în lungime “grinda”, o bucată de lemn cioplită și bărduită în patru fețe, formă paralelipipedică, ornamentată de multe ori cu diferite figuri. Peste grindă se puneau grinzele în curmeziș la un metru una de alta. În fața casei, acestea erau mai lungi ca să formeze tîrnațul (prispa). Capetele grinzelor de la tîrnaț se sprijineau pe cusuraul din partea aceea, iar acesta pe săgețile (șoșii) de la tîrnaț. Pereții astfel construiți se lețuiau cu șipei de alun.: despicate și prinse cu cuie pe pereți, cu despicătura în afară, ca să prindă și să ție bine lipitura (tencuiala) Pentru lipit se folosea pămîntul frămîntat și amestecat cu pleavă, iar pentru vâcălit (finisat) o muruială mai fină de lut. După aceste lucrări, casele se vâruiau atît în interior cât și în exterior.

Poditul casei(plafonul) s-a făcut în două forme, cu scînduri îmbinate în horj sau suprapuse 2 sau 3 cm în părți. Peste acestea se puneau un strat de cca 5 cm pămînt, pentru a nu lăsa să se piardă căldura din casă.

Acoperișul la casele vechi a fost înalt și acoperit în patru ape. Coarnele(căpriorii) ce formau acoperișul se îmbinau la vîrf și se legau două câte două cu cîte o șipcă potrivit de lungă ca să dea la baza lor o deschidere cât casa de largă. Se cere și aci ceva pricepere, ca să determini unghiul dintre coarne în funcție de înălțimea lor și lărgimea casei. De șipca ce leagă coamele pe la mijloc, sau ceva mai sus, se fixau țărășii ce se văd deasupra acoperișului și care au rolul de a fixa paietele pe vîrf să nu fie luate de vînturi. Baza coamelor se fixa cu cuie de lemn, în mușcătura anume făcută în cusurau. Azi în locul cuielor de lemn se folosesc piroane de fier. Toate coarnele se lețuiau cu șipci din prăjini despicate. Si acestea se prindeau de coame tot cu cuie de lemn. Jos la acoperiș se forma streșina din bețe înfipite cu un capăt în cusurau. Acoperitul cu paie se făcea întotdeauna cu clacă și pe vreme umedă, ca să se așeze bine paietele și să se îndese. Dacă în ziua respec-

tivă nu vremuia, se udau paiele și se călcau că să se așeze cât mai bine. Un acoperiș de acesta ținea zeci de ani. Când unei case, de acestea, îi venea rîndul să se demoleze, cu topoarele trebuia să se taie paiele din acoperișul în vechit, așa de bine se închegau.

Urcarea în pod se făcea la casele tip vechi din tindă, iar la cele de tip mediu pe o scară (treptii de la pod), așezată la un capăt al casei, în partea cu frontonul. La tipul de azi ,modern, se face în mod obișnuit din cămară.

Cînd lemnele lungi de esență tare folosite la edificarea caselor s-au mai împutinat, oamenii au început să folosească în construcții metoda pereților susținuți pe ușori (șoși și.contra șoși). Si azi se mai edifică multe case după acest sistem. Umplutura între ușori s-a făcut, și se mai face, cu bucăți de lemne de diferite esențe, rotunde sau despicate și așezate orizontal, sau cu vîiugă (vălătuci, chirpici). Case din pămînt bătut nu au existat în Tisa, iar cu pereții din plasă de nuiele, lipite, se știe că a existat una singură în sat, pe Pleșcuța. Azi nu mai există asemenea case. Șindrila (șița) s-a folosit în trecut numai la acoperirea cuptoriștelor, care erau mai expuse incendiilor, pentru că focul se făcea deschis pe vatra din gura cuptorului de pîine. Azi, toate construcțiile, de orice natură, se acoperă cu țiglă.

Hambarul în care se păstra grîul și eventual porumbul sfărâmat se ținea, de familiile ce aveau așa ceva, pe un capăt al tîrnațului. Pe tîrnaț se mai aflau rudele (prăjinile) pe care se întindeau rufele și lenjeria pentru aerisire sau pentru a se usca în caz de vreme rea. Pivniță rar case au avut în Tisa. Obișnuit, acesta se face sub una din camere.

Ornamentația interioară a oricărui tip de locuință țărănească a corespuns, într-o etapă dată, unui anumit nivel de progres social și concept de frumos. Pretutindenii și în toate casele țărănești se observă o îmbinare armonioasă, după posibilități, a utilului cu plăcutul și a practicului cu frumosul. Conceptul de frumos, care exprimă în acelaș timp și pe cel de bine, e înăscut la populația satelor noastre. Să vedem cum s-a manifestat acest concept în ornamentația caselor țărănești din Tisa. Aranjamentul, în primile două tipuri de case din Tisa, a fost cu puține excepții același, deci și descrierea ce se face e aceeași pentru ambele tipuri.

Urcarea din curte pe prispă, cînd aceasta era mai înaltă se făcea pe niște trepti (scări) de lemn sau pe niște pietroaie mari nivelate la suprafață cu ajutorul spițaielor (spițurilor) ca să poată servi bine de treaptă cînd prispa era mai puțin înaltă. Astfel de pietroaie mari au fost și la ușa de intrare în biserică pînă acum de curînd. Păcat că au fost înlocuite cu altele mai estetice.

Pragul de jos al ușii era destul de înalt, cît era bîrna de groasă, ce servea de subtoaie de aceea cel care voia să treacă pragul trebuia să ridice bine picioarele. Vatra în casă era din pămînt bătut, de multe ori cu gropi în

ea, care se mai nivela, din timp în timp, cu muruială de lut. Aproape de intrarea în casă era soba cu ungețul (unghetuț). Aceasta avea pereții din zid peste care se așeza plita din fontă. Partea sobei spre mijlocul camerei avea o deschizătură și o vatră pe toată lungimea ei. În timpul iernii, seara, când nu aveau de lucru sau nu aveau petrol, flăcările din sobă alungau atât frigul cât și bezna din încăpere. Din când în când se trăgea pe vatra din față jar, la care se fierbea mîncarea în oale de lut. Lemnele se introduceau în sobă prin ungeț un fel de coș ce începea să se ridice din partea sobei, pe unde se introduceau lemnele, pînă sus în podul casei. Pe măsură ce se înălța se și strimta, ca să intre numai bine în băbura din podul casei. Prin acest dispozitiv ieșea fumul din sobă și urca în pod. Mai tîrziu sobele acestea cu ungeț au fost părăsire. În locul lor s-au făcut sobe cu camniță. Pe perețele de lîngă sobă era așezată o laviță pe care se țineau vasele cu apă și alături podișorul, blidarul (dulăpiorul) de bucătărie cu vesela și oalele de lut. Tot în partea aceea se afla și o mică măsuță de bucătărie.

În partea opusă sobei, în draptul ferestrei, era așezată masa, obișnuit făcută dintr-un lemn de esență tare, cireș sau nuc. De o parte și de alta a mesei sînt așezate paturile, cîte unul pentru fiecare perete. În trecut paturile aveau picioarele înalte, de putea intra sub ele un pătuț pe rotile. Acesta se scotea seara de sub patul mare, pentru a dormi cineva în el, iar dimineața se introducea din nou sub cel mare. Pe lîngă paturi, în jurul mesei, se așezau scaunele (lavițele) cu spate, lungi cît paturile, iar pe perețele cu fereastra, lada în care se ținea lenjeria de corp și pat. La capătul unuia dintre paturi, sub care nu se introducea pătuțul, se așeza nelipsitul sicriu (scrin) de zestre. Deasupra ferestrei din dreptul mesei, la mijloc, era oglinda, iar într-o parte și alta, cîte o icoană cu cîte un sfînt din sinaxar. Cîte o icoană se mai așeza și deasupra ferestrelor din pereții laterali, iar de jur împrejur, pe toți pereții, la nivelul icoanelor, se afîrnau nelipsite tănere (farfurii) de porțelan sau fai-anță, cu diferite figuri și desene pe ele. Peste toate, inclusiv pe icoane și oglinzi, se așezau prosoape cu motive naționale, țesute în război sau cusute. Actele de toate felurile se păstrau deasupra pe grindă sau după icoane. Pe grinda de prin mijlocul casei se obișnuia să se lipească cu, ceară smocuri de păr tăiat de la copiii mici, cu ocazia botezului. Cîte smocuri erau lipite pe ea atîtea botezuri, se spune că, s-au făcut în casa aceea.

Tot mobilierul din casă era lucrat de oamenii casei, simplu fără pretenții. Paturile erau o ladă cu picioare înalte, în care se puneau paie sau rogoz, căci de saltele nu s-a știut înainte de 1920. Peste așternutul acesta se întindea un lipideu (cearșaf) gros de tramă (fuior mai puțini fin), iar peste acesta pernele ce trebuiau să umple patul de la un capăt la celălalt. Deasupra peste perne se așezau cergile (păturile) de lîna sau zdrențe, iar peste acestea

se întindea un cearșaf mare de bumbac cu dantelă. De multe ori pernele brodate se așezau și se mai așează și azi deasupra, ca să se vadă bine broderia ce constituia cinstea și vrednicia femeilor din casă.

Pe măsură ce tipurile vechi de case s-au înlocuit cu case noi moderne, cu bunăstare și confort, s-a înlocuit și mobilierul și aranjamentul din casă. Azi, așa cum s-a mai arătat, toate casele se edifică cu 2-3 camere, cămară pentru alimente, bucătărie și pivniță sub una din camere. Vatra se padimenteză cu scîndură sau parchet. În locul sobei cu ungeț, sunt așezate azi în camere sobe de teracotă, iar în bucătărie sobă Vesta, în locul mobilei simple, toți își procură mobilă lustruită. Locul păturilor de lînă și a cearșafurilor de tramă l-a luat duna și plăpumile; pe jos sînt covoare. Arta țesutului a luat avînt. Se fac în zăzboi diferite scoarțe, care împodobesc casele cum nu au fost niciodată în trecut.

Geamurile la primele două tipuri de case au fost mici de numai 50/70 cm cu un singur rînd în partea dinăuntru. În partea din afară se făcea o împletitură de sîrmă cu ochiurile de 2-3 cm în diametru, și în formă de hexagon, ca să nu se urce găinile în geam. La casele noi, moderne ferestrele se fac mari de 150/70 cm, cu trei caturi.

Fântâni, puține case au avut în Tisa. În multe din crîngurile din sat, terenul nu s-a pretat pentru construcții de fîntîni, astfel că Gruicul, Pleșcuța, Arpășești, Paraginea și chiar La Sat nu au existat fîntîni în gospodării. Oamenii foloseau cu toții fîntînile sau izvoarele din apropiere.

Porțile și gardurile

Poarta, fațada casei și împrejmuirea gospodăriei, privite din afară, atestă fără tăgadă spiritul gospodăresc și în același timp și artistic al locatarului respectiv. Oamenii au fost conștienți de acest lucru și au căutat să dea și formelor exterioare ale gospodăriilor atenția cuvenită. Cît de sărăcăcioasă a fost o gospodărie rurală, chiar dintre cele izolate, ca cea din poieniță, avea o vramniță și un gard în jur.

Obișnuit se făceau două porți, una mare pe care se întră cu carul și alta pentru oameni și animale. Poarta mare purta numele de vramniță iar cea mică de vrămnicuță. Cu timpul s-a renunțat la tipul acesta de poartă, care cerea mai multă muncă cu dăltuirea șipcilor pentru fiecare zapț ce intra în formarea tăbliilor și făcutul creștăturilor ornamentale, și s-a adoptat sistemul porților făcute din scînduri așezate unele lîngă altele. Dacă vramnița permitea perfect de bine să se vadă din uliță în bătătură, porțile noi opresc cu desăvîrșire acest lucru. În ultimile două decenii s-au făcut porți forjate, fixate în stîlpi de beton. Și gardurile ca și porțile au fost de mai multe feluri.

Cel mai vechi și mai simplu gard a fost din stobori (pari) înfiți în pământ, foarte aproape unul de altul și legați în partea de sus printr-o cunună de nuiele. Se mai făceau garduri împletite din nuiele de răchită, alun, fag sau carpen, în diferite forme. Deasupra la toate gardurile se făcea o cunună ca să le dea o rezistență mai mare și un aspect mai plăcut, de lucru terminat. Unele din acestea se acopereau cu spini, paie și jnepeni. Acestui tip de gard i s-a spus 'streșinit', pentru că i se făcea o strașină ca la casele acoperite cu paie. Acestea durau zeci de ani, pînă putrezeau pari în pământ și se ruina acoperișul. Cu astfel de garduri s-au împrejmuțit toate construcțiile și terenurile ce țineau de acestea. Pînă și izlazul se îngrădea în astfel de forme și se făceau vramnițe la accesul în sat, ca animalele să nu poată ajunge în culturile din țarină. În ultimul timp au început să se facă garduri din leături, din piatră și chiar din beton, în partea de jos, și cu gratii din fier în partea deasupra.

Elemente decorative

În Tisa tipurile vechi și mijlocii de case, fără o fațadă bine conturată, nu au permis expunerea în exterior a unor forme ornamentale deosebite, sau de natură mitică, simbolică. Pereții acestor case au fost simpli, spoțiți, doar în alb. Casele noi, construite după stilul celor de la oraș, au modele ornamentale, care le ridică gradul de frumusețe, dar fără figuri mitice sau simbolice, cum se întîlnesc la casele din alte părți. Totuși nici Tisa nu e lipsită de modele mitice și forme simbolice.

Simbolurile tradiționale cele mai caracteristice pentru regiune, moștenite din străbuni, sînt vîrtejul, rozetele, colții, rombii și zigzagul. Rozetele sunt făcute din cercuri concentrice, în interiorul cărora se află semicercuri, care prin îmbinări măestrite dau forme de raze drepte sau curbe, prinse cu un capăt de centru și cu celălalt de circumferință. Capetele razelor sunt ascuțite iar la mijloc mai pline. Aceste forme ornamentale împreună cu rombii și zigzagul se află, foarte artistic lucrate, pe ușorii (șoșii) de la ușa de intrare în biserica din Tisa, pe scaunele lungi cu spate, pe sicrie și pe crucile din cimitir. Pe cele din piatră nu se află aceste figuri, de unde concluzia că, această ornamentație e foarte veche și specifică artei în lemn. Ornamentația aceasta se crede că e o remișcență a cultului soarelui, De altfel în Tisa se mai păstrează și azi expresia "Alduitul de soare", care indică, fără tăgadă, că acest cult a existat și în Tisa. Rozetele nelipsite de pe crucile de lemn din cimitir, le-am văzut și pe stîlpii de la poarta cetății, în ruină, Mangop (Crimeia), de unde concluzia că aceste forme ornamentale au o rază foarte mare de răspîndire, la toate popoarele ce au avut "cultul soarelui". Adoptarea simbolului luminii, a soarelui, pe crucile din cimitir s-a făcut, credem, din

credința poporului că drumul mortului spre cealaltă lume trebuie luminat. Explicația nu se mai menține în popor, dar nu poate fi alta decât aceasta.

Colții, rozetele, columna cerului și vârtejul (vertexul) se află foarte artistic lucrate pe stîlpii de la ușa de intrare în biserica din Tisa. De vârtej amintește și Papinius Staius că s-ar afla la nordul Dunării în Dacia. După I. Bogdan vertexul (care înseamnă înălțime, creștet) simbolizează ideea de învîrtire a cerului, de către Atlas sau Ianus, deasupra locului numit "columna cerului". Deci aceste forme ornamentale sunt de natură mitică și au existat, după cum se vede, și la strămoșii noștri daci.

Aceste simboluri tradiționale nu lipsesc nici de pe obiectele de îmbrăcăminte. Așa zișii "brăzișori" cu diferite forme în ei, colți, spirală, romb, zigzag sînt nelipsiți din modelele de înfrumșetare a îmbrăcămintei. Rozetele întîlnite pe alte obiecte din gospodărie, pe îmbrăcăminte au luat forme florale. Trandafirul care e nelipsit de pe îmbrăcămintea femeilor, cu corola bine conturată și marcată în culori, pare un soare ce radiază lumină și căldură. Colții sunt nelipsiți atît de pe îmbrăcămintea femeilor cît și a bărbaților. Pînă și țundrele sînt ornate cu astfel de figuri.

Prosoapele (ștergurile ce se punct pe tănerele de pe pereți) se țeseau în război în diferite forme cu bumbac colorat sau se brodau cu arnici cu aceleași motive florale. Prosoape și alte lucruri, cu astfel de modele am văzut, și în muzeul din Bakciserai, în camera miresei, în Crimeia.

Figuri romboidale se întîlnesc și pe ușile de la casele vechi din Tisa (a se vedea fotografiile alăturate). La unele uși, ca cea de la biserică, există o singură formă de romb, la altele două. Toate scîndurile, ce formează simetric cadrul rombului, sunt fixate cu cuie făcute de fierari, în forme foarte regulate, plăcute la vedere.

FORME DE CONSTRUCȚII

Incheierea lodbelor din pereți în formă de chiotori
românești.

Foto, ing. I. Dărău.

Foto, ing. I. Dărău.

Construcții actuale de case în șoși (ușori).

Foto. 57

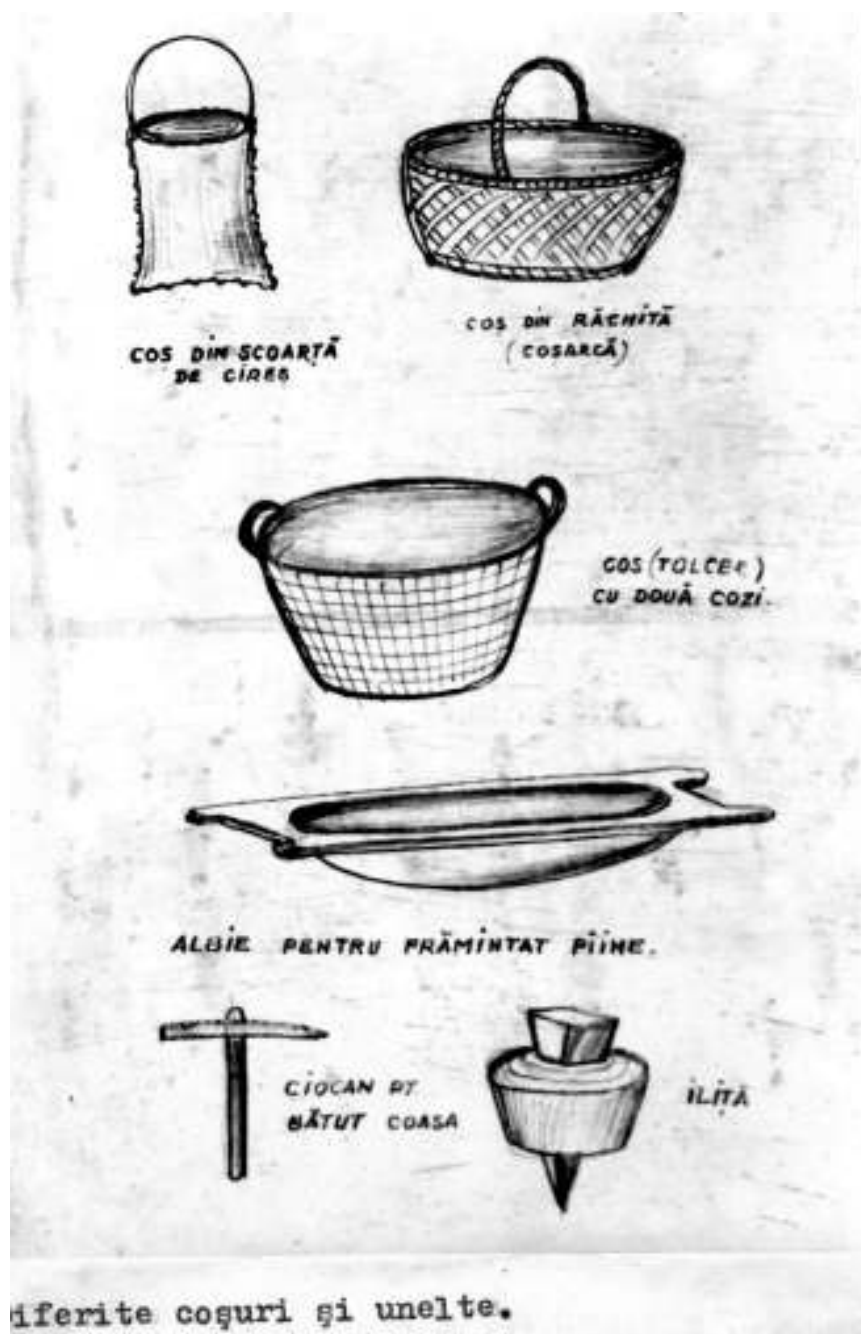
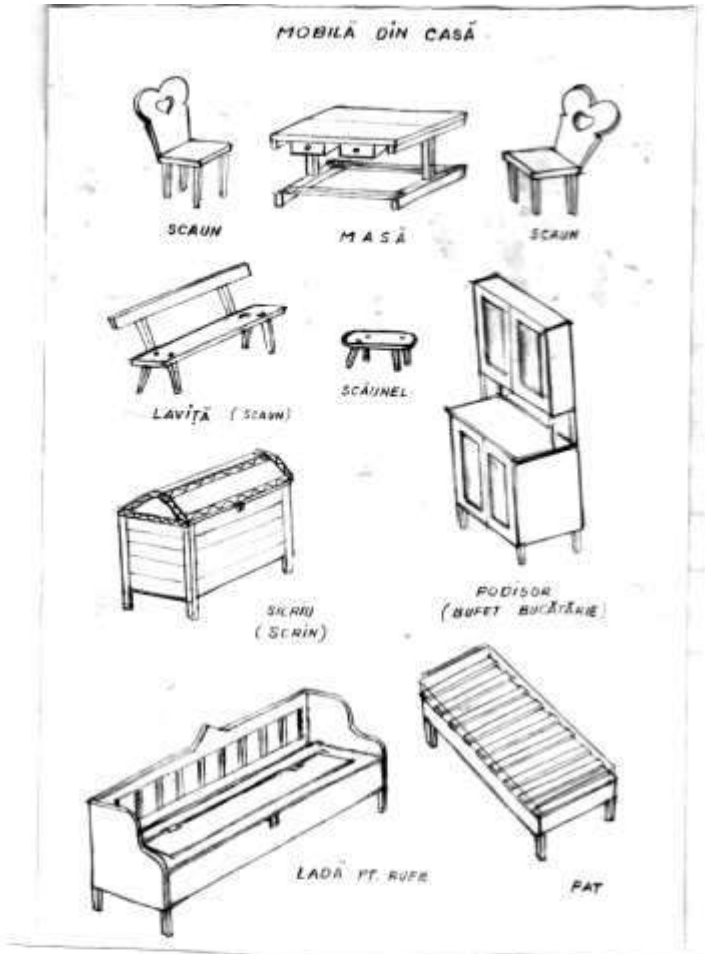
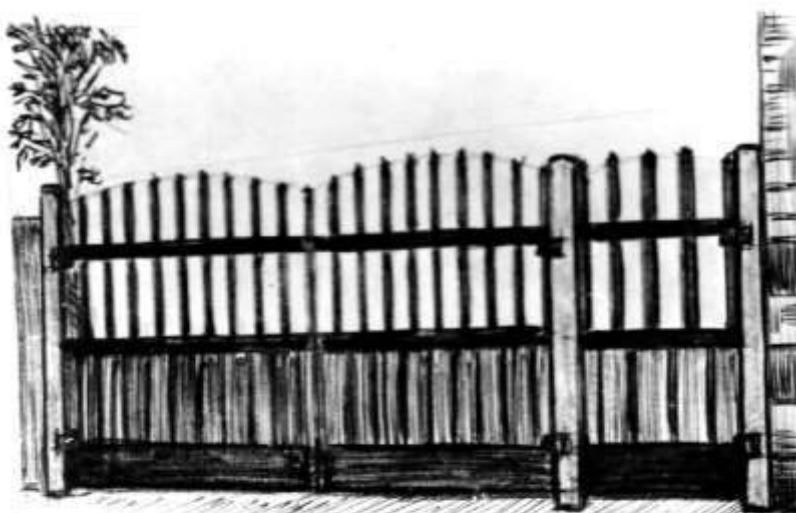

Foto 58

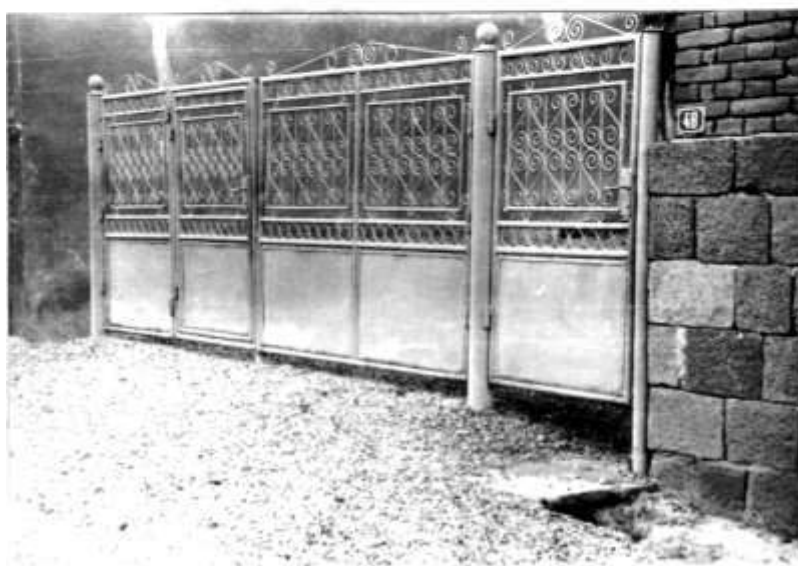

1,2.Ulcioare,3-6.Oale,7.Crațițe,Pirostrie,9,10.Castroane

Foto 59

Poartă tradițională din Tisa (vramiță și
vrămicuță).

Foto,ing.I.Dărău.

Poartă modernă,metalică din fier forjat.

Foto 60.

Gard din
stobori.

Foto,
ing.I.Dărău.

Ulița satului
iarna.

Gard streșinit.
Foto,
ing.I.Dărău.

Gard modern
din beton și
fier forjat.

Foto,
ing.I.Dărău.

Foto. 61

Uși tradiționale din Tisa cu însemne de "Cultul soarelui".

Ușă veche de casă.
Foto, Gh. Dărău.

Ușa bisericii cu rozetele, colții
și rombul (Columna cerului).
Foto, ing. I. Dărău.

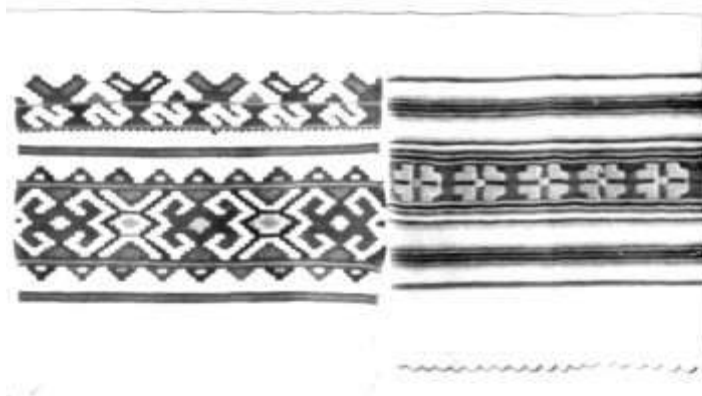

Cruce din cimitir
cu nelipsitele "ro
zete" simbol al Cul
tului soarelui.
Foto, ing. I. Dărău.

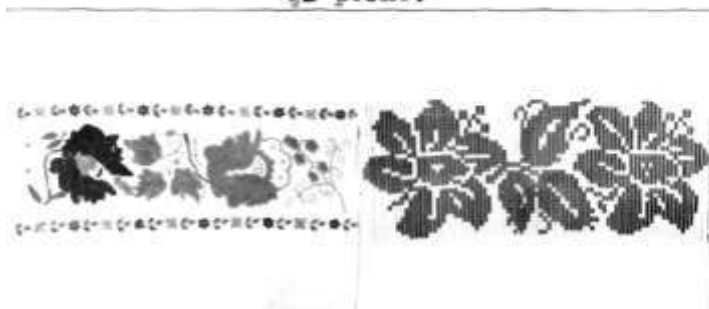
Foto 62

Ornamentația pereților din casele țărănești.

Modele ornamentale vechi, țesute, de pe prosoape și perne.

Modele ornamentale noi, brodate și țesute.

Foto .63

Scoartă românească, înflorată, lucrată în Tisa
de către Minerva Dărău.

Perinițe ornamentate cu figuri florale lucrat
de aceeași mână.

Foto 64

Anexa 11 Stema comunei Hălmagiu

.Stema comunei Hălmagiu. Autor prof. Dr. Augustin Mureșan

Foto65

Stema comunei Hălmagiu se compune dintr-un scut triunghiular cu marginile rotunjite, tăiat în partea superioară despicată. În partea superioară, în dreapta, pe azur (albastru), o biserică de argint, văzută din față. În partea superioară, în stânga, în câmp de aur, se află un brad verde dezrădăcinat. În partea inferioară, în câmp roșu, pe o terasă verde, se află un călăreț cu armură, care ține în mâna dreaptă o sulită, totul de aur. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint cu un turn crenelat.

Semnificațiile elementelor însumate: Construcția de argint simbolizează biserica voievodală din secolul XIV. Bradul reprezintă bogăția silvică a zonei. Călărețul simbolizează participarea oastei românești condusă de voievodul Moga și fii săi la lupte împotriva turcilor de la Câmpia Mierlei din anul 1442. Coroana murală cu un turn crenelat semnifică faptul că localitatea are rangul de comună. Vezi, „Monitorul Oficial al României”, Partea I, anul XXV, nr. 193 din 05 Aprilie 2013.

Anexa 12 Colinde, cântece, strigături, poezii, lgende

Ioan Arpaș

1. Colinde

PE MUNȚII ȘIEI MARI

Această colindă-baladă a fost culeasă de Înv.Ioan Trifan, prin anul 1936 și se găsește publicată în lucrarea "MIORIȚA" de Adrian Fochie la pag.642.

Pă munții șiei marii

Refren: Dai domnului, doamne.

Mărg tri păcurari,

La Giula cu oi.

I pe drum mergîndu,

I se vorovere,

Inge-or hoginiere?

-La fîntîna lină,

C-acolo-i apă bună,

Că-i apă la oi,

Si-i umbră la noi.

După apă vinie,

Fata gie maioru

Cu păr găibioru.

I gin grai grăie-re:

Tu fată-ți alegie,

Gintre noi, gin tri,

După care-i mere.

Da io-mi d-alesăiu

Pă șiel micușel,

Că-i mai dochîșel.

Ii pă drum mergîndu,

I se vorovere

Pe șiel mic s-omoare.

Iel înțelegere

Și gin grai grăie-re

Ge mi-ți d-omorî,

Voi să mă-ngropați

Sub fagul șiel mare

Ge lături ge cale.

La maica să-i spuneți

C-am rămas, rămasu,

C-am rămas napoi
 Numărînd pă bani,
 La lumina lunii,
 Pă aripa șubii.
 C-am rămas, rămasu,
 C-am rămas la Beși
 Vînzînd pă berbeși.
 Și mie să-mi puneți
 Fluera la cap,
 Lanșea la pișioare.
 Cînd vîntu o bacie,
 Fluera mi-o zîșie
 Oile s-or strînge,
 Pă mormînt mi-or plînge,
 Cu lacrămi ge sîngie.
 Cînd vîntu-o bumni,
 Lanșiea o zîrăi,
 Oile-or fugi,
 Pîn pădurea geasă
 Cu inima arsă;
 Pîn pădurea rară,
 Cu inima amară,
 C-a colo-i de voi.

COLINDA LUI MANOLE

Culeasă în anul 1968, de la Traian Morcan, de 47 ani, din Tisa
 Siei nouă zidari,

Refren: Zidari Miclăuși.

Nouă meșteri mari,

Cu Manole zeșie

Care mi-i întreșie.

Ii se apucau

Gi-un lucru mai mare

Zîd ge mănăstire

Și ge pomenire.

Șie ziua zigeau

Noapcia se surpa.

Manole zîșea

Că n-or termina,

Așest zîd mare,

Zîd ge mănăstire,
Șî ge pomenire,
Pîn' nu or zîgi.
Un suflet ge om.
Manole le grăia!
Voi zîdarii mei
Șî meșterii mei,
Eu că m-am jurat
Că noi n-om zîgi,
Zîd ge mănăstire
Si ge pomenire,
Pînă n-om zîgi
Un suflet ge om.
Si încă mai grăia!
-Hai să nie pringem,
Pe pită,pe sare,
Pe-a noastre neveste,
Care vor veni,
Mîne dimineață.
Cu prînzu 'naince.
Siei nouă zîdari,
Nouă meșteri mari,
Acasă mergiau
La neveste spuniau!
-Voi să nu viniți
Mîne gimineață
Cu prînzu 'naince
Că ge veți veni.
Noi vă vom zîgi.
Manole-și țînea,
Bună cregința
Si iel nu mierjia
La a lui nu-i spuniea.
Iea mi se scula
Pruncu mi-1 scâlda
Șî prînzul fășiea;
Șî iea își lăsa,
Pruncu în șiupă
Si pita-n copaie.
Prînzu mi-1 lua

Si cu iel pleca,
Că să-ntîrziia.
Manole lucra,
Pe scări se guia,
Si mi se uita;
Pe iea o vegia
Șî-atunci se ruga,
Zău lui Dumnezeu
-Plouă Doamnie-o ploaie,
Să curgă șîroaie,
Apele să crească,
Spumegar să facă,
Calea să nu treacă.
Domnu să-ndura,
Ruga-i asculta,
Șî-o ploaie dăgea,
Șîroaie curjia.
Apele creșciau
Dar iea tot venia
Sî s-apropcia.
Manole o vegia,
Șî iar să ruga
-Scoate Doamne,scoate,
Un șerpuț în cale,
Să mi-o-nspăimînteze
Prînzul să mi-1 verse.
Domnul se-ndura,
Ruga-i asculta,
In cale-i scocia,
Un șarpe mare,
Dar iea tot treșia
Si s-apropcia.
Manole o vegia
Sî iar să ruga:
-Scoacie Doamnie,scoacie,
Un pârleaz în cale
Să nu poată treșie,
Prînzul să mi-1 verse.
Domnul se-ndura,
Ruga-i asculta,

In cale-i scocia
Un pîrleaz mare,
Dar iea tăt treșiea
Și s-apropcia,
Că întîrzia.
Si cînd ajunjia,
“Bun lucru” zîșia.
Manole o lua
Si mi-o săruta,
Sî din grai grăia:
-Haige să glumim
Șî să cie zîgim.
In brațe o lua,
Cu iea să suiea,
Pe zîd o punea,
Șî zîdul să urca.
Iea gin grai grăia:
-Voi glumiți, glumiți,
Dar mă șî zîgiți.
Dar ei tăt zîgieau
Si zîdul creșcia.
Cînd fu la jienunți
Iea din grai grăiea:
-Voi zîgiți, zîgiți,
Dar mă slobozîți,
Că ieu mi-am lăsat
Pita în copaie
Și pruncul în ciupă.
Dar iei tăt zîgieau,
Șî zîdul creșcia.
Cînd fu pe la brîu,
Iea gin grai grăia:
-Voi nu glumiți
Chiar mă și zîgiți.
Și iei tăt zîgiau
Și zîdul creșcia.
Cînd fu la subsuori
Iea gin grai grăia:
-Manole,Manole,
Ție nu ți-e milă

De a ta soție?
 Țițoara-mi curje,
 Pruncușoru-mi plînje.
 Dar iei tăt zîgiau
 Și zidu creșcia.
 Când fu la grumaz,
 Iea gin grai grăia:
 -Manole,Manole,
 Zîdul rău mă strînje,
 Viața mi se stînje,
 Copilașu-mi plînje.
 Manole,Manole,
 Acasă să mei
 Pruncu să mi-1 iei,
 Și tu să mi-1. pui,
 In strașina cășii
 Ploaia ge-o ploua
 Pruncu l-a scălda?
 Vîntu ge-o sufla
 Mi l-o legăna.

JUNELU-I BUN

Colindă culeasă de la Nicolae Crișan de 78 ani, din Tisa, în 1968
 Mirel calu-și potcovea,
 De grea cale se gătea,
 Sus la munte se suia.
 De urme de leu dădea,
 Si pe urmă se ducea,
 Pînă pe leu îl găsea.
 Găsi leul adormit,
 Sub un spine înflorit,
 Înflorit mîndru-mpupit,
 Florile l-or năpădit.
 Pînă Mirel se gîndea,
 Și leul se trezea
 Și din gură-așa grăia:
 -Ce-ai venit Mirel pe-aici?
 Ori traiul trăitu-l-ai,
 Ori zile urîtu-ți-ai?

Ori costul, costatu-l-ai?
-Nici traiul nu l-am trăit,
Nici zile nu mi-am urît,
Nici costul nu l-am costat!.
Ci-am venit să ne luptăm,
Hai în luptă să ne dăm.
Tot luptară, cât luptară,
Cît sînt trei zile de vară.
Cînd fu joi de către seară
Și Mirel se-mbărbătă
Zgarda-n cap la leu țâpă
Și cu leul cobora,
De la munte jos la curte.
Cîți pe Mirel îl vedeau,
Toți pe Mirel fericeau.
-Fericat de-acest Mirel,
Și de țîța ce-a supt el!
Fericat de muma-sa,
Că ce fiu și-a-mbrățișat,
De urlă leul legat
Ne-mpușcat, nesăgetat,
Nici un pic nu-i vătămat.
Să-o-nchinăm cu sănătate
Si casei și gazdei.

COLO-N DEALU PESTE DEALU

Colindă culeasă în 1968 de la Ioan (Nuțu) Dărau, 70 ani, Tisa

Colo-n dealu peste-un dealu

REFREN: Domnu-i,

Domnul nostru.

Este-un dalb de păcurar.

Mîndru-n fluier îmi zîșiea

Tăice oile pășcia.

Num-o dalbă de mioară

Ea șegia și nu pășcia.

Ea șegea și-njenunchia,

Si pe Maica o ruga

S-o scoată din iarnă-n vară:

-Șin-pe mine că m-o scoate,

M-o scoate din iarnă în vară,
 Eu pe-așielă l-oi șinsti
 La Păștiță cu jîntiță,
 La Ispas c-un miel gras,
 La Rusalii c-un caș mare
 La Crăciun c-un suman bun

MI S-A LAUDATU

Colindă culeasă în 1970 de la Teodor Morcan, 75 ani, din Tisa.

REFREN:Dai coringe,
 Mirel bun bărbat.
 Mi s-a lăudatu doamne
 Mi s-a lăudat,
 Dai coringe, Mirel bun bărbat.
 Că nu s-o-nsurare
 Pîn-o săgetare
 Cel cerbuț de munte,
 Din stobor de tufe
 Unge-or și mai mulce.
 Șerbul auzeare,
 Mugur nu-și luare,
 Iarbă nu pășceare,
 Niși apă nu beare.
 Maică-sa-l vegeare
 Si din grai grăiare:
 -Daler șerb al meu,
 Șiei ge capul tău?
 Mugur nu iei,
 Apă nu bei,
 Și iarbă nu paști!
 -Cum apă oi beare
 Si iarbă oi paște
 Că mi s-o lăudatu doamne
 Că nu s-o-nsurare
 Pîn-o săgetare
 Șiel șerbuț ge munce.
 -Daleu șerb al meu,
 Apleacă-te, apleacă
 Și apă ge beare

Si mugur îți iare
Si iarbă să paștii
Șerbul ge-auzare
Iarbă el pășceare
Si mugur luare.
Mirel mi-1 pîngeare
Si mi-1 săgeta.
Șerbu atunși grăiareî:
-Daleu maica mea
Cum mă păziși,
Așa mă dobîngiși.
Că gin carnea mea
Tot tigăi umpluta,
La ospăț și nunta.

CEA SFINTA DUMINICA

Cea sfîntă Duminica
REFREN:Floria Rozalia
Dimineață te-ai sculat,
Pe obraz că te-ai spălat,
Lui Dumnezei te-ai rugat,
Mîndre curți ai măturat,
Gin șiea seară-a ajunului,
Ge zîua Crășiuului,
Că vin juni colindători,
Mîndri-s doamne-npodobiți,
Cu veșmînt pînă-n pămînt.
Dar veșmîntu-i mohorît,
Mohorît și plin cu flori;
Florile-s pline de rouă.
Cînd în curte ei intrară,
Curtea că s-a clătinat,
Florile s-au legănat
Si roua s-a scuturat.

BUN GÂND ȘI-A GÂNDITU

Colindă culeasă în 1970 de la Trifon Arpaș, de 52 ani, din Tisa.
Bun gînd și-a gîngitu, Doamne

Bun gând și-a găngitu
Refren:Dai coringe
Bun gând și-a găngitu.
Ge ți-a poruncitu, Doamne,
Pă cîți sfinți pă toți îi, Doamne
Pă cîți porunca toți îi venia
Numai unul nu venia,
Sfintu șiel mai mare,
Sfintu-i sfînt Nicoară
Și mi-l așeptară,
Trei zile de vară.
Cu mesele-ncinse,
Cu făclii aprinse,
Cu pahare pline.
Ziua se-mplinea,
Sfintu nu venia.
Șiea sfîntă Mărie,
Afară ieșia,
Mîinile-ncingea,
Zarea-o cuprîngea,
Pă sfîntu îl vegia
Tăt venind,venind,
Cu-n căluț albuș,
Albu-i ge-asudat,
Negru ge-nfrînat
Mîndru-i înșeuat.
Șiea sfîntă Mărie,
Ea gini grai grăia:
-Unge-ai zăbovit Nicoană?
-Eu am zăbovit
Jos pă mare-n jos.
Că am întîlnitu
Doi-trei corăbei,
Ge vînt împrōșcați
Ge mare-nvolbați
Si mi se rugară
Să nu-i las să pciară;
Șâ să mi-i îndreptu
Pă cale dreptu.
Eu îmi apucau

Vîntu alinai,
Mare-o așezai
Corăbierii îi scăpai.
Ei ge bucurie
Mie-mi șinstiră
Trei buți mari de vin
Și-o doi bani ge-arjint.
Și-am mai zăbovit,
Tăt acolo bînd,
Bînd și petrecînd.
Și dac-a trebuit,
Iac-am și venit.
Hai tu domnul bun,
Dalba-i sănătate,
Si-o colindă mîndră,
Mîndră și frumoasă

LA ȘIEA PIATRĂ RĂSTURNATĂ

Colind cules în 1970 de la Ioan Dărău de 78 ani din Tisa.

La șiea piatră răsturnată
REFREN : Lenă, Lenă,
Larmalenă
Mîndră crușie-i ridicată,
Dar la umbra crușiei,
Șage doamnie șine șagie.
Șage doamnie Maica sfîntă.
Tot îmi șage și-mi șopciește,
Fiu gin pciatră așa grăiește:
-Oî șopci,ori n-oi șopci,
Eu ge-aiși nu pot ieși:
Pîn tu maică nu vei merje,
La tîrguț la Măgurele,
Si de-acolo tu să-mi tîrgui,
Măturuța raiului
Si o majă de tămîie.
-Cu mătura ce să fac?
-Cu mătura să mături,
Pămîntui de gozurile
Și șierul de negurele.

-Cu tămîia șie să fac?
 -Sus pe pciatră s-o arunci,
 S-o arunci și s-o aprinzi.
 Fumu-n șier că i-a ieși
 Și ge-acolo va tuna,
 Pciatra-n patru va crăpa
 Si eu atunci oi zbura.
 Oi zbura tot porumbește
 Si-oi cînta tot înjerește.
 Si-o-nchinăm cu sănătate
 Casei și gazdei.

DOI, DOI MI - Ș MERG

Colindă culeasă de la Ioan Nuțu Dărău, de 75 ani, din Tisa, 1970

Doi, doi mi-ș mărg
Refren: Dai coringe.
 Doi puiți de șoimi.
 Ei pe sus merjieau,
 Nimeni nu-i vegeau,
 Si gini grai grăia:
 Stați puțintel,
 Ca să vă întreb
 Unge mergeți, Șoimi?
 -Noi ne dușiem Ioane,
 C-am auzit că s-a cumetrit
 Craiul românesc,
 Cu craiul rusesc.
 -N-o dacă-i așa, Șoimi,
 Stați-mi puținel,
 Ca să vă întreb,
 Șinste șe-i dușeți, Soimi?
 -Șinste noi îi dușiem,
 Un colac de grîu, Ioane,
 și-un brîu roșior,
 Și-o cupă ge vin.
 Si dacă-i așa,
 Stați-mi puținei, Șoimi;
 Să trimit și eu,
 Un colac de grîu,
 Și-o cupă ge vin,

Și-um brîu roșior.
No dacă-i așa,
Stați-mi puțin,
încă să vă întreb,
Unge ați învărat,Șoimi?
-Pă pustă cu boi, Ioane
Ca boar la boi.
-Unge ați iernat?
-In codri cu porșii,
Ca purcari la porși.
-No dacă-i așa,
Stați puțin,
Ca să vă întreb
Ge penele voastre,
Șiele mărunțele,
Mîndre argințele
Giarele voastre
Mîndre-s daurele.
Hoi tu domnul bun,
Hoi și ce veseli,
Dalba-i sănătate,
Mîndră și frumoasă.

COBORIT-A COBORÂT!

Colindă culeasă în 1975 de la Trifon Arpaș din Tisa.

Coborît-a coborît,
REFREN: Domnu-i, domnul nostru.
Coborî t-a domni gin șier,
Pă scară gie șiară
Să-n șierșe pămîntu iară.
Să luară pînă-n seară
Prin oraș prin Făgăraș,
In șiel mijloc gie oraș,
La casa bogatului:
-Bună zîua om bogat!
-Mulțam vouă șiersători.
-Gata-i prînzul să ni-l dai?
-Gata-i, gata, nu-i gie voi,

Că-i gie oameni mari ca noi.
 Să luară, pînă-nseară,
 Prin oraș prin Făgăraș
 La șiea dungă gie oraș,
 La casa săracului.
 -Bună sara om sărac!
 -Mulțam vouă sfinți din șier.
 -Gata-i șina să ni-o dai?
 -Gata-i gata, puținea
 Și-om mai fași-o pogășia. Dumnezeu mare-o vegia,
 Cît rocița plugului,
 Și șiearcănul lunii.
 Să luară-n cap gie seară,
 Dumnezeu gin grai grăia!!
 -Vezi tu Petre, vezi, șie vezi?
 -Văd casa bogatului,
 In văpaia focului;
 Văd casa săracului
 In mijlocul raiului.
 S-o-nchinăm cu sănătate.

FERICAT, FERICE

Colindă culeasă de la Nicolae Roman de 84 ani din Tisa

Fericat,ferișie doamnie
 REFREN! Dai coringie.
 Ge șine-i ferișie,doamne,
 Ge boier bătrîn tu doamne
 Locul șie-și avea
 Locu-i bun în rai
 La masă galbenă
 Galbănă gie șieară
 Și-n mijioce gie masă,
 Prunii răsăgiți
 Mîndri-s înfloriți,
 Tăt cu flori gie-argint
 Printre flori și mere,
 Ploaia mi-ș ploa,
 Merele creșcia
 Și iele lușiau

Și se coșiau.
Vîntu abura
La măr ajunjea,
Mărul clătina
Merele pcica
La boier pă masă
Boierul bătrîn
Mînil-ntingea,
Merele-apuca
Si-n sîn le băga.
Sfinții mi-1 vegiea
Mîndru-1 ispicia:
-Boierule bătrîn!
Ge unge ai merele?
Șine țî le-a dat?
Gie unge le-ai luat?
-Șie mă ispiciți voi sfinți?
Că voi bine știți
Că eu am avut,
locul bun în rai.
Pă masă galbenă,
Galbenă gie șiară
Mierele pcicară.

IARĂ JOACĂ PĂTRU-N RAI

Colindă culeasă în 1974 de la Ioan Nuțu Dărău, de 78 ani, Tisa

Iară joacă Pătru-n rai

REFREN:

Raiu-i mîndru luminos.

In mijlocul raiului,

Pă munți Sinaiului.

Nime-n lume nu-1 vegia,

Fără zău că tatăl său.

Tatăl său din grai grăia:

-Petre, Petre fiu al meu,

Fă-mi și mie loc în rai.

-Fâșie-ți-aș taică dar n-ai.

Că pîn-ai fost pă pămînt

Birău mare fostu-ai,

Pă săraci asupritu-ai,

Pă bogați scutitu-i-ai
Și raiul nu cie primeșce. Dumnezău nu cie voieșcie.
Iară joacă Pătru-n rai,
In mijlocul raiului,
Pă munțî Sinaiului.
Nime-n lume nu-1 vegia,
Fără zău că maica sa,
Maică-sa din grai grăia:
-Petre, Petre fiu al meu,
Fă-mi și mie loc în rai!
-Fașie-țî-aș maică, dar n-ai.
Pînă și-ai fost pă pămînt, Crișmăriță fostu-ai,
Uiegi goale datu-le-ai,
Bani dim plin luatu-ți-ai.
Și raiul nu cie primeșcie,
Dumnezău nu cie voieșcie.
Iară joacă Pătru-n rai,
In mijlocul raiului,
Pă munțî Sinaiului.
Nime-n lume nu-1 vegia,
Fără zău că frate-său.
Frate-su din. grai grăia;
-Petre, Petre frate-al meu
Fă-mi și mie loc în rai
-Fașiețî-aș frate dar n-ai.
Pînă și-ai fost pă pămînt
Plugar mare fostu-ai,
Holda ta lățitu-țî-ai,
P-altuia îngustatu-ai.
Și raiul nu cie primeșcie Dumnezău nu cie voieșcie.
Iară joacă Pătru-n rai,
In mijlocul raiului,
Pă munțî Sinaiului.
Nime-n lume nu-1 vegia
Fără zău că sora-sa.
Sora sa gin grai grăia:
-Petre, Petre fraci-al meu
Fă-mi și mie loc în rai!
-Facu-ți soră că ai.
Pînă tu-ai fost pă pămînt,

Ți-a fost casa lângă drum
Pă setoși i-ai adăpat,
Pă șiei goi i-ai îmbrăcat,
Pă flămânzi i-ai săturat.
Așa raiul cie primeșcie
Și Dumnezeu cie voieșcie

IN GRADINA RAIULUI

Colindă culeasă în 1977 de la Pavei Rusu de 45 ani din Tisa

În grăgina raiului
Plânje Adam greșala lui,
Că un șarpe-nveninat,
O creangă a aplecat,
Si pe Eva a chemat:
-Haide Evă ia-ți o poamă,
Că te-i face mare doamnă.
Eva poama și-a luat
Si lui Adam că i-a dat;
Dumnezeu tare-a strigat,
Raiul s-a cutremurat.
-Vai Adame ce-ai lucrat,
Mare poruncă-ai călcat.
Adam începu a plînge,
Si cu glas de jale-a zice:
-Auă Evă ce-mi făcuși,
Pentru mărul ce-mi dăduși,
Pentru mărul ce-am mîncat,
Am rămas gol dezbrăcat.
Raiule odihnă dulce,
De la tine nu m-aș duce.
Raiule odihna mea
Da la tine n-aș pleca.
De mirosul florilor,
De zumzetul albinelor.
Fire-ai șarpe blestemat,
In Drum cînd vei fi culcat
Capul să-ți fie tăiat.
Să rămînă trupul tău
Să-1 îngroape Dumnezeu,

In apa Iordanului,
In fundul ocianuiui.

DOI INȘI MERG sau COLINDA LUI IOSIP
Colindă culeasă în 1965 de la Petru Arpaș da 80 din Tisa.

Doi inși mergu doamne,
REFREN! Dai coringe.
Doi drumari pă drumu, doamnie Drumarii șinie sîntu?
Maica cu losip.
Sî pă drum mărgîndu, doamnie,
Și seara-n serîndu,
Sus la Vifleemu,
La curcea lui Crășiun,
Maica îi grăiereî
Să cie duși losipe,
La dălbuț Crășiun,
Sălaș să nie șieri,
Sălaș peste noapte,
losip să dușea
La dălbuț Crășiun,
Si gin grai grăiea:
-Stăpîne Crășiune,
Sălaș să nie dai,
Sălaș peste noapte.
Crășiun îi grăia:
-Știe-vă focu vost drumari,
Că sobele-s pline,
Ge drumari ca voi
Și ge călători.
Poace vă voi da
Grajdul cailor,
Că-i sobă frumoasă,
Caldu-i ca și-n casă,
Iosif se-n torșiea,
Pă maic-o lua
In brațe cu dulșieață,
Și-na grajd o dușiea,
In grajdul cailor
Și-acolo o culca.

Noaptea dintr-o vreme,
Pe maica o lua,
Niște munși cam grele
Să nască pe fiul.
Dar nu-l poace nașce,
Gie rosuri gie cai.
Gie zăroi gie fiare.
Maica îi grăia!
-Stați voi cai gi-a roagie
Și abur aburați,
Munca-mi ușurați,
Să nasc pe fiul sfint.
Caii dacă auzeau,
Mai tare rogeau,
Maica-i blestema!
-Blestemați să fiți voi cai
Ge mine ge Dumnezău,
Și ge-un fiu și-oi naște eu
Să nu aveți cai saț,
Numai la Ispas,
Si atunși un șias.
Maica îi grăia:
-Să cie duși losife
La dălbuț Crășion,
Si să șieri sălaș.
losif să dușiea.
Si sălaș șierea,
Grajdul boilor
losif se-ntorșiea
Și-n grajd o dușiea.
În grajdul boior,
Și-acolo o culca.
Noapcia gintr-o vreme,
Pe maic-o lua,
Niște munci cam grele
Să nască pe fiul,
Dar nu-l poacie nașcie,
De sunet gie jug,
Ge rosuri gie boi.
Maica le grăia!

-Stați voi boi gi-a roagie,
 Și abur,aburați,
 Munca-mi ușurați.
 Boii auzeau
 Si-napoi heineau
 Și abur aburau
 Munc-i ușurau.
 Maica-i alduia:
 -Alduiți să fiți voi boi,
 Ge mine ge Dumnezău,
 Si ge-un fiu ce-oi naște eu,
 Pe brazdă mergînd
 Să merjeți rugumînd,
 Marjini în gustînd
 Mijlocul lățînd.
 După șie nășcicia,
 Maica îi grăia!
 -Să cie duși losife
 La dălbui Crășiu,
 Moașă să-mi aduși?
 Moașă la fiuț.
 -Dar cum s-o aduc
 Că-i oarbă ge oci,
 Si șiuntă gie mîini?
 Si cum se dușiea
 Pe fiul moșiea.
 Mîinile-ncingea
 Cu ocii vegia.

ZAȘIE-UN JIDOV RĂU BECEAG

Culeasă în 1970 de la Petru Dărău, de 48 ani, din Tisa.

Zașe-un jidov rău beciag
 REFREN: Dai Ler,doamne Ler.
 Ge treizeși și trei ge ani,
 Nimeni-n lume nu șcia,
 Nu șcia și nu-l vegia,
 Fără singur Dumnezău.
 Dumnezău gin grai grăia:
 -Tu ești jidov rău beciag,

Ge treizeci și trei ge ani.
Si-n pă cine ci-o scula,
Așelua șie-i vei da?
-Da i-oi buți cu bani mărunți,
Și-o trei care gie comoară.
-Io pe cine ci-oi scula,
Și nimica nu-mi vei da,
Numai să-ți ții credința,
Ieu mă duc spre răsărit,
Tu s-apuci spre scăpătat.
Jidovii dac-auzeau,
Toți ca ploaia se strânjieau,
Sî pă jidov ispiciau:
-Tu-ai fost jidov rău beciag,
Gie treizeși și trei gi ani,
Si-n pe cine ci-o sculat
Tu l-așielă șie i-ai dat?
-Ieu nimica nu i-am dat.
Iel s-a dus spre răsărit,
Ieu apuc spre scăpătat.
Jidovii când auzeau,
După domnul să dușieau,
Și îndată-1 ajungeau;
Mîna-n ciept că i-o puneau
Și-napoi îl întorșiau,
Și gin grai, așa-i grăiau:
-Haida mulă nu cie trage!
-Haida,hai,că nu mă trag.
Numa pe șine-am sculat ieu,
Să rămînă-n locul meu;
Zîua bolile-1 boliască,
Noapcia carnia-n oase-i crească
Sînjele să-1 năpăgiască.

TRI COCOȘI NIEGRI CINTARA

Colindă culeasă în anul 1972 da la Trifon Arpaș,de 53 ani,Tisa

Tri cocoși negri cîntară REFREN:Coringie,coringie.
Giasupra curțîi zburară.

Cum zburară așa cîntară:
 -Scuiați boieri nu domniți,
 Vă sculați și slujnișile
 Să vă măture curțile.
 Gin șia seară-a ajunului,
 Gie zîua Crășiuului
 Cînd Cristos cina la masă
 Jîdovii pă la fereastră.
 Cînd Cristos găta cu șina
 Iese sub pom în grădină.
 Iară Iuda pă ascuns,
 L-a strigat l-a sărutat,
 Si pă loc că l-or legat.
 Și-așa legat l-au purtat
 Gie la lat pîn' la Pilat
 Pîn la casa șia gie sfat
 Și-acolo l-au jugiecat.
 Pă crușie gi brad l-or pus,
 Cu sulita l-or împuns.
 Apă și sînje a curs.
 Injierii-nșiepură-a plînje,
 Ge unge varsă-atîta sînje.
 Sînjele nevinovat,
 Nu trebuie pă jos vărsat,
 Și trebuie-n pahar băgat.
 Sînjele lui Hiristos
 Nu trebuie vărsat pă jos.
 Iară Iuda supărat,
 S-a dus și s-a spînzurat.
 Cu lăntuțul carului,
 Gie stîlpșorul iadului,
 Și gi-acolo-așă crîșnia,
 Ginți-n gură-și sfărâma.

GIE-NTREBAT SE-NTREABA

Gie-ntrebat se-ntreabă
 REFREN: Dai coringe.
 Sfinți pă Dumnezău
 Gin șie s-o-nvelit,

Spicul griului,
Loza vinului,
Floarea mărului.
-Șie mă ispiciți voi sfinți
Că voi bine știți
Bine ca și mine
După minie au curs,
Șiei cîini gie jidovi,
Șî pă min' m-or prins.
Șî mie-mi făcură,
Un colop gie spini.
Pă cap mi-1 puseră,
Părul mi-1 tunseră.
Ieu să nu mi-1 lasu,
Peritor pă josu,
Si mi-1 învelii
Spicul griului.
Șî-mi mai făcură
Cunună gie spini
Pă cap o așezară,
Tare o apăsară,
Sudori mă luară,
Ieu să nu le lasu
Pieritor pă josu.
Sî ieu le-nveliiu
Floarea mărului.
Sî încă-mi făcură,
Un brîuț gie rug,
Cu iel mă strînsără'
Sînge-mi povîrnea,
Pă jos năpăgia.
Ieu să nu mi-1 lasu
Peritor pă josu,
Ieu mi-1 înveliiu
Roza vinului.
Hai,tu,domnul bun,
Hai,șî șie veselie.
Dalba-i sănătate,
Șî-o corindă mîndră,
Mîndră și frumoasă.

PA SESUL FÎNTÎNIEI

Colindă culeasă în 1968 de la Gh.Sirca de 70 ani din Tisa

Pă șasui fintîniei REFREN:Daliană fată dragă.

Merji-o fată după apă,
 Cu citurile zdrîngănind,
 Cu păpușii tropocind,
 Cu rocița zvîrăind.
 Iea vasele le umpleare,
 Sî se uita în gepărtare
 Lucru mîndru șie vegiare.
 Doi voiniși mîndri gătați
 Cu patru cai împriponați
 Cură-n casă,spune-n casă:
 -Aio maică,aio dragă,
 Lucru mîndru șie văzuiu
 Și-1 văzui și-1 auzîiu:
 Pă șesul fintîniei,
 Doi voinici mîndri gătați
 Cu patru cai împriponați
 -Ludă ieșci,bolîndă ieșci
 Slabă mince mai hrănești.
 Așiea-s peștorii tăi,
 Vin la mine,șier pă cine
 Sî șier mulcie lîngă cine:
 Sier un plug cu patru boi,
 Sî plugarii amîndoi.
 -Nu grăbi maic-a mă da
 Pîna mai la primăvară,
 Că gim și ia patru boi,
 Îmi dai maică numai doi
 Si din mii dalbe miori
 Îmi dai maică mie oi.
 Gintr-o sută gie florinți,
 Rămaseră numai șinși.
 Să-o-nchinăm cu sănătate
 Casei și gazdei.

MA LUAI A COLINDA

Mă luai a colinda,
REFREN: Florile dalbe.
Ge la o casă, la altă casă,
Cu duba cu lăuta.
Gi-n șiea seară-ajunului,
Pînă-n a Crășunului,
Pîn'la casa lui domn-bun.
Dar domn-bun că nu-i acasă,
Că-i în codru la vînat.
După iel șine-o plecat?
Fata gazdei șiea mai mare
Să-l adueă-n grabă mare.
Sus pă sus pă lîngă lună,
C-o mînă-mpletind cunună.
Cunună gie veselie
Si nouă gie bucurie.

ALTE PRODUCTIUNI POPULARE IN VERSURI CINTECE DE
LUME COLO-N VALE

Culeasă în anul 1977 de la Buduhala Angelica de 44 ani,din Tisa

Colo-n vale,măi Ioane
Sînt doi boi și mor de foame
N-are cine să-i adape
Că cine i-o adăpat,
O fetiță și-un băiat,
Fetița s-a măritat,
Băiatul s-a-ncorporat.
Pe uliță pe la noi,
Me un. fecior cu doi hoi,
Și-o fetiță cu trei oi,
Mînce-ți lupii oile
Să rămîi fată săracă,
Ca să vii la voi la clacă.
Dar măicuța nu mă lasă,
Că io-s fată lăcornoasă
Pe feciori cu coama-ntoarsă

CIND TE DUCI BADE

Culeasă de la Agaftea Crișan din Tisa în anul 1978.

Poezia se află publicată și în volumul: Poezii populare din Tara Zaran-
dului, sub îngrijirea lui Vasile Oarcea.

Cînd te duci bade în țară
Ia-mă și pe mine iară.
Du-mă tot pe Criș în jos,
C-am să-ți fiu de mult folos.
Si pe Murăș în cîmpie,
Drumul mai ușor să-ți fie.
Am să-ți mân boiții bine,
Să te știi tot lîngă mine.
Fă-mă brîu pe lîngă tine,
Să nu te desparți de mine.
De ți-o fi brîuțul greu,
Fă -mă lumină de său.
De te-o-ntreba cineva
C-arde bine lumina
Tu să-i spui bade așa:
Arde fiindcă e de său,
Adusă din satul meu
Arde fiindcă e de ceară
Și mîndra din a mea țară.

Poezii populare culese în 1979 la Traian Dărău, Paragina, de 64 ani:

LA SECERE

Să stai grîu la secerat,
Ca mîndra la sărutat,
Si să stai grîuț la plivit.
Cum stă mîndra la iubit
Secerași, secerătoare,
Nu stați ca pari-n picioare,
Că gazda nu v-a chemat,
Ca să stați ca pari-n gard
Cine-a făcut această clacă,
Ajută-i doamne să mai facă
Prunele se coc în prun, _

Vinarsu se bea că-i bun.
Prunele se coc pe creangă,
Vinarsu se bea la treabă
Eu te beau vinars de tare,
Tu dai cu mine de cale
Eu te beau vinars de bun,
Tu dai cu mine de drum

SLUGA CĂTRE STAPIN

Nu știu doamne ce să fac,
Slugă să nu mă mai bag,
Stăpînii sîmbria-mi trag
Măi stăpîne,măi stăpîne,
Cum îmi tragi mie sîmbria,
Mîncăți-ar casa pustia }
Și pe feciori cătănia.
Si pe fete sărăcia.,
Cine nu-i mîncat de rele
N-are ce cînta a jele.
N-o lasă să vă cînt eu,
Că-s mîncat mai mult de rău
Luna-i în nor, Mîndra-i cu dor,
Luna-i în stele, Io-aici cu jele;
Si-amîndoi cu inimi grele.

CODRULE CIND TE-AM PĂZĂT

Codrule cînd te-am păzit,
Erai verde și-nflorit,
Io tînăr și năcăjit
Codrule cînd te-am umblat,
Erai verde și-npănaț,
Io tînăr și supărat
Fă-mă doamne ce mi-i face,
Fă-mă pana rugului,
In mijlocul codrului;
S-aud frunza vîjăind,
Izvoarele șiroind
Si pe mîndruța cîntînd.

De m-aș face-o rîndunea,
Să zbor pîn- la Petricea,
S-o văd pe mîndruța mea,
S-o văd cu cine-o ședea
De-o ședea cu om urît
Eu n-am s-o iubesc mai mult;
Dar de-o sta cu om de treabă,
De trei ori mi-o fi mai dragă
Du-mă doamne și mă pune
Unde-or fi mîndrele bune,
Si bărbații duși în lume.
Pe sub poala pădurii
S-aude glasul mîndrii.
Nu știu mîndra glăsuieste
Ori pădurea vojoiește.
Pădurea nu vojoiește,
Nici mîndra nu glăsuieste,
Numai mie mi se pare,
Că mi-i dragă mîndra tare.
Toate mîndrele veniau,
Numai una nu venia,
Acea mă îmbătrînea
Vină mîndră vină dragă,
Nu-mi face inimă neagră;
Că de cînd tu n-ai venit
Eu am și îmbătrînit.
Nici o boală nu-i mai grea,
Ca doru și dragostea,
Că nimica nu te doare
Nu mai te uști pe picioare
Așa mi-o cîntat cucu,
Să mă duc să-mi las satu,
Si pe mîndra la altu
Așa mi-o cîntat mierla,
Să mă duc să-mi las.casa,
Si pe mîndra altuia.
De-aș ști cînta ca și cucu,
Aș merge cu spor la lucru.
Pe sub umbra cea de fag,
Aș cînta mîndrei cu drag

De-aș ști cînta ca mierla,
Aș avea spor cu coasa
Pe la umbra cea de salcă,
Aș cînta mîndrei de dragă.
Cîntați păsărele dragi,
Pa sub frunzele: de fagi,
Că mîndra culege fragi
Cîntați păsărele bune,
Că mîndra culege-alune.

STRĂINU-S

Străinu-s,tare străin,
Si n-am unde să m-alin.
Străinu-s ca pui de. cuc
N-am pe unde să mă duc.
Bat-o focu străinătate,
Mult mi-a fost soră și frate,
Si mi-o fi pînă la moarte.
Drumu de la Bălgărad
Focu de l-ar fi mîncat.
Vin surorile la frați,
Nevestele la bărbați,
Iar la mine nu mai vine,
Si nici carte nu-mi mai scrie
Nu știu nu este hîrtie,
S-au nu vrea nimeni să-mi scrie?
Hîrtia s-o fi gătat,
S-au de mine-o fi uitat?

STRIGATURI

Culese în anul 1977 de la Anghelina Buduhala, 44 ani, Tisa

Ține doamne pe popa,
Să mai poată cununa,
Și la urmă-a boteza.
Fata care-și lasă satu,
Mînce-o jalea și banatu;
Că și eu cînd l-am lăsat
Si pe mine m-o mîncat.

Miresuță cu cunună,
Fă-ți puțină voie bună;
Că mirele și-a făcut,
C-a luat pe cine-a vrut
Și pe cine i-o plăcut.

Culese în anul 1978 de la Saveta Dărău Petrișoer, de 79 ani, Tisa.

Așa-i mîndra cea voinică,
Doarme lîngă mămăligă.
Mămăliga fierbe-n oală,
Ea cu somnu se omoară.
Frunză verde iarbă rea,
Harnică-i muierea mea
Cînd îi cină-alunecă,
Cînd îi cald se-nptedecă.
Cu fîntîna sub perete
Si moare-n casă de sete.
Io la joc, mama la joc,
Mălaiu-i de joi în foc.
Dă pă mîță cu vătraiul,
Că de ce n-a scos mălaiul.
Uită-te bade și vezi
După cine mintea-ți pierzi,
După o floare de cicoare,
Umblă strîmbă de picioare.
De la joc și pîn-acasă
Nici o piatră-n loc nu lasă,
Că le-nvîrte cu piciorul
Si le dă de-a rostogolu.
La mîndruța .lăudată
Joacă puricii pe vatră
Și șoarecii pe cuptor,
Broaștele pe rîșchitor.
Vecină de peste drum,
De ce-mi scoți, atîta fum?
Băutura nu ți-o beau,
Numai dragostea ți-o iau,
Si mîncarea nu ți-o mînc,
Numai dragostea ți-o stric.

Haide nană să te joc,
Că la vară-ți iau cojoc.
Dacă nu te-oi juca bine,
Ia cojocul de pe mine.
Fetele, nevestelei,
Cum își bat picioarele
Pă toate răzoarele;
După aiul cel ciorăsc,
Că doară se rujmenesc.
Dar se pot tot rujmeni,
Care-i hîdă, hîdă-o fi.

BOCETE

Culese în anul 1977 de la Anghelina Buduhala, de 44 ani, din Tisa.

Mînce-te focu măi moarte,
Cum veniși la noi azi-noapte,
Si te puseși între nuci,
Luași mama de- la prunci
Roagă-te, măi maică, roagă,
Roagă-te la sfîntul soare,
Să nu treacă, ziua tare,
Că vine ceasul de-apoi;
Să pleci maică de la noi,
Pe o cale mergătoare
Și-napoi ne-ntorcătoare.
Bună dimineața maică
O, maică făloasă ești,
Nici nu vrei să-mi mulțumești
O, maică, ai adormit,
O, maică, tu ai murit.
Scoală-te măicuță dragă,
Si haida pîn- la fîntînă
Să ne faci o urmă-n cină,
O urmă mică nu mare,
S-o avem de-astîmpărare
O maică nu ți-e urît,
Să mei singură-mpămînt.
Vai maică da nu ți-e greu,
Că-i pămînt pe pieptul tău

Nu te lăsa pământ tare,
La măicuța pe picioare,
C-a zăcut de-o boală .grea,
Si nu te poate ținea

Bocete culese în 1978 de la Saveta Dărau, de 79 ani, din Tisa

Bate moartea la fereastră,
Spoveditu-te-ai nevastă?
-Ba eu nu m-am spovedit,
C-am gândit că mai trăiesc,
Și-atunci mă spovedesc.
O dragă, nu ți-a plăcut,
De casa ce ai avut
Cu uși și cu obloace
Mei la alta-ntunecoasă.
Basama-n pământ îi bine,
Cine merge nu mai vine
Si te duci pe-o cale strimță
Unde cucu nu-ți mai cîntă.
Pă cînd soarele apune,
Fața ta-n pământ se pune.
Pă cînd soarele-asfîncește,
Fața ta se mucezește.
Pe fața ta cea frumoasă,
Va crește iarbă de coasă;
Si pe fața ta cea mîndră
Crește iarbă să se vîndă
Scoală dragă să vorbim,
Că deloc ne despărțim
Că de cînd ai adormit,
Tu cu noi n-ai mai vorbit.
Io dragă te-am așteptat
Si pe prînz și pe gustare
Pîn' la cina cea mai mare.
leși afară și te uită
Si te uită la cămară;
Să vezi crucea ce-ți gătară,
Că-i mai mare ca o rugă
Să-ți ție vara de umbră.

Vai doamne grădina ta,
Fără tine rău i-o sta
Vezi ocolul măturat
De oameni înconjurat
Vai doamne ocolul tău,
Cum rămîne ca un tău.
Mult mă mir de voi podele,
Mult mă mir de voi păreți,
Cum ședeți și nu plîngeți!

4. Legende

Legenda turturelei

Pe vremea cînd păsările au început să-și formeze graiul, ca să se poată înțelege între ele, turtureaua și gaița au făcut rămășag, care din ele vor învăța de la oameni mai multe vorbe. Pentru aceasta, de la început s-au înțeles, ca să nu aibă vorbă la urmă, că e liberă fiecare să-și aleagă locul pentru cuib, unde vrea, și să-l facă după cum se pricepe și cum dorește.

Fiecare dintre păsări și-a ales locul pentru cuib. Turtureaua în mijlocul cîrîngului, departe de forfota lumii, ca să aibă liniște, să se poată odihni bine, iar gaița aproape de sat, lîngă drumul mare, ca să audă cît mai mulți oameni cum vorbesc.

După ce păsările și-au ales locul pentru cuib au început să adune materiale după planul ce și l-au făcut fiecare.

Turtureaua și-a zis!

-Eu am să-mi fac cuibul cît mai simplu să nu mă îndemne la somn și lenevie, ca astfel să mă pot scula cît mai de; dimineață, să aud cît mai mulți oameni, cum vorbesc.

La fel face și. gaiță. Aceasta și-a zis!

-Eu am să-mi fac cuibul cît mai bun, să mă pot odihni bine în el, în timpul nopții, că numai așa mă voi putea scula cît mai de dimineață.

Zis și făcut. Fiecare din cele două păsări încep lucrul. Turtureaua adună cîteva bețe, așa cum se hotărîse, și începe să facă cuibul. Așează bețele, cruciș și-n curmeziș, între crăcile unui copac, așa doar să nu cadă printre ele ouăle din cuib. Si cu asta a socotit cuibul gata.

Se apucă și gaița de lucru. Ea făcîndu-și un plan mai mare, i-au trebuit, și materiale mai multe și timp mai îndelungat, ca să-și vadă cuibul gata. Cînd ajunge cu lucrul spre sfîrșite se gîndește să-i facă și un acoperiș, cel puțin pe jumătate de cuib, ca să o apere de ploi și vreme rea. Continuă

lucrul iar după ce îl termină se gîndește și la un așternut mai bun .Adună deci, fulgi și iarbă uscată și căptușește cuibul pe dinăuntru, să fie cît mai odihnitor și plăcut, că vorba ceea "Cum îți așterni așa și dormi"

Cuiburile fiind gata păsările și-au zis: „Mîine e ziua rămășagului. Să vedem care din noi două aude mai multe vorbe de la oameni.”

În ajun seara, s-au culcat fiecare cît mai de vreme ca să se poată scula a doua zi cît mai de dimineață .Gaița avînd cuibul bun, adoarme îndată. Doarme toată noaptea, pînă spre ziuă, cînd se trezește odihnită bine.

Dis-de-dimineață, oamenii au început să umble pe drum, dintr-o parte în alta, vorbind între ei, sau îndemnînd animalele la mers. Gaița îi aude și reține de la ei tot felul de vorbe, ce le repetă și azi în cîntul său. Așa a ajuns gaița să poată scoate în cînt multe și felurite strigăte.

Turtureaua avînd cuibul rău făcut nu s-a putut odihni. Toată noaptea a stat trează. Cînd a fost mai spre ziuă, obosită de nesomn, adoarme și nu se trezește de cît pe la prînzul bun, cînd nu mai era lume pe drum, numai um moșneag care-și îndemna boii la mers, cu strigătul ”Tru,Tru,Tru!”^M

Atît a auzit turtureaua în dimineața aceea și cu atîta a rămas în viață.

De atunci turtureaua își face cuibul numai din cîteva bețe și cîntă ”Tru,Tru,Tru”!

Anexa 13. Credințe și superstiții. Vrăji și farmece Semnificația zilelor săptămânii și credințele legate de ele. Numele vechi ale sărbătorilor.

Ioan Arpaș

1.Credințe și superstiții

Ca toate popoarele vechi și locuitorii satului Tisa, ca și toți locuitorii de pe Valea Crișului Alb, au avut și ei credințele și superstițiile lor. Fenomenele fizice naturale, cad trăsnetele, furtunile, viiturile de ape, ca și orice alte fapte, bune sau rele, ce se puteau abate asupra capetelor oamenilor, au fost atribuite din vechime unor ființe cu puteri supraomenești. Nume de zei nu se cunosc în sat, dar s-a păstrat în vorbirea curentă expresia "Zău" sau "Zău dumnezău" care mai e folosită și azi pentru a întări o afirmație făcută față de cineva. "Zău că vă spun drept" e o expresie curentă în sat. "Zăul" exprimă un jurămînt în numele unui zeu și oamenii înțeleg că trebuie să fie respectat.După natura fenomenului natural și a principiului ce îl servește.(binele sau răul) acele ființe supra naturale erau bune sau rele.

Astrul zilei "Soarele" a fost și mai este și azi venerat în sat, ca unul fără de care nu există viață pe pămînt. Adorația se păstrează și azi în expre-

sia "alduitul de soare" păstrată în folclor și în vorbirea curentă.

Tunetele, trăsnetele și boholturile (furtunile) au fost atribuite balaurilor și șarcanilor conduși de șolomonari, care în închipuirea oamenilor de pe acele vremuri erau ființe monstruoase, cu multe capete. Acestea, în mânia lor, aruncau pe gură sufluri puternice, de multe ori cu foc astfel că totul culcau la pământ case și copaci. Dezlănțuirea unei furtuni ca și trăsnetele se crede că sunt urmarea unor fapte nepermise, ca de exemplu lucrutul în ziua de 8 iulie (Sf. Procopie) socotit ca sfânt rău, răzbunător. Oamenii au făcut bine, și îl mai fac și azi, nu din convingere ci de frica răului.

Vâlvele sunt sau mai bine spus au fost, ființe cu puteri supraomenești care stăpîneau și conduceau alte ființe și lucruri de pe pământ. În Tisa mai persistă credința că vâlvele conduc haitele de lupi și stăpînesc comorile îngropate în pământ.

Banii, îndeosebi monedele de argint și aur, pentru a le pune la adăpost de hoți, se îngropau în pământ în vase de lut, așa cum se descopăr azi, cu ocazia săpăturilor arheologice ce se fac. Se credea că dacă banii rămîneau mai mult timp în pământ, primeau vîlvă. Aceasta îi stăpînea și păzea ca nimeni să nu poată pune mîna pe ei. O singură dată în an, spune legenda, comorile își trădează locul unde sunt ascunse și anume în noaptea Paștilor. În această noapte, vâlvele adorm vreme de un ceas, în care timp comorile se aprind și aruncă afară văpăi de foc.

Dezgroparea și însușirea comorilor se face cu multe greutate. Aproximarea de locul unde ard comorile, se spune, că se poate face numai în coate și în genunchi în lucru greu de îndeplinit, așa că oamenii s-au lăsat păgubași.

Haitele de lupi*după credința poporului, sîwf conduse și azi de vâlve. Vâlvele, după cum spun oamenii, sînt ființe omenești străine de localitate, tăcuți adică nu vorbesc, cu nimeni, neîngrijiți și zdrențeroși. Ble îndrumă lupii la pradă. Se spune că lupii fac stricăciuni numai în gospodăriile unde sîwU îndrumați de vâlve.

Eclipsele, îndeosebi cele de lună, că acestea se observă mai des, sunt atribuite tot unor ființe supraomenești vîrcolaciilor. Cînd se întîmplă o eclipsă de lună se spune că vîrcoacii mușcă din ea. Superstiția nu a lămurit cum se reface luna la loc, dacă e mîncată de vîrcolaci.

Toate acestea sunt credințe deșarte, care parte s-au spulberat, iar parte se vor spulbera pe măsură ce generațiile tinere își însușesc, din ce în ce mai bine, tainele științelor naturii, pentru a înțelege just fenomenele ce se petrec în lume.

În afară de superstițiile amintite, mai sunt în Tisa credințe deșarte în ursitoare, strigoi, moroi, precum și obiceiuri mistice legate de anumite perioade de timp.

Ursitoarele au fost ființe în chip de femei, care mergeau la nașterea fiecărui nou născut și îi stabileau felul de a fi în viață bun sau rău, deștept sau prost, va fi om bogat sau va trăi în lipsuri, va fi sănătos sau bolnăvicios etc. Se crede că noul născut se dezvoltă pe linia fixată de ursitoare. Cum ursirile nu erau întotdeauna bune, pentru a apăra pe noul născut de cine știe ce prevestiri neplăcute, mama împreună cu nașa făceau copilului un baier (talisman, amulete) ca să apere copilul de întâmplările rele prevestite. Din baier nu lipsea tămâia, ceva semințe și o rugăciune scrisă pe o fișie lungă de hârtie. Acestea, după ce li se făcea ritualul cerut, se coseau într-o bucată de pânză și se purta în partea stîngă, atîmat peste umărul drept cu o sfoară. Talismanul se purta pînă la vârsta de 7 ani. Cum viața oamenilor care au purtat talisman nu s-a deosebit cu nimic de viața celor care nu au purtat, ba din contră, asupra unora din cei care au purtat, s-au abătut mai multe nenorociri, poporul a început să-și piardă încrederea în astfel de lucruri. Azi acest obicei e părăsit complet. S-a crezut în sat și se mai crede și azi (dar mai puțin), că unii oameni ce au fost răi în viață, dar numai oameni bătrîni, se fac strigoi după ce mor, adică se scoală din groapă și umblă noaptea prin sat și pe acasă. Nimeni însă nu a văzut adevărat un strigoi. Numai închipuirea oamenilor lasă să se întrevadă așa ceva. De ce nu se fac strigoi la orașe că și acolo sunt oameni răi?

Se mai crede în Tisa în moroi (moromnețe). Moroi sunt femei înzestrate cu puterea de a se preface în pisică sau cîine. Sub forma aceasta umblă prin grajdurile altor oameni și iau laptele de la vacile acestora și-l duc la ale lor. Drept temei pentru o astfel de superstiție e faptul că circulă încă în sat povestea că pe vremuri astfel de moroi au fost surprinse în grajd în chip de pisică sau cîine și împunse cu furca de fier. Adoua zi dimineața, cei în cauză s-a dus pe urmele sîngelui pînă la femeia travestită, ce a fost găsită zăcînd în pat în urma loviturilor și împunsăturilor primite. Pentru a lua laptele de la vaci, moroile făceau și descîntece și vrăji, dar hrana și buna îngrijire a vacilor au fost întotdeauna farmecele cele mai ideale.

În ajunul de Bobotează se obișnuia să se umble cu "Ciuralesa". Cu acea ocazie se făcea păpușa din mlădițe de alun, măr, păr, lumânări cîte una de fiecare persoană din casă și un fuior de cînepă. Toate acestea se înveliau într-un prosop frumos, în așa fel ca vîrfurile luminărilor să rămînă afară să se poată aprinde. Seara copiii înconjurau casa și dependințele cu păpușa cu luminările aprinse. Unul din copii purta o traistă mare în care avea tot felul de semințe și un colac mare. Un alt copil avea un clopoțel ce îl agita în timp ce înconjurau clădirile, ca astfel harmalaia să fie cît mai mare. În frunte se așeza copilul cu păpușa, cu luminările aprinse. La înconjurat toți copiii strigau din răsputerii "Ciuralesa-lesa, ciuralesa-lesa". Cînd grupul de copii

ajungeau în dreptul ferestrelor se opreau și se adresau celor din casă! "Bună seara lui Sîntion",după care continuau, "Să vă fie prinosul cât masa și stogul cât casa, sănătate, bogătațe ,roade multe în bucace",iar când ajungiau la grajd ziceau,"vacii lăptoase și cărhoase, boi bălțați, viței tărcăți".

După ce se înconjurau toate clădirile de trei ori, se intra în casă. Aci copiii erau așteptați de o femeie mai în vîrstă, care lua păpușa și stingea lumânările într-o strachină cu tot. felul de semințe inclusiv de cînepă. In timpul stingerii, o parte din semințe se lipeau de ceara moale a lumânărilor. După felul și numărul semințelor lipite de lumânări se deducea rodul bogat din acel an. Păpușile se țineau legate două săptămîni. In acest timp nu se mergea în pețit și nu se făceau nunții.

In ziua de 9 martie se serbează cei 40 de mucenici. De această sărbătoare se obișnuia să se înconjoare curtea și grădina cu fum de: zdrențe să nu meargă șerprii în bătătură. Ritualul se desfășura înainte de răsăritul soarelui, pentru ca efectul să fie cât mai bun.

Se punea jar într-o oală iar peste acesta zdrențe. Cînd zdrențele luau foc și ardeau mocnit, cu mult fum, se înconjura toată grădina ca să nu vină șerprii înăuntru. După ce se termina înconjuratul grădinii se lăsa oala cu zdrențele aprinse într-un colț de grădină pînă cînd se stingeau și tăciunii din oală.

In dimineața cînd se practica acest obicei tot satul se umplea de fum și de miros de cîrpe arse, ce se resimțea pînă departe în Țarină sau sus la Măgură. Azi obiceiul e părăsit complet.

Împotriva superstițiilor și idolatriilor, moștenite de pe timpul cînd fenomenale naturii erau zeificate și mitificate, a luptat și biserica, încă de la început, dar nu a reușit să le combată pentru că ignoranța era mare*

S-a crezut în Tisa că atunci cînd tună și trăznește umblă Sf.Ilie cu căruța de foc pe deasupra norilor.Azi nici copiii nu mai cred în așa ceva.

2.Vrăji și farmece

Locuitorii satului Tisa au crezut, și cu regret mai cred și azi, în vrăji, farmece și descânțece. În Tisa nu au existat vrăjitori, dar încazuri de boli incurabile sau dureri sufletești nelecuite, ca dragostea nerealizată sau învrăjbită, cei în cauză au recurs, în disperarea lor, și la vrăji și farmece. Pentru însănătoșirea copilului scump sau pentru întoarcerea soțului sau soției de pe un drum greșit, oamenii au mers, și mai merg și azi, la vrăjitori, și nu numai oameni simpli ci și din cei cu o pregătire intelectuală temeinică. Acest lucru, după părerea mea, se datorește faptului că în trecut în plasa întregă a Hălmagiului se găsea un singur medic, și oamenii în asemenea situații încer-

cau orice, numai să-și vadă copilul sănătos. Cazurile mai ușoare, un deochi (poate), identificat adesea cu un mic deranj de stomac, o luxație se rezolvau local de femeile mai în vîrstă, pricepute la așa ceva. Descîntecul era nelipsit chiar și în cazurile de luxație. Pentru cazurile mai grave apelau la vrăjitorii de la Bănești, Julița sau Sălciua. Cînd i se făcea unuia rău, în primul rînd i se descînta și i se stingea cărbuni. După aceea se da bolnavului să bea apă de pe cărbuni. De multe ori bolnavul se întrema, dar nu datorită descîntecului, ci efectului absorbant al cărbunelui și eventual sugestiei.

Forme de descîntece.

Descîntec pentru combaterea speriatului la copii:.

Se face o jirebiuță din tort nepârluit (nealbit). La capul copilului bolnav se zice așaî "Speriete sari în perete! Speriete, speriete, sari din perete în perete! Sperietul ludului sari în coada lupului.

Descîntec pentru scrîntitură

Mărgău Gheorghe merse printr-o pădure,

Uind, cîntînd și voie bună făcînd.

Deodată auzi trei cîini, de la trei stîni;

In cale-i ieșa și de pămînt îl trîntea

Si piciorul stîng (drept) își scrîntea.

Mă rog de ^sf.Mărie Mare să iasă cu leacu-n cale."

Mă rog de Sf.Mărie Mică, pe mîne să nu-i mai fia nimica.

Cel.care descîntă ține în mîna un iț pe care fae mai multe noduri. La sfîrșit suflă pe fiecare nod de trei ori și zice! "Dumnezeu să-i dea leac".

Descîntec de deochi

Cel care descîntă ia o cană de apă și o aruncă .Mai ia una. și iar o aruncă. In timp ce aruncă apa zice "Asta nu e de leac". Ia apoi a treia cană de apă și acum ziceî "Asta-i de leac".In apa aceasta, cel care face descîntacul, pune un jar aprins din sobă. In timp ce pune jarul în apă numără 9, 8, 7,apoi suflă deasupra apei și face cu mîna semnul crucii. Se pune al doilea cărbune în apă și se numără acum 6, 5, 4 și iarăși se face semnul crucii și se suflă peste apă. La al treilea cărbune pus în apă se numără 3, 2, 1 și se repetă același ritual.

După ce s-au pus cărbunii în apă se mai ziceî "Dacă deochiul e de bărbat să-i crape foalele, dacă e de femeie să-i crape sîinii, iar dacă e de fată mare să i se despletească chicile (cozile).Dacă deochiul nu-i de.nici unul ,așa

după cum am zis nici unul așa să nu-i mai fie nimic. Dumnezeu să-i dea leac".

Cu apa în care s-au stins cărbunii se face bolnavului semnul crucii, pe frunte, bărbie și umerii obrazilor. La urmă se dă bolnavului să bea din apă de trei ori.

Descântec la un bolnav de bube.

„A plecat omul și în cale s-a întâlnit cu 9 păneri de rău în 99 de feluri. De ești bubă galbenă, bubă vînătă sau bubă neagră ieși din creerii capului, din fața.obrazului că bolnavul nu mai poate nici să cine nici să se aline. Bubă, de nu-i asculta cu gura te-oi blestema, cu cimbru te-oi afuma ,cu cuțitul te-oi tăia și în mare te-oi arunca." .

S-au cules de la Dărău Lenuța și Mitru din Tisa în 1977

Legate de înmormântare:

După așezarea mortului în groapă se aruncă peste coșciug bani de metal (monede), ca să aibă mortul cu ce-și plăti vămile spre rai. Peste groapă se dă celor care au săpat groapa o oală, un colac, o lumânare și un prosop.

Toți cei care au luat parte la înmormântare trec din motive tradiționale, dar și de igienă pe la vale și se spală pe mâini. Mai e obiceiul să se rupă crengi și frunze din pomii din cimitir și se șterg cu ele pe mâini.

Acasă la cel decedat, aparținătorii organizează o masă comună, pomană mortului. La pomană iau parte numai invitații și nici aceștia toți. La pomană se servește rachiu și mâncare caldă. Cei care se ospătează urează răposatului iertare de păcate și țărână ușoară. La început se păstrează o atmosferă tristă, de regret pentru cel dispărut, dar după .2-3 pahare de rachiu atmosfera se înveselește și se uită durerea. Acum discuțiile se duc pe teme de actualitate ca să se împlinescă filozofia populară "Viii cu viii și morții cu morții".

Pentru cel dispărut se mai fac pomeniri cu parastase la biserică la 40 zile, la jumătate de an, la anul, la doi ani și la trei, după care începe să se uite. Se mai amintește numele celui răposat la ridicarea paoselor (panahida mică) de la Crăciun și Paști și eventual cu ocazia ridicării altor parastase mai noi, după care sunt uitați și scoși definitiv din pomelnic.

3.Semnificația zilelor săptămânii și credințele legate de ele

Ca și alte lucruri și zilele din săptămână, pentru oamenii din. Tisa își au semnificația lor. De fiecare zi sunt legate mituri și legende. Să vedem care sunt acestea:

Prima zi din săptămână e LUNI. Aceasta e zi liberă fără nici un fel

de opreliști. In ea se lucrează de dimineață și pînă tîrziu noaptea. Seara femeile stăteau la torsul cînepii și se făceau clăci.

MARTI. Numele acestei zile s-ar trage de la zeul Marte, zeul războiului, de aceea e socotită ca zi foarte buclucașă. In timpul zilei se lucrează de toate, dar seara nu, de teamă să nu li se întîmple ceva rău. Și fiindcă oamenii nu lucrau marți seara se culcau de vreme și se sculau a doua zi foarte de dimineață, că deabea începea găinușa să se urce pe bolta cerului. Marți seara e personificată într-o femeie rea și bătrînă, care adesea se răzbună pentru te miri ce. In sat se mai păstrează și azi înjurăturile! "Ducă-te Marți Seara" sau "Lua-te-ar Marți Seara"•

MIERCURI e a treia zi dint săptămîină. Numele și-l trage de la zeul Mercur, patronul comerțului, de aceea e zi liberă în care se puteau face tot felul de lucrări și afaceri. Ca și în ziua de luni, și în această zi se putea lucra de dimineață și pînă tîrziu noaptea.

JOI. Această zi e închinată zeului Joie. E zi liberă fără restricții, nici în lucru și nici în ale mîncării.

VINERI. Aceasta e socotită ca zi sfîntă rînduită în cinstea Sf.Vineri. In această zi nu se torcea, nu se cosea, nu se făcea leșie și nu se lă nici rufe și nici pe cap. Bărbații nu prea aveau restricții la lucru, dar dacă erau săbăi (croitori) nu lucrau nici ei în meserie. Obiceiul s-a impus pe vremea iobăgiei cînd și domnii de pămînt credeau în lucruri supranaturale, mitice. Vinerea era zi de post ca și miercurea. Măsura a fost impusă din motive religioase, dar ea și-a făcut efectul și în domeniul sanitar, dezintoxicînd organismul de grăsimi.

SIMBATA își trage numele de la sabatul evreesc. În această zi se lucrează fără restricții, în afară da adventiștii de ziua a 7-a (sîmbătarii), care țin sîmbăta ca zi de repaos săptămînal.

Sîmbăta spre seară se bătea toaca și se trăgeau clopotele, anunțând prin aceasta că a doua zi e sîrbătoare și că din acel moment nu trebuie să se mai lucreze pînă luni după răsăritul soarelui. Azi nu se mai respectă de nimeni astfel de lucruri.

După numele zilelor din săptămîină s-au dat și nume la animale, îndeosebi la vaci. Dacă o vițelușă se năștea în zi de luni primea numele de Lunaia marți, Marțaia miercuri, Miercaia joi, Joiana vineri, Vinireana; sîmbătă, Sîmbaia și duminică, Dumaia.

Duminica e zi de repaos săptămînal. Această zi e personificată în Sfînta Duminică, după cum arată și colindul "Cea Sfîntă Duminică". Oficial venerarea acestei zile a început să se facă de la Const.cel Mare. Cu toată siguranța începutul s-a făcut cu mult mai de vreme.

4 Numirile vechi ale sărbătorilor de peste an și obiceiurile legate de ele

Pînă de curând bătrînii foloseau atît la numirea lunilor cît și la numirea sărbătorilor idiomul slavon sau popular vechi. Vom încerca să redăm numirile vechi ale acestora din Tisa.

Lunile din, an poartă următoarele numiri vechil ianuarie-gerar, februarie-făurar, marție-mărțișor, aprilie-prier, mai-florar iunie-cireșar, august-gustar, septembrie-răpciuni (dă cu pruncii în tăciuni), octombrie-brumărel, noiembrie-brumar și decembrie-indrea.

Prima sărbătoare din, an a fost și în trecut, ca și azi, ANUL NOU. Biserica ortodoxă serbează în această zi pe sf.Vasile. Romanii țineau această zi în cinstea zeului Ianus, zeul începuturilor, de unde și numele lunii ianuarie (Ianus).

La romani Anul nou era marcat de începutul primăverii și se serba la începutul lunii martie. În această zi se făceau cunoscutele serbări cîmpenești cu demonstrații de lucrări agricole. De aci și la noi obiceiul de a umbla în unele părți cu plugușorul. În Tisa nu a existat obiceiul acesta, dar se organiza, tot pentru desfătare, conacul. Tot în seara de Anul nou, unele familii făceau calendarul de ceapă, pentru a afla prognoza timpului din anul următor.

Cu ocazia Anului nou se fac urări de bine, de bunăstare și sănătate, ca de exemplu

Cei care a strămutat Anul nou din martie la 1 ianuarie a fost Numa Pompiliu, înaintea erei noastre.

La 6 ianuarie se serbează Botezul Domnului sau Bobotează cum i se mai spune. Pe timpul acesta a fost ger mare de crăpau lemnele în codru și ouăle corbului în cuib, cum spun cei de demult. Se mai spune că dacă Bobotează găsește timpul moale îl înăsprește după aceea și invers.

În ajun preotul umblă cu aghiasma (apa sfințită), din casă în casă, pentru a le sfinți. Cu această ocazie preotul lasă în casele în care se află fete mari, un firicel de busuioc din mănunchiul cu care se stropesc încăperile, să-l pună acestea, seara, sub perină să-și viseze ursitul. Dacă preotul scăpa din vedere acest lucru, nu uita mama să ceară un fir de busuioc pentru fata ei.

Seara, după ce fetele puneau busuiocul sub perină, se gîndeau mereu la alesul sufletului lor, că doar, doar, îl visează dar de cele mai multe, ori truda era zadarnică.

La lăsatul serii copiii umblau cu ciuralesa și urau la ferestre, celor din casă "Să vă fie prinusul cît masa și stogul cît casa". A doua zi cei cu

numele de Ioan se cinstesc cu mese bogate și băutură.

La 30 ianuarie se serbează cei trei sfinți Vasile, Grigorie și Ioan. In popor i se spune Trisfetitele (trei fețe bisericesti).

Doi februarie. In această zi se serbează Intimpinarea Domnului. In popor i se spune Stretenia. E vorba că în această zi iese ursul din bârog și dacă își vede umbra mai intră înăuntru că mai vine frig.

La 9 martie sunt cei 40 de mucenici sau sfinți cum i se mai spune (La Sfinți). In dimineața acestei sărbători se afumă ograda cu fum din zdrențe să nu vină șerpil în bătătură.

Bîlciul lui Sîntoader s-a ținut și se mai ține în Hălmagiu în prima sîmbătă din Postul Paștilor. Acest tîrg mare, de țară, s-a numit și tîrgul sârutului, pentru că veneau la tîrg toți căsătorii din cîșlegi și tinerele neveste sârutau cunoscuții și prietenii întîlniți în tîrg. Cei sârutați răsplăteau gestul de simpatie al tinerei neveste cu bani sau alte daruri. Azi nu se mai păstrează nimic din obiceiul acesta.

25 martie, Buna Vestire sau Blagoveștenia, cum i s-a spus în trecut. Cînd Biagoveștenia cădea în Postul mare și de obicei cade în acest post, în ziua aceea se mîncea pește, după cum e și vorba! "La Blagovește tot românul mîncă pește". Toate băcăniile căutau să se aprovizioneze din belșug cu pește, conservat în sare, pentru această zi, iar amatorii de pescuit își încercau norocul în Criș, cu sculele ce le aveau.

De această sărbătoare oamenii au fost obișnuiți. să audă cucul cîntînd, dar după schimbarea calendarului nu se mai aude pe timpul acesta, astfel a fost cu un reproș în plus, că nici cucul nu vine pe data cînd s-a schimbat calendarul.

23 aprilie, Sf. Gheorghe. Oamenii îi spun și azi "Sîngiorz"
Sînt două Sîngiorzuri, pentru oameni și pentru animale.

Floriile, adică sărbătoarea florilor, pentru că în jurul acestei sărbători toți pomii sunt înfloriți din plin. In această zi se serbează intrarea lui Iisus Hristos în Ierusalim. E prima sărbătoare din grupul de sărbători mobile.

In sîmbăta Floriilor s-a ținut și se ține în Hălmagiu, Bîlciul Floriilor, Cu ocazia acestui bîlci, oamenii se aprovizionau cu tot felul de lucruri în vederea sărbătorii mari ce o așteptau. Copiii ardeau de nerăbdare să vadă ce le-au adus părinții de la tîrg: jocel, pălărioară sau opincuțe. Bucuria mare era cînd vedeau și pâine albă cu care nu se întîlneau decît la zile rare,

Paștile. sau învierea lui Iisus Cristos. Aceasta e una din sărbătorile mobile de peste an. Se ține de fiecare dată în zi de duminică. Si fiindcă e mobilă fixarea datei se face după următoarea regulă: In prima duminică cu lună plină după echinocțiul de primăvară. Dacă Paștile ortodosșilor cad, în vreun an, odată cu Paștile evreilor ,atunci ortodocșii amână ținerea Paștilor

cu o lună. În funcție de data când se fixează ținerea Paștilor se fixează și data ținerii celorlalte sărbători mobile: Floriile, Ispasul și Rusaliile.

Pe vremuri, în multe părți, se obișnuia să se organizeze, în curtea bisericii, cu ocazia acestei sărbători, o agapă, o masă comună. Azi nu se mai practică obiceiul acesta, dar în Tisa în amintirea lui sa format obiceiul să se meargă la cimitir, care e în jurul bisericii, cu paose, în după amiaza acestei zile. De altfel însăși cuvântul de paos înseamnă pomană, constând din mîncare și băutură. Azi înțelesul cuvîntului de paos diferă de cel din trecut. Sub numele de paos se înțelege un colac mai mic, împletit rotund și care se folosește la oficierea panahidei mici, pentru cei morți.

Ridicarea paoselor, în cimitir, se face în prima zi de Paști, după masă. Toți cei care au pe cineva înmormîntat în cimitir și chiar dacă nu au, merg în după amiaza acestei zile la cimitir. Se duce cu această ocazie, colacul numit paos, un ulcior și o sticlă cu vin sau rachiu. În ulcior se pune puțină apă presupunîndu-se că morții au nevoie și de aceasta. Colacul se pune pe gura ulciorului, iar în scobitura colacului un ou încondeiat și o lumânare ce se aprinde în timpul slujbei. Preotul trece pe la grupe de morminte și oficiază slujba religioasă. Tot ce ține de paos, în afară de sticla cu băutură, e luat de slujitorii bisericii. Băutura rămîne la cei care au dus-o să se cinstească cu ea. Femeile mai duc la cimitir cîteva ouă roșii, cîteva bucăți de plăcintă și colăcei, să dea la fini și nepoți de sufletul morților.

În noaptea învierii se obișnuia să se organizeze un fel de priveghere. În acest scop se făcea în curtea bisericii un foc ce se alimenta până dimineața. Oamenii mai tineri se interesau de materiale explozive, ca și prin aceasta să marcheze momentele însemnate ale zilei. Împușcături și detunături ca la Paștile din 1919 nu s-au mai auzit niciodată.

Paștii, chiar dacă nu erau prea în primăvară, aduceau odată cu ele și schimbarea îmbrăcăminte de iarnă mai groasă, mai grea cu una mai ușoară, de primăvară. De Paști toată lumea trebuia să se îmbrace în haine noi. Sărbătoarea marchează începutul învierii naturii și înnoirii sufletești a omului, și atunci trebuia ca și aspectul fizic al omului să se înnoiască cu tot ce are mai bun și mai de preț.

Duminica Tomei e prima duminică după Paști. I se mai spune și Paștile mici sau Drușcelele. E ziua morților. Cu ocazia aceasta se mai înroșesc ultimile ouă.

Ispasul sau Înălțarea Domnului are loc la 40 zile după înviere. Ispas înseamnă ispășire, mîntuire. Între cele două războaie mondiale se comemorau în această zi ostașii căzuți pe cîmpul de luptă, pentru întregirea țării. Tot în această zi se organiza nedeia în cătunul Paragine.

Rusaliile sau Pogorîrea Duhului Sfînt este ultima sărbătoare din șirul

sărbătorilor mobile. Sărbătoarea creștină Pogorîrea Duhului Sfînt s-a suprapus peste vechi obiceiuri mitologice cu ființe fantastice: ielele. Numele de Rusalii vine de la sărbătoarea romană Rosalia închinată naturii vii și morților. Serbarea se ținea la începutul verii la romani, și la 50 zile după Paști, la evrei. Pe timpul cînd se serba această sărbătoare trandafirii erau în plină vegetație. De aci și cuvîntul de roza și ruja în limba latină, iar numele la romani personal feminin, Rozalia. La comemorarea morților la romani se făceau ospețe și se împărțeau trandafiri. La români cultul morților figura sub numele de Moși.

De Rusalii, în Tisa, se organizează serbarea pastorală cîmpe-nească "NEDEIA".

Sfintii împărați Constantin cel Mare și mama sa Elena se serbează la 21 mai. Aceștia au fost trecuți în rîndul sfinților pentru că, mama a militat pentru creștinism, iar Constantin a legalizat prin edictul dat în Milan, la anul 313 e.n. cultul creștin, în Imperiul Bizantin. Tot în timpul lui a fost decretată duminica ca zi de repaos săptămînal, în locul sîmbetei (sabatul evreese).

1. Nașterea Sf. Ioan Botezătorul se serbează la 24 iunie. În popor i se spune "Sînzîiene" pentru că la această sărbătoare se obișnuiește să se pună în poartă și în culturi coronite de sînzîiene (drăgaică).

Sf. Apostoli Petru și Pavel se serbează la 29 iunie. În popor i se spune "Sînpietru". Sf. apostoli sînt hramul bisericii din Tisa, dar cu toate acestea nu e legată de hram nici o manifestare deosebită. Înainte de schimbarea calendarului (1924), în ziua a doua de Sînpietru se făceau clăci la secerat. Azi nu mai corespunde timpul pentru a se face această lucrare, la această dată.

Prorocul Ilie se serbează la 20 iulie. În popor e credința că s-a înălțat la cer într-un car da foc, de aceea e socotit; ca patronul fulgerelor și trăsnetelor. Din aceste motive, oamenii nu îndrăznesc să lucreze în această zi.

Sf. Procopie (Precupul 8 iulie) e socotit ca cel mai răzbunător dintre sfinți. Toate trăsnetele sînt puse pe socoteala lui, mai ales atunci cînd s-a lucrat în această zi. Se spune că de aceea a trăsnit în parul de grîu sau căpița de fîn, că atît grîul cît și fînul s-au cosit în această sărbătoare. Schimbarea la față sau Pobrajele se serbează la 6 august. În această zi în anul 1933 s-a înființat în Tisa Căminul cultural.

Adormirea Maicii Domnului sau Sântămarie Mare se ține la 15 aug. Cu ocazia acestei sărbători lumea obișnuiește să meargă la izvorul intermitent de la Izbuc-Bihor

Cuvioasa Paraschivă (14 oct.). În popor i se spune Vinerea Mare. Pe grecește Vinerea înseamnă Paraschiva. Legenda spune că Sf. Paraschiva a fost o fecioară ce a suferit moarte de martir; 14 oct, e data nașterii ei.

Sf. Dumitru sau Sîmedriu (26 oct.). Pe timpul acesta condițiile at-

mosferice sînt mai bune, mai călduroase, de aceea a rămas în popor în legătură cu această vreme, vorba! "Vara lui Sîmedriu".

Crăciunul sau Nașterea lui Iisus (25 dec.). Cu această sărbătoare se încheie șirul sărbătorilor din an și în același timp șirul unui ciclu de munci agricole din cursul anului, Si fiindcă această sărbătoare încheie șirul unor evenimente importante de peste an, se serbează cu mai mult fast, cu petreceri și veselie.

Se crede că fastul deosebit al Crăciunului de astăzi ar fi urmarea sărbătorii ce a avut loc la romani, numită! "Saturnaliile". Această sărbătoare a fost închinată zeului SATURN, zeul sămănăturilor și al recoltelor bogate, ce se ținea la sfîrșitul anului, după terminarea muncilor agricole, timp ce corespunde cu Crăciunul de azi. Cu ocazia saturnaliilor se organizau ospete, se făceau colaci și se aprindeau luminări de ceară, ca să dea sărbătorii un fast cît mai deosebit. Ca și alte obiceiuri de natură păgînă, intrate în viața creștinilor, au intrat și acestea destul de justificat, la care noua viață a imprimat un rit și spiritualitate nouă.

Cuvîntul "CRĂCIUN" se crede că s-ar trage din latinescul creatio creationis, ce înseamnă naștere, creație. In Tisa e nume de botez, mai ales pentru cei care s-au născut la această sărbătoare.

Că e așa, e faptul că a fost personificat, lucru adevărat și de folclor. Colinda lui Iosip (Iosif). "Dălbuțul Crăciun", din această colindă e deținător de casă de oaspeți. După colind în staulul acestuia se naște Iisus. Versiunea poate să aibă teme sau poate nu, dar cert lucru e că de numele acesta, de CRĂCIUN se leagă nașterea. (Vezi și versiunea de la pag. 162. Emilian Cornițescu, *Nașterea domnului –Crăciunul*. I. C)

Anexa 14. Evoluția știutorilor de carte din sat. Absolvenți de liceu, scoli profesionale și studii superioare.

Ioan Arpaș

Știutori de carte în sat, pînă în anul 1920, au fost foarte puțini, cîte unul de crîng. Pe la 1900 au fost știutori de carte cei doi preoți cu familiile Sinesie Șerban și Nicolae Sirca, iar dintre țărani Mihai Dărău din crîngul Păluțești, Trifan Iosif pe Grui, Tolan la Arpășești și Dărău Laia a Grozii în Paragine. Se spune că Mihai Dărău a avut 2 sau 3 clase de gimnaziu din Brad. Intre anii 1900-1920 au mai apărut cîte unu, doi știutori de carte pe crînguri. După anii 1920 numărul știutorilor de carte s-au înmulțit, mai ales după înființarea în sat a școlii primare. La capitolul școală s-a relatat situația învățămîntului care oglindește și ea procesul de culturalizare a masei. In acest capitol încercăm să redăm situația tineretului care a terminat o școală medie, pentru a se vedea și pe această cale progresul ce s-a realizat prin efor-

tul satului ăi a tinerilor săi.

Nu putem să nu relatăm, în acest context, și faptul că Ioan Dărău, fiu de nemeș din cătunul Paragine, a mers înainte de 1900 la gimnaziu la Beiuș, unde a făcut 3 sau 4 clase. Preotul unit din Hălmagiu văzînd rezultatele deosebite la învățătură ale acestui băiat a făcut propunerea părinților băiatului ca acesta să treacă la uniți că îl întreține el la școală și îl face preot. Băiatul nu a fost de acord și drept urmare a părăsit gimnaziul, care era unit. La maturitate s-a dus ginere la Ionești. A fost și în America prin anii 1910-1912. La gimnaziul din Beiuș a învățat limba latină pe care o stăpînea foarte bine. După anul 1920 e primul învățător în satul adoptiv Ionești-Arad. A contribuit foarte mult la edificarea actualului local de școală din Ionești, fapt pentru care prin Decretul nr.8028 din 23 martie 1926 i se conferă medalia "RASPLATA MUNCII clasa I-a".

Numele și pronumele	Școala.	Anul absol.	Profesia	Localitatea unde funcț.
1917-1930				
1.Șerban Ștefan	Teologia-	1917	Preot	Tisa
2.Crișan Gheorghe	Liceul M.N.Arad	1927	Advocat	Arad - SUA
3.Serban Viorica Viorica	Lic.Corn.A rad	1927	Contab.	Hălmagiu
4.Dărău Dumitru	Sc.Norm. Arad	1928	Diacon	Episc.Arad
5.Arpaș Ioan	Sc.Norm.	1929	înv.-	Tmș.
1931-1940				
1.Crișan Ioan	Lic.Av.I. Brad	1930	Ing.agr.	Arad
2.Moțica Gh.	Lic.Av.I. Brad	1930	Dir.aerop,	.Timișoara
3.Trifan Ioan	Sc.Norm. Arad	1932	Inv.Preot	Tisa
4.Crișan Titus	Lic.M.Nic.Ara d Arad	1934	Ing.textil.	Botoșani

5.Dărău Ioan	Lic.Com. Tmș.	1937	Exp.contab.	T-șoara
1941-1950				
1.Crișan Octavian	Lic.silv. Tmș	1942	Tehnician	Arad
2.Mihuț Traian	Acad,St.Gheor	1950	Funcții	Tmș
3.Dărău Gh	Sc.text.maistru	1942	Maistru	Ploiești
4.Dărău Traian	idem	1942	idem	Buftea-Buc.
5.Nicodim Gh.	idem	1942	idem	Cluj-Napoca

SITUAȚIA

absolvenților de școală medie din Tisa între anii 1918-1975, pe grupe decenale

6,Roman Gheorg	Sc.Contab.	1947	Contabil	Arad
7Roman Alex.	?	1950	Tehnician.	Arad
8.Rusu Sabin		1950	Sef gară	Baia de Criș
1951 - 1960				

1.Dărău Traian	Lic.ped.Arad	1952	învățător	Tisa
2.Dărău Ioan	Lia.I.Slav.Arad 1952	1952	Inginer	Timișoara
3.Dărău Crăciun	Lic.ind.Timiș.	1952	Tehnician	Hăimăgiu
4.Roman Ioan	Lic.ped. Arad	1952	învățător	Leasa
5Groza Ioan	Lic.Sîntana	1953	Impeg.CFR	Zimand
6,Dărău Ioan al lui N	.Lic.I.Slav.Ara d 1955	1955	Rev.contab ilTimi șo ara	Tmș
7.Dărău Gh.ai lui N	.Lic.Av,I,Brad	1955	Șef gară	Hăimăgiu
8Trifan Aiexandu	Acad.St.Gheorg.	1955	Tehnician	Arad
9.Roman Cornel	Liceul Șebiș	1956	Contab.sef Hăimăgiu	Hălmăgiu
10.Țisca Mărioara	Liceul Brad	1959	Prof.	Pieșcuța

11. Trifan Elena	Liceul Gurahonț 1959		Funcționară Hălmagiu	Hălmagiu
12. Sirca Mărioara	Liceul Timiș.	1960	învăț.	Almaș
13. Gruia Florica	Liceul Arad	1960	Prof.med.vt	T.Severin
14. Marian Titus	Liceul Deva	1960	Dispecer	Deva
15. Mihuț Mărioara	Liceul Timiș.	1960	Prof.	Timișoara
1961 - 1975				
1. Sirca Elena	Lic.ped. Arad	1964	Educ.	Brad
2. Morcan Elena	Lic.Avr.I.Brad	1965	Educ.	Baia de Criș
3. Margău Sabina	Idem	1965	Educ.	Brad
4. Ulița Pavel	Lic Zlatna	1966	Maistru	Cluj
5. Serban Octavia	Lic A.I.Brad	1966	Contabilă	Timișoara
6. Sirca Viorel	Lic A.I.Brad	1966	Inginer	Brad
7. Moțica Antonie	Lic A.I.Brad	1968	Impeg.CFR	Mihalț
8. Buduhala Gh	Lic.Gurahonț	1970	idem	Hunedoara
9. Roman Silvia	Lic Sebiș	1972	Contabilă	Sebiș

10. Ulița Florica	Lic. Gurahonț	1973	Tehnic.	Timișoara
11. Dărău Silvia Grui	Lic.A.I.Brad	1973	Funcționară București	București
12. Roman Maria	Lic.Sebiș	1973	Ingineră	Cluj
13. Arpaș Adrian	Lic.A.I.Brad	1974	Subing.	Arad
14. Țîsca Elena	Lic A.I.Brad	1974	Tehn.farm.	Vața
15. Dărău Dumitru	idem	1974	Tehnician	Brad
16. Buduhala Nic 1	idem	1974	idem	P.Groza
17. Dărău Florica	idem	1975	Asist med. '	Brad
18. Crișan Benia-	Lic.Arads	1975	Student	Timișoara
CATEGORII DE ANGAJAȚI Angajați la C. F.R. 1920 - 1930				

1.Dărău Pavel Nutu	6 cl prim.	1917	Mec.loc	Arad
1931 - 1940				
1.Roman Petru	Curs calif	1933	Conduct.tren	Arad
2.Roman Gheor- ghe	Curs calif	1935	idem	Arad
3.Roman Alex.	Curs calif	1935	idem	Aradi
4.Margea Aurel	Curs calif	1937	Acar	Arad
5.Dărău Adam	Curs calif	1935	Cantonier	Periam
6.Dărău Petru	Curs calif	1938	Conduct.tren	Arad
7.Roman Ioan	Sc.prof	1936	Forjor	București
8.Dărău Ioan	Curs calif.	1938	Cantonier	Teremia
9.Dărău Teodor	Sc.profe	1938	Mec.diesel	Brașov
10.Roșca Traian	idem	1938	Mec loc	Arad
1941 1950				
1.Crișan Gheorghe	Sc.profes.	1946	Mec loc	Arad
2.Boci Gheorghe	Curs calif	1946	Picher cfr	Arad
3.Tisca Ioan	Curs calif n	1948	Acar	Hălmațiu

4.Mihuț Roman	Curs calif	1949	Funcț. efr	Timișoara
5.Mihuț Para-	Curs calif	1949	Cantonier	Timișoara
6.Crișan Roman	Curs calif ii	1950	Con-	Caransebiș
7.Sirca Ioan	Curs calif	1950	Acar	Leasa
1951 1960				
1.Petrișor Valeriu	Curs calif	1952	Fochist	Gurahonț
2.Dărău Ioan	Curs calif	1952	Magaziner	Brad
3.Dărău Rusalin	Sc.profes.	1952	Mecanic cfr	Petroșani
4.Crișan Ioan	Curs calif	1955	Conduct tren	Gurahonț
5.Cotoc Vasile	Curs calif	1957	Acar	Hălmațiu
6.Mihiți Gheor-	Curs calif	1958	Rev.vag.	Timișoara

7.Buduhala Ilie	Curs calif	1958	Fochist	Gurahonț
8.Vasii Gheorghe	Curs calif	19 60	Rev.linie	Vîrfuri
9,Cornea Florea	Curs calif	19 60	Rev.vag.	Gurahonț
10.Marta Crișan	Curs calif	19 60	Manevrant	Brad

Numele și pre-numele	Școala	Anul absolv:	Profesia	Loclitatea
11.Roman Ioan	Curs calif.	1960	Magaziner	Brad
12.Dărău Teodor	Curs calif.	1960	Lăcătuș	Leasa car-
13.Dărău Dumitru	Sc.profes	1960	Mecanic cfr	Gurahonț
1961 - 1975				
1.Crișan Gheorghe	Sc.profes.	1965	Mecanic cfr	G-honț
2.Moțica Traian	Curs calif.	1965	Conduct.tren	Arad
3.Dărău Viorel	Curs calif.	1968	Frînar	Arad
4.Margea Mircea	Curs calif.	1969	Cond.tren	Brad
5.Marean Alexan-	Curs calif.	1969	Mecanic	Leasa car-
6.Margea Nicolae	Curs calif.	1970	Fierar	IDEM
7.Bodea Nicolae	Curs calif.	1971	Acar	Brad
8.Dărău Ioan	Curs calif.	1972		Arad
9.Trifan Gheorghe	Curs calif.	1972	Maistru	Aciuța
10.Dărău Sandruț	Curs calif.	1974	Frînar	Gurahonț
11.Roman Ioan	Curs calif.	1975	Frînar	Gurăhonț
12.Iova Traian	Sc.profes.	1975	Mecanic loc	T-mș
CALIFICĂRI IN ALTE MUNCII				
Lăcătuși mecanici				
1.Crișan Mircea	Curs calif.	1960	Mecanic	Aciuța
2.Lungu Viorel	Curs calif.	1968	idem	Brusturi
3.Morcan Gheor-	Curs calif.	1968	Lăcătuș	Arad
4.Piț Tiberiu	Curs calif.	1971	idem	Arad

Ș.Moțica Alexan-	Curs calif.	1971	Mecanic	Ciungani
6.Dărău Traian	Curs calif.	1969	Lăcătuș	Arad
7.Dărău Alex.	Curs calif.	1970	idem	Arad
PĂDURARI				
1.Dărău Ioan Budea	Curs calif.	1930	Pădurar	Petriș
2.Dărău Florea	Curs calif.	1935	Idem	Arad-Ciala
3.Bacoș Pavel	Curs calif.	1934	Idem	Tisa
4.Dărău Ioniții	Curs calif.	1936	idem	Tisa
5.Roman Constan-	Curs calif.	1946	idem	Vîrfuri
6,Buduhala Traian	Curs calif.	1971	idem	Tisa
7.Dărău Adam	Curs calif.	1971	idem	Tisa
ELECTRICIENI				
1.Dărău Dumitru	Curs calif.	1950	Electrician	Timișoara
2.Bodea Traian	Curs calif.	1970	Electrician	Arad
3.Ioanăș Ioan	Curs calif.	1973	idem	Tisa
4.Zbîrcea Gh.	Curs calif.	1973	idem	Brad
5.Cotoc Traian	Curs calif.	1973	idem	Brad
6.Leia Gheorghe	Curs calif.	1975	idem	Arad
ȘOFERI ȘI TRACTORIȘTI				
1.Slăv Gheorghe	Curs calif.	1950	Tractorist	Sîntana
2.Dărău Alex	Curs calif.	1950	Șofer	Hăimagiu
3Dărău Gheorghe	Curs calif.	1950	Idem	Tisa
4.Slăv Alexandru	Curs calif.	1951	idem	Talagiu
5.Dărău Gheorghe	Curs calif.	1960	idem	Talagiu
6.Banei Octavian	Curs calif.	1954	idem	Leasa
7Bodea Nicolae	Curs calif.	1965	Mec.auto	Brad
8.Juncan Gheor-	Curs calif.	1972	Excavatorist	Vîrfuri
9.Dărău Ioan	Curs calif.	1970	Șofer	Arad

10.Morcan Nicolae	Curs calif.	1970	Mec.auto	Arad
11.Leia Sabin	Curs calif.	1974	Șofer	Brad
12.Roman Ioan	Curs calif.	1972	Șofer	Leasa
13«Roman Adam	Curs calif.	1973	Șofer	Brad
14.Dărău Sandruț	Curs calif.	1970	Șofer	Leasa

15.Dărău Dorel	Curs calif.	1977	Mec.auto	Leasa
FUNȚIONARI SI ALTELE				
1.Dărău Dumitru	Curs special	1938	Muzica mii.	Arad
2.Crepcea Simion	Curs special	1945	Funcț.UVA	Arad
3.Moțica Alex.	Curs special	1944	Agent fisc.	Arad
4.Dărău Dumitru	Curs special	1955	Agent fiscal	Arad
MUNCITORI CALIFICAȚI MESERIAȘI				
1.Banci Igna	Curs calif.	1924	Măcelar	Arad
2.Banci Dumitru	Curs calif.	1930	idem	Arad
3.Buduhala Simion “	Curs calif.	1952	idem	Arad
1.Cornea Traian	Curs calif.	1965	Zugrav	Arad
5.Arpaș Florian	Sc.Șrof.	1975	Dulgher	Brad
6.Margea Sinesie	Curs calif.	1965	Artificier	Leasa
7.Marian Alexan-	Curs calif.	1946	Bobinator	Brad
8.Juncan Viorel	Curs calif.	1971	Strungar	Brad
9.Rusu lavei	Curs calif.	1965	Miner	Brusturi
10.Cotoc Leontin	Curs calif.	1970	Strungar	Brad
11.Dărău Gheorghe	Curs calif.	1960	Strungar	Arad
12,Buduhala Ioan	Curs calif.	1970	Zugrav	Arad
13.Pîț Marcu	Curs calif.	1970	Țimplar	Brad
14.Crișan Adam	Curs calif.	1975	idem	Arad

Anexa 15. Cântecul și dansul popular

Ioan Arpaș

Cântul și dansul popular

Satul românesc a fost și mai este și azi o entitate de sine stătătoare, cu aspirații, tradiții și cu o cultură materială și spirituală proprie, specifică vieții de la țară. El a dat -și va mai da, cât timp va mai exista în forma lui arhaică, tradițională, specificul nostru național, cu tot ce are mai caracteristic în arhitectură, limbă, port, tradiții credințe și obiceiuri. Frontierele spirituale ale unei națiuni se fixează doar acolo unde aceste caracteristici naționale încetează să mai existe. Toată cultura noastră, cu puține excepții, are la bază cultura populară, tradițională. Operele cele mai de valoare din literatură, muzică și arhitectură au ca substrat aceste elemente caracteristice care le dă sevă, viață și specific. Formațiile de cîntece și dansuri populare duc și azi, cum au dus și în trecut, faima țării peste hotare.

Satul nu a avut în trecut formații muzicale sau instituții de artă care să-i ridice nivelul spiritual, dar a avut altceva, a avut moșnegi sfătoși, "hîtri buni de glume" care în toate împrejurările, la vorbă în doi sau trei, la clăci, hore, nedei, la botezuri sau nunți au știut din plin și cu mult talent să înveselească lumea și să descrețească frunțile. Anecdotele, snoavele, glumele, proverbele sau zicătorile ce se gustă și azi cu multă savoare e opera acestor artiști anonimi.

Sezătorile de lucru, din timpul iernii, la torsul cînepii, sau clăcile, la prășit de porumb sau la secerat de grâu, aveau în sine nu numai muncă serioasă dar și manifestări spirituale de desfătare, petrecere și voie bună. Nu a existat în viața satului nici un fel de acțiune, indiferent de ce natură sau proporție, care să nu se încheie cu cîntece și dansuri. S-a dansat nu numai la horele din duminici și sărbători, organizate de tineret, ci și la botezuri, la nunți, la clăci, la umblatul cu duba, la conac, la vergel și în multe alte împrejurări. Pînă și invocarea ploii cu paparudele sau a sănătății oamenilor și animalelor cu "ciuralesa" din ajunul Bobotezei, au fost însoțite de grăiri, cîntece și jocuri. Întotdeauna dansurile au fost însoțite, dar mai ales precedate de cîntece.

Petrecerea și voia bună a fost nelipsită din viața țaranului român. El a cîntat și a dansat ori de cîte ori i s-a dat ocazia. Cîntul și dansul se completează unul pe altul. Nu există în sat dans care să nu fie precedat sau urmat de cîntece, îndeosebi la nunți, la botezuri sau la clăci. Se cîntă în sat din gură, din frunză sau se fluieră melodiile preferate. Plecarea de la horă întotdeauna e marcată, pe ulițele satului, de cîntecele flăcăilor. Fetele cîntau pe cărări prin pădure sau la păzitul vitelor la păscut, iar feciorii seara tîrziu

pe ulițele satului, când se întorceau acasă, sau dimineața când de-abia dădeau zorile și mergeau cu boii la deal. Primul instrument de cântat în Tisa a fost, ca și aiurea, frunza, iar al doilea fluierul din mlădiță de alun. Acesta se cumpăra de-a gata din târg, că în sat nu s-a ocupat nimeni cu făcutul unor astfel de instrumente. Mulți locuitori ai satului au știut să cînte din fluier.

În ultimul timp s-a alcătuit în sat un grup vestit de **fluierași** care a luat parte la concursurile folclorice pe comună și județ. Din acest grup fac parte: **Traian Morcan, Mitru Dărău, Nicolae Arpaș (Căița), Lazăr Cotoc și Ioan Dărău**. Acesta din urmă face parte din vestita familie de cântăreți (din gură și din fluier) poreclită "Horești".

Alte instrumente de cântat în Tisa au fost lauta (vioara), hurduna (gurduna), contrabasul, duba (toba). Toba s-a folosit, în trecut, ca instrument muzical numai la "umblatul cu duba". În prezent se folosește curent de toate formațiile muzicale.

În sat, propriu-zis, a existat o singură formație muzicală, în cătunul Paragine, care era alcătuită numai din vioara întâi și vioara a doua, rar două viori întâia. Cei de jos de La Sat s-au folosit întotdeauna de formațiile muzicale din Cîmpul Tisei care deserveau și alte localități. Aceste formații, două sau trei la număr, au fost formate din vioara întâi, vioara a doua și un violoncel, sau două vioara întâi, două vioara a doua și un contrabas. Azi formațiile muzicale sunt formate din viori, taragot, acordeon și tobe. La spectacolele mai importante, la nedei, la nunți, la conac etc. formația muzicală avea în compunerea sa pe lângă instrumentele cu coarde - care întotdeauna erau duble - și un clarinet. Azi acest instrument e abandonat și înlocuit cu taragot. Clarinetistul se angaja separat, din altă parte.

În prezent nu mai există formații muzicale instrumentale, nici în Tisa și nici în Cîmpul Tisei. **Cîțiva tineri amatori** de muzică, de dans, cîntă, când dispun de timp liber, din **taragot (Rusu Ioan și Băd Mircea) și din acordeon (Cri șan Gheorghe și Mager Traian)**

Între dans și cîntec a existat întotdeauna o legătură organică. Dansul a fost în tot timpul tributar muzicii, indiferent de natura ei, din gură sau instrumente. Cîntul incită stările de exaltare și când voia bună ajunge la culme sub influența și a unui pahar de rachiu, lăutarii schimbă cîntecul de "dor și jale" cu altul de veselie, de joc. În acel moment cel mai îndrăzneț, dar și mai jucăuș, își alege partenera de dans, dacă e fecior din grupul fetelor, iar dacă e bărbat căsătorit din grupul nevestelor, și se avîntă în iureșul dansului. Nu după mult timp la acești doi se alătură și alții, astfel că jocul se încheagă din plin ocupînd tot spațiul destinat pentru așa ceva. La jocurile tineretului începutul se face numai de către feciori, iar la botezuri sau nunți numai de bărbați căsătoriți.

Dansul popular sau național cum i se mai spune, pentru că diferă de la regiune la regiune dar mai ales de la națiune la națiune, a luat ființă cu ocazia ceremoniilor religioase practicate în trecutul îndepărtat. Dovezi despre acestea, chiar în Tisa, e faptul că cele mai importante evenimente religioase din cursul anului s-au încheiat și se încheie și azi cu dansuri. După slujba religioasă de la biserică din ziua de "Crăciun" urmează în după amiaza zilei "Umblatul cu duba",cînd se colindă și se dansează. De Anul nou sau Bobotează s-a organizat conacul, iarăși cu dans. La lăsatul secului, jocul și azi e nelipsit, iar de Paști, în ziua a doua, tineretul organizează tradiționala horă țărănească. La Ispas și Rusalii se făcea procesiune religioasă în țarină și la Paragine, iar în după amiaza respectivelor zile s-a organizat și se mai organizează și azi "Nedei". In unele localități de pe valea Crișului Alb, ca de exemplu la Pescari și în alte localități din jurul Gurahonțului, se organizau horele duminicale în curtea bisericii. Pînă și la tîrnosirile (sfințirile) de biserică horele erau nelipsite. Toate acestea atestă fără putință de tăgadă originea dansului, chiar în zonă.

Anexa 16. Educația, moralitatea, religia și conștiința de neam în satul Tisa

Ioan Arpaș

Educația și moralitatea în Tisa

Satul Tisa,ca oricare sat de pe cuprinsul țării,își are spiritualitatea și moralitatea lui.Pînă decurînd,viața morală a satului se baza pe bunul-simț,înnăscut,al țaranului român. De-abia în ultimul timp a început să se altereze acest bun-simț,datorită influențelor străine de viața și moralitatea satului. Omenia, ce îl caracteriza pe țaranul român, era legea de bază a vieții sale sociale. Fiecare țaran, cu puține excepții, ținea la demnitatea familiei și la respectul său personal. Formele de viață morală, onoarea, cinstea, demnitatea și respectul cuvîntului dat, erau transmise pe cale orală ca o moștenire de mare preț, din tată în fiu. Comportările bune erau date întotdeauna ca exemple tineretului, de modul cum trebuie să se poarte în viață.

Furturi nu au existat însat, doar cîte un coș de cireșe sau alte fructe din pomii reziețiți proprietatea altora. Dovadă, faptul că cea mai mare parte a lenjeriei era ținută afară pe rudă (prăjină), pe prispă și nu s-a întîmplat să dispară ceva. Poarta nu se încuia nici în timpul nopții și nici azi nu se încuie;dar lasă că nici nu erau porți, ci niște vramițe ce se zăvorau doar cu un

drug lung trecut prin fușceii din ea, mai mult să stea închisă și să arate că gazda nu e acasă, nu ca să împiedece răufăcătorii să intre în bățatură. Nici ușa de la casă nu se încuia. Dacă nu se punea bățul în vramiță, să indice că gazda nu e acasă, se punea în ușă, trecut pe sub răcez (clanță) să nu cadă, dar de cele mai multe ori se punea mătura, tot ca semn că stăpînul nu e acasă. Un străin cînd vedea aceste semne, fie în vramiță fie în ușă, făcea calea întoarsă și nu intra. Era mare rușine dacă cineva neglija aceste semne și era găsit în casă, se ducea vestea de el pînă la al treilea sat. Rufele și pînzele pentru înălbit, de multe ori, rămîneau întinse prin ogradă în timpul nopții. Părăgenii lăsau cu săptămîna rufele întinse pe tîrșii de la izvorul de la Ste-anul Beșicurii sau de la Trigi în Valea lugii și nimeni nu făcea imprudența să schimbe rufele lui mai rele cu altele mai bune.

Menținerea și întărirea moralității se făcea nu numai prin acțiunea dusă de familia în direcția aceasta, ci și prin opinia colectivă de masă, a satului. Cînd cineva comitea o faptă reprobabilă tot satul vorbea numai despre aceasta. Cazurile mai grave se discutau în sfatul de împăciuire, constituit pe lîngă biserică din oameni bătrîni, sau erau strigate peste sat în ajunul de Sf.Gheorghe, să le cunoască toată lumea.

Ca mijloace de educație s-au folosit: 1. Onoarea familiei, la care toată lumea ținea și avea de grijă să nu o știrbească cu ceva; 2. Respectul de care se bucurau părinții în fața copiilor și a satului; și 3. Formarea de deprinderi bune, morale la copii. De altfel deprinderile erau baza întregii educații a satului. Deprinderile bune la copii se făceau de mici, cînd de-abia umblau în picioare, în mod negativ, dar și motivat. Părinții spuneau copiilor să nu așeze cuțitul cu tăișul în sus, nu pentru ca să nu se taie ei în el, ci ca să nu se taie Maica Precistă; să nu se joace cu focul, nu că ar putea provoca incendii, ci că urinează noaptea în pat; să nu meargă singuri la pădure, nu că s-ar putea rătăci, ci că-i prinde Mama Pădurii; să nu iasă seara singuri afară că-i mînîncă strigoii, Bebea (Bau-Bau); să nu umble cu un picior încălțat și cu unul desculț că-i moare tata sau mama; să nu mînînce de dulce (produse a nimaliere) ,în zile de post, că e păcat, și merg în iad cînd mori

Lucrul cel mai de temut a fost sperjurul (jurămîntul fals). Acesta a fost, și mai este și azi, socotit ca păcat. Cei care depuneau ca martori sub prestare de jurămînt, indiferent dacă depoziția era dreaptă sau nedreaptă, se duceau la preot să facă rugăciuni de dezlegare pe ei. Azi nu mai merge nimeni la preot, dar nici nu mai acordă depoziției, indiferent sub ce formă se face, valoarea ce i-o dădeau în trecut. Toți motivează, în necunoștință de cauză, că dacă mărturia nu se face pe cruce, atunci pot declara în fața judecătorului orice, că fapta nu mai are urmări rele. Mare greșală! Aceștia, chiar din punct de vedere religios ignoră realitățile. Moisés a dat poporului evreu, pe la anul

1300 î.e.n.0 lege morală, Decalogul, printre care e și afirmația! "Să nu mărturisești mărturie mincinoasă indiferent în ce împrejurări, lucru ce a fost adoptat ca regulă morală de toate popoarele, creștine sau necreștine. Crucea, pe vremea aceea, nu constituia un simbol, un obiect de venerație, ci unul de supliciu, deci nu are la origine nici o legătură una cu cealaltă. Depozițiile nu sînt, și nici nu trebuia să fie legate, nici de jurămînt și nici de cruce. Depoziția trebuie să se facă din conștiință și cu demnitate, că servește adevărul și prin el dreptatea fără de care nu există legalitate și nici progres social.

Lucrul împrumutat se ținea să fie restituit. Era credința în Tisa că cel care a împrumutat un lucru oareșcare și nu l-a restituit, în timpul vieții, îl va restitui în cealaltă lume, pe suflet.

Sentimentul național

Ca dovadă că populația din Tisa a avut conștiința și sentimentul național bine dezvoltat e și faptul că în 1919 cînd armatele maghiare au sosit în regiune, marea majoritate a oamenilor din Tisa au fugit cu animalele la deal, așa cum au făcut și în alte vremi, iar atunci cînd a sosit Armata română, deși nu o mai văzusem, a ieșit în întîmpinare strigînd din străfundul sufletului lor "Trăiască Armata română, Trăiască Armata română!" La aceste urale s-au alăturat pînă și copiii care strigau și ei din răspunderii "Trăiască Armata română!"

O altă dovadă că a existat la populația din Tisa o conștiință de neam bine formată, precum și conștiința unității ca neam, într-un stat independent și suveran, e înrolarea masivă a cetățenilor din; Tisa ca voluntari în rîndul armatei române. Cei mai mulți s-au înrolat ca voluntari în Regimentul "Horia". S-au mai înrolat ca voluntari unii din cei care au căzut prizonieri în Italia, Franța, Rusia și chiar la armatele române. Din foștii prizonieri din Italia s-au înrolat ca voluntarii Dărău Teodor (Arpășești), Crișan Ioan și Dărău Toader (Paragine); din Franța, Crepcia Augustin și Crișan Dumitru (Dămuț) din Rusia, Mihiți Filimon (Monica) iar în armata română, într-o unitate din Moldova, Țisca Crăciun a. Muriu de pe Gruu. După demobilizare acesta se stabilește definitiv în localitatea Săcuieni-Neamț. Nicolae Moțica după întoarcerea, în 1919, din prizonierat din Rusia, se pune la dispoziția Comandamentului Armatei române și îi furnizează informații cu privire la inamic, din zona de front și din spatele frontului. Toate acestea fac dovada nivelului de conștiință națională la care ajunsese poporul, justificînd, în același timp, lupta dusă și aci, ca și în alte părți, pentru încheierea Statului Român unitar.

Anexa 17. Familiile din Tisa, pe crânguri, în anii 1920 și 1975

Ioan Arpaș

T A B E L

cu familiile existente pe crânguri în Tisa anii 1920 și 1975, precum și casele cu numărul camerelor și materialul din acoperiș.

Nr. ca- să	1920		C A S A		1975		C A S A	
	Numele cap. de familie	Pers. în fam.	Nr. ca- mere	Acoperiș cu	Numele cap. de fam.	Pers. în fam.	Nr. ca- mere	Acoperiș șul cu
FALUPEȘTI								
1.	Lingurar Nic.	4	1	Paie	Cana Miron	4	2	Tiglă
2.	Dăru Ignat	3	2	Tiglă	- -	-	-	-
3.	Crișan Gh.	5	3	"	Crișan Zena	3	3	"
4.	Bodea Nicolae	5	1	"	Bodea Ioan	3	2	"
5.	Dăru Petru	7	2	Paie	Dăru Traian	5	3	"
6.	Șerban Sinesie	3	3	Tiglă	Șerban Florica	1	3	"
7.	-	-	-	-	Lungu Victor	5	2	"
Total case 6 din care cu:					Total case 6 din care cu:			
1 cam. & 2 Paie 2					1 cam. = 0 Paie -			
2 " = 4 Tiglă 4					2-3 " " 6 Tiglă 6			

G R I S E N I

8.	-	-	-	-	Marian Ioan	6	4	Tiglă
9.	Crișan Ilie	4	1	Paie	-	-	-	-
10.	Crișan Aviron	3	1	Tiglă	Groza Ioan	4	2	Tiglă
11.	Crișan Catița	2	1	"	-	-	-	-
12.	Crișan Mitrie	7	2	Paie	Ioanș Aurel	6	2	Tiglă
13.	Dărăștean Filim.	4	1	Tiglă	-	-	-	-
14.	Moșica Gh.	2	2	"	-	-	-	-
15.	Moșica Petru	6	2	"	Ulița Ioan	3	3	Tiglă
16.	Crișan Veselie	6	1	Paie	-	-	-	-
17.	Dăru Raveica	3	1	"	-	-	-	-
17.	Dăru Nicolae	7	1	"	-	-	-	-
18.	Nichita Nicodim	5	2	Tiglă	Morar Manole	3	2	Tiglă
19.	-	-	-	-	Moșica Elisab.	3	2	"
13.	XXXXXXXXXk.	-	-	-	Dăru Gh.	5	4	"
10.	-	-	-	-	Dăru Adam	7	4	"
16.	-	-	-	-	Dăru Traian	3	2	"
17.	-	-	-	-	Dăru Sabin	4	3	"
					Farcas Gh.	3	3	"
Total case 11 din care cu:					Total case 11 din care cu:			
1 cam. = 7 " țigl. 6					1 cam. = 0			
2-3 " = 4					2-3 " = 11			

ARPAESTI SI MARGESTI							
1920				1975			
20. Roman Pascu	6	1	Paie	Roman Valeria	1	3	Tiglă
21. Cornea Todor	4	1	"	--	-	-	-
22. Crișan Nicolae	5	1	"	Crișan Ioan	2	2	Tiglă
23. Arpaș Gh.	4	1	"	--	-	-	-
24. Arpaș Petru	4	1	"	Arpaș Trifon	3	3	Tiglă
25. Arpaș Ioan	6	1	"	Gomoi Nistor	2	1	Paie
26. Dăru Teodor	5	1	"	Cornea Ioan	5	2	Tiglă
27. Dăru Nic. l. Tolan	6	1	"	Stefea Nicolae	3	2	"
28. Dăru Gh. l. Irimie	7	1	"	--	-	-	-
29. Dăru Ioan Hupu	7	1	"	Dăru D-tru	2	3	Tiglă
30. Dăru Petru	4	1	"	--	-	-	-
31. Dăru Pavel	4	1	"	Dăru Petru	5	2	Tiglă
32. Dăru Angelina	3	1	"	Bodea Ioan	5	4	"
33. Furtun Ana	4	1	"	--	-	-	-
34. Crișan Giușu	6	1	"	--	-	-	-
35. Crișan Nic. Bir.	5	1	"	Lungu Vasile	5	2	Tiglă
36. Marian Filimon	5	1	Tiglă	Crișan Gh.	7	2	"
37. --	-	-	-	Budea Simion	2	2	"
38. --	-	-	-	Mihiți Cornel	5	2	"
39. --	-	-	-	Morcan Traian	7	3	"
40. Margea Serafim	4	1	Paie	--	-	-	-
41. Budugan Creștina	3	1	"	--	-	-	-
42. Margea Sofia	5	1	"	Margea Sinesie	6	3	Tiglă
43. Margea Toma	4	1	"	Dăru Traian	3	3	"
44. Margea Pavel	4	1	"	Margea Ioan	2	2	"
45. --	-	-	-	Morcan Ioan	7	2	"
46. Crișan Ioan	4	1	Tiglă	Crișan Monu	2	1	"
47. Ioanăș Ioan	4	1	Paie	Gruia Elena	1	2	"
48. --	-	-	-	Todea Ioan	4	2	"
Total case 24 din care cu: Cu paie ²² 1 cam. = 24 " țiglă				Total case 21 din care cu: Cu paie 1 1 cam. & 2 " țiglă 20 2-4 " = 19			
<u>LA SAT</u>							
49. Țisca Dragincea	2	1	Paie	Leia Rubin	12	3	Tiglă
50. --	-	-	-	Ioanăș Traian	4	2	"
51. Bodea Lucreția	4	1	Tiglă	Bodea Traian	7	3	"
52. --	-	-	-	Dăru Traian	4	2	"
53. --	-	-	-	Dăru Ioan	2	2	"
54. Dăru Petru	5	2	Tiglă	Dăru Elisabeta	3	3	"
55. Zbircea Tomă	7	1	Paie	Zbircea Alex.	5	2	"
56. Crepcia Augustin	6	1	"	Margea Tichița	1	2	"

		1920			1975			
57.	Dărău Victoria	4	2	Paie	Dărău Alexandra	5	3	Tiglă
58.	Dărău Filimon	8	1	"	Petrișor Grațian	6	2	"
59.	--	--	--	--	Petrișor Teodor	2	1	"
60.	Dărău Pavel	7	2	Tiglă	Dărău Gh.	5	2	"
61.	Cotoc Gh.	3	1	Paie	Cotoc Ioan	2	2	"
62.	Dărău Stefan	5	1	"	Dărău Filimon	2	2	"
63.	Orișan Gh.	7	3	Tiglă	Nicoară Gh.	5	4	"
64.	Marian Gh.	5	1	Paie	Dărău Petru	6	5	"
65.	Roșu Ioan	4	1	"	Roman Ioan	4	4	"
66.	Stan Gh.	5	1	"	Trifan Teodor	4	3	"
67.	Moșica Mariuță	6	1	Paie	Piț Trifon	2	2	"
68.	Moșica Nicolae	3	1	"	Moșica Gh.	4	2	"
69.	Stoica Alex.	3	2	Tiglă	--	--	--	--

Total case 17, din care cu:				Cu țiglă 5		Total case 20, din care cu:		
1 cam. = 12				" paie. 12		1 cameră = 1		
2-3 " = 5						Cu țiglă 20		
						2-5 " = 19		

		1920			1975			
PLESCUȚA								
70.	Buduhală Ioan	4	1	Paie	--	--	--	--
71.	Buduhală Gh.	5	1	"	--	--	--	--
72.	Buduhală Nichifor	3	1	"	Buduhală Ioan	4	1	Tiglă
73.	Buduhală Lăița	6	1	"	--	--	--	--
74.	Buduhală George	4	1	"	--	--	--	--
75.	Bacoș Pavel	4	1	"	Oana Rusalina	2	2	Tiglă
76.	Bodea Solomon	5	1	"	--	--	--	--
77.	Bodea Ioan	2	1	"	--	--	--	--
78.	Arpaș Nicolae	6	1	Tiglă	Arpaș Nic.	4	2	Tiglă
79.	Bodea Oprea	4	1	Paie	--	--	--	--
80.	Țirei Floare	2	1	"	--	--	--	--
81.	Buduhală Onică	9	1	"	--	--	--	--
82.	Buduhală Mihai	5	1	"	--	--	--	--
83.	Florea Nicolae	6	1	Tiglă	Florea Teodor	4	2	Tiglă
84.	Dărău Ioan	4	1	"	--	--	--	--
85.	Buduhală Ioan	4	1	"	--	--	--	--
86.	Buduhală Traian	4	1	"	--	--	--	--
87.	Buduhală Petru	4	1	Paie	--	--	--	--
88.	Buduhală Ilie	7	1	"	Iova Alex.	4	2	Tiglă

Total case 19, din care cu:				Paie 14		Total case 5 din care cu:		
1 cam. = 19				Tiglă 5		Cu țiglă 5		
						1 cam. = 1		
						2 " = 4		

VALEA MARE

		1920		1975	
80.	Cotoc Saveta	6	1 Tiglă	Cotoc Vasile	5 2 Tiglă
81.	---	-	-	Cotoc Ioan	5 2 "
82.	---	-	-	Banci Roman	2 2 "
83.	---	-	-	Gruia Iovănuț	4 2 "
84.	---	-	-	Buduhaia Ioan	4 3 "
85.	Roman Gheorghe	3	1 Paie	Roman Traian	6 2 "
86.	---	-	-	Mărgău Lentu	5 4 "
87.	---	-	-	Stana Nicolae	3 2 "
88.	---	-	-	Buduhaia Petru	5 2 "
89.	Roman Gheorghe	5	1 Paie	Roman Ioan	3 1 "
90.	Roman Nic. rotaru	7	1 Tiglă	Roman Costică	6 3 "
91.	Roman Ioan	4	1 Paie	Roman Laia	5 2 "
92.	Roman Tia	3	1 "	---	- - -
93.	Roman Vasile	2	1 "	Rusu Pavel	5 2 Tiglă
94.	Roman Teodor	2	2 Tiglă	Nistor Sabin	4 3 "
95.	---	-	-	Buduhaia Gh.	6 4 "
96.	Roman Ilie	3	1 Paie	Roman Ilie	2 2 "
97.	~~Roman~~ Morcan Ion	6	2 "	Morcan Teodor	8 4 "
98.	---	-	-	Buduhaia Ilie	2 1 "
99.	---	-	-	Gruia Sabin	6 2 "
100.	---	-	-	Trifan Lucreția	5 2 "
101.	---	-	-	Sirca Ioan	2 2 "
102.	---	-	-	Dărau Nicolae	2 2 "
103.	---	-	-	Dărau Ioan	6 3 "
104.	---	-	-	Bodea Gh.	5 2 "
Total case 10, din care cu: Cu paie 7 Total case 24 din care cu:					
1 cam. = 8 " țigl. 3 1 cam. = 2					
2 " = 2 2-4 " = 22					

G R U I U L

		1920		1975	
105.	Slăv Gh.	6	1 Tiglă	Slăv Ioan	4 2 Tiglă
106.	Dărau Ioan Tom.	5	1 Paie	---	- - -
107.	Dărau Micula	5	1 "	Dărau Ioniții	2 2 Tiglă
108.	Dărau Nic. Bog.	7	2 Tiglă	Dărau Nicolae	3 2 "
109.	Beci Petru	4	1 Paie	Beci Ioan	2 1 "
110.	Cotoc Gh.	5	1 "	~~Cotoc~~ LAZAR	5 2 "
111.	Dărau Ioan	6	1 "	Dărau Timu	5 3 Tiglă
112.	Cotoc Petru	4	1 "	---	- - -
113.	Sirca Teodor	6	1 "	---	- - -

	1920		1975			
114. Stana Nicolae	4	1 Paie	--	-	-	-
115. Ţisca Ana	5	1 "	--	-	-	-
116. Ţisca Treja(Mura)	3	1 "	--	-	-	-
117. Trifan Iosif	5	1 Tiglă	Trifan Gh.	2	1	Tiglă
118. Trifan Gh.	6	1 "	--	-	-	-
119. Banci Alex.	4	1 Paie	--	-	-	-
120. Dăru Petru	6	1 "	Juncan Petru	7	2	Tiglă
121. Dăru Iovu	8	1 "	Bora Roman	3	2	"
122. Dăru Nuţu(Ghianu)	7	1 Tiglă	--	-	-	-
Total case 18, din care cu: Cupaie=13 Total case 9 din care cu:						
1 cam.= 17			" tigl.=5		1 cam.= 2	
2 " = 1					Cu tiglă 9	
			2-3 " = 7			

P A R A G I N E

	1920		1975			
123. Crişan Ioan	6	1 Tiglă	Dăru Traian	2	1	Tiglă
124. Dăru Elisabeta	2	1 Paie	--	-	-	-
125. Dăru Rafiţa	4	1 "	--	-	-	-
126. Iova Antonie	6	1 "	--	-	-	-
127. Mărgău Petru.	4	1 "	--	-	-	-
128. Dăru Ioan	2	1 "	--	-	-	-
129. Dăru Gavrilă	5	1 "	--	-	-	-
130. Dăru Petru	4	1 "	--	-	-	-
131. Dăru Nicolae	4	1 "	Dăru Ioan	4	2	Tiglă
132. Dăru Traian	3	1 "	--	-	-	-
133. Dăru Adam	4	1 "	--	-	-	-
134. Dăru Paraschiva	3	1 "	Dăru Ioan	4	3	Tiglă
135. Băduţ Gh.	3	1 "	--	-	-	-
136. Dăru Nicolae	6	1 "	Dăru Alex.	3	1	Paie
137. Dăru Ioan	2	1 "	Dăru Ioan	5	5	Tiglă
138. Dăru Dochiţa(Pag)	4	1 "	--	-	-	-
139. Dăru Gheorghe	4	1 "	Mager Alex.	3	2	Tiglă
140. Dăru Ioan	4	1 Tiglă	Dăru Saveta	1	1	"
141. Dăru Nicolae	5	1 Paie	--	-	-	-
142. Dăru Ioan	3	1 "	Spetac Palaga	2	1	Tiglă
143. Dăru Nicolae	3	1 "	Iova Pascu	1	1	Paie
144. Dăru Floare	2	1 "	--	-	-	-
145. Dăru Ispas	8	1 "	--	-	-	-
146. Dăru Petru	2	1 "	--	-	-	-
147. Dăru Pascu	5	1 "	Dăru Gh.	5	2	Tiglă
148. Dăru Petru	6	1 "	--	-	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8
149.Dărău Gligor	4	1	Paie	--	--	--	--
150.Dărău Teodor	3	1	"	Dragoș Traian	3	2	Tiglă
151.Dărău Tia	3	1	Tiglă	Dărău Gheorghe	5	3	"
152.Dărău Teodor	4	1	Paie	--	--	--	--
153.Dărău Dumitru	6	1	"	Crișan Miron	3	1	Paie
154.Dărău Ioan	3	1	"	--	-	-	-
155.Dărău Ioan	6	1	"	Dărău Ioan	3	1	Tiglă
156.Balint Petru	7	1	"	--	-	-	-
157.Moșica Ilie	7	1	"	--	-	-	-
158.Dărău Pavel	4	1	"	--	-	-	-
159.Mager Nicolae	4	1	"	--	-	-	-
160.Dărău Gheorghe	2	1	Tiglă	--	-	-	-
161.Dărău Petru	8	1	"	Dărău Ioan	5	3	Tiglă
162.Dărău Gheorghe	4	1	Paie	Dărău Ana	1	1	Paie
163.Dărău Teodor	4	1	"	--	-	-	-

Total loc.173;case 41 din care: Total loc.50;case 16 din care:

cu 1 cameră = 41

cu țiglă = 5

cu paie = 36

cu 1 cameră = 8

cu 2 " = 8

cu țiglă = 12

cu paie = 4

R E C A P I T U L A T I A

PE CRINGURI

Cămunul	1920		Case cu:				1975		Case cu:			
	Nr. pop.	Nr. case	Una cam.	2-4 cam.	Paie	Tiglă	Nr. pop.	Nr. case	Una cam.	2-4 cam.	Paie	Tiglă
Păluțești	33	6	2	4	2	4	21	6	-	6	-	6
Crișeni	51	11	7	4	5	6	44	11	-	11	-	11
Arpășești												
Mărgești	121	24	24	-	22	2	72	21	2	19	1	20
La Sat	84	17	12	5	12	5	81	20	1	19	-	20
Pleșcuța	88	19	19	-	14	5	18	5	1	4	-	5
Valea M.	42	10	8	2	7	3	106	24	2	22		24
Gruial	96	18	17	1	13	5	30	9	2	7		9
Paraginea	173	41	41	-	36	5	50	16	8	8	4	12
Total	686	146	130	16	111	35	422	112	16	96	5	107

Anexa 18. Fii satului răspândiți din Tisa în anul 1978

Ioan Arpaş

T A B E L
de fiii satului răspândiți pe cuprinsul țării în anul 1978.

Nr. crt.	Numele și prenumele	Localitatea:		Funcția	Observații
		Comuna	Județul		
1.	Crîșan Mircea	Pieșcuța	Arad	mecanic	—
2.	Trifan Gheorghe	"	"	maistru minor	—
3.	Dărdă Dumitru	Arad	"	proot	—
4.	Crîșan Ioan	"	"	ing.agr.	—
5.	Crîșan Octavian	"	"	tehnician	—
6.	Roman Alexandru	"	"	"	—
7.	Trifan Alexandru	"	"	"	—
8.	Gruda Florica	"	"	profesoară	—
9.	Arpaş Adrian	"	"	subing.	—
10.	Dărdă Pavel Nuju	"	"	mecanic c.f.r.	—
11.	Roman Petru	"	"	conductor tren	—
12.	Roman Gheorghe	"	"	contabil	—
13.	Roman Alexandru	"	"	frimar	—
14.	Margea Aurel	"	"	"	—
15.	Dărdă Petru	"	"	"	—
16.	Moșca Traian	"	"	mecanic c.f.r.	—
17.	Crîșan Gheorghe	"	"	"	—
18.	Boci Gheorghe	"	"	picher	—
19.	Banci Iona	"	"	micelar	—
20.	Banci Demu	"	"	"	—
21.	Moșca Traian	"	"	conductor tren	—
22.	Dărdă Viorel	"	"	"	—
23.	Dărdă Ioan	"	"	scar	—
24.	Morcan Gheorghe	"	"	lăcătuș	—
25.	Piț Tiberiu	"	"	"	—
26.	Dărdă Traian	"	"	"	—
27.	Dărdă Alexandru	"	"	"	—
28.	Dărdă Florea	"	"	pădurar	—
29.	Leia Gheorghe	"	"	electrician	—
30.	Bodea Traian	"	"	"	—
31.	Dărdă Dumitru	"	"	musician mil.	—
32.	Crepcia Simion	"	"	funcționar	—
33.	Moșca Alexandru	"	"	"	—
34.	Dărdă D-tra	"	"	"	—
35.	Dărdă Ioan	"	"	șofer	—
36.	Morcan Nicolae	"	"	mec.auto	—

Nr. crt.	Numele și prenumele	Localitatea		Funcția	Obs.
		Comuna	Județul		
37.	Cornea Traian	Arad	Arad	zugrav	--
38.	Buduhală Ioan	"	"	"	--
39.	Dăru Gheorghe	"	"	strungar	--
40.	Piț Marcu	"	"	țimplar	--
41.	Crîșan Adam	"	"	"	--
42.	Serban Maria	"	"	casnică	--
43.	Buglea Alex.	"	"	ag. sanitar	--
44.	Buglea Lidia	"	"	contabilă	--
45.	Buduhală Simion	"	"	măceșar	--
46.	Buduhală Elisabeta	"	"	muncitoare	--
47.	Dăru Zali	"	"	"	--
48.	Țisca Mărioara	Pleșcuța	"	profesoară	--
49.	Sirca Mărioara	Almaș	"	învățătoare	--
50.	Rusu Sabin	Baia de Criș Huned.	"	șef gară	--
51.	Morcan Elena	"	"	educatoare	--
52.	Crîșan Titus	Botoșani	Botoșani	ing. test.	--
53.	Sirca Elena	Brad	Hunedoara	educatoare	--
54.	Mărgău Sabina	"	"	"	--
55.	Sirca Viorel	"	"	ing. min.	--
56.	Moțica Antonie	"	"	impeg. mișc.	--
57.	Țisca Elena	"	"	tehn. farm.	--
58.	Dăru Florica	"	"	asist. sanit.	--
59.	Dăru Ioan	"	"	mag. c.f.r.	--
60.	Marta Crîșan Gh.	"	"	manevr. c.f.r.	--
61.	Margea Mircea	"	"	"	--
62.	Marian Alex.	"	"	bobinator	--
63.	Marian Silvia	"	"	muncitoare	--
64.	Margea Emilia	"	"	ospătară	--
65.	Zbircea Gh.	"	"	electrician	--
66.	Cotoc Traian	"	"	"	--
67.	Bodea Nicolae	"	"	mecanic auto	--
68.	Leia Sabin	"	"	șofer	--
69.	Roman Adam	"	"	"	--
70.	Arpaș Florian	"	"	dulgher	--
71.	Juncan Viorel	"	"	strungar	--
72.	Cotoc Leontin	"	"	"	--
73.	Crîșan Adam	"	"	țimplar	--
74.	Serban Viorea	"	"	funcționară	--
75.	Dăru Silvia	București	Ilfov	profesoară	--

Nr. crt.	Numele şi prenumele	Localitatea		Funcţia	Obs.
		Comuna	Judeţul		
76.	Roman Ioan	Bucureşti	Ifov	maistru	--
77.	Crîşan Tibu	"	"	inginer	--
78.	Dăru Traian	Bucureşti-Buftea		maistru text.	--
79.	Dăru Teodor	Braşov	Braşov	mecanic diesel	--
80.	Crîşan Roman	Caransebeş	C-Severin	conducător tren	--
81.	Nicodim Gh.	Cluj	Cluj	maistru text.	--
82.	Roman Maria	"	"	inginer	--
83.	Moţica Alex.	Ciungani	Hunedoara	mecanic	--
84.	Marian Titus	Deva	"	dispecer	--
85.	Petrişor Valer	Gurahonţ	Arad	fochist C.F.R-	--
86.	Crîşan Ioan	"	"	mecanic "	--
87.	Buduhală Ilie	"	"	fochist "	--
88.	Cornea Florea	"	"	rev.vag.	--
89.	Dăru Dumitru	"	"	mecanic	--
90.	Crîşan Gh.	"	"	"	--
91.	Dăru Sandruţ	"	"	frinar	--
92.	Roman Ioan	"	"	"	--
93.	Buduhală Valeria	"	"	muncitoare	--
94.	Dăru Crăciun	Hălmagiu	"	tehnician	--
95.	Roman Ioan	"	"	invăţător	--
96.	Trifan Elena	"	"	funcţionară	--
97.	Tisca Ioan	"	"	scar	--
98.	Buduhală Gh.	Hunedoara	Hunedoara	impegat mişc.	--
99.	Crîşan Marie	Lugoş	Timiş	muncitoare	--
100.	Dăru Rusalin	Pietroşani	Hunedoara	mecanic	--
101.	Uliţa Ioan	"	"	maistru	--
102.	Dăru Adam	Periam	Timiş	cantoner	--
103.	Dăru Ioan	"	"	"	--
104.	Dăru Ioan Budia	Petriş	Arad	pădurar	--
105.	Dăru Gh.	Floieşti	Prahova	maistru text.	--
106.	Roman Cornel	Sebiş	Arad	contab.gef	--
107.	Roman Silvia	"	"	contabil	--
108.	Slăv Gh.	Sintana	"	tractorist	--
109.	Nichita Nicodim	"	"	muncitor	--
110.	Ţisca Crăciun	Săcuieni	Neamţ	"	--
111.	Dăru Petru	Tecuci	Galaţi	morar	--
112.	Dăru Floare	"	"	"	--
113.	Mihuţ Adam	Tisa Nouă	Arad	colonist	--
114.	Dăru Adam	"	"	"	--
115.	Dăru Alexandru	"	"	"	--

Nr.crt. crt.	Numele și prenumele	Localitatea		Funcția	Obs.
		Comuna	Județul		
116.	Crișan Adam	Tisa Nouă	Arad	colonist	---
117.	Dăru Gh.a Sav.	"	"	"	---
118.	Margea Gh.	"	"	"	---
119.	Ioanig Floare	"	"	"	---
120.	Margea Petru	"	"	"	---
121.	Dăru Nicolae	"	"	"	---
121.	Mihai Lăița	"	"	"	---
122.	Buduhală Nicolae	"	"	"	---
123.	Roman Gh.	"	"	"	---
124.	Buduhală Alex.	"	"	"	---
125.	Bodea Pascu	"	"	"	---
126.	Bodea Ioan	"	"	"	---
127.	Buduhală Valița	"	"	"	---
128.	Bodea Traian	"	"	"	---
129.	Banci Vasile	"	"	"	---
130.	Buduhală Amalia	"	"	"	---
131.	Dăru Maria	"	"	"	---
132.	Dăru Nic.Tomocean	"	"	"	---
133.	Trifan Ioan	"	"	"	---
134.	Dăru Adam și Sof."	"	"	"	---
135.	Sirca Nicolae	"	"	"	---
136.	Sirca Gh.	"	"	"	---
137.	Sida Aurel	"	"	"	---
138.	Dăru Dumitru	"	"	"	---
139.	Dăru Ioan	"	"	"	---
140.	Dăru Mitruț	"	"	"	---
141.	Dăru Todica	"	"	"	---
142.	Dăru Manas	"	"	"	---
143.	Dăru Alex.Lecu	"	"	"	---
144.	Dăru Petru	"	"	"	---
145.	Dăru Ioan	"	"	"	---
146.	Dăru Alex.	"	"	"	---
147.	Trifan Ana	T.Vladimirescu	"	"	---
148.	Dăru Ana	"	"	"	---
149.	Dăru Gh.	Moșnița Veche	Timiș	"	---
150.	Crișan Mitică	"	"	"	---
151.	Arpaș Ioan	Timișoara	"	Sef contabil	---
152.	Moșica George	"	"	profesor	---
153.	Dăru Ioan	"	"	rev.contab.	---
154.	Mihuț Traian	"	"	func.ad.-polit.	---

Nr. CRT.	Numele și prenumele	Localitatea		Funcția	Obs.
		Comuna	Județul		
155.	Mihuț Roman	Timișoara	Timiș	funcționar	--
156.	Dăruț Ioan	"	"	inginer	--
157.	Dăruț Ioan	"	"	rev. contab. cfr.	--
158.	Mihuț Maricara	"	"	profesoară	--
159.	Serban Octavia	"	"	contabilă	--
160.	Mihuț Paraschiwa	"	"	cantonier	--
161.	Ulița Florica	"	"	laborantă	--
162.	Mihiti Gh.	"	"	rev. vag.	--
163.	Iova Traian	"	"	mecanic cfr.	--
164.	Dăruț Petru	"	"	electrician	--
165.	Dăruț Antița	"	"	muncitoare	--
166.	Crișan Dumitru	"	"	"	--
167.	Roman Gheorghe	"	"	lăcătuș	--
168.	Serban Ioan	București	Ilfov	muncitor	--
169.	Serban Floare	"	"	"	--
170.	Buduhală Nicolae	Vașcău	Bihor	electrician	--
171.	Vasiu Gh.	Vîrfuri	Arad	rev. linie	--
172.	Roman Ioan	"	"	mag. cfr.	--
173.	Săuț Alex.	Talagiu	"	șofer	--
174.	Dăruț Gh.	"	"	"	--
175.	Groza Ioan	Zimand	"	impeg. mișc.	--
176.	Crișan Benjamin	Timișoara	Timiș	ing. electr.	--
177.	Dăruț Gh.	Hălmagiu	Arad	șef gară	--
178.	Roman Ioan	Leasa	"	învățător	--
179.	Dăruț Teodor	"	"	lăcătuș	--
180.	Crișan Gh.	Washington	SUA	avocat	--

Anexa nr.19

TITLU DE ÎNNOBILARE A UNOR FAMILII „DARAU”
 DIN TISA
 A FOST EMIS DE L.S.LEOPOLDUS IN VIENA LA DATA DE
 15 IUNIE 1701¹²²

„Nos Leopoldus dei gratia Electus Romanorum imperator semper Augustus ac Germaniae Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Rex. Archidux, Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Lucenburgi ac Superioris et Inferioris Silesiae, Wurtembergae et Techae Princeps Sueviae Sacri Romani Imperii Burgoviae, ac Superioris et Inferioris Feretis Kyburgi et Coritiae landgrafius Alsatie dominus Marehiae Slavoniae Portus Naonis et Salinarum etc.memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis. Cum ex humillima informatione fidelium nostrorum Ladislai, Alexandrini et Barbara Brady nobiles in autenticis copiis producta et praesentata inteligamus Iobbagiones alioquin suos Ioannem, Iuonem, Paulum et Georgium Dero pro certa eisdem deposita pecuniaria Summa Jugo Iobbagionali emancipatos et manumissos esto; Accedente etiam non nullorum fidelium nostrorum singulariter majestati nostre propter ea humillima Intercessione, quos de inceptis nobiles augustissime domni nostre utilia et grata exhibituros Servitia nulli dubitamus eosdem igitur Ioanera, Iuonem, Paulum et Georgium Dero eorumque conjuges heredes et posteritates eorumdem utriusque sexus universos et e statu et Conditione ignobili in qua hactenus perstiteri de Caesareo Regieque potestatis nostre plenitudine et gratia speciali eximentes ac in cetum et numerum verorum et indubitatorum Regni nostri Hungariae aliorumque Regnorum dicionum et provintiarum nostrarum Haereditariarum nobilium duximus anumerandos cooptandos et arscribendos annuentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato antecedentes ut ipsi a mondo in posterum futuris et perpetuis semper temporibus iis gratis honoribus prerogativis et immunitatibus quibus ceteri et indubitati dicti Regni nostri Hungariae aliorumque Regnorum Dicionum et provinciarum nostrarum hereditarium nobiles natura jure vel antiqua consuetudine usi sunt et gravisi utunturque et gaudent uti fonei et guandere possint ac naleant heredesque et posteritates eorumque conjuges proles sexus universi valeant atque possint. In ejusdem quidem nostre erga eos exhibitem gratiae et elementie: ac liberalitatis testimonium veraeque et indubitatae nobilitatis „ignum haec arma seu nobilitatis signa»Scutum videlicet militare erectum celestini coloris, cujus fundum cespes viridis occupat et quo stipen prodire et quatuor frondes vegetativas proferre vizitur, supra scutum galea militaris graticulata est posita, quam contegit diadema Regium gemmis unionibusque decenter redimitum ex quo de inceptis per omnia similis una cum quatuor cum similibus frondibus vegetativis prodire con-

¹²² Gh. Țârcaș și Rodica Rădulescu, „Considerații privind eliberarea din iobăgie și înnobilarea unor familii de țărani români din Ținutul Hălmeagului în sec.XVII și XVIII, Ziridava XI 1979»pp.1046- 1048.

spicitur. A sumitate vero seu cono galeae laciniis sive lemniscis hinc candidis et Rubris illinc vero ferulieis et fulvisjin scuti extremitates placite sese gesintio de inceptu exhortantibus. Pro ut haec suo in principio seu capite praesentium literarum nostrarum pictoris industria, genuinisque suis coloribus illustrata lucidius ab oculo intuentium posita esse conspiciuntur. Eisdem Ioanni, Iuoni, Paulo et Georgie Dero, eorundem conjugibus et filiis haereditatibus et posteritatibus eorum utriusque sexus universis gratiose danda duximus et conferenda. Decernentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes nunc et imposterum futuris et perpetuis semper temporibus eadem arma seu nobilitatis insignia more aliorum verorum et indubitatorum dicti Regni nostri Hungariae aliorumque Regnorum ditionum et provinciarum nostrarum hereditariarum nobiles duximus cum omnibus ijs praerogativis et immunitatibus quibus ceteri et indubitati praefati Regni nostri Hungariae aliorumque Regnorum ditionum et Provinciarum nostrarum hae re di tari arum nobiles natura iure. vel antiqua consuetudine usi sunt et gavisi utunturque et gaudent sibi que in proeliis certaminibus pugnis hastiludiis tomeamentis duellis monomachiis ac talis quibusvis exercitiis militaribus et nobilitari bus necnon sigillis velis cortinis, auleis Annulis, Vexilis, Klipeis, tentoriis, domibus et Sepulchris aliarumque rerum et expeditionum generibus sub merae vere sincere et indubitate nobilitatis titulo quo eos ab omnibus cujuscunque status conditiones honoris dignitatis et preminentie hominibus et ornatos dici nominari haberi et reputari volumus et mandamus insignia nobilia ferre, et gestare ac ijs eorum uti frui et gaudere possint et valeant heredesque et posterum eorundem utriusque sexus universi valeont atque possint; imo nobilitamus damus et conferimus praesentium majoris et aulici sigilli nostri impendentis munimine roboratarum datum in divitate nostra Vienna Austriae die quinta Mensis Aprilis anno Domini Millesimo Septingentesimo primo. Regnorum nostrorum romani Quadragesimo tertio Hungarici Quadragesimo sexto, Bohemiei vero Quadragesimo quinto.

Leopoldus m.p., Comes, Samuel Kalnoky m.p., Iohannes Fiath m.p.

Exhibite praesentate et publicate in generalibus comitiis univ- versorum Comitum baronum Magnatum Generosorum Egregiorum, nobilium statum et ordini trium Nationum Transilvaniae et partium Hungariae eidem anexarum ad diem 15 iunii anni praestis 1701 în domitum Albae iuliae indicatis ac celebratis per me sacre ceasareae regie Majestatis notarium nemine contradicente extrădate m.p.

Copie autenticată, făcută la 1 martie 1864, cu semnătura lui Podoriu Lâszlo și a lui Papp Daniel."

TITLUL

transcris pe scurt (rezumat n n). în limba română.

Noi Leopold din bunăvoința lui Dumnezeu ales împărat al romaniilor. .. aducem la cunoștința tuturor căroră se cuvine. Prin faptul că cei din cuvenita informare a credincioșilor noștri nobili Ladislau Alexandru și Barbara Brady, prezentată nouă în copie autentică înțelegem ca iobagilor Ioan, Iuoan, Pavel și Gheorghe Dero (Dărău), pentru o însemnată sumă de bani

dată lor, ca să fie emancipați de sarcina (jugul) de iobagi, mai adăogînd mărturisirea multor credincioși că fiind foarte devotați măiestății noastre, despre care sîntem siguri, deci pe acei Ioan, Iuoan, Pavel și Gheorghe Dero (Dărău), pe soțiile, moștenitorii și urmașii lor de ambele sexuri, în virtutea puterii împărătești îi eliberăm și îi adăogăm în ceata și numărul nobililor din regatul nostru al Ungariei și al altor regate și provincii ereditare, în care îi primim și îi înscriem pe cei amintiți din convingere și se stabilește ca de aci înainte ei pentru totdeauna să se bucure de favorurile, prerogativele și toate imunitățile de care se bucură ceilalți nobili din regatul nostru al Ungariei și din celelalte regate și provincii credincioase noauă, atît ei cît și urmașii lor, soții și copiii de ambele sexe.

Simbolul titlului e reprezentat de culoarea albastră a cerului. Pe fond e o săgeată din care ies bani. Deasupra scutului este pus un coif militar cu diadema regală și forme vegetale.

Anexa 20. Adresa băncii federale „Zorile

Banca federală "ZORILE"
Societate cooperatistă de
credit și economii
Arad, Ilarie Ghendi nr.6
Telefon 146.
SERVICIUL ORGANIZARE

Arad, la 16 ianuarie 1937.

D-sale
Domnului I. Arpaș
mandatarul Băncii Populare "AJUTORUL"
Comuna Tisa județul Arad.

Anexat avem onoarea a vă restitui vizate statutele pentru constituirea Băncii Populare Ajutorul din comuna Tisa jud. Arad.

Viza de constituire vi s-a dat condiționat, adică în termen de un an de zile de astăzi înainte să aveți cel puțin șaiszeci de membri cari să aibă vărsat la banca Dvs. 80 la sută din capitalul subscris.

Vă rugăm să țineți în considerare condițiunea aceasta.

Cu statutele vă veți prezenta la Judecătoria în raza căreia aparțineți pentru a vi se da viza cerută de lege.

După ce aveți această viză delegatul Dvs. se va prezenta la federala noastră cu un proces verbal al consiliului de administrație prin care se delegă persoana care să ridice banii.

p. Director
ss. Indescifrabil

Secretar
ss. Indescifrabil

Anexa 29 Fotografii

Notă: Toate materialele din această anexă, la care nu există altă indicație, sunt din colecția familiei Ioan Jivan de la Tisa (Crișeni)

Ștergare

Foto 66 Țesătură în război, lucrată manual la capete, mai veche de 100 de ani

Foto 67. Ștergar țesut în război(stg)80-100 de ani și unul cu flori cusute pe fir, aprox. la felde vechi. Ambele au la capete cipcă.

Foto 68. Dantele (cipcă)

Îmbrăcăminte pentru femei

Foto 69 Costum de femeie tânără, cusut pe fir. Detalii sus-jos

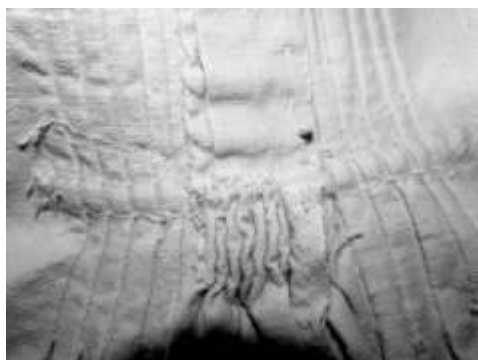

Foto 70 Detalii. Modele de încrețituri pe o pânză veche.

Foto 71 Detaliu de îmbinare la umăr. Dreapta, detaliu cusătură mânecă, pe desen, pentru o cămașă lucrată prin anii 1950-1960 (jos)

Haine bărbătești

Foto 72 Sus: cămașă, pieptar, pălărie de păr și izmene. Jos: detaliu, brăcinar pentru izmene și broderie spartă la partea de jos a izmenelor

Foto 73 Pieptar (lăibăruț) și detaliu de nasturi și țesătură. Modelul a ajuns în zona Hălmașului de pe Crișul inferior (Ineu)

Foto 74 Sus și jos, detalii de lucrături la cămașa bărbătească.

Foto 75 Detalii: încrețiturile în „faguri” la pumnari.cusăturile gulerului cu ornamente, umărul și modul de asamblare.

Foto 76 Detalii de la cămașă: Cusătura de la umăr, fagurii de la pumnar se regăsesc și la umăr, „puiul” de la subsioară pentru lejeritatea mișcărilor și lucrăturile de pe pieptul cămășii(stg).Se apreciază vechimea cămășii la cca. 100 de ani.

Foto 77 Moțica Maria, în dr.

Foto 78 Moțica Gheorghe, col.aviație (1949), comand. Aerop. militar, Timiș.-Băneasa-Odesa

Foto 79. Costumație: Fam. Moțica (Crișeni), Maria, Ana, Petru, Lidia, Elisabeta, 6 VII.1944. Colecția arh. Marius Jivan

Foto 80. Din arhiva înv Ioan Arpaș (probabil Doria ??)

Foto 81. Costumație: Ulita Ioan (dreapta) 1943. Colecția arh. Marius Jivan

Foto 82. Moșica Petru

Peisaje din hotarul Tisei (din colecția arh.Marius Jivan)

Foto 83. Vedere spre Cotoncu

Foto 84. Panoramă de la Calea cea lungă (1), mijlocul verii

Foto 85. Panoramă de la Colnice (2)

Foto 86. Iarnă. Vedere spre gara Hălmagiu și departe spre Țărmure și Poienari

Foto 87. Iarnă. Apus de soare peste Măgură (1)

Foto 88. Coborâre de la Trigi (2)

Foto 89 Paragine (2)

Foto 90. Paragine (1) Primăvară, flori de cireș

Foto 91. Podul cel mare, pe Valea Iugii.

Foto 92. Spre sat, din vârful Măgurii

Foto 93. Troița de la Poienița

Foto 94. Primăvară. Privire din Trăuș spre Găina

Foto 95. Vedere spre Mărgești (1) Au înflorit spinii și corcodușii

Foto 96. Iarnă și noapte (fără efecte speciale)

Foto 97. Iarnă și ninsoare

Foto 98. O iarnă ca la Tisa!

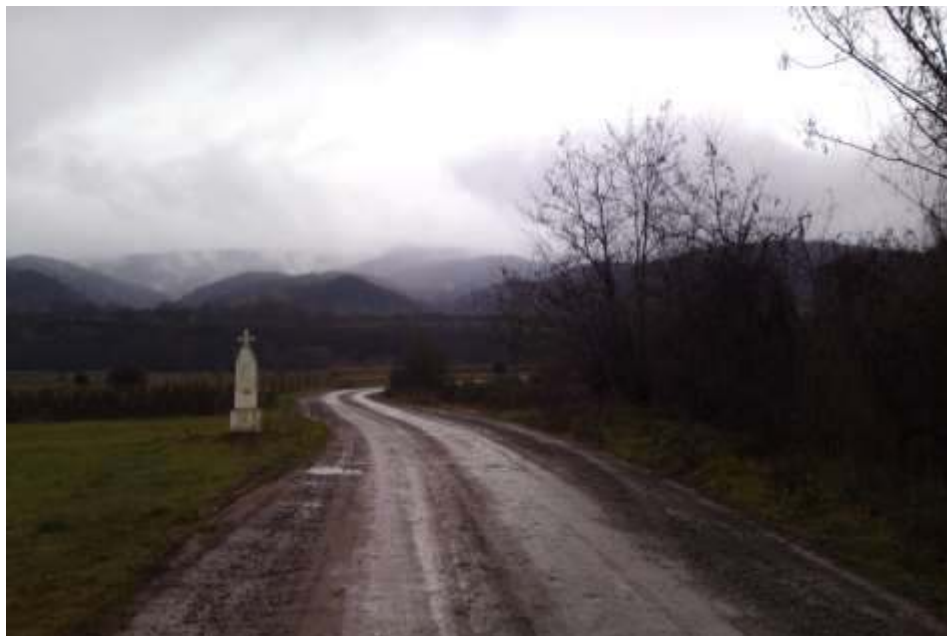

Foto 99. Drumul de la Hălmagiu. Efectul pădurii după ploaie!

Foto 100. Biserica, Tisa și mai departe gara.(foto ing. I. Dărau)

Foto 101. Vedere spre Dealul Iobagilor (foto Gh. Dărău)

Unul dintre multele clopote găsite la Budapesta, care fuseseră ridicate de ianmic, din bisericile noastre, pe timpul ocupației

Foto 102. Din cartea Dezrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei, Gen.Gh. Mărdărescu

Foto 7. Dealul Fetei. Anul 1932 este scris cu plantația de conifere, în pădurea de foioase. Probabil marchează începutul lucrărilor la această linie. În partea de jos se vede clădirea scarului din această haltă. Fotografie făcută de autor în 1964.

Foto 103.

Foto 104. Iosephinische Laudaufnahme

Foto 105. Detaliu. Din harta de mai sus se pot localiza: Hălmagiu, Țărmure, Tisa, Leasa și Crișul pe vechea matcă, pe la Glod (an 1744, hărți întocmite de cartografii Anich și Blasius Hueber. Scara: 1/103800, țoli Vienezi). Denumirile localităților sunt cele de atunci.

Foto 106. O fotografie actuală a satului Tisa din satelit (Google)

Învățătorul

Un punct de vedere personal, spre lauda adevăraților dascăli!

Înființarea unei școli de dascăli la început de secol XIX, în Arad, a însemnat aprinderea unei făclii pentru poporul aflat de veacuri în întuneric. Acest popor nu avea luminători decât pe preoții satelor, din păcate mulți dintre aceștia cu școală puțină. Preparandia din Arad a instruit viitori învățători timp de cca.150 de ani, până când această sarcină a trecut la „Școlile normale”. Și aceste școli, în anii lor de început au pregătit dascăli de foarte bună calitate. Mulți dintre acești dascăli au fost elevi ai celor de la Preparandia. Acest excurs al meu vrea să arate că pregătirea bună a unui absolvent, pentru meserie, începe din primii ani de educație: din familie apoi din clasele elementare și se continuă cu ciclul mediu, cu o condiție: să fie bun învățătorul pe fiecare din aceste trepte. (Nu luăm în calcul capacitatea elevilor de a învăța. Nu toți elevii pot urma cursurile liceale, dar până la acel nivel trebuie să adune strictul necesar pentru viață)

Viața ultimilor 50-60 de ani a dovedit că învățământul românesc a intrat pe o linie descendentă începând cu primele acțiuni de instruire, cele din familie și apoi cu școala elementară. Instruirea din „cei 7 ani de acasă” este o problemă socială, foarte complexă și nu mă voi opri la ea, deși învățătorul începe să lucreze cu acești copii, nu de la zero ci de la nivelul bun sau rău cu care au fost aduși la porțile școlii. De aici începe învățătorul. Chiar dacă presupunem un învățător ideal el nu va avea de lucrat doar cu copilul, ci mai ales cu amestecul brutal al unor părinți în atribuțiile învățătorului. Că așa s-a întâmplat în ultimii 60 de ani, se vede în calitatea multor „dascăli” de astăzi pe diferitele trepte ale societății.

Nu doar cei 7 ani de acasă sunt cauza. Următoarea cauză a fost amestecul politicii în problema învățământului. Știm că nu toți elevii au memoria și capacitatea de înțelegere și asimilare a cunoștințelor la nivelul liceului. Corigenția și repetenția a ajuns să fie o problemă a cadrului didactic, o condiție de apreciere a acestuia. Elevii au ajuns să execute muncile agricole în unitățile agricole ale statului ori chiar pe tarlăua Gospodăriei de partid. Această stare a descurajat foarte mulți absolvenți ai institutelor care pregăteau tinerii pentru meseria de învățător sau profesor (să mai ținem seama și de salariul destul de mic) să opteze pentru această profesie. Rezultatul este că a scăzut și calitatea dascălului, pe toate treptele de pregătire.

Vă vorbesc despre aceste aspecte ca unul care le-am trăit: în perioada ciclului primar am avut parte de doi învățători cu dăruire și cu har pentru meserie, Ioan Trifan, apoi Ioan Roman, din Tisa, ambii foști elevi ai înv.

Ioan Arpaș, Ioan Roman fiind și absolvent al Școlii normale din Arad (din seriile la care li se verificau aptitudinile la admitere, inclusiv cele muzicale). În ciclul doi al școlii elementare am avut deasemeni profesori buni. Profesorul Tămaș mi-a dezvoltat logica matematicii pentru toate etapele următoare de studii. Ca inginer, am practicat în paralel cu serviciul obișnuit, pe acela de profesor de specialitate la liceu și școala profesională, din anul 1976 până în anul 1990. Am observat cum scădea vizibil calitatea elevilor, de la un an la altul, cunosc „atmosfera” cancelariei, am văzut calitatea colegilor ingineri care au venit în școală, titulari pe post.

Orice om care a absolvit măcar 8 sau 10 clase va fi de acord cu mine că, dacă în primele patru clase nu s-au format deprinderile corecte de scriere și citit, în ciclul doi de învățământ acei elevi au avut probleme. Aceste probleme s-au agravat în clasele mai mari și ele nu s-au mai putut corecta. Dacă aceste probleme au fost la matematică, acei elevi în clasele mai mari, mai ales la liceu, nu au mai putut asimila nimic deoarece nu mai puteau înțelege nici o explicație. Și totuși sistemul a permis ca dintre acești elevi unii să absolute învățământul superior și să devină „profesori” la școlile care pregăteau profesori, ori și mai rău, să ajungă pe treptele de conducere ale societății românești. Aceasta este grozăvia, pentru cine vrea să înțeleagă.

Apoi dacă la conducerea învățământului se poate să fii superficial, de ce nu s-ar putea și la școală? Acum se arată o altă față hâdă a sistemului: **s-a distrus morala!**

Nu sunt acestea toate cauzele și nici eu nu sunt omul competent să le analizez. Pe acestea le-au sesizat ochii și mintea mea. Ori dacă eu, un neavizat, le-am văzut, cei responsabili, de ce nu au vrut să le vadă? Nu înainte de 1990, că atunci ei au fost cauza. Dar după 1990?

La această oră școala românească nu se arată a fi decât un subprodus al câte unui fost subministru!

Până când un om responsabil din această țară nu va recunoaște că problema creșterii calității învățământului românesc ține în primul rând de profesori și de calitatea și buna moralitate a PROFESORULUI profesorilor și nu va acționa în acest sens, nu se va opri nici scăderea calității și nici corupția generalizată din sistem.

Nu ne putem întoarce la Preparandia arădeană nici la metodele ei dar ne putem întoarce la moralitate, la practicarea responsabilă a meseriei de dascăl (și nu numai) și la o voință națională și politică pentru a pune bazele unui învățământ sănătos pe toate treptele. Fără oameni școlarizați bine și mai ales cu o morală sănătoasă, societatea românească nu va prospera.

Cineva îmi arăta premianții școlii românești, la nivel mondial și nu-s puțini. Cinste lor! Câți din aceștia rămân să conducă învățământul sau țara?

Câți dintre vârfurile absolvenților de liceu pleacă să studieze peste graniță, mai vin înapoi? Mai rămân la noi destui „buni” și după facultate. Aceștia ajung la societățile corporatiste unde vor lucra tot pentru străini (muncă de iobag modernizat, chiar dacă este plătit bine).

Chiar dacă această imagine este destul de descurajantă, punctul meu de vedere este că imaginea este reală și nu-mi fac decât datoria de român care-și iubește țara, pentru a aduce această imagine și pe această cale în fața celor care conduc această țară. Fără a mai vorbi de acel patriotism așa de frumos definit de înv. Ioan Arpaș în „introducere la monografie”!

Ioan Cotoc

25 ian. 2020, Timisoara

⊕ Biserica de lemn "St. Apostolii Petru și Pavel"

Crisul Alb River

Crisul Alb River

Google